КАРИЈАТИДЕ

С. ФРОЈД

УВОД У ПСИХОАНАЛИЗУ

КОСМОС

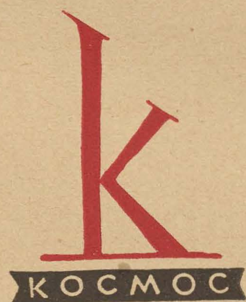
КОСМОС

КАРИЈАТИДЕ

ФИЛОЗОФСКА БИБЛИОТЕКА

КЊИГА ДРУГА

УРЕЂУЈЕ
СВЕТОМИР ЛАЗАРЕВИЋ

1933

БЕОГРАД

УВОД
У
ПСИХОАНАЛИЗУ

НАПИСАО
СИГМУНД ФРОЈД

Превео са немачког језика
Д-р БОРИСЛАВ ЛОРЕНЦ

Оригинални наслов дела

VORLESUNGEN ZUR EINFÜHRUNG IN DIE PSYCHOANALYSE
von
SIGMUND FREUD

Штампала
ЗАКЛАДА ТИСКАРЕ НАРОДНИХ НОВИНА
у Загребу, марта месеца 1933

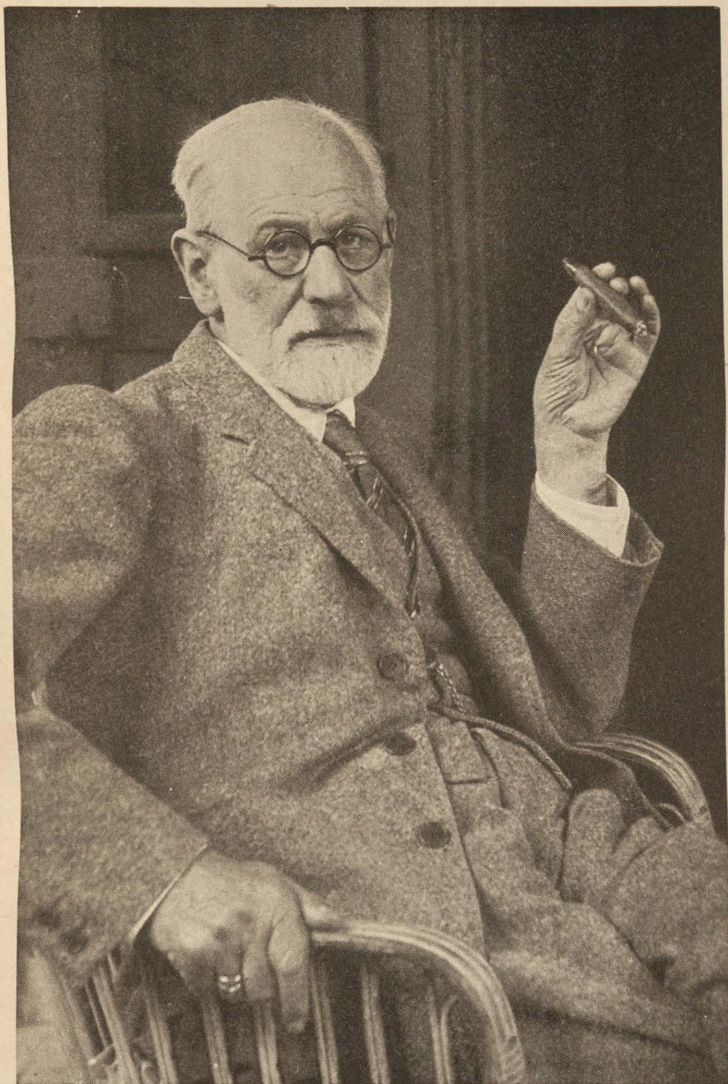

Freud

ПРЕДГОВОР

Кад ме је редакција »Космос« позвала да преведем Фројдов *Увод у психоанализу*, ја сам се прво двоумио. Мислио сам да је за нашу научну књижевност, која је још у повоју, једно овакво дело у најмању руку луксуз. Читање овог дела може чак бити више од штете него од користи ако му се не приступа са строго научним интересом, из чисте жеље за сазнањем нечег новог у психолошкој науци. Међутим, редакција је била решена да у сваком случају, после Бергсонове *Стваралачке еволуције*, изда и значајан Фројдов *Увод у психоанализу*, у коме је на врло популаран начин изложено укупно учење психоанализе. А и за то има пуно разлога. Уосталом, психоанализа ни у нас није потпуно непозната. О њој се говорило, писало, предавало. Сам преводилац ове књиге писао је о психоанализи први пут пре више од једанаест година. Најзад, зар није најбоље да и они који се позивају на Фројда, као и они који га критикују, упознају његово учење на самом извору, из његових речи?

Утицај психоанализе био је, а и данас је огроман, било да је она прихватана или, што је још увек чешћи случај, да је критикована. Као што је сам Фројд констатовао у својој књижици »Ка историји психоаналитичког покрета« (1924), број оних који психоанализу усвајају без резерве није велики. А међу Фројдовим присталицама, психоаналитичарима, има и таквих који су отишли тако далеко, у такве крајности, да су његовом учењу пре шкодили него користили. Они су, како је с правом речено, од свога учитеља примили само погрешке и заблуде. Несравњиво је већи број оних који су психоанализу критико-

вали. Само, док је у прво време цело психоаналитичко учење просто одбацивано, данас се може рећи да то више нигде није случај. Напротив, о појединим »механизмима« које је Фројд открио у душевном животу воде, морају да воде рачуна психијатри и психолози. Многи психолози, као и психијатри, уносе у своја дела основне мисли психоанализе, преко које су досад прелазили као да не постоји. Настаје, најзад, како сам Фројд констатује, pénétration pacifique *(мирољубиво продирање) психоанализе у немачку психијатрију. По свом дејству, по својој популарности, психоанализа је упоређивана с дарвинизмом и марксизмом, јер је изнела сличне револуционарне идеје у схватању човековог душевног живота и целе његове културе. Уистини, међутим, бар у научном свету, психоанализа до данас није наишла на онакво, скоро опште, признање које је раније уживао дарвинизам. Узгред речено, дарвинизам је Фројду и данас, чини се, несумњива истина, те се не би могло рећи да он ту иде са савременом биолошком науком.*

Као скоро за све велике људе, и више него за све друге, за Фројда се може рећи да, иако се његово учење не мора и не може прихватити у свима појединостима, оно ће углавном ипак остати као сасвим ново, оригинално схватање душевних појава. И у своме најновијем делу »Ново следовање предавања за увод у психоанализу«, које је објавио ове године, иако му је већ 77 година — рођен је 1856 год. у Моравској, у данашњој Чехословачкој Републици — Фројд сматра психоанализу као једну грану психологије. То је, за разлику од »психологије површина«, психологија дубина или психологија несвесног душевног живота, која је допуна психологије. Можемо, уосталом, да одбацимо и претпоставку несвеснога, на којој је заснована психоанализа, па ипак да се дивимо дубини Фројдовог психолошког схватања и смелости с којом он износи и брани свој нови начин мишљења и схватања душевног живота. А његове генијалне анализе душевног живота морају нас зачудити утолико више што Фројд не само није стручан психолог, него је од неких чак нападан због недовољног познавања савремене научне психологије, услед чега је, рекло се, једино и могао поставити тако чудне теорије. Међутим, и они који су Фројдовој психоанализи

спорили сваку научност (док јој сами фројдовци приписују карактер егзактне природне науке) признавали су њеном творцу генијално психолошко око. Заиста, нико није умео дубље него Фројд да проникне у најтајанственије, најмрачније појаве душевног живота као што су неурозе (тако се зову функционални нервни поремећаји психичког карактера, за разлику од нервних обољења услед органских повреда).

А у чему се састоје те Фројдове теорије? Како је постала психоанализа, то јест »анализа душе«? Ми овде не мислимо у целини понављати историјат психоаналитичког покрета како га је изнео сам Фројд у горе поменутој књижици. Рећи ћемо само да је психоанализа првобитно била једна медицинска метода за лечење »душевних рана«. Психоанализа није једина психотерапија. Као терапија, вели Фројд у своме последњем делу (»Новом следовању предавања«), »она је једна међу многима, дакако prima inter pares.« Али, одатле она се проширила до једне опште психолошке теорије која хоће да обухвати све духовне појаве и сву културу човекову. Оно што је ново и велико у Фројдовој психологији, кад се одбаци све што јој је више шкодило него користило, то је схватање једне генетичке и индивидуалне људске психологије, једне индивидуалне психологије какве до Фројда у науци није било. Испитујући разне манифестације, симптоме и идеје у неурозама, као и разне омашке и снове и код здравих људи, Фројд се увек питао: зашто се јавио баш овај сан, баш ова садржина у сну, откуд баш ова омашка, ова погрешна реч, ова луда идеја, ова присилна радња, кад су исто тако биле могућне толике друге? Фројд има врло велике заслуге за објашњење симптома присилне неурозе (Zwangsneurose, obsession) баш услед тога што је поставио питање: зашто је болесник дошао баш до оних облика болести, баш до оних симптома, оних присилних претстава? Тиме је Фројд знатно продубио начин лечења нервних и душевних поремећаја.

Све збивање у душевном животу своди се по Фројду на извесне несвесне механизме. А извесни врло непријатни, мучни доживљаји, извесни комплекси претстава који потичу од неке душевне повреде или ране, скривају се и од нас самих и потискују негде у дубине несвеснога. То су најчешће еротички,

сексуални комплекси, и то још из детињства. Те сексуалне, инфантилне трауме (ране) потичу најчешће из најранијег детињства, од 1—4 године. Фројд види у неурозама увек или актуелне сексуалне конфликте или последице ранијих сексуалних доживљаја. Уколико се Фројдова психологија неуроза и снова — а и снови су у неку руку ненормалне душевне појаве — може проширити и на нормалне душевне процесе? Да ли можемо оно што је Фројд открио у тим појавама (на пример »Едип-комплекс«) сматрати, како он то сам чини, као једну законитост душевног живота уопште? С правом пита de Sanctis: какву вредност може имати констатовање сексуалних претстава у свима људским манифестацијама? То само значи да се инстинктивни човек налази и у својим духовним производима. У својој аутобиографији (»аутоергографији«) вели сам Фројд да је учинио многе почетке и раздао многе потстицаје »из којих после у будућности треба нешто да постане. Ја сам не могу знати да ли ће то бити много или мало«. Сам Фројд, међутим, како и сам признаје, већ је штошта у своме учењу више пута преиначавао, исправљао, ублажавао.

Шта је потискивање? Потискивање није исто што и обично, нормално заборављање. Оно је много активнији, иако несвестан процес. Потиснути, несвесни комплекси дејствују у несвесним дубинама душе; они имају више или мање дејства и покушавају да се на ма који начин, ма различно модификовани и маскирани, из несвеснога пробију у свест. Кад то што из несвесних дубина душе дејствује и мучи болесника дође до свести као такво, незавијено, немаскирано, кад болесник смело погледа у очи тим негдашњим својим доживљајима, кад се у неку руку исповеди самом себи и тако олакша, он је онда излечен. Само за то је потребан дуг, често веома дуг и мучан пут.

Задатак је лекара, психоаналитичара, да открије те скривене раније доживљаје које је болесник привидно сасвим заборавио, а који и даље дејствују. Код нормалних људи такви потиснути, несвесни душевни процеси показују своје дејство у сновима и омашкама. Те недопуштене сексуалне жеље инфантилног порекла су инцестуозне, родоскрвнилачке жеље које је човек некад као сасвим мало дете имао према родитељима, жен-

ско дете према оцу, а мушко према мајци. Отуда у психоанализи има необично велику важност »Едип-комплекс«. У сну и неурози ми се враћамо оним најранијим доживљајима и жељама, постајемо деца у мислима и осећањима. У сновима сви имамо инфантилне, детињске жеље, најчешће сексуалне. Место о сексуалности Фројд говори и о психосексуалности, да се не би, вели, »превидео и потценио душевни фактор у сексуалном животу«.

Инфантилна сексуалност је темељ психоанализе. Али, зато је појам сексуалног задовољства проширен тако да он обухвата чак и сисање одојчета, јер се и то сисање схвата као једна врста сексуалног задовољства. Неки следбеници Фројдови отишли су тако далеко да не виде само код примитивних народа у свему (у обичајима, у уметности, у религији) симболизован сексуални живот, него на сексуалне појаве своде све, целу културу људску. Ако је научна психологија још увек резервисана према психоанализи, то је поглавито због тог претеривања, тог »пансексуализма«. Зато је утицај психоанализе био више негативан него позитиван, изазвавши безбројне коментаре, критике, протесте. И зато су се од психоанализе одвојиле чак и неке раније присталице Фројдовог учења, као Jung и Adler.

Нарочито све више осваја терен Адлерова индивидуална психологија, која сексуални нагон замењује једним свакако индивидуалнијим и јачим, да не кажемо основнијим, нагоном, инстинктом владања, жељом за владањем, вољом за моћ и, пре свега, у душевном животу види јединство, једну недељиву целину, а не издвојене делове, поједине несвесне механизме. Инстинкт владања је јачи него сексуални и у детета, те зато дете, по Адлеру, не показује сексуалне жеље колико жељу за владањем и према мајци. То модификовање и даље развијање психоанализе не одобрава Фројд, те се зато у поменутој историји психоаналитичког покрета највише обара на Адлера као и на Јунга. Што се Адлерова индивидуална психологија уопште прихвата, томе много доприноси опозиција према психоанализи, вели Фројд у свом најновијем делу.

Психоанализа, вели Фројд, износи на видело оно што је најгоре код сваког човека. Нарочито је дечји душевни живот у Фројдовој психологији схваћен сасвим друкчије него раније,

услед претпоставке врло раног сексуалног живота. Фројд је у томе свакако претерао. Али, врло трезвени истраживачи, који су били далеко од психоанализе, признавали су у детета рану сексуалност, и то: и његову бисексуалност и његов инцестуозни избор објекта у задовољавању сексуалне радозналости. А има и деце код које и сексуално делање (на првом месту онанија) почиње врло рано. Али, Фројду је с правом пребачено да увек има у виду само просечног човека из масе, само оно што је најгоре, животињско у човеку.

И пре Фројда су многи сликали у црним бојама сексуални нагон и видели у њему, као црквени отац Августин, прави наследни грех (vitium originis) који показује грешну, покварену природу (natura vitiata). У њему су каткад налазили понижење човековог достојанства и песници, као Мопасан, Толстој и др. Али, баш зато нису све сводили на њ. Уосталом, као што ће се из овог »Увода« видети, ни сам Фројд не види увек и свугде само сексуални нагон, као неке његове присталице (»пансексуалисти«), који су зато само шкодили његовој психоанализи.

Потиснути нагони, незадовољене жеље и осећања дејствују у несвесноме и проузрокују хистерију и друге неурозе. Несвесне душевне појаве (а то су скривене, потиснуте жеље) показују се, по Фројду, нарочито у сновима, и у обичним, нормалним сновима, не само у вештачком сну, у хипнози или у ненормалним, неуротичким стањима као што је хистерија. Сан је један производ душевне активности који има свог смисла, остварује извесне циљеве. Ту се боре две тежње: жеља за спавањем и једна друга, обично сексуална, недопуштена и зато скривена, несвесна жеља. Зато је сан једна целина и кад је привидно непотпун и сасвим хаотичан и бесмислен. Треба само у изопаченој, очигледној садржини сна умети наћи симболизиране, маскиране, праве, скривене мисли сна. Исти механизми — не смем рећи исти мисаони процеси, вели Фројд — који стварају неуротичне симптоме претварају и скривене мисли сна у очигледни сан. Откривање тих скривених комплекса, тих маскираних жеља, то јест тумачење снова сматра психоанализа као један од најважнијих својих задатака. Изопачење сна своди се по Фројду на један унутрашњи конфликт, на »једну врсту унутрашње неискрености«. Анализа

и тумачење снова толико је за психоанализу значајно, вели Фројд, да је код доброг сневача, а не сувише абнормалног човека, довољна сама анализа снова за откривање скривених, несвесних жеља његових.

Најјачи елеменат у скривеним мислима сна је жеља. Жеља је прави мотор који ствара сан. Незадовољена жеља даје потребну енергију; она ствара сан, претвара мисли у визуелне слике, драматизује и илуструје скривене мисли сна. Услед спавања, то јест одвраћања од спољашњег света, у сну настаје регресија, то јест примитивнији начин рада, и ослаби отпор потискивања који недопуштене жеље задржава у несвесноме. Несвесна жеља се у сну халуцинаторно задовољава и тако се отклања надражај који ремети спавање, те сневач може и даље мирно спавати.

Сан је често претстављање у симболима који су свесном мишљењу постали страни. Главни механизам фантастичног претстављања у сну, тог »рада сна«, јесу сажимање и померање. Услед сажимања више елемената који имају ма какву додирну тачку може један елеменат у очигледном сну одговарати многим елементима у скривеним мислима, и обратно, један елеменат у скривеним мислима може бити претстављен многим елементима у очигледном сну. Друго средство изопачења сна је померање које се у свесном мишљењу јавља као погрешка или као средство досетке. Афекти се могу пренети на друге садржаје, могу бити промењени или се и не појавити. Отуда се лако оно што је битно у сну претставља као споредно, и обратно. Афекти, који дејствују у несвесноме, потичу из нагона, а нагони, по Фројду, и не могу никад бити предмет свести, већ то могу бити само претставе о њима. Али, нагон (осећање, афект) мора бити везан за неку претставу и у несвесноме.

Психоанализа ставља себи у задатак да потиснуте, несвесне комплексе (афекте, жеље) учини свесним, доведе до свести и тако човека ослободи, излечи од њих. Зато она мора да их, пре свега, открије, а то може само идући по законима слободних асоцијација назад, све даље и даље у прошлост болесникову. Да би поправила, излечила садашњост, психоанализа мора да иде у прошлост болесникову, да открије његове негдашње

(»историске«) доживљаје. То идење у назад, регресија, веома је важна карактеристика психоанализе. То је онај исти пут којим су постали комплекси, само сад обрнут. То је пут слободних асоцијација, који се састоји у томе да болесник рекне све што му падне на ум, а лекар (психоаналитичар) то после доводи у везу, да би нашао скривене мисли односно жеље. Кад се тако слободно изговори, открије, исповеди, кад, најзад, и сам позна оно што га је тиштало, болесник оздравља, јер се они скривени афекти тако приведу крају, окончају, »испразне«. Тако се лече болесни, неуротички симптоми који су симболи (замене) потиснутих, несвесних жеља. Тако се лечи и страх, кад му се открију прави поводи место изговора које болесник наводи.

Теорију потискивања назива сам Фројд средиштем или основним стубом психоанализе. Али, потискивање није претпоставка већ резултат психоанализе. Фројд га је, вели, звао прво одбраном, па тек после потискивањем. А појам потискивања налази се уствари већ код Шопенхауера. Шопенхауер је, вели Фројд, не само увидео огроман значај сексуалности, него је већ познавао и механизам потискивања. И идеја сексуалне етиологије (претпоставка сексуалних узрока) неуроза дошла му је, вели, од других. Фројд помиње увек с поштовањем свог учитеља, француског психијатра Charcot-а, као и Janet-а. Али, он с правом додаје да је нешто друго изрећи једанпут или више пута неку идеју у облику једног летимичног погледа, а друго схватити је озбиљно и спроводити је увек, кроз све појединости, док јој се не освоји место међу другим признатим истинама. А Фројдова истрајност и доследност у том правцу је за дивљење. Мало је људи који су нападани толико као Фројд, па ипак смело настављали путем који је по њиховом уверењу био пут истине.

Потискивање непријатних доживљаја (комплекса) у несвесно бива под утицајем цензуре. То је »инстанција која критикује, цензурише и кажњава«, вели Фројд у своме најновијем делу. Комплекси се потискују у борби с вишим, несексуалним нагонима, или ј а-нагонима. Цензура је дело једног над-ја, то јест једна »инстанција која критикује и забрањује«. Кад цензура ослаби — на пример у сну, у аутоматским радњама — јаве се несвесни

елементи, али обично у симболичком облику, прикривени, не директно.

Да постоји символика у сновима тврдили су и пре Фројда психолози који су се бавили сновима, као de Sanctis и др. У новије време символика сна потврђује се и експериментално (на хипнотисаним лицима), вели Фројд у поменутом »Новом следовању предавања«, у чланку »Ревизија учења о сновима«. У сваком случају афективно преношење или померање је једна од најважнијих појава делатности у сну и по другим психолозима. Исто тако, да је сан израз жеља, запазили су и неки психолози раније, како сам Фројд констатује. У поменутом чланку, »Ревизија учења о сновима«, Фројд вели да је сан у сваком случају ако не испуњење жеља, а оно покушај испуњења. А и Ломброзо, вели de Sanctis, види у сну васкрсавање примитивног, инстинктивног човека, као и Maигу, кога уосталом Фројд помиње у овом »Уводу«. За цензуру која изазива отпор речено је да је само једна нова, метафорична, антропоморфистичка реч за један стари појам. Само је Фројд и цензуру, која је једна врста контроле, самоконтроле, узео много озбиљније и дао јој свакако далеко више места него што треба, нарочито у сновима. Зашто би цензура била строжија и мудрија у сну, пита с правом de Sanctis. А осим тога, није тачно ни да се сексуални елементи у сновима увек скривају. Утврђено је, наиме, да су сексуални елементи нескривени чиниоци баш у сновима изазваним утицајем стварних, органских сексуалних надражаја.

А и зашто би се у сну скривали, питало се с правом, кад се ни на јави увек не скривају?

Узроци неуроза, по Фројду, увек су неки недостаци, поремећаји сексуалног живота. Међутим, Светски рат је донео изванредно честе појаве такозваних ратних психонеуроза, ратних хистерија, у којима није било ничег сексуалног. Ту је био у питању много основнији нагон него сексуални, а то је нагон самоодржања. Зато се ту Адлерова индивидуална психологија чини ближа истини него Фројдова психоанализа. Међутим, и те ратне хистерије, вели Rivers, могу се објаснити патолошким механизмима које је Фројд открио. Централна идеја у Фројдовом учењу је један врло стари проблем. То је, како је с правом речено, ду-

шевна борба, сукоб између нагона и осећања с једне и разума, савести (социјално-моралних обзира), с друге стране. Али је сасвим оригиналан начин на који Фројд схвата силе и механизме у тој борби између нагона с једне и отпора или цензуре (која може бити вршена и несвесно, инстинктивно) с друге стране.

Фројду су критичари пребацивали једностраност, догматичност и некритичност. Он прихвата, веле, и оно што је најхипотетичније, најневероватније, само да би према својој једностраној теорији могао свугде (на пример и у сисању одојчета) наћи скривене сексуалне жеље. Њему је пребацивано да одабира чињенице и узима оне које је протумачио, то јест изменио, те их је зато тешко испитивати. Његова метода тумачења, вели Kronfeld, није научно образложена, те јој је зато стран сваки научни карактер. Појам симбола је злоупотребљен. Символика је извештачена, натегнута, произвољна. Иако је то тачно, не треба због тога заборавити необично велике заслуге Фројдове за психологију и психијатрију. А то се због Фројдових једностраности, да не кажемо настраности, често дешава. Иако му је пребацивано незнање у строго научној психологији, Фројд је уистини један од најоригиналнијих психолога који су до данас постојали. До Фројда психологија заиста, може се рећи, није имала често сличног потреса, да не кажемо прогреса. Фројд има, веле његови критичари, врло наивне претставе о механици душевног живота и заступа једну врло примитивну, застарелу, асоцијацијону психологију. И то је тачно. Фројд је наш душевни живот заиста и сувише упростио, да не кажемо умањио, унизио. Али ко зна да ли би Фројд уопште дошао до својих открића без тог упрошћавања, које је могло корисно послужити као радна хипотеза? С друге стране не смемо заборавити да, као сваки прави научењак, и психолог мора претпостављати строго каузалну законитост душевних појава. Како би без такве радне хипотезе приступао њиховом испитивању?

Главна замерка која се Фројду с правом чини то је што услед свог сувише једностраног, уског схватања психологије даје и сувише места појединим несвесним механизмима, то јест безличним деловима, а не целини, целој личности. Исто тако је оправдана друга замерка: да Фројд приписује инфантилној

сексуалности и сувише велико дејство, које по њему траје целога живота. Али, велика је заслуга Фројдова управо у генијалном покушају да све што се дотле у психијатрији знало о болесном душевном животу повеже у једну целину и искористи ради једне опште теорије која би омогућила да се разумеју »механизми« који владају у душевном животу лудака, као и нормалних људи. И од оних психолога и психопатолога који не примају опште Фројдово схватање душевног живота и критикују га, многи прихватају његову теорију потискивања и признају да је он показао пут или бар један пут којим се откривају потиснути доживљаји, а то је пут слободних асоцијација, то јест: заборављених, несвесних асоцијативних веза. А и они који уопште не признају Фројдове теорије морају се дивити његовом необично фином психолошком анализовању и објашњавању не само снова него и других појава нормалног, свакидашњег живота, као што су омашке, нарочито омашке у говору, досетке и др.

И појам душевне трауме или ране, појам »трауматичних успомена«, нашао је Фројд, како сам признаје, у свога учитеља Charcot-а, као и у Janet-а. Али, Фројдова теорија је једна силна систематска целина пуна филозофских појмова, ради чега су у њој неки налазили утицај филозофа, као Лајбница, Волтера, Шопенхауера и др. Фројдова теорија је тако широка да он мисли да њом може објаснити и религију. Полазећи од извесних типичних снова Фројд покушава да објасни мите и бајке, да психоанализу примени у истраживањима митологије, етнологије, преисторије, историје религија, педагогике, уметности, поезије, итд. Из симболике снова он налази пут за митологију и поезију, јер и песничко и уметничко стварање уопште он објашњава слично. И у свом већ поменутом најновијем делу Фројд критикује »религиозни поглед на свет«, јер и за религију, као и за снове и неурозе, налази објашњење у »свету жеља«. То, уосталом, није ништа ново, а сасвим је појмљиво на становишту Фројдовом, који види свуда само »механизме«, у душевном животу као и у свету уопште. Међутим, кад и несвесне душевне силе делају по Фројду ипак целисходно, с иманентном логиком, зашто то не би могло бити случај и с осталим силама у свету?

То можда ни на Фројдовом становишту не би било мање доследно, а онда би религија и за Фројда имала дубљи, објективан значај.

Још даље су отишли, видели смо, неки Фројдови следбеници. Наука, уметност, морал, религија, све, сва култура је сексуализована, сведена на сексуалне симболе, на сублимирање потиснутих сексуалних жеља. Адлер је с правом нападао то кретање у кругу, јер потискивање потиче од културе (односно од цензуре која је производ културе, васпитања), а култура опет потиче од потискивања, од потиснутих сексуалних жеља. Међутим, сам Фројд одбија од себе приговор да све своди на сексуалност; психоанализа, вели, није никад захтевала да буде потпуна теорија људског душевног живота уопште. А то, један такав систем, хоће по Фројду да буде Адлерова индивидуална психологија.

Фројдово учење дуго је било потпуно игнорисано чак и од психијатера, а то је и данас још често случај. С тешком муком је Фројдово учење, како он сам казује, заузимало мало помало земљишта, и то, пре него у Аустрији и Немачкој, имало је успеха прво у Швајцарској, па у Америци, Енглеској, Француској, Пољској и др. У својој »Историји психоаналитичког покрета« описује Фројд колико је био упочетку усамљен. После једног говора у лекарском друштву у Бечу, од кога је очекивао великог успеха, видео је, вели, да се о улози сексуалнога не сме чак ни у науци говорити отворено као о другим стварима. У својој аутобиографији Фројд разликује два периода у психоанализи: у првом периоду био је, више од десет година (1895—6 до 1906—7), сам, »потпуно изолован«. Међутим, данас је утицај психоанализе већ огроман и одавно далеко превазилази уске границе строге научности. А та огромна популарност психоанализе није свакако увек њен жељен резултат. Уосталом, и та популарност долази без сумње отуда што психоанализа расправља о предметима који су од највишег значаја за свачији живот, телесни и душевни, а о којима се дотле у науци тако мало говорило. А и опозиција долази углавном отуда што Фројд износи, управо што уопштава, »гадне« ствари, које се чине ненормалне, изузетне.

Фројдова величина је у рушењу једне непотпуне психологије која је покушавала да душевни живот објасни физиолошки и која је и била у првом реду само једна физиологија нервног система. И највећи противници Фројдови признају му оригиналност и величину у томе што је тражио смисла и циља у свакој душевној појави, не само код нормалних људи већ и код лудака, у најчуднијим њиховим радњама, као и у случајним радњама и омашкама у свакидашњем животу или у најтамнијим, најбесмисленијим сновима. Фројдово учење показује изванредну смелост, која задивљује више него његова генијалност, ако се то може двојити. Слично Копернику, Канту, Дарвину, Марксу, слично и двојици других, и данас још живих, великих, највећих Јевреја, Ајнштајна и Бергсона, Фројд је смело ударио на навикнуте начине мишљења. А поред објективних разлога, услед којих је Фројд нападан, није малу улогу играо и субјективни мотив, који сам Фројд констатује, наиме, отпор према једном сувише новом схватању. Али, Фројдова величина и лежи у извесном смислу, може се рећи, у његовој једностраности ради које је нападан. Јер да Фројд није смело извео до крајњих консеквенција своје схватање душевног живота, оно зацело не би имало толиког утицаја, изазвало толико критике. Тиме што је, као и Дарвин или Маркс, изазвао небројене критике, Фројд је необично много користио психолошкој науци. Јер научни прогрес, као и сав културни прогрес уопште, креће се вероватно у супротностима.

Морали бисмо писати још веома много ако бисмо хтели да се задржимо на испитивању појма несвесног психичког на коме је заснована Фројдова психологија. Можда се то такозвано несвесно, та психологија дубина, може свести на психологију осећања, на дубину осећања која нас каткад тиште иако не знамо зашто. У психологији се мора говорити о различним ступњевима свесности. Шта је, где је најнижи ступањ свесности? Можда несвесно није ништа друго него оно што је већ постало аутоматско или оно што је заборављено врло брзо, одмах, зато што, пре свега, није ни било потпуно јасно, није било изражено у мислима, у речима. Свест и знање, свест и пажња, пажња и

непажња, мисао и осећање, разум и инстинкт, то је у суштини свакако исти проблем као и свесно и несвесно, свест и потсвест.

Фројду је замерано што је био сувише рационалист, што је хтео све да схвати рационално, чак и нејасна осећања, расположења и нагоне. Увек и свуда тражио је јасну мисао. Али, то наука и мора чинити. А уистини, иза осећања се скоро увек и скрива нека мисао. Најзад, није ли Фројдова жеља за рационализацијом — жеља сваког правог научењака? Фројд је, нема сумње, отишао у крајности које се не могу прихватити. Али, најзад, то се чини природна реакција на дотадашње научно занемаривање тако важних појава као што су сексуалне. А наука, казали смо, као и сва култура људска, креће се, изгледа, у таквим супротностима.

Фројд је у многоме претерао. То се не може спорити. Али, колико је претерао? Да ли Фројд заслужује у пуној мери све прекоре који су му упућивани? Свако ко би поштено и истрајно испитивао самог себе нашао би можда понешто у своме сексуалном животу што не би желео да изиђе на видело и што је зато био врло успешно сакрио и од самог себе, то јест скоро потпуно заборавио. А шта тек да рекнемо за сексуалну психопатологију? Сва она зла која је Фројд овде само наговестио показују да човек у овом погледу може бити гори од животиња, које углавном имају своје одређене периоде парења. Шта да кажемо за оне поремећене јаднике који су сексуално злоупотребљавали своју рођену децу? Најзад, и легенда о Едипу поникла је у душевном животу онога који ју је измислио. А зна се да је Едипов комплекс играо улогу у животу и неких знаменитих људи, као што је, на пример, Стендал.

То су свакако ненормалне појаве. Али, Фројд тражи њихову везу с нормалним душевним појавама, тражи, научно врло оправдано, јединство, континуитет свих појава. Улога сексуалности у душевном животу човековом је огромна. И није увек скривена, нарочито не код простијег света. У нас има простијих људи који толико употребљавају речи и изразе сексуалног живота, не само у псовкама или досеткама него просто као неизбежне и толико честе узречице, да би такорећи онемели кад би им се тај речник забранио. Велика је заслуга Фројдова што је

истакао ту улогу прелазећи смело преко свих лажних обзира. Да би у томе имао успеха, он је у неку руку морао претерати, отићи у крајности. То је, међутим, био разлог да, као што сам Фројд све покушава решити својом психоанализом, његови противници објашњавају и саму психоанализу његову психоаналитички из његових детињских доживљаја. Он је налазио задовољства у томе да руши људску културу са свим што је људима најсветије, јер се светио, речено је, зато што је као дете био сведок једног тешког понижења коме је био изложен његов отац, Јеврејин.

Фројда можемо и морамо критиковати кад год нам се чини да је отишао сувише далеко, у крајности. Али, можемо се с њиме не сложити у многим појединостима, па ипак му признати оно што научењака чини научењаком. А то је чиста научна тежња која провејава из његових дела, иако његов поступак није увек строго научан. Знаменити истраживач сексуалног живота Havelock Ellis налази да је Фројдов поступак уметнички и да његову психоанализу зато не треба оцењивати као научно већ као уметничко дело.

Неки су Фројда упоређивали с Колумбом, као великог вођу који је нашао нове путеве. Хвале га што је његово ново, психоаналитичко испитивање људских мотива разголитило људску душу и тако, веле, из основа променило сва наша схватања. Он је и у старости, веле, »духовни цин међу немачким научењацима«, који је открио »штетне стране и погрешне конструкције нашег друштва«. Познати књижевник Stephan Zweig вели да је »нарочита вештина Фројдова да баца питања у свет«. Он силно потстиче на дискусију, он је, вели, »пребогат у потстицајима«. А један други критичар вели, приказујући једно Фројдово дело у једном бечком листу, да је Фројд »допринео слави Аустрије у иностранству више него све наше битке и херојска дела«.

Међутим, да бисмо донекле приказали борбу коју је Фројдово учење изазвало морамо рећи да су противници Фројдови називали његову психологију дубина »науком у бари« (Sumpfwissenschaft). Критикујући једно дело Фројдово у једном другом бечком листу, један професор налази само »произвољне

*

претпоставке« и противречности, и чуди се нашто Фројд троши своју речитост. »Колико реченица толико погрешака«. Понека тврђења се чине као у романима, као »луде фантазије каквог умоболника« или као »фриволне досетке«. Сам Фројд констатује, у поменутом спису о историји психоанализе, да је с једне стране упоређиван с Колумбом, Дарвином и Кеплером, док је с друге стране, вели, називан паралитичарем.

Психоанализа је нападана и као секташка организација у којој се од присталица захтева да слепо иду за вођом. Наиме постоји интернационално психоаналитичко удружење у Бечу као центар, и многе месне организације. Циљ им је, веле, неговање психоанализе и као чисте психологије и као примењене психологије у медицини, у васпитању и др. Адлер је отпочетка био противан таквој организацији, јер је у њој видео угрожавање научне слободе, и 1911 се одвојио од психоанализе. Сам Фројд брани ту организацију тиме што је она, вели, потребна да не би било злоупотреба у ширим круговима и да би се сачувала, заштитила права психоанализа.

Међу многобројним делима Фројдовим овај »Увод« је једно од најпопуларнијих, а и с формалне, стилске стране међу првима. Ту је Фројдов језик, речено је, »најчистији, најзрелији«. »Увод« се сматра као класичан приказ психоаналитичке теорије и праксе. Неки су га због »штедљиве простоте« његовог стила, који и оно што је »најтеже уме да каже са савршеном јасноћом«, назвали »класичним делом модерне немачке прозе«. Јер, веле, »какав велики песник могао је то написати. А оно потиче од једног поборника чистог ума«. Најзад, само дело је ту, па нека оно говори. Као што смо већ казали, оно ће моћи бити од користи онима који буду умели да му приступе и да га читају само ради чисто теориског интереса, с много размишљања, с разумевањем, и критички. Иначе може бити само од штете свакоме ономе који му не прилази — довољно припремљен — једино у чисто научном интересу.

Д-р БОРИСЛАВ ЛОРЕНЦ

ФРОЈДОВА ДЕЛА

1884: *Über Coca*
1891: *Klinische Studie über die halbseitige Zerebrallähmung der Kinder* (mit D-r O. Rie)
1891: *Zur Auffassung der Aphasien*
1893: *Zur Kenntnis der zerebralen Diplegien des Kindesalter*
1895: *Studien über Hysterie* (mit Jos. Breuer)
1897: *Die infantile Zerebrallähmung* (Nothnagels Handbuch)
1900: *Die Traumdeutung*
1901: *Der Traum* (Löwenfelds Grenzfragen)
1901: *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*
1905: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*
1905: *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*
1907: *Der Wahn und die Träume* (in W. Jensens Gradiva)
1910: *Über Psychoanalyse.* Vorlesungen in Worcester Mass
1910: *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*
1913: *Totem und Tabu*
1916-18: *Vorlesungen zur Einführuung in die Psychoanalyse*
1920: *Jenseits des Lustprinzips*
1921: *Massenpsychologie und Ich- Analyse*
1923: *Das Ich und das Es*
1927: *Die Zukunft einer Illusion*
1933: *Neue Folge der Vorlesungen*

Многобројне расправе о психоанализи и њеној примени изишле су сабране у „*Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*" (1906—1922). Многе од њих појавиле су се после и као засебне књиге. Од већих таквих вреди поменути, на пр., *Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie* (1924).

УВОД У ПСИХОАНАЛИЗУ

ПРЕДГОВОР

Што ја овде предајем јавности као »Увод у психоанализу« не жели никако да се такмичи са већ постојећим укупним излагањима ове научне области (Hitschmann, *Freuds Neurosenlehre*, 1913; Pfister, *Die psychoanalytische Methode*, 1913; Leo Kaplan, *Grundzüge der Psychoanalyse*, 1914; Régis et Hesnard, *La psychoanalyse des névroses et des psychoses*, Paris 1914; Adolf F. Meijer, *De Behandeling van Zennwzieken door Psychoanalyse*, Amsterdam, 1915). То је верно обнављање предавања која сам држао у два зимска семестра 1915—6 и 1916—7 пред публиком састављеном од лекара и лаика оба пола.

Све особености по којима ће овај рад пасти у очи читаоцима објашњавају се из услова његовог постанка. Није било могућно у излагању очувати хладни мир научне расправе; напротив, морао је говорник да стави себи у задатак да за време скоро двочасовног предавања не допусти да пажња слушалаца ослаби. Обзиром на потребу непосредног дејства било је неизбежно да се о истом предмету више пута расправља, једанпут у вези с тумачењем снова, а после у вези с проблемима неурозе. А и распоред градива је допринео да се понека важна питања, као на пример питање несвеснога, нису могла исцрпно обрадити на једном јединoм месту, већ су се у више махова прихватала па потом напуштала, док се није јавила нова прилика да нешто додамо своме знању о њима.

ФРОЈД Предговор

Ко је упознат са психоаналитичком литературом, наћи ће у овом *Уводу* мало тога што му не би било познато из других, далеко опширнијих дела. Али, потреба да се овај материјал заокругли и повеже у једну целину нагнала је писца да у појединим одељцима — код етиологије страха, код хистеричних фантазија — узме у обзир и материјал који досад није био искоришћен.

Беч, у пролеће 1917.

Фројд

ДЕО ПРВИ

О М А Ш К Е

ПРВО ПРЕДАВАЊЕ

УВОД

Госпође и господо! Не знам колико поједини међу вама знају о психоанализи из читања или по чувењу. Али, већ наслов мојих предавања — Основни увод у психоанализу — обавезује ме да се тако понашам као да не знате ништа и да су вам потребне прве поуке.

Али, толико свакако смем претпоставити да ви знате да је психоанализа један начин лечења нервно болесних, и ја вам одмах могу дати пример за то да се у овој области штошта збива друкчије, често сасвим супротно, него иначе у медицини. Кад иначе неког болесника подвргавамо каквој за њ новој лекарској техници, онда ћемо по правилу у његовим очима умањивати непријатности од ње и давати му поуздана обећања за успех лечења. Мислим да то чинимо оправдано, јер таквим понашањем повећавамо вероватноћу успеха. Али, кад неуротично лице подвргавамо психоаналитичком лечењу, онда поступамо друкчије. Ми му скрећемо пажњу на тешкоће методе, на њено трајање, на напоре и жртве које она захтева, а што се тиче успеха, ми кажемо да га не можемо поуздано обећати, јер он зависи од понашања болесникова, од његовог разумевања, његове послушности, његове истрајности. За такво, привидно сасвим супротно, поступање ми наравно имамо добрих разлога које ћете можда доцније увидети.

Немојте се љутити ако у први мах с вама поступам као с тим неуротичним болесницима. Ја вам управо саветујем да више не дођете да ме поново слушате. У ту сврху ћу вам изнети пред очи какви су недостаци нужно скопчани с наставом психоанализе и какве се тешкоће противстављају стицању сопственог

мишљења. Показаћу вам како вас правац вашег досадашњег васпитања и ваше навике мишљења морају учинити противницима психоанализе и колико се морате савлађивати да победите то инстинктивно противљење. Ја вам, наравно, не могу унапред рећи колико ћете добити за разумевање психоанализе из мојих саопштења, али вам толико могу обећати да слушањем ових предавања нећете научити да предузимате психоаналитичка испитивања или спроводите психоаналитичко лечење. Но, ако би се међу вама ко нашао ко се не би задовољио површним познавањем психоанализе, већ би хтео ступити у трајан додир с њом, онда га ја нећу само одвраћати од тога, већ га директно опоменути да се чува. Како сад ствари стоје, ко би тај позив изабрао уништио би сваку могућност успеха на универзитету, а ако, као практичан лекар, пође у живот, наћи ће се у друштву које његове тежње неће разумевати, гледаће га неповерљиво и непријатељски, и пустиће на њ све зле духове који вребају. Можда баш из појава што прате рат који данас бесни у Европи можете отприлике оценити колике ће то легије бити.

Али ипак, упркос таквим непријатељствима, има доста особа које ће привлачити нешто што им може дати новог сазнања. Ако би неки од вас били од те врсте па, прешавши преко мојих опомена, други пут опет овде дођу, биће ми добро дошли. Али, ви имате сви право да дознате које су те наговештене тешкоће психоанализе.

Пре свега, тешкоћа у настави, у предавању психоанализе. Ви сте у медицинској настави навикнути да видите. Ви видите анатомски препарат, талог код хемиских реакција, скупљање мишића као последицу надражења његових нерава. Доцније се вашим чулима покажу болесници, симптоми њихове болести, продукти болесног процеса, па, у многим случајевима, и изазивачи болести у изолованом стању. У хируршкој струци ви сте сведоци операција којима се болеснику указује помоћ, и смете их и сами покушати извести. Чак и у психијатрији показивање болесника, с његовим промењивим изразима лица, његовим начином говора и његовим понашањем, пружа вам обиље запажања која остављају дубоке утиске у вама. Тако професор медицине игра претежно улогу вође и тумача, који вас прати

као кроз музеј, док ви долазите у непосредан однос према предметима и мислите да сте се сопственим опажањем уверили о егзистенцији нових чињеница.

Све је то, нажалост, друкчије у психоанализи. У психоаналитичком лечењу нема ничег другог осим размене речи између анализованога лица и лекара. Болесник говори, прича о прошлим доживљајима и садашњим утисцима, тужи се, исповеда своје жеље и своја осећања. Лекар слуша, проба да управља током мисли болесникових, опомиње, упућује његову пажњу у извесним правцима, даје му разјашњења и посматра реакције разумевања или одбијања које тако изазива код болесника. Необразовани сродници наших болесника — којима импонује само оно што је видљиво и опипљиво, на првом месту радње какве се виде у кино-позоришту — не пропуштају никад прилику да изразе своје сумње: како се »самим говорима може нешто учинити против болести«? То мишљење је исто тако мало паметно као што је недоследно. То су они исти људи који тако поуздано знају да болесници »само уображавају« своје симптоме. Речи су првобитно биле нешто чаробно, и реч је и данас задржала много од своје старе чаробне моћи. Речима један човек може другога усрећити или отерати у очајање, речима предаје учитељ своје знање ученицима, речима заноси говорник слушаоце и одређује њихове судове и одлуке. Речи изазивају афекте и оне су опште средство да људи утичу један на другог. Ми дакле нећемо потцењивати употребу речи у психотерапији и бићемо задовољни ако можемо, као слушаоци, присуствовати размени речи између аналитичара и болесника.

Али, ми то не можемо. Разговор у коме се састоји психоаналитичко лечење не подноси слушаоце и не може се приказивати. За време предавања из психијатрије може се ђацима, наравно, приказати и какав неурастеник или хистерик. Он ће износити своје жалбе и симптоме, али ништа друго. Саопштења, потребна анализи, чиниће само ако је нарочитим осећањима везан за лекара; он би занемео чим би приметио једног јединог индиферентног сведока. Јер та саопштења тичу се онога што је најинтимније у његовом душевном животу, свега што он као социјално самостална особа мора сакрити пред другима, па

после и свега што он као јединствена личност ни самом себи неће да призна.

Ви, дакле, не можете присуствовати као слушаоци психоаналитичком лечењу. Ви о њему можете само чути, па ћете онда психоанализу, у најстрожијем смислу речи, познати само по чувењу. Ова настава такорећи из друге руке доводи вас у необичне погодбе за стварање суда. Све, очевидно, зависи највише од тога колико ћете вере имати у ауторитет учитељев.

Замислите да сте отишли на предавање из историје, а не из психијатрије, и да вам предавач прича о животу и ратним подвизима Александра Великог; какве бисте мотиве имали да верујете у истинитост његових саопштења? На први поглед ситуација се чини још неповољнијом него у случају психоанализе, јер је професор историје био учесник у Александровим ратним походима колико и ви; психоаналитичар вам, међутим, говори бар о стварима где је он сам играо улогу. Али, после долази оно чиме историчар задобија поверење. Он вас може упутити на извештаје старих писаца, који су или и сами били савременици, или су пак били доста близу самих догађаја, дакле на књиге Диодора, Плутарха, Ариана, и др; он вам може показати слике сачуваног новца и статуа краљевих и дати вам да сви видите фотографију помпејанског мозаика битке код Исоса. Строго узев, ипак, документи доказују само да су већ ранија поколења веровала у постојање Александрово и у реалност његових дела, те би ваша критика овде могла изнова почети. Она ће онда наћи да није све што је речено о Александру веродостојно или да се не може у појединостима поуздано утврдити, али ја ипак не могу веровати да ћете ви салу предавања напустити сумњајући у реалност Александра Великог. Ваша одлука биће одређена поглавито двама размишљањима: прво, не може се замислити никакав мотив да предавач вама износи као реално нешто што и сам тако не сматра, и друго, све историске књиге које имамо претстављају догађаје отприлике на сличан начин. Ако се после упустите у испитивање старијих извора, имаћете у виду исте моменте: могућне мотиве писаца и узајамно слагање њихових сведочанстава. Резултат испитивања биће у случају Александровом свакако утешан, а вероватно ће друкчије

испасти кад су у питању личности као Мојсије или Нимрод. А какве сумње ви можете изнети против веродостојности извештаја психоаналитичара, то ће вам бити доста јасно у појединим приликама доцније.

А сад можете имати право да питате: ако не може бити објективног посведочења психоанализе и ако нема могућности да се она докаже, како се онда уопште психоанализа може научити; и како се можемо уверити у истинитост њених тврђења? Ово учење заиста није лако, а и нема много људи који су психоанализу научили како ваља, али ипак постоји један добар пут. Психоанализа се учи прво на рођеном телу, проучавањем властите личности. То није сасвим оно што се зове самопосматрање, али се по невољи може пода њ подвести. Има читав низ врло честих и опште познатих душевних појава које се, после мало упутства у психоаналитичкој техници, могу учинити предметима анализе на самом себи. Тако се стиче тражено уверење о реалности појава које описује психоанализа, и о тачности њених схватања. Свакако, на овом путу напретку су стављене одређене границе. Много даље се оде ако човек пусти да га анализује стручан аналитичар, ако дејство анализе осети на своме рођеном *ја* и при том користи прилику да докучи финију технику овог поступка. Овај изврсни пут је добар, наравно, увек само за једну особу, али не може бити добар за све слушаоце уједанпут.

За једну другу тешкоћу у вашем односу према психоанализи ја не могу више кривити психоанализу већ вас саме, своје слушаоце, бар утолико уколико сте се ви већ бавили медицинским студијама. Ваше досадашње образовање дало је вашој мисаоној активности један одређен правац који веома удаљује од психоанализе. Ви сте научени да функције организма и њихове поремећаје заснивате анатомски, да их објашњавате хемиски и физички, и да их схватате биолошки, али ваш интерес није никад скренут на психички живот, у коме рад овог чудно сложеног организма достиже врхунац. Зато је вама психолошки начин мишљења остао стран, и ви сте се навикли да га посматрате с неповерењем, да му спорите карактер научности и да га препустите лаицима, песницима, филозофима природе и ми-

стицима. Ово ограничење је зацело штета за вашу лекарску делатност, јер болесник ће вам, као што је то правило у свима људским односима, показати најпре своју фасаду, те се бојим да ћете, за казну, бити принуђени да један део терапеутског утицаја за којим тежите препустите лаицима, надри-лекарима и мистицима, које тако презирете.

Мени није непознато какво се извињење може навести за овај недостатак вашег претходног образовања. Нема филозофске помоћне науке која би могла послужити за ваше лекарске сврхе. Ни спекулативна филозофија, ни дескриптивна психологија, ни такозвана експериментална психологија, која се надовезује на филозофију чула, како се оне уче у школи, нису у стању да вам кажу нешто корисно о односу између телесног и душевног, и да вам даду кључеве за разумевање каквог поремећаја душевних функција. У самој медицини, додуше, психијатрија се бави тиме да запажене душевне поремећаје описује и да их скупља у клиничке слике болести, али у својим добрим часовима сумњају и сами психијатри да ли њихове чисто дескриптивне поставке заслужују име науке. Симптомима, из којих су састављене те слике болести, не сазнајемо ни порекло, ни механизам, ни узајамно везивање; њима не одговарају никакве видљиве промене анатомског органа душе, или су то промене у којима не можете наћи никаквог објашњења. Ови душевни поремећаји приступачни су утицају лечења само онда ако се покажу као узгредна дејства каквог органског оболења.

Ту је празнина коју се психоанализа труди да попуни. Она хоће да психијатрији даде психолошку подлогу која јој недостаје, и нада се да ће открити заједничко тле са кога ће се схватити стицај телесног и душевног поремећаја. У ту сврху она мора бити слободна од сваке, њој стране, претпоставке анатомске, хемиске или физиолошке природе, мора радити само са чисто психолошким помоћним појмовима, и баш зато, бојим се, она ће вам се у први мах учинити чудноватом.

За следећу тешкоћу нећу кривити вас, ваше образовање или ваш став према психоанализи. Са двема својим поставкама психоанализа вређа цео свет и навлачи на се мржњу; једна од тих поставки вређа једну интелектуалну, а друга једну естетско-

идејну предрасуду. Не треба да потцењујемо ове предрасуде; то су ствари моћне, талози корисних, нужних развића човечанства. Њих држе афективне силе, и борба против њих је тешка.

Прва од ових непријатних тврдњи психоанализе каже да су душевни процеси сами по себи несвесни, а да су, од целог душевног живота, свесни само поједини акти и делови. Сетите се да смо ми, напротив, навикли да идентификујемо психичко и свесно. Свест нам управо важи као ознака која дефинише психичко, а психологија као наука о садржајима свести. Та идентификација чини нам се чак тако јасна да свако противно тврђење готово осећамо као очигледну бесмислицу. Па, ипак, психоанализа не може а да не изнесе то противно тврђење; она не може тврдити идентичност свеснога и душевнога. Њена дефиниција душевнога гласи: то су појаве исте врсте као осећање, мишљење, воља, и она мора тврдити да постоји несвесно мишљење и несвесно хтење. Али, тиме је она унапред изгубила симпатије свих пријатеља трезвене научности и постала је сумњива као нека фантастична тајна наука која би хтела зидати у мраку и у мутној води рибу ловити. Ви, наравно, не можете још разумети с каквим правом ја сматрам као предрасуду један став тако апстрактне природе као: »душевно је свесно«, а не можете ни погодити које развиће је довело до порицања несвеснога, ако би оно постојало, и какву корист може имати то порицање. Изгледа као празна борба речи да ли ће се психичко изједначити са свесним или ће се протезати даље него свесно, али ја вас ипак могу уверити да је с претпоставком несвесних душевних процеса прокрчен пут сасвим новој оријентацији у свету и науци.

А исто тако не можете ни слутити каква чврста веза спаја ову прву смелост психоанализе с другом коју ћу сад поменути. Овај други став, наиме, који психоанализа објављује као један од својих резултата, садржи тврђење да нагони, који се у ужем и у ширем смислу могу означити само као сексуални, играју, као узроци нервних и душевних болести, необично велику улогу, која досад није процењена по својој вредности. Шта више чак, да ти сексуални нагони имају удела, који не треба

 *

потцењивати, у највишим културним, уметничким и социјалним творевинама људског духа.

Према моме искуству, одвратност према овом резултату психоаналитичког истраживања највашнији је извор отпора на који је наишла психоанализа. Хоћете ли да знате како ми то објашњавамо? Ми мислимо да је култура створена под притиском животне невоље на рачун задовољења нагона, и она се великим делом ствара увек изнова тиме што појединац, који ступа у људску заједницу, понавља жртве у задовољењу нагона, у корист целине. Међу нагонским силама, тако употребљеним, играју сексуалне тежње знатну улогу; оне се при том сублимирају, то јест одвраћају се од својих сексуалних циљева и упућују на циљеве који су социјално виши; нису више сексуални. Али, та изградња је лабилна; сексуални нагони су лоше обуздани; код сваког појединца који треба да суделује у културном раду постоји опасност да се његови сексуални нагони одупру овој употреби. Друштво не верује у већу опасност по своју културу од оне која би настала ослобођењем сексуалних нагона и њиховим враћањем првобитним циљевима. Друштво, дакле, не воли да се опомиње на овај шкакљиви део свога оснивања; оно нема никавог интереса да се јачина сексуалних нагона призна и да се открије важност сексуалног живота за појединца; оно је, шта више, у васпитном циљу пошло путем који одвраћа пажњу од целог поља. Зато оно не трпи речени резултат психоаналитичких истраживања, и најрадије би га жигосало као естетски одвратно, као морално недостојно или као опасно. Али, таквим приговорима не може се нахудити једном објективном резултату научног рада. Противно тврђење, ако треба да се гласно чује, мора прећи на интелектуално поље. Но, у човековој природи лежи да је склон да сматра као нетачно оно што не мари, и онда је лако налазити аргументе против тога. Тако, дакле, друштво прави од непријатног нетачно, спори истине психоанализе логичким и стварним аргументима, али из афективних извора, и одржава те приговоре као предрасуде, против свих покушаја оповргавања.

Али, ми смемо тврдити, госпође и господо, да нисмо имали никакву тенденцију постављајући оспоравано тврђење. Ми смо

хтели дати израза једној стварности коју мислимо да смо мучним радом сазнали. Ми и сад захтевамо право да безусловно одбијемо мешање таквих практичних обзира у научни рад, и пре него што смо испитали да ли је бојазан која хоће да нам доказује ове обзире оправдана или не.

То би биле неколике тешкоће које стоје на путу вашем бављењу психоанализом. То је можда за почетак више него довољно. Ако можете савладати утисак који чине те тешкоће, онда ћемо наставити.

ДРУГО ПРЕДАВАЊЕ

ОМАШКЕ

Госпође и господо! Ми не почињемо с претпоставкама већ с једним истраживањем. А за предмет тог истраживања одабирамо извесне појаве које су врло честе, врло познате, а врло мало испитане, које немају никакве везе с болестима утолико што се могу посматрати код сваког здравог човека. То су такозване *омашке* човекове, као кад неко хоће да каже нешто, па место тога рекне другу реч — *омашке у говору;* или му се исто деси при писању, што он може или приметити или не; или кад неко нешто штампано или писано прочита дркучије него што треба прочитати — *омашке у читању;* исто тако кад погрешно чује — пречује — нешто што му се каже — *погрешно чувење* — а да, разуме се, при томе не долази у обзир никакав органски поремећај његовог слуха. Једном другом низу таквих појава подлога је *заборављање,* али не трајно већ само повремено, на пример кад неко не може да нађе неко *име,* које међутим зна и по правилу увек распознаје; или кад заборави да оствари неку намеру, које се пак доцније сети, заборавивши је, дакле, само за известан моменат. У једној трећој врсти отпада овај услов тренутнога, на пример при *затурању,* кад неко негде склони неки предмет па га после не уме да нађе, или при сасвим сличном *губљењу.* Ту постоји заборављање, према коме се дркучије понашамо него према другом заборављању, коме се чудимо или због кога се љутимо, место да налазимо да је оно објашњиво. На то се надовезују извесне заблуде, код којих се опет јавља привременост, као кад се неко време верује нешто, за што се и пре и после зна да је дркучије; и још многе сличне појаве под различним именима.

Све су то случајеви чије унутарње сродство долази до изражаја у једнаком означавању предметком *ver*,[1] све скоро случајеви безначајне природе, обично врло кратког трајања и без много важности у људском животу. Ретко кад понеки од тих случајева, као губљење предмета, добије извесну практичну важност. Зато они и не налазе много пажње, изазивају само слабе афекте, итд.

На ове појаве хоћу сад да скренем вашу пажњу. Но, ви ћете зловољно одвратити: »Има толико величанствених загонетки у спољном свету као и у ужем свету душевног живота, има толико чуда на пољу душевних поремећаја који изискују и заслужују разјашњење, да збиља изгледа лудо трошити рад и пажњу у такве ситнице. Кад би сте нам ви могли објаснити како човек са здравим очима и ушима усред бела дана може видети и чути ствари које не постоје, зашто други наједном мисли да га гоне они који су му дотле били најмилији, или с најоштроумнијим образложењем брани уображења која се сваком детету морају учинити бесмисленима, онда бисмо нешто полагали на психоанализу; али, ако она не зна ништа друго него да нас забавља тиме зашто неки говорник на свечаној гозби рекне неки пут једну реч место неке друге, или зашто је домаћица затурила своје кључеве, и сличне безначајности, онда ћемо и ми своје време и свој интерес умети боље употребити.«

Ја бих вам одговорио: стрпљења, госпође и господо! Ја мислим да ваша критика није на правом путу. Истина, психоанализа не може се похвалити да се није никад бавила ситницама. Напротив, материјал за њена посматрања чине обично они незнатни догађаји које друге науке остављају пострани као сасвим безначајне, такорећи мрве света појава. Али, зар ви у својој критици не бркате величанственост проблема са упадљивошћу знакова? Зар нема врло важних ствари које се под извесним условима и у извесним моментима могу испољити само у сасвим слабим знацима? Могао бих лако навести више таквих ситуација. Из каквих безначајних знакова закључујете ви, млади људи међу вама, да сте стекли наклоност једне даме?

[1] У немачком језику *ver*sprechen, *ver*lesen, итд. значи учинити омашку у говору, у читању, итд.

Чекате ли ви зато изрично изјаву љубави или буран загрљај, или зар вам није довољан један поглед, од других једва примећен, један брз покрет, продужење стиска руке за једну секунду? А ако као полицијски чиновник суделујете у истрази по неком убиству, очекујете ли онда збиља да је убица на месту злочина оставио своју фотографију са приложеном адресом, или зар се нећете морати задовољити слабијим и нејаснијим траговима траженог лица? Немојте, дакле, допустити да потцењујемо мале знаке; можда ће поћи за руком да се, полазећи од њих, наиђе на траг онога што је важније. А после, ја мислим, као и ви, да велики проблеми у свету и науци имају прво право на нашу пажњу. Али, обично врло мало помаже ако се донесе гласна одлука да ће се сад прићи испитивању овог или оног великог проблема. Онда се често не зна куда да се упути следећи корак. У научном раду је плодније да се почне испитивати оно што се управо има пред собом и за чије испитивање има пута. Ако се то учини сасвим темељно, без претпоставки и без очекивања, и ако се има среће, онда се услед везе која везује све са свим, и мало са великим, и из тако скромног рада може наћи приступ ка испитивању великих проблема.

Тако бих вам дакле говорио, да одржим ваш интерес при расправљању о привидно тако ништавним омашкама здравих људи. Сад ћемо узети ма кога коме је психоанализа страна, и питати га како он објашњава појаву таквих ствари.

Он ће свакако прво одговорити: »О, то није достојно објашњења; то су мале случајности.« Шта тај човек тиме мисли? Хоће ли да тврди да има тако малих догађаја који испадају из повезаности светског збивања, који би исто тако могли не бити као што јесу? Ако неко тако пробије природни детерминизам на једном јединoм месту, онда је срушио цело научно схватање света. Онда му се може предочити колико се консеквентније понаша чак и религиозни поглед на свет кад изрично тврди да без нарочите воље божје не пада ни један врабац с крова. Ја мислим да наш пријатељ неће хтети извући тај закључак из свог првог одговора; он ће попустити и рећи да ће, ако ове ствари буде испитивао, свакако наћи објашњења за њих. Рећи ће да су ту у питању мали поремећаји функције, нетачност

душевног делања, чији се услови могу показати. Човек, који иначе може добро да говори, може у говору погрешити: 1) кад је мало слаб или уморан; 2) кад је узбуђен; 3) кад је и сувише обузет другим стварима. Ове податке лако је потврдити. Погрешке у говору јављају се доиста нарочито често кад је човек уморан, кад има главобољу или предосећа мигрену. Под истим условима лако се догађа заборављање особних имена. Понеке особе научиле су да по том заборављању особних имена упознају главобољу која се приближује. И у узбуђењу често се помешају речи, али и ствари; човек погрешно »узме једну ствар место друге«, а заборављање намера као и многе друге ненамерне радње падају у очи кад је човек расејан, то јест уствари концентрисан на нешто друго. Познат пример такве расејаности је професор из *Fliegende Blätter,* који заборави кишобран и промени свој шешир, зато што мисли на проблеме о којима ће расправљати у следећој књизи. Примере за то како човек може заборавити одлуке које је донео, обећања која је учинио, зато што је у међувремену нешто доживео чиме је био јако обузет, познаје сваки од нас из властитог искуства.

Све то звучи сасвим разумљиво, а чини се и да је обезбеђено од сваког приговора. То можда није врло интересантно, не онако како смо очекивали. Промотримо мало ближе ова објашњења омашки. Услови који се наводе за утврђивање ових појава нису сви исте врсте. Слабост и поремећај циркулације дају физиолошко објашњење за поремећај нормалне функције; узбуђење, умор, непажња су моменти друге врсте, који би се могли назвати психофизиолошким. Ти последњи моменти дају се лако превести у теорију. И умором, као и непажњом, а можда и општим узбуђењем, изазива се подела пажње, која може имати за последицу да се радњи која је у питању обрати сувише мало пажње. Овде се та радња може нарочито лако пореметити, нетачно извршити. Лако оболење, промене у снабдевању крвљу централног нервног органа, могу имати исто дејство, утичући на сличан начин на меродавни момент, то јест на поделу пажње. То би, дакле, у свима случајевима биле последице поремећаја пажње, или из органских или из психичких узрока.

Отуда не произлази, изгледа, много за наш психоаналитички интерес. Могли бисмо доћи у искушење да ову тему опет напустимо. Свакако, ако се упустимо у ближа посматрања, видећемо да се све, код омашки, не слаже са овом теоријом пажње, или се бар не може природно из ње извести. Дознаћемо да таквих омашки и таквог заборављања има и код особа које нису уморне, расејане или узбуђене, већ су у сваком погледу у свом нормалном стању, сем да им се накнадно, баш због омашке, приписује узбуђеност коју они, међутим, ни сами не признају. И не може се тако просто десити да се једна радња, повећањем пажње на њу, обезбеђује, а да се слабљењем пажње угрожава. Има пуно радњи које се врше чисто аутоматски, са врло мало пажње, па се опет изводе сасвим сигурно. Шетач, који једва зна куда иде, држи се ипак правог пута и задржи се на циљу, не учинивши никакву омашку. Бар по правилу бива тако. Извежбан свирач на клавиру хвата дирке које треба, не мислећи на њих. Он може, наравно, каткад и погрешити, али кад би аутоматско свирање увећавало опасност од омашки, онда би тој опасности морао бити изложен највише баш виртуоз, чије је свирање дугим вежбањем постало сасвим аутоматско. Ми видимо, напротив, да се многе радње врше сасвим сигурно кад нису предмет нарочито велике пажње, а да у радњи може бити омашке, на несрећу, баш онда кад је човеку нарочито много стало до исправне радње, дакле кад сигурно нема одвраћања потребне пажње. Онда се може рећи да је то последица »узбуђења«, али ми не разумемо зашто узбуђење напротив не увећава пажњу на оно што је толиким интересом испуњено? Кад неко, у каквом важном говору, или усменом расправљању, рекне, омашком, супротно од онога што је намеравао, онда се то једва може објаснити по психофизиолошкој теорији, или теорији пажње.

Има и код омашки толико узгредних, ситних појава које не разумемо, и које нам досадашња објашњења нису учинила јаснијим. Кад човек, на пример, тренутно заборави неко име, онда се љути, хоће поштопото да се сети, и неће тога да се мане. Зашто томе који се љути тако необично ретко полази за руком да, као што би хтео, своју пажњу скрене на реч која му

је, како он каже, »на врх језика«, и коју одмах позна кад се пред њим изговори? Или има случајева у којима се омашке умножавају, удружују, једна другу замењују. Једанпут је човек био заборавио неки састанак; други пут, кад је донео одлуку да не заборави, покаже се да је погрешно запамтио за састанак друго време. Човек тражи заобилазним путем да се сети неке заборављене речи, па при том заборави неко друго име, које би му могло бити од помоћи при тражењу првог имена; ако почне тражити друго име, измакне му неко треће, итд. То се, као што је познато, може десити и код штампарских грешака, које се имају схватити као омашке слагача. Тако се, кажу, једна упорна штампарска грешка увукла у један социјалдемократски лист. У извештају о извесној свечаности могло се читати: међу присутнима примећено је и његово височанство *Korn*prinz. Сутрадан се то хтело исправити. Лист се извинио и написао је: наравно, требало је да гласи *Knor*prinz[1]. У таквим случајевима говори се радо о ђаволу штампарских грешака, о врагу у слагачком сандуку и сл., изрази који свакако превазилазе психофизиолошку теорију штампарских грешака.

Не знам да ли вам је познато да се омашке у говору могу проузроковати, такорећи сугестијом изазвати. Једна анегдота казује овим поводом: кад је неки новајлија на позорници добио важну улогу да у »*Јованци Орлеанци*« јави краљу да му connétable враћа његов мач (Schwert), онда се један глумац нашалио да бојажљивом почетнику место тога текста понавља: comfortabel враћа коња (Pferd); и постигао је свој циљ.[2] На претстави је онај несрећник заиста дебитовао с тим промењеним речима, иако је раније упозорен, или можда баш због тога.

Све те мале особености омашки не објашњавају се баш теоријом одвраћања пажње. Али, зато та теорија не мора бити погрешна. Можда јој нешто недостаје, нека допуна, па да буде потпуно задовољавајућа. Али, и неке омашке могу се и с друге стране посматрати.

---

[1] Уместо *Kron*prinz.

[2] Connétable значи маршал, а comfortabel значи једнопрег (кола с једним коњем).

Узмимо међу омашкама, као најпогодније за наше сврхе, омашке у говору. Могли бисмо исто тако изабрати и омашке у писању или у читању. А ваља нам рећи да смо досад питали само: кад, под којим условима се чине говорне омашке, и да смо само на то добијали одговор. Али, ми можемо свој интерес управити и друкчије и хтети знати зашто човек у говору погреши баш на тај начин, ни на који други. Може се узети у обзир оно што произиђе при тој омашци. Ви увиђате, док се на ово питање не одговори, док се не разјасни ефекат говорне омашке, да та појава са своје психолошке стране остаје једна случајност, ако је и нашла своје физиолошко објашњење. Ако ми се деси омашка у говору, очевидно је да ми се могла десити на безброј много начина; ја сам могао место праве речи рећи коју од хиљаде других, учинити небројене деформације праве речи. Па, има ли ма шта што ми у посебном случају, од свих могућих омашки у говору, намеће баш тај начин омашке, или је то само случајно, произвољно, те се на то питање можда и не да ништа разумно одговорити?

Два аутора, Meringer и Meyer (један филолог и један психијатер) и учинили су 1895 год. покушај да питање омашки у говору испитају с те стране. Скупили су примере и најпре их описали са чисто дескриптивног гледишта. То наравно још није објашњење, али може помоћи да се нађе пут за њ. Ви разликујете изопачења која добија наумљени говор омашкама, као што су преокретања, задирање једне речи у претходну, одјек претходне речи у следећој, мешања (контаминације) и замене (супституције). Навешћу вам примере за ове главне групе тих двају аутора. Случај је преокретања кад неко каже *Милос Венерин* место *Венера Милоска* (преокретање у реду речи); заилажење једне речи у претходну: Es war mir *auf der Schwest* . . . auf der Brust so schwer;[1] одјек претходне речи била би позната несрећна здравица: Ich fordere Sie *auf*, *auf* das Wohl unseres Chefs *aufzustossen*.[2] Ове три врсте омашки у говору нису

[1] Хоће да се каже: беше ми на грудима (Brust) тако тешко (schwer), па се место тога рекло Schwest... (сестр...)

[2] Значи: позивам вас да у здравље нашег шефа подригнемо (aufstossen), место: да се куцнемо (anstossen).

баш тако честе. Наћи ћете далеко многобројнија опажања у којима омашке постају сажимањем или мешањем речи, на пример кад неки господин на улици ослови неку даму речима: Wenn Sie gestatten, mein Fräulein, möchte ich Sie gerne *begleitdigen.*[1] У мешовитој речи (begleit-digen) налази се осим begleiten (пратити) очевидно и beleidigen (увредити). Узгред речено, тај младић свакако није имао много успеха код те даме. Као замену наводе Meringer и Meyer случај кад неко каже: Ich gebe die Präparate in den *Brief*kasten anstatt Brütkasten.[2]

Покушај објашњења који та два аутора заснивају на својој збирци примера сасвим је недовољан. Они мисле да гласови и слогови једне речи имају различне вредности и да инервација елемента од веће вредности може утицати, реметећи, на инервацију елемента од мање вредности. При том се очевидно ослањају на случајеве прве и друге врсте, који сами по себи никако нису чести; за друге резултате омашки у говору ова претпостављања једних гласова, ако уопште постоје, и не долазе у обзир. Најчешћа је, међутим, омашка у говору кад се уместо једне речи рекне друга, њој врло слична, и та сличност многима је довољна за објашњење омашке. На пример, један професор у своме приступном предавању вели: Ich bin nicht geneigt (geeignet)[3] да заслуге свога врло цењеног претходника достојно оценим. Или други професор: Beim weiblichen Genitale hat man trotz vieler Versuchungen... Pardon: Versuche...[4]

Али, најобичнија и најупадљивија врста омашки у говору је тачна супротност ономе што се хтело рећи. При томе се, наравно, веома удаљујемо од односа гласова и ефеката сличности, а у накнаду за то можемо се позвати на то да супротности имају јако појмовно сродство и у психолошкој асоцијацији стоје нарочито близу једна другој. Има историских примера ове врсте: један претседник наше Скупштине отворио је једном скуп-

---

[1] Ако допустите, госпођице, ја бих вас радо прат-дио.

[2] Оставићу препарате у сандуче за *писма* место у сандук за лежење јаја.

[3] Ја нисам склон (способан).

[4] Код женског полног органа смо упркос многим *искушењима*... Пардон: покушајима...

штину овим речима: Господо, констатујем присуство ... чланова и изјављујем, дакле, да је седница *закључена*.

Слично заводљиво као однос супротности дејствује, затим, ма каква друга лака асоцијација, која, у извесним приликама, може наићи у врло незгодан час. Тако се прича да је на свечаности у част венчања једног детета Х. Хелмхолцовог са дететом познатог проналазача и великог индустријалца В. Сименса имао да држи здравицу славни физиолог Dubois-Reymond. Он је своју зацело сјајну здравицу завршио речима: нека, дакле, живи нова фирма: *Siemens und- Halske*. То је, наравно, било име старе фирме. Спајање тих двају имена било је Берлинцу исто тако лако као отприлике Бечлији: *Riedel und Beutel*.

Према томе, уз односе гласова и сличност речи треба да додамо и утицај асоцијација речи. Али, то још није доста. У читавом низу случајева објашњење запажене омашке не може, изгледа, поћи за руком пре него што узмемо у обзир оно што је било речено, или само мишљено, у једној реченици раније. Дакле, опет случај одјека, као онај истакнут од Meringer-a, само из веће даљине. — Морам признати да, углавном, имам утисак као да смо сад даље него икад од разумевања омашки у говору.

Међутим, надам се да нећу погрешити ако изјавим да смо ми сви у току претходног испитивања стекли о тим примерима омашки у говору један нов утисак на коме би се можда вределo задржати. Испитивали смо услове под којима се уопште јављају омашке у говору, затим утицаје који одређују врсту деформације речи у омашкама; али, ефекат омашке сам за себе, без обзира на његов постанак, нисмо још никако разматрали. Ако се и на то одлучимо, онда морамо имати храбрости да кажемо: у неколико од оних примера има неког *смисла* и оно што се омашком произвело. Шта значи то: има неког смисла? Па то значи да, можда, и ефекат омашке има право да буде и сам схваћен као пуноважни психички акт, који има свој сопствени циљ, као израз неког садржаја и значења. Ми смо увек досад говорили о омашкама, али сад се чини као да је и сама омашка у радњама једна сасвим исправна радња, која се само ставила на место друге, очекиване или намераване радње.

Овај властити смисао омашке чини се у појединим примерима опипљиво јасан и очигледан. Кад претседник првим речима закључује седницу скупштине, место да је отвори, онда смо ми, пошто познајемо прилике под којима се та омашка десила, склони сматрати да та омашка има пуно смисла. Он не очекује ништа добро од те седнице, и био би радостан кад би је одмах могао и прекинути. Показати тај смисао, дакле протумачити ту омашку, није нам никаква тешкоћа. Или кад једна госпођа пита другу привидно с одобравањем: Diesen reizenden neuen Hut haben Sie sich wohl selbst *aufgepatzt?*[1] — онда нас никаква научност на свету не може одвратити да из те омашке не чујемо: Dieser Hut ist eine *Patzerei.*[2] Или кад једна госпођа, позната као енергична, прича: Мој муж је питао доктора какву дијету треба да одржава. А доктор је рекао да му не треба никаква дијета, може јести и пити што *ја* хоћу, — онда је та омашка, с друге стране, очевидан израз једног консеквентног програма.

Госпође и господо! Ако би се показало да неког смисла, уопште, имају не само неколики случајеви омашки у говору и радњама, него већина међу њима, онда ће неминовно тај смисао омашки, о коме досад није било говора, бити за нас оно што је најинтересантније, и с правом ће потиснути у позадину све друге тачке гледишта. Онда можемо оставити настрану све физиолошке или психофизиолошке моменте и смемо се предати чисто психолошким испитивањима смисла, то јест значења, сврхе омашке. Ми, дакле, нећемо пропустити да убрзо испитамо у том погледу више посматраног материјала.

Али, пре него што ту намеру остваримо, ја бих вас позвао да са мном пођете једним другим трагом. Чешће се догађало да се неки песник послужио омашком у говору, или каквом другом омашком, као средством песничког приказивања. Та чињеница сама за се мора нам бити доказ да је он омашку, на пример у говору, сматрао као нешто што има свог смисла, јер он то намерно производи. То не бива тако да песник прво погреши случајно у писању, па да после ту своју омашку у писању

[1] Тај дражесни нови шешир свакако сте сами скрпили (aufgepatzt), уместо: aufgeputzt (украсили).

[2] Тај шешир је једна крпарија.

задржи као омашку у говору приказаног лица. Он хоће омашком у говору да нам претстави нешто разумљивим, и ми можемо промотрити шта би то могло бити: да ли можда хоће да нам наговести да је дотично лице расејано или уморно, или да може очекивати мигрену? Не смемо прецењивати, наравно, ако песник омашку у говору употреби као нешто што има смисла. То би, уствари, могло бити и бесмислено, психичка случајност, или би имало смисла само у сасвим ретким случајевима, а песник би задржао право да га одухотвори дајући му смисао, да би га употребио за своје сврхе. Али се не би требало чудити ако бисмо од песника могли више да дознамо о омашкама у говору него од филолога и психијатера.

Такав пример омашке у говору налази се у *Валенштајну (Piccolomini,* I чин, 5 сц.). Макс Пиколомини заузео се у претходној сцени најстрасније за херцога, заносећи се при том благодатима мира, које су му се откриле на његовом путу док је кћер Валенштајнову пратио у логор. Он оставља оца и посланика двора, Квестенберга, у пуном запрепашћењу. И сад се наставља 5 сцена:

Квестенберг: О, тешко нама? Зар тако стоји, пријатељу, зар да га пустимо да оде с том заблудом, да га не викнемо одмах натраг, да му сместа отворимо очи?

Октавио (долазећи себи из дубоке замишљености): *Мени* их је сад отворио и ја видим више него што бих желео.

Квестенберг: Шта је то, пријатељу?

Октавио: Проклет био тај пут!

Квестенберг: Како? Шта је то?

Октавио: Ходите! Морам одмах поћи за несрећним трагом, видети својим очима — ходите!

(Хоће да га одведе)

Квестенберг: Ама шта? Куда?

Октавио (журно): К њој!

Квестенберг: Ка...

Октавио (поправља се): Ка херцогу! Хајдемо, итд.

Октавио је хтео рећи »к њему«, херцогу, али се »заговорио« и одаје својим речима *»к њој«,* бар нама, да је он врло добро увидео утицај услед кога млади ратник чезне за миром.

Један још изразитији пример открио је О. Rank код Шекспира. Налази се у *Млетачком трговцу,* у чувеној сцени избора, од стране срећног љубавника, између три ковчежића, и ја можда ништа боље не могу учинити него да вам овде прочитам кратки приказ Rank-ов. »Једна говорна омашка, поеснички веома фино мотивисана и технички сјајно искоришћена — која, као и омашка што је Фројд показује у *Валенштајну,* одаје да песници добро познају механизам и смисао ове омашке и претпостављају њено разумевање и код слушалаца — налази се у Шекспировом *Млетачком трговцу* (3 чин, 2 сцена). Вољом очевом приморана да коцком бира супруга, Порција је досад, срећним случајем, умакла свима својим немилим просиоцима. Пошто је најзад у Басанију нашла просиоца коме је стварно наклоњена, она се морала побојати да ће и он погрешно коцку извући. Она би му најрадије казала да он и у том случају може бити сигуран у њену љубав, али је у томе спречена заветом. У тој унутарњој борби песник је пушта да добродошлом просиоцу каже:

> Молим вас чекајте још један дан, два, пре него што се одважите: јер ако бирате погрешно, изгубићу ваше друштво; дакле, одуговлачите. Нешто ми каже — *но што није љубав* — да вас не бих хтела изгубити. Могла бих вас упутити правом избору, али бих прекршила заклетву; то нећу; ви ме, дакле, можете промашити. А ако то урадите, учинићете да бих грешно желела да сам прекршила заклетву. О, те очи, што су ме тако прозреле и поделиле у двоје! *Пола сам ваша, друга половина ваша* — моја, хтедох рећи; али, ако моја, онда и ваша, и тако сасвим ваша.

Управо оно што би му она само тихо хтела наговестити, зато што би уствари требало уопште да му прећути, наиме, да је она већ пре избора сасвим његова и да га воли, то пушта песник, са чудном психолошком финоћом осећања, да се у омашци отворено појави, и том вештином уме да умири и несношљиву неизвесност љубавникову, као и слично напрегнуто расположење слушаочево поводом исхода избора«.

Треба још да запазите како фино Порција накрају посредује између оба исказа, садржана у њеној омашци, како она отклања противречност која међу њима постоји и најзад, ипак, даје за право омашци:

Али, ако моја, онда и ваша, и тако сасвим ваша.

Узгредно је и један мислилац, који је далеко од медицине, једном примедбом открио смисао једне омашке и тако нам уштедео труд око њеног објашњења. Ви сви познајете духовитог сатиричара Лихтенберга (1742—1799), о коме је Гете рекао: Где он направи шалу, ту је скривен неки проблем. А узгредно, међутим, може се преко шале јавити и решење проблема. Лихтенберг је забележио у својим досетљивим и сатиричним мислима: Толико је читао Омира да је увек место *angenommen* читао *Agamemnon*. То је заиста теорија омашки у говору.

Идући пут ћемо испитати да ли се у схватању омашки можемо сложити с песницима.

ТРЕЋЕ ПРЕДАВАЊЕ

ОМАШКЕ

(НАСТАВАК)

Госпође и господо! Прошлог пута дошли смо на мисао да омашку посматрамо саму по себи, а не у односу према намераваном, од ње поремећеном акту. Добили смо утисак да омашка у појединим случајевима одаје, изгледа, свој рођени смисао, па смо себи рекли да, ако би се у већем обиму потврдило да омашка има неког смисла, онда би тај смисао био убрзо интересантнији него испитивање околности под којима се јавља омашка.

Погодимо се још једном око тога шта ћемо разумети под »смислом« неког психичког процеса. Ништа друго него сврху којој он служи, и његово место у једном психичком низу. У већини наших испитивања можемо »смисао« заменити »намером«, »тенденцијом«. Да ли је то, дакле, била само варљива привидност или песничко уздизање омашке, кад смо веровали да у њој сазнајемо намеру?

Останимо верни примерима омашки у говору и прегледајмо већи број таквих запажања. Онда ћемо наћи читаве категорије случајева у којима се јасно показује намера, смисао омашке. Пре свега омашке у којима се јавља супротно од онога што се хтело рећи. Претседник вели, у говору којим отвара седницу: изјављујем да је седница закључена. А то није двосмислено. Смисао и сврха његове омашке је та да би он желео да закључи седницу. »Па он то сам каже«, могло би се на то рећи; треба само да га држимо за реч. Немојте ме сад узнемиравати приговором да то није могућно, да ми знамо да он није хтео закључити седницу већ отворити, и да сам он, кога смо управо признали као највишу инстанцу, може потврдити да је хтео

отворити седницу. Ви при том заборављате да смо се сложили да најпре посматрамо омашку саму по себи; о њеном односу према намери коју она омета биће говора доцније. Иначе ћете учинити једну логичку погрешку, којом ћете проблем о коме се расправља просто забашурити, што се у енглеском каже *begging the question*.

У другим случајевима, у којима се омашком није рекло баш супротно, може ипак, омашком, доћи до изражаја супротан смисао. »Нисам склон да достојно оценим заслуге свога претходника«. Склон (geneigt) није супротност од способан (geeignet), али то је отворено признање, у оштрој супротности са ситуацијом у којој говорник треба да говори.

Опет у другим случајевима додаје омашка просто други смисао намераваном смислу. Онда нам се реченица чини као сажимање, скраћење, збијање из више реченица. Тако она енергична госпођа: он може јести и пити што ја хоћу. То је управо као да је казала: он може јести и пити шта хоће; али, шта он има да хоће? Место њега хоћу ја. Омашке чине често утисак таквих скраћења, на пример кад један професор анатомије, после свог предавања о носној шупљини, пита да ли су то слушаоци разумели и, после општег потврђивања, наставља: ја то једва могу веровати, јер људи који разумеју носну шупљину могу се чак и у вароши од милион становника избројити на *једном прсту* . . . пардон, на прстима једне руке. Скраћен говор има свој смисао; он вели да има само један човек који то разуме.

Насупрот овим групама случајева, у којима сама омашка износи свој смисао на видело, стоје други случајеви у којима омашка сама по себи није показала ништа што би имало смисла, који дакле енергично противрече нашим очекивањима. Кад неко омашком изопачи неко особно име или споји неуобичајене гласовне везе, онда се, већ тим, врло честим појавама, чини одлучено у негативном смислу питање да ли све омашке производе нешто што има смисла. Али, при ближем испитивању таквих примера, показује се да разумевање тих изопачења лако постаје могућно, да чак разлика између ових нејаснијих и ранијих јаснијих случајева и није тако велика.

Један господин, упитан за здравље свога коња, одговара: »Ја, das *draut* . . . Das dauert vielleicht noch einen Monat«.[1] Упитан шта је управо хтео рећи, он је објаснио да је мислио како је то ствар жалосна (traurig), а да је из сукоба речи »dauert« и »traurig« произишло оно »draut« (Meringer и Meyer).

Други прича о ма каквим догађајима, које критикује, па наставља: »Dann aber sind Tatsachen zum *Vorschwein* gekommen.[2] Упитан о томе, он потврђује да је те догађаје хтео назвати *Schweinereien*. »Vorschein« и »Schweinerei« заједно произвеле су оно чудно »Vorschwein« (Meringer и Meyer).

Сетите се случаја оног младог човека који је непознату даму хтео *begleitdigen*. Ми смо били слободни да ту реч раставимо у *begleiten* и *beleidigen*, и осећали смо се у том тумачењу сигурни, а да нисмо ни тражили потврду за њ. Ви видите из ових примера да се и ови нејаснији случајеви говорних омашки могу објаснити сукобљавањем, *интерференцијом*, двеју различних намера говора; разлике настају само отуда што једном једна намера потпуно замени другу (супституише), као кад се омашком каже супротно; док се други пут мора задовољити само тиме да је само изопачи или модификује, тако да се јаве мешовите творевине које саме по себи показују више или мање смисла.

Мислимо да смо сад схватили тајну једног великог броја говорних омашки. Ако се задржимо на том сазнању, моћи ћемо разумети још неке друге, досад загонетне групе. При изопачавању имена, на пример, не можемо мислити да се увек ради о конкуренцији двају сличних, а ипак различних имена. Али, друга намера се ипак може лако погодити. Изопачавање неког имена догађа се доста често изван говорних омашки; оно покушава учинити да име ружно звучи или да се по звуку слаже с нечим ниским. И то је познат обичај или непристојан начин вређања, кога се образован човек може брзо да одучи, али га се не одриче лако. Он га још често допушта као досетку, свакако врло мале вредности. Да само наведем један јак и ру-

---

[1] То ће потрајати још можда месец дана.

[2] Онда су чињенице изишле на видело (Vorschein). — Schweinerei значи свињарија.

жан пример оваквог изопачавања имена, поменућу само да се име претседника француске републике *Poincaré* у овим данима извртало у »Schweinscaré«.[1] Близу је памети, дакле, претпоставити и код омашке у говору такву намеру вређања, која се изражава у изопачавању имена. Слична објашњења намећу нам се ако и даље проширујемо своје схватање на извесне случајеве говорних омашки са комичним или апсурдним ефектом. »Позивам вас да подригнемо у здравље нашег шефа«. Овде се једно свечано расположење неочекивано квари упадом једне речи која буди неукусну претставу, и ми према узору извесних погрдних и пркосних говора једва можемо друкчије мислити него да ту хоће да се испољи једна тенденција, која се енергично противи напред истакнутом поштовању, и као да хоће да каже: не верујте у то, то ја не мислим озбиљно, не зарезујем ја ништа тог бату, и сл. Слично се може рећи за омашке које из невиних речи праве непристојне и скаредне, као *apopos* место apropos, *Eischeissweibchen* место Eiweissscheibchen[2] (Meringer и Meyer).

Ми знамо код многих људи за ту тенденцију да ради извесног уживања невине речи намерно изопаче у скаредне; то важи као духовито, али уистини, кад од једног човека тако нешто чујемо, треба прво да се обавестимо да ли је он то намерно рекао, као досетку, или му се омакло као омашка у говору.

Тако бисмо, дакле, сразмерно малим трудом, решили загонетку омашки! Оне нису случајности већ озбиљни душевни акти, имају свој смисао, постају заједничким дејствовањем — можда боље: супротним дејствовањем двеју различних намера. А сад ја могу да разумем и то да бисте ме ви хтели да претрпате масом питања и сумњи, на које треба одговорити и које треба окончати пре него што се смемо зарадовати овом првом резултату нашег рада. Ја зацело нећу да вас наведем на пренагљена решења. Хајде, да хладно узмемо у разматрање све по реду једно за другим.

---

[1] Свињски каре.

[2] A propos значи: поводом, у згодан час; popo значи: задњица. — Eiweissscheibchen значи: кришчица беланчевине; Eischeissweibchen значи: женица која иде напоље, избацује, јаја (немачки израз је директнији и вулгарнији).

Шта бисте ми ви, управо, хтели рећи? Да ли ја мислим да ово објашњење важи за све случајеве говорних омашки или само за известан број? Да ли се то схватање сме протегнути и на многе друге врсте омашки, као што су омашке у читању и писању, заборављање, затурање, узимање једне ствари место друге, итд.? Какво још значење могу имати моменти умора, узбуђења, расејаности, поремећаја пажње, у погледу на психичку природу омашки? Даље се јасно види да је од обе супарничке тенденције у омашкама једна увек очигледна, а друга не увек. Шта се онда чини да се та друга погоди и, кад се мисли да се погодила, како се доказује да је она не само вероватна већ једино тачна? Имате ли још шта да питате? Ако не, онда ја настављам сам. Потсећам вас да нама управо и није много стало до самих омашки, већ да бисмо из њиховог испитивања хтели само да научимо нешто корисно за психоанализу. Зато постављам питање: какве су те намере или тенденције које тако могу да ометају друге намере, и какви односи постоје између намера које ремете и оних које су поремећене? Тако ће наш рад истом после решења проблема почети изнова.

Да ли је то, дакле, објашњење свих омашки? Ја сам врло склон да то верујем, и то зато што се то објашњење може наћи сваки пут кад год се испитује неки случај говорне омашке. Али се не може и доказати да не може бити омашке у говору без таквог механизма. Нека је тако; за нас је то теориски свеједно, јер закључци, које ми хоћемо да изведемо за увод у психоанализу, остају и кад би се — што свакако није случај — само мали број омашки подвргао нашем схватању. На следеће питање: да ли на друге врсте омашки смемо протегнути то што нам се показало код говорних омашки, ја ћу одговорити унапред потврдно. Ви ћете се и сами о томе уверити, кад се упустимо у испитивање примера омашки у писању, узимања једне ствари место друге, итд. Али, из техничких разлога ја вам предлажем да тај посао одгодимо, док саме омашке у говору темељније не испитамо.

Подробнији одговор заслужује питање: шта нам још могу значити од аутора истакнути моменти поремећаја циркулације, умора, узбуђења, расејаности, теорија поремећаја пажње, ако

прихватимо описани психички механизам говорних омашки. Имајте у виду да ми те моменте не споримо. Уопште, не дешава се често да психоанализа спори нешто што се с друге стране тврди; она само по правилу додаје нешто ново, а каткад се дешава дабоме да је битно баш то што је дотле било превиђено и што је сад придошло као ново. Утицај физиолошких диспозиција — изазваних лаком слабошћу, поремећајима циркулације, стањима изнурености — на појаву говорних омашки треба потпуно признати; свакодневно и лично искуство може вас о томе уверити. Али, како је мало тиме објашњено! Пре свега, то нису нужни услови омашки. Омашке у говору су исто тако могућне и кад је човек у пуном здрављу и нормалном стању. Ти телесни моменти имају, дакле, за карактеристични душевни механизам говорних омашки само вредност олакшавања и потпомагања. Ја сам се једном, за овај однос, послужио једним поређењем, које ћу сад поновити, зато што не умем да га заменим бољим. Замислите да сам ја по мрачној ноћи пошао на неко усамљено место и да сам тамо нападнут од каквог пробисвета, који ми отме сат и новчаник, па да сам после, зато што нисам јасно видео лице разбојниково, на првој полициској станици поднео тужбу овим речима: сад су ми баш усамљеност и мрак отели моје драгоцености. Комесар полиције може ми на то рећи: изгледа да ви неоправдано усвајате једно екстремно механистичко схватање. Претставимо стање ствари боље овако: под заштитом мрака, потпомогнут усамљеношћу, вама је непознати разбојник отео ваше драгоцености. Чини ми се да је битни задатак у вашем случају да нађемо разбојника. Можда ћемо после и његову пљачку моћи повратити.

Психофизиолошки моменти, као узбуђење, расејаност, поремећај пажње, помажу нам очигледно врло мало у сврху објашњења. То су само фразе, шпански зидови, иза којих ми не можемо да се уздржимо а да не провирујемо. А питање је управо: шта је узбуђење, нарочито одвраћање пажње, овде изазвало? Опет треба признати као важне утицаје гласова, сличност речи и уобичајене асоцијације, које потичу од речи. Они олакшавају говорне омашке указујући им путеве којима могу ићи. Али, ако имам неки пут пред собом, зар је тиме ре-

шено, као само по себи разумљиво, да ћу њиме и поћи? Потребан је још неки мотив, па да се ја за њ одлучим, а осим тога и нека сила, која ће ме тим путем водити. И ови односи гласова и речи, дакле, као и телесне диспозиције, могу само потпомоћи говорне омашке, али не могу дати право објашњење за њих. Помислите само на то да, у огромној већини случајева, мој говор није поремећен том околношћу што ме речи које употребљавам, својом звучном сличношћу, опомињу на друге, што су тесно везане са себи супротним, или што од њих полазе уобичајене асоцијације. Могли бисмо још одговорити, с филозофом Вунтом, да се омашке у говору јављају кад, услед телесне изнурености, склоности ка асоцијацијама надјачају друге сврхе говора. То би било јасно, кад се томе не би противило искуство, које сведочи да у једној врсти случајева нема телесних утицаја, а у другој врсти нема асоцијација које би олакшавале омашке.

Али, нарочито ми је интересантно ваше следеће питање: на који се начин могу утврдити те две тенденције које долазе у сукоб? Ви вероватно и не слутите како је то питање пуно тешких последица. Једна од обе тенденције, поремећена тенденција, зар не, увек је несумњива: особа која учини омашку познаје је и признаје као своју. Повод за сумње и колебања може дати само друга тенденција, она која ремети. А ми смо већ чули, и ви то свакако нисте заборавили, да је у једној врсти случајева и та друга тенденција исто тако јасна. Њу показује ефекат омашке, само ако имамо храбрости да признамо и тај ефекат сам за себе. Претседник који се заговори па рекне сасвим супротно — јасно је да хоће да отвори седницу, али је исто тако јасно да би је он радо и закључио. То је тако јасно да ту више нема шта да се тумачи. Али, што се тиче других случајева, у којима реметилачка тенденција само изопачава првобитну тенденцију, а да сама и не дође до изражаја, како да код њих из изопачења речи погодимо ту реметилачку тенденцију?

У првој врсти случајева на врло прост и поуздан начин, наиме, на исти начин као што утврђујемо поремећену тенденцију. Ми је сазнајемо непосредно од самог говорника; јер он одмах после изговорене омашке васпоставља првобитно наме-

равану реч »Das *draut,* nein, das dauert vielleicht noch einen Monat.« Али, он нам саопштава и реметилачку тенденцију. Питамо га: па зашто сте прво рекли »draut«? Он одговара: хтео сам рећи: Das ist eine *traurige* Geschichte.[1] А у другом случају, код омашке »Vorschwein«, такође вам потврђује да је прво хтео рећи: Das ist eine *Schweinerei,* али се после уздржао и рекао друго. Утврђивање реметилачке тежње овде је пошло за руком исто тако поуздано као и утврђивање поремећене тежње. Зато ја овде нисам без намере навео примере чије саопштење и рашчлањавање не долази нити од мене нити од кога од мојих присталица. Ипак је, у оба ова случаја, било потребно извесно посредовање да би се олакшало решење. Морали смо питати говорника зашто се заговорио, шта он зна да каже поводом те омашке у говору. Иначе би он прешао преко своје омашке, не хотећи је објаснити. А упитан, он је дао објашњење првом мишљу која му је пала на ум. И, ето видите, то мало посредовање, то је већ психоанализа и образац сваког психоаналитичког истраживања које ћемо доцније предузети.

Да ли сам и сувише неповерљив кад држим да се у истом моменту, кад се психоанализа пред вама појављује, показује код вас и отпор према њој? Зар немате вољу да ми приговорите да подаци упитане особе, која је учинила омашку, нису увек потпуно доказани? Она има природно тежњу, помислићете, да следује захтеву да омашку објасни и тако рекне прво што јој падне на ум, ако јој се чини згодно за такво објашњење. Тиме није дат доказ да се омашка заиста тако збила. Могло би бити тако, али исто тако могло би бити и друкчије. Могло јој је пасти на ум и нешто друго што би било исто тако тачно, можда и тачније.

Чудновато је како ви у основи осећате мало поштовања према некој психичкој чињеници! Замислите да је неко предузео хемиску анализу извесне супстанце и да је добио извесну количину, толико и толико милиграма, од неког њеног састава. Из те количине могу се извући одређени закључци. Мислите ли да ће једном хемичару икад пасти на ум да те закључке критикује

[1] То је једна жалосна прича.

са мотивацијом: да је изолована супстанца могла имати и другу тежину? Сваки се клања пред чињеницом да је баш то била тежина, а не нека друга, и на њој заснива с поуздањем своје даље закључке. Само кад постоји психичка чињеница да упитаном падне на ум нека одређена мисао, онда ви то не признајете и велите да је њему могло и нешто друго пасти на памет. Ви имате управо илузију психичке слободе и не бисте је се хтели одрећи. Жао ми је што сам у томе у најоштријој супротности према вама.

Можда ћете ви овде и попустити, али само да бисте отпор обновили на неком другом месту. Ви настављате: ми разумемо да је нарочита техника психоанализе у томе да од самих анализованих особа добије решење својих проблема. А сад узмимо један други пример, онај у коме говорник на свечаности позива скуп *да подригну* у здравље шефово. Ви велите да је реметилачка намера у овом случају намера вређања: она је та која се противставља изражају поштовања. Али, то је само тумачење с ваше стране, засновано на опажањима *изван* говорних омашки. Ако у том случају питате самог творца омашке, он вам неће потврдити да је имао намеру вређати; он ће то, шта више, енергично порицати. Зашто ви на овако јасан приговор не напустите своје недокажљиво тумачење?

Да, овог пута, ви сте изнашли нешто ваљано. Ја замишљам непознатог говорника на свечаности; он је вероватно асистент слављеног шефа, можда већ приватни доцент, млад човек с најбољим изгледима на успех у животу. Навалићу на њ с питањем: да ли можда није ипак осетио штогод што би се противило захтеву поштовања према шефу? Али, лепо ћу се провести. Он ће изгубити стрпљење и наједном ће ме напасти: »Престаните једном с вашим испиткивањем, иначе ћу се наљутити. Још ћете ми упропастити целу каријеру вашим сумњичењима. Ја сам казао aufstossen место anstossen зато што сам већ два пута пре тога у истој реченици изговорио *auf*«. То је оно што Meringer назива одјеком речи, и ту нема више шта да се нагађа. Разумете ли ме? Сад доста! Хм, то је реакција која изненађује, одрицање заиста енергично. Код тог младог човека, видим, не може се ништа учинити, али мислим и то, како је њему лично веома

стало до тога да његова омашка нема никаквог смисла. Можда ћете и ви наћи да није право што је он, при једном чисто теоретском испитивању, одмах тако груб, али, најзад, помислићете, он уствари мора знати шта је хтео рећи а шта не.

Тако! Да ли он то мора? То би можда било још у питању. Али, ви мислите да ме сад имате у рукама. Дакле, то је ваша техника, чујем како кажете. Кад онај који је учинио омашку у говору рекне на то нешто што је за вас погодно, онда га ви сматрате као последњи, пресудни ауторитет. »Он то сам каже!« Али, ако то што он вели не иде вама у рачун, онда наједном тврдите да ништа не вреди, да му не треба веровати.

То је свакако тачно. Али, могу вам изнети један сличан случај, у коме се збива нешто исто тако чудно. Кад неки оптужени призна пред судијом дело, онда судија верује томе признању; али, ако одриче, судија му не верује. Кад би било друкчије, не би било правосуђа и, упркос евентуалним заблудама, свакако морате признати тај систем.

Јест, а зар сте ви судија, а онај што је учино омашку у говору оптужени пред вама? Зар је омашка у говору преступ?

Можда ми то упоређење не треба да одбијемо. Али, видите само до како дубоких разлика смо дошли, кад смо се мало удубили у привидно тако безазлене проблеме омашки. То су разлике које засад још не умемо да изравнамо. Ја вам предлажем један претходан компромис на темељу поређења са судијом и оптуженим. Треба да ми признате да смисао једне омашке не допушта сумњу, ако га и сам анализовани признаје. А за то ћу ја вама признати да се не може постићи директан доказ претпостављеног смисла, ако анализовани одбија да нам да обавештење, а исто тако, наравно, и кад он није ту, да би нам дао обавештења. Ми смо онда, као у случају правосуђа, упућени на индиције које наше одлучивање могу учинити једанпут више, а други пут мање вероватним. На суду се из практичких разлога мора проглашавати кривим и на основу доказа из индиција. За нас не постоји таква нужност; али, ми нисмо приморани ни да се одречемо искоришћавања таквих индиција. Заблуда би била мислити да се једна наука састоји само из строго доказаних ставова, а било би погрешно и захтевати тако

нешто. Тај захтев истиче само душа, жељна ауторитета, која има потребу да свој религиозни катихизам накнади другим, ма и научним. Наука има у свом катихизму само мало аподиктичких ставова, а друго су тврђења која је она уздигла до извесних ступњева вероватноће. То је управо знак научног духа кад се човек задовољава тим приближавањима извесности, и може да настави конструктиван рад упркос недостатку последњих потврда.

Али, где да нађемо тачке ослонца за своја тумачења, и индиције за своје доказе, у случају ако сам исказ анализованога не разјашњава смисао омашке! С различних страна. Пре свега из аналогије са појавама изван омашки, на пример кад тврдимо да изопачење имена, као омашка, има исти смисао вређања као и намерно изврташе имена. Па, затим, из психичке ситуације у којој се омашка догађа, из нашег познавања карактера особе која је учинила омашку, и из утисака који су дејствовали на ту особу пре омашке, и на које она можда реагује том омашком. По правилу бива тако да ми, према општим начелима, вршимо тумачење омашке, које је најпре само претпоставка, само предлог тумачења, па онда тражимо потврду испитивањем психичке ситуације. Понекипут морамо сачекати будуће догађаје, који су у неку руку објављени омашком, да би наша претпоставка била потврђена.

Ја вам не могу лако дати доказе за ово, ако се будем ограничио само на говорне омашке, иако се и ту налази понеки добар пример. Младић који би хтео пратити *(begleitdigen)* једну даму зацело је неки плашљивко; даму, чији муж може јести и пити што *она* хоће ја познајем као једну од оних енергичних жена које умеју да господаре у кући. Или узмите овај случај: на једној генералној скупштини друштва »Конкордија« држи један млад члан жесток опозициони говор, у току кога ослови чланове управе са *»Vorschussmitglieder«*, што се чини сложено из *Vorstand* и *Ausschuss*.[1] Претпоставићемо да се, насупрот његовој опозицији, код њега јавила реметилачка тежња, која се заснивала на нечему што је могло имати везе с неким предуј-

[1] Vorschussmitglieder значи: чланови предујма; Vorstand значи: управа, а Ausschuss: одбор.

мом. И доиста, ми дознајемо, с поуздане стране, да је говорник био у сталним новчаним неприликама и да је баш тада био поднео молбу за један зајам. Као реметилачка намера има се дакле сматрати помисао: умери се у својој опозицији; то су исти људи који треба да ти одобре зајам.

А ја вам могу дати богат избор таквих доказа на основу индиција, ако пређем у пространу област других омашки.

Кад неко заборави једно име које му је иначе блиско, или упркос свему труду једва може да га запамти, онда нам је блиска претпоставка да он има нешто против носиоца тог имена, тако да не воли да мисли на њега; имајте усто у виду следећа открића психичке ситуације у којој се та омашка десила:

»Неки господин *Y* заљубио се безуспешно у једну даму која се ускоро затим удала за неког господина *X*. Иако господин *Y* већ од дужег времена познаје господина *X*, и чак је с њим у пословним везама, он увек заборавља његово име, тако да је за њ морао питати друге људе кад је хтео да му пише«.[1]

Господин *Y* очевидно неће ништа да зна о своме срећном супарнику. »На њ не треба мислити«.

Или: једна дама распитује се код лекара о једној њиховој заједничкој познаници, али је назива девојачким именом. Заборавила јој је име које је она примила венчањем. Али, потом признаје да је била врло незадовољна том удајом и да није могла трпети мужа те пријатељице.[2]

Имаћемо још шта рећи о заборављању имена и у другом погледу; сад нас интересује поглавито психичка ситуација у којој се збива заборављање.

Заборављање намера може се, сасвим уопште, свести на неку супротну струју која неће да оствари намеру. А тако не мислимо само ми у психоанализи, већ је то опште схватање, које сви људи у животу прихватају, и тек у теорији одричу. Добротвор, који се пред својим штићеником извињава да је заборавио његову молбу, није пред њим тиме оправдан. Штићеник мисли одмах: њему није стало до тога; он је то додуше обећао, али уствари не жели учинити. Зато је и у животу у извесним одно-

---

[1] По C. G. Jung-у

[2] По A. A. Brill-у

сима заборављање забрањено и разлика између популарног и психоаналитичког схватања изгледа уништена. Замислите домаћицу која госта дочека речима: шта, данас долазите? А ја сам сасвим заборавила да сам вас позвала за данас. Или замислите младића који би драгани признао да је заборавио доћи на заказани састанак. Он то зацело неће признати и радије ће одмах измислити најневероватније сметње, које су га онда спречиле да дође, а после му и онемогућиле да то јави. Да у војничким стварима извињење да смо нешто заборавили ништа не користи и не штити од казне, то сви знамо, и то морамо сматрати оправданим. Овде су наједном сви људи сложни у томе да извесна омашка има смисла и каквог смисла има. Зашто нису довољно доследни да то схватање прошире на друге омашке и да га потпуно усвоје? Има, наравно, и на то одговора.

Кад смисао тог заборављања намера није неизвестан ни лаицима, бићете утолико мање изненађени кад нађете да песници искоришћују ту омашку у истом смислу. Ко је од вас гледао или читао »*Цезара и Клеопатру*« од B. Shaw-a, сетиће се да у последњој сцени Цезара, који одлази, мучи помисао да је још нешто намеравао, а што је сад заборавио. Најзад се показало шта је то: да се опрости са Клеопатром. Ова мала удешеност од стране песникове хоће великом Цезару да припише надмоћност, коју он није имао, и за којом није ни тежио. Из историских извора можете дознати да је Цезар наредио да му се Клеопатра доведе у Рим, и да је она била тамо са својим малим Цезарионом кад је Цезар убијен, после чега је одмах побегла из Рима.

Случајеви заборављања намера, уопште узев, тако су јасни да су мало употребљиви за нашу сврху: да из психичке ситуације изведемо податке за смисао омашке. Обратимо се зато једној нарочито многосмисленој и непровидној омашци — губљењу и затурању. Ви свакако нећете моћи веровати да при губљењу, то јест при једној случајности, коју често тако болно осећамо, ми сами можемо учествовати с неком намером. Али, има пуно посматрања као ово: један младић изгуби једну оловку која му је била врло драга. Дан пре тога био је добио од свога зета писмо које се свршавало речима: ја немам засад ни воље

ни времена да потпомажем твоју лакомисленост и твоју леност.[1] А оловка је управо била поклон од тога зета. Без те везе ми наравно не бисмо могли тврдити да је у том губљењу имала удела намера да се те ствари ослободи. Слични случајеви су врло чести. Човек губи предмете кад се посвађао с оним који му их је дао, и не жели више да се на њ опомиње, или кад човек саме предмете више не воли, па жели наћи изговор да их замени другим бољим. Истој сврси, обзиром на неки предмет, служи наравно и испуштање, ломљење, разбијање. Зар се може сматрати као случајно кад неко ђаче баш пред свој рођендан изгуби, упропасти, разбије потребне своје предмете, на пример своју школску торбу или свој часовник?

Ко је доста често доживео мучење што не може да нађе ствар коју је сам склонио, неће хтети веровати ни у намеру при затурању. Па ипак, нису никако ретки примери у којима околности које прате затурање указују на тежњу да се предмет привремено или трајно отклони. Можда најлепши пример ове врсте је следећи: један млађи човек ми прича: »Пре неколико година у моме браку било је неспоразума, жена ми се чинила сувише хладна, па иако сам радо признавао њене одличне особине, ми смо живели једно крај другога без нежности. Једног дана донесе ми она после шетње једну књигу, коју је била купила зато што је мислила да ће та књига имати интереса за мене. Ја јој захвалих за тај знак »пажње«, обећах јој да ћу прочитати књигу, коју спремих за читање, па је више не нађох. Тако прођоше месеци, за које време сам се ја покаткад сећао те затурене књиге и залуд покушавао да је нађем. Око пола године доцније, разболе се моја мати, која је становала одвојено од нас. Моја жена оде да би неговала своју свекрву. Стање болеснице постаде озбиљно и даде мојој жени прилику да покаже своје најбоље стране. Једно вече дођем кући одушевљен трудом своје жене и пун захвалности према њој. Приђем своме столу за писање, отворим без одређене сврхе, али као са сомнамбулском сигурношћу, једну извесну фијоку, и у њој, на врху, нађем књигу, тако дуго ненађену, затурену.

[1] По B. Dattner-у

Кад је нестало мотива, онда је престала и затуреност предмета.

Госпође и господо! Могао бих безгранично увећавати ову збирку примера. Али, то овде нећу чинити. У мојој »*Психопатологији свакодневног живота*« (прво издање 1901) наћи ћете иначе врло богату казуистику за проучавање омашки.[1] Сви ти примери показују увек исто; они вам чине вероватним да омашке имају смисла и показују вам како се из околности које прате омашке тај смисао може погодити или потврдити. Данас ћу бити краћи, јер ми смо се ограничили само на ту намеру да, из проучавања ових појава, извучемо користи за припрему за психоанализу.

Овде се морам упустити само још у две групе опажања: на нагомилане и комбиноване омашке и на потврду наших тумачења од стране догађаја који доцније наступе.

Нагомилане и комбиноване омашке свакако су најлепше цвеће своје врсте. Да је нама стало само до тога да докажемо да омашке могу имати неког смисла, ми бисмо се отпочетка на њих ограничили, јер код њих је смисао јасан чак и за неку тупу памет и уме се наметнути и најкритичнијем суду. Нагомилавање изражаја одаје једну упорност која скоро никад није ствар случаја, али се добро слаже са намером. Најзад, замена појединих врста омашки другима показује нам шта је важно и битно код омашке: не њен облик или средства којима се она служи, већ сврха којој она служи, и која се има постићи најразличнијим путевима. Навешћу вам један пример заборављања које се понавља: E. Jones прича да је једном из непознатих мотива оставио једно писмо више дана на своме столу за писање. Најзад се одлучио да га преда на пошту, али га је добио натраг од »*Dead letter office*«,[2] јер је био заборавио написати адресу. Пошто га је адресовао, однео га је на пошту, али сад без марке. Најзад је сам себи морао признати да му је врло непријатно да то писмо уопште пошље.

У другом случају комбинује се затурање једне ствари са погрешним узимањем неке друге ствари. Једна дама отпутује у

---

[1] Исто тако у збиркама од A. Maeder-a (франц.), A. A. Brill-a (енгл.), E. Jones-a (енгл.), J. Stärcke-a (холанд.) и др.

[2] Управа недостављених писама.

Рим са својим зетом, једним чувеним уметником. Он је врло свечано дочекан од Немаца који живе у Риму и између осталога добије на поклон једну златну медаљу античког порекла. Та дама једи се због тога што њен зет не уме ту лепу ствар довољно да цени. Кад се, пошто јој је дошла сестра, вратила кући, при распакивању она примети да је — она не зна како — понела медаљу собом. Она то одмах писмом саопшти зету и јави му да ће му то сутрадан послати натраг у Рим. Али, сутрадан је медаља тако вешто затурена да се не може наћи и послати, и тек тада њој почиње бивати јасно шта њена расејаност значи, наиме, да она ту ствар жели за себе задржати.[1]

Већ сам вам раније поменуо један пример комбинације заборава са заблудом: како је неко први пут заборавио неки састанак, а други пут, са одлуком да га никако не заборави, дошао у друго а не у заказано време. Један сасвим сличан случај, из свог сопственог искуства, причао ми је један пријатељ, који се интересује, поред науке, и за књижевност. Он вели: »Ја сам пре неколико година прихватио избор за члана одбора извесног литерарног удружења, јер сам мислио да ће ми друштво моћи једном помоћи да постигнем приказивање моје једне драме, па сам редовно, иако без много интересовања, присуствовао седницама које су држане сваког петка. Пре неколико месеци добио сам уверење да ће ми се драма приказати у позоришту у *F.*, и отада ми се стално дешавало да *заборавим* седнице оног удружења. Кад сам прочитао ваш спис о овим стварима, постидео сам се због свога заборава, пребацивао сам себи да је то нискост што сад изостајем, откад ми ти људи нису више потребни, и одлучих да идући петак никако не заборавим. Једнако сам себе потсећао на ту одлуку, док је нисам остварио и стајао пред вратима сале за седнице. На моје изненађење врата су била затворена; седница је већ била прошла; наиме, ја сам се био преварио у дану: била је већ субота!«

Било би доста примамљиво скупљати слична опажања, али ја идем даље; хоћу да вам покажем оне случајеве у којима наше тумачење мора чекати на потврду у будућности.

---

[1] По R. Reitler-у.

Главни услов ових случајева јесте, разуме се, да нам је садашња психичка ситуација непозната и неприступачна нашем испитивању. Онда наше тумачење има само вредност једне претпоставке, којој ни ми сами не придајемо много важности. Али, доцније се деси нешто што нам покаже како је наше тумачење још онда било оправдано. Једном сам био гост код једног младог брачног пара и слушао сам како млада жена, смејући се, прича свој последњи доживљај: како је одмах по повратку с пута потражила своју неудату сестру, да с њом, као и раније, пазарује по вароши, док је младожења отишао за својим послом. Наједном јој је пао у очи један господин на другој страни улице, и она је, гурнувши сестру, узвикнула: гле, ено га господин *L.* Била је заборавила да јој је тај господин од пре неколико недеља супруг. Ја сам се згрозио на ту причу, али се нисам усудио извући закључак. Та мала историја пала ми је опет на ум тек годинама доцније, пошто је овај брак имао врло несрећан исход.

А. Maeder прича о једној дами која је, уочи своје свадбе, била заборавила пробати своју венчану хаљину и, на очајање кројачице, сетила се тога тек касно увече. Он с тим заборавом доводи у везу то што се она ускоро потом развела од мужа. — Ја познајем једну жену која је сад раздвојена од мужа, а која је, управљајући својим имањем, често потписивала документа својим девојачким именом, много година пре него што је стварно опет узела девојачко име. — Знам и за друге жене које су на свадбеном путу изгубиле свој венчани прстен, и знам да је ток брака дао смисла том случају. А сад још један снажан пример са бољим исходом. За једног славног немачког хемичара прича се да се његов брак није остварио зато што је он био заборавио час венчања и, место у цркву, отишао у лабораторију. Он је био тако паметан да остане при том једном покушају, и умро је неожењен у дубокој старости.

Можда вам је дошла на ум и мисао да су омашке дошле на место знамења или предзнака старих народа. И доиста, један део знамења и није био друго до омашке, на пример кад би се неко спотакао или пао. Други део знамења имао је свакако карактер објективног збивања, а не субјективног делања. Али,

ви не бисте могли веровати како је понеки пут тешко одлучити, код извесног догађаја, да ли он припада једној или другој групи. Делање уме тако често да се маскира као пасивно доживљавање.

Сваки од нас, који има за собом дуже животно искуство, рећи ће себи вероватно да би он многа разочарања и болна изненађења уштедео себи да је имао храбрости и одлучности да мале омашке у опхођењу људи тумачи као предзнаке и да их искористи као знаке њихових још скривених сврха. Најчешће се човек не усуђује да то чини, изгледало би му као да заобилазно, преко науке, опет постаје сујеверан. Сви предзнаци свакако се не обистињују, а ви ћете из наших теорија разумети да се они и не морају сви обистинити.

ЧЕТВРТО ПРЕДАВАЊЕ

О М А Ш К Е

(НАСТАВАК)

Госпође и господо! Да омашке имају смисла — то смемо поставити као резултат наших досадашњих напора и узети за основу даљих наших испитивања. Нагласимо још једном да ми не тврдимо — а та тврдња за наше сврхе и није потребна — да свака појединa омашка има смисла, иако ја то сматрам вероватним. Доста нам је ако неки такав смисао утврдимо релативно често, код различних облика омашки. Уосталом, ти различни облици понашају се у том погледу различно. При омашкама у говору, у писању, итд., могу се јавити понеки случајеви на чисто физиолошкој основи. У такве случајеве не могу веровати код оних врста које се заснивају на забораву (као заборављање имена и намера, затурање итд.), а врло вероватно може бити губљења за које се може рећи да је ненамерно; уопште, заблуде које се јављају у животу могу се само до извесне мере подвргнути нашем схватању. Та ограничења треба да имате у виду, кад убудуће будемо полазили од тога да су омашке психички акти и да постају сукобљавањем двеју намера.

То је први резултат психоанализе. О појави таквих сукобљавања и могућности да она изазову појаве те врсте није психологија досад ништа знала. Ми смо знатно проширили поље психичких појава и освојили за психологију појаве које раније нису рачунате у психологију.

Задржимо се један момент на тврђењу да су омашке »психички акти«. Да ли то значи више него кад кажемо да омашке имају неког смисла? Ја то не мислим; пре ће чак бити да је то тврђење неодређено и неразумљиво. Све што се у душевном животу може посматрати назваће се евентуално душевном поја-

вом! Само ће бити у питању да ли је поједина душевна појава произишла директно из телесних, органских, материјалних утицаја — у ком случају њихово испитивање не спада у психологију — или произлази из других душевних појава, иза којих после негде настаје низ органских утицаја. То стање ствари имамо у виду кад неку појаву означавамо као душевну појаву, и зато је згодније да се изразимо у овом облику: појава је значајна, има неког смисла. Под смислом разумемо значење, намеру, тежњу и положај у једном низу психичких веза.

Има пуно других појава које су блиске омашкама, али којима не приличи то име. Ми их називамо *случајним* и *симптоматским* радњама. И оне имају карактер немотивисанога, незначајнога, и неважнога, а усто још и карактер излишнога. Од омашки се разликују тиме што ту отпада друга намера, с којом би се сукобљавале и коју би реметиле. С друге стране оне прелазе без јасне границе у гестове и покрете које рачунамо у изражаје емоција. У те случајне радње спадају све привидно бесциљне радње које вршимо, као играјући се, на свом оделу, на деловима свога тела, на предметима који су у нашем домашају, а исто тако и обустављање тих радњи, затим мелодије које певушимо. Ја заступам пред вама тврдњу да све те појаве имају смисла и да се могу тумачити, на исти начин као и омашке, као мали знаци других важнијих душевних појава, као пуноважни психички акти. Али, ја се не мислим задржавати на овом новом проширењу области душевних појава, већ ћу се вратити омашкама, на којима се са далеко већом јасношћу могу разрадити питања важна за психоанализу.

Најинтересантнија питања, која смо поставили код омашки, и на која још нисмо одговорили, свакако су следећа: казали смо да су омашке резултат сукобљавања двеју различитих намера, од којих се једна може назвати поремећеном, а друга реметилачком. Поремећене намере не дају нам повода за даља питања, али о оним другима треба да знамо, прво, какве су то намере што се јављају као поремећење других намера, а друго, у каквом односу стоје реметилачке намере према поремећенима?

Допустите да као претставника целе врсте опет узмем омашке у говору и да одговорим на друго питање пре него на прво.

Реметилачка намера може стајати у садржајном односу према поремећеној, и онда садржи неко противљење према њој, неко поправљање или допуну. Или — што је нејаснији и интересантнији случај — реметилачка намера нема садржајно никакве везе с поремећеном.

Потврду за први од та два односа можемо лако наћи у већ познатим нам и сличним примерима. Скоро у свима случајевима омашки у којима се рекне супротно, реметилачка намера изражава супротност према поремећеној, и омашка је изражај сукоба између две непомирљиве тежње. Изјављујем да је седница отворена, али бих више волео да сам је већ закључио, то је смисао омашке претседникове. Један политички лист, који је био оптужен због подмитљивости, брани се у једном чланку, чији су врхунац имале претстављати речи: наши ће читаоци посведочити да смо се ми увек на *најнесебичнији* начин заузимали за опште добро. Али, уредник коме је било поверено да напише одбрану напише: на *најсебичнији* начин. То значи да он мисли: додуше, морам тако написати, али ја знам да је друкчије. Један народни посланик,[1] који тражи да се Цару каже истина *rückhaltlos*, мора да је чуо неки глас у својој унутрашњости који се уплашио због његове смелости, те омашком претвори rückhaltlos у *rückgratlos*.[2]

У познатим вам примерима, који чине утисак сажимања и скраћивања, ради се о исправкама, додацима и наставцима, преко којих се, поред прве, манифестује и нека друга тежња. Ту су такве ствари изишле на видело (zum *Vorschein*), али боље да отворено кажем да су то биле свињарије *(Schweinereien)*, дакле ствари су изишле zum Vorschwein (место zum Vorschein — на видело). — Људи који то разумеју могу се избројати на *прстима једне руке*, али не, уствари има само *један* који то разуме, дакле: могу се избројати на *једном* прсту. — Или, мој

[1] У Рајхстагу, новембра 1908.

[2] Rückhaltlos значи: без устезања, а rückgratlos: без кичме.

муж може јести и пити што хоће. Али, ви знате да ја уопште не трпим да он нешто хоће; дакле: он сме јести и пити што *ја* хоћу. У свима овим случајевима произлази, дакле, омашка из садржине саме поремећене тежње или се надовезује на њу.

Друга врста односа између обе сукобљене тежње чини чудан утисак. Ако реметилачка намера нема никакве везе са садржином поремећене намере, одакле онда она долази и откуда се јавља као поремећај баш на том и том месту? Посматрање, које ту једино може дати одговора, показује да поремећај потиче од једног тока мисли којим је дотична особа мало пре тога била забављена, и који сад на тај начин и даље дејствује, свеједно да ли је он већ дошао до изражаја у говору или не. Тај поремећај има се дакле збиља сматрати као одјек, али то не мора бити одјек изговорених речи. И овде, дакле, постоји асоцијативна веза између реметилачког и поремећеног, само она није дата у садржају, већ је успостављена вештачким, често врло усиљеним асоцијативним путевима.

Чујте још један прост пример који сам ја сам посматрао. Једном се сретнем у нашим лепим Доломитима с двема дамама из Беча, обученим као туристкиње. Ја их мало испратим и успут с њима поразговорим о уживањима, али и о тешкоћама туристичког живота. Једна од њих признаје да тај начин провођења времена има непријатности. Истина је, вели она, да није нимало пријатно кад се цео дан ишло по сунцу и кад су блуза и кошуља скроз мокре од зноја. У тој реченици је имала да савлада један мали застој. А после је наставила. Али, кад се после дође *nach Hose*[1] и кад се може пресвући . . . Ми ову омашку нисмо анализовали, али ја мислим да је можете лако разумети. Та дама је имала намеру потпунијег набрајања: блуза, кошуља, гаће. Из мотива пристојности изостало је помињање гаћа, али у идућој, садржајно сасвим независној реченици појавила се та неизговорена реч као изопачење сличних речи »nach Hause«.

А сад можемо приступити дуго одгађаном главном питању: какве су то намере што се на необичан начин јављају као поре-

---

[1] **Место nach Hause (кући); Hose значи: гаће.**

мећење других намера? То су, разуме се, врло различне намере, у којима ми пак желимо наћи оно што им је заједничко. Ако у том погледу испитамо један низ примера, они ће се одмах поделити у три групе. У прву групу спадају случајеви у којима је реметилачка тежња говорнику позната, а осим тога је од њега опажена пре омашке. Тако код омашке »Vorschwein« говорник не само признаје да је о дотичним догађајима судио да су »Schweinereien«, него и да је имао намеру, од које је после одустао, да то и речима изрази. Другу групу чине случајеви у којима говорник такође признаје реметилачку тежњу као своју, али он не зна ништа о томе да је она баш пред омашком била код њега активна. Он дакле усваја наше тумачење његове омашке, али је у извесној мери зачуђен због ње. Примери за ово понашање могу се навести можда лакше у другим омашкама него баш у говорним. У трећој групи говорник енергично одбија тумачење реметилачке тежње; он не само спори да се она у њему јавила пре омашке, него чак тврди да му је она потпуно страна. Сетите се примера »подригивати« и управо неучтивог одрицања које сам себи навукао од тога говорника, откривши реметилачку тенденцију. Ви знате да се ми још нисмо сложили у схватању ових случајева. Ја се не бих нимало освртао на противљење говорника на прослави, и задржао бих, не дајући се збунити, своје тумачење, док ви, чини ми се, ипак стојите под утицајем његовог противљења и премишљате да ли не би требало одустати од тумачења таквих омашки и сматрати их као чисто физиолошке акте у преаналитичком смислу. Ја могу мислити шта вас плаши. Моје тумачење садржи у себи претпоставку да се код говорника могу јавити намере о којима он сам ништа не зна, али које ја изводим из индиција. Ви застајете пред претпоставком тако новом и с тако тешким последицама. То разумем и утолико вам дајем за право. Али, констатујмо једно: ако хоћете да доследно спроведете схватање омашки, потврђено на тако многим примерима, онда се морате одлучити за речену чудновату претпоставку. Ако то не можете, онда опет морате одустати од тек стеченог разумевања омашки.

Задржимо се још мало на ономе што сједињује све три групе, на ономе што је заједничко у сва три механизма говорних омашки. То је срећом очигледно. У обе прве групе онај који говори признаје реметилачку тенденцију; у првој групи усто још долази да се та тежња објавила непосредно пред омашком. Али у оба случаја *она је сузбијена. Говорник се одлучио да јој не дâ изражаја у говору, и онда му се деси омашка, то јест онда се сузбијена тенденција против његове воље испољи, мењајући изражај намере коју он допушта, мешајући се с њим или чак стављајући се управо на његово место.* То је, дакле, механизам омашки у говору.

Ја могу са свог становишта довести у најлепши склад са овде описаним механизмом и процес у трећој групи. Треба само да претпоставим да се те три групе разликују према различном домашају сузбијања једне намере. У првој групи намера постоји и показује се ономе који говори и пре него што се испољи; тек онда она претрпи сузбијање изазивајући, у накнаду за то, омашку у говору. У другој групи иде сузбијање даље; намера већ више није приметна пре говора. Чудновато је да се она тиме не задржи да не учествује у изазивању омашке. А тиме нам је олакшано објашњење процеса код треће групе. Ја ћу бити тако смео да претпоставим да се у омашци може испољити још једна тежња, која је сузбијена већ од пре дужег времена, можда од пре врло дугог времена, која се не примећује и зато може бити директно порекнута од онога који говори. Али, оставимо настрану и проблем треће групе; из запажања на другим случајевима морате извући закључак да је *угушивање постојеће намере да се нешто каже неопходан услов да се јави омашка у говору.*

Сад смемо тврдити да смо имали нових успеха у разумевању омашки. Знамо не само да су оне душевни акти, у којима можемо разазнати смисао и намеру, знамо не само да оне постају сукобљавањем двеју различитих намера, већ осим тога знамо још и то да је једна од тих намера морала да претрпи извесно сузбијање — од извршења — да би се могла испољити поремећењем оне друге намере. Она је и сама морала прво бити поремећена пре него што је могла постати реметилачком. Тиме,

наравно, нисмо још добили потпуно објашњење појава које називамо омашкама. Ми видимо како одмах искрсавају нова питања, и уопште слутимо да ће се јављати утолико више повода за нова питања уколико више будемо напредовали у разумевању. Можемо, на пример, питати зашто се то не збива много простије. Ако постоји намера да се извесна тежња сузбије, место да се изврши, онда би то сузбијање имало поћи за руком, тако да од оне тежње не дође баш ништа до изражаја, или би могло и не успети, тако да би сузбијена тежња дошла до пуног изражаја. Али, омашке су резултати компромиса, оне значе пола успевање, а пола неуспевање за сваку од обеју намера; угрожена намера не сузбија се сасвим нити — ако изузмемо понеке случајеве — сасвим неокрњена долази до изражаја. Можемо мислити да за појаву таквих резултата сукобљавања или компромиса морају постојати нарочити услови, али не можемо ни слутити какве би врсте они могли бити. Ја и не мислим да ми можемо открити те нама непознате односе даљим удубљивањем у проучавање омашки. Напротив, биће нужно да испитамо најпре и друге мрачне области душевног живота; тек аналогије, на које тамо наиђемо, моћи ће нас охрабрити да установимо оне претпоставке које су потребне за исцрпније разјашњење омашки. И још нешто! И кад се занимамо малим знацима, као што ми у овој области непрестано чинимо, и то има својих опасности. Има једно душевно оболење — комбинаторна параноја — у коме се такви мали знаци неограничено искоришћују, и ја, наравно, не смем јемчити за то да су сасвим правилни сви закључци који су на томе засновани. Од таквих опасности може нас сачувати само широка основица наших посматрања и понављање сличних утисака из најразличнијих области душевног живота.

Овде ћемо, дакле, оставити анализу омашки. Али вас ипак на једно смем опоменути: да задржите у памћењу, као узор, начин на који смо расправљали о овим појавама. Ви можете на том примеру видети какве су намере наше психологије. Ми хоћемо не само да опишемо и класификујемо појаве, већ и да их схватимо као знаке једне игре сила у души, као израз тежњи ка одређеним циљевима, које раде једна за другу или једна

против друге. Ми тражимо *динамичко схватање* душевних појава. По нашем схватању, опажене појаве морају уступити пред само претпостављеним тежњама.

Ми дакле, код омашки, нећемо ићи даље у дубину, али можемо учинити један поход ширином ове области, у којој ћемо тако наићи опет на понешто старо, а опазити и понешто ново. При томе ћемо се држати поделе, већ упочетку постављене, у три групе омашки у говору, са придруженим облицима омашки у писању, у читању, у слушању, па облицима заборављања са његовим подразделима, с обзиром на заборављени објект (особна имена, стране речи, намере, утиске), погрешног узимања једне ствари место друге, затурања, губљења. Заблуде, уколико оне за нас долазе у обзир, прикључују се делом забораву, а делом погрешном узимању једне ствари место друге.

О омашкама у говору већ смо тако подробно расправљали, па ипак имамо још понешто да додамо. За те омашке везују се мање афективне појаве које нису сасвим без значаја. Нико радо не признаје да се »заговорио«; а човек често и пречује своју омашку, само не и туђу. Омашка у говору у извесном смислу је и прилепчива; није никако лако говорити о омашкама а да човек при том и сам не учини омашку. Најнезнатнији облици говорних омашки, који нам не дају никаква нарочитог сазнања о скривеним душевним процесима, могу се, у погледу своје мотивације, лако прозрети. Ако је неко, на пример, брзо изговорио неки дуг вокал, услед ма како мотивисаног поремећаја који је настао код те речи, онда ће зато отегнути неки кратак вокал који долази одмах затим, те начинити нову омашку, изравнавајући ранију омашку. Исто бива ако је изговорио нечисто и немарно неки двогласник, на пример неко *eu* или *oi* као *ei;* он то жели изравнати мењајући неко следеће *ei* у *eu* или *oi*. При том се чини да је меродаван известан обзир према слушаоцу, који не треба да мисли да је говорнику свеједно како ће говорити материњи језик. Друго изопачење, које изравнава, има управо сврху да слушаоца упозори на прво изопачење и да га увери да оно није измакло ни говорнику. Најчешћи, најпростији и најнезнатнији случајеви говорних омашки састоје се у сажимањима и задирањима речи у претходне речи, која се по-

казују на безначајним деловима говора. Човек учини омашку у дужој реченици, на пример тако да последња реч наумљене говорне сврхе задире у претходне. То чини утисак извесног нестрпљења да се реченица што пре сврши, и сведочи, углавном, о извесној одвратности према саопштењу те реченице или према говору уопште. Тако долазимо до граничних случајева где се разлике између психоаналитичког и обичног физиолошког схватања омашки мешају. Ми претпостављамо да у овим случајевима постоји нека тежња која ремети сврху говора; али, она може показати само да постоји, а не и шта она сама смера. Поремећај који она изазива следује после ма којим гласовним утицајима или асоцијативним привлачењима, и може се схватити као одвраћање пажње од сврхе говора. Али, ни тај поремећај пажње, ни те асоцијативне склоности, кад су постале активне, не задиру у суштину тог процеса. А то ипак указује на постојање једне тежње која ремети сврху говора, и чија природа сад само не може бити прозрета из њених последица, као што је то могућно у свима боље израженим случајевима.

Омашке у писању, на које сад прелазим, слажу се толико с говорним омашкама да не можемо очекивати никаква нова гледишта. Можда ће нам бити суђено једно мало пабирчење. Тако честе мале омашке у писању, сажимања, пресезања доцнијих, нарочито последњих речи, указују опет на једну општу непријатност писања и нестрпљење да се сврши; израженија дејства омашки у писању показују природу и намеру реметилачке тежње. Углавном се зна, кад се у једном писму нађе омашка, да није све било у реду код онога који је писао; али се не може увек установити шта је код њега било. Омашку у писању, као и омашку у говору, често и не примећује онај који је чини. Упадљиво је следеће посматрање: има људи који имају навику да свако писмо које су написали прочитају још једном пре одашиљања. Други немају тај обичај; а ако то неки пут изузетно учине, они онда имају прилике увек да нађу и исправе какву упадљиву омашку. Како да се то објасни? Изгледа као да ти људи ипак знају да су пишући писмо начинили омашку. Да ли да то збиља верујемо?

За практични значај омашки у писању везује се један интересантан проблем. Ви се можда сећате случаја неког убице *X*, који је од научних института умео да набавља културе веома опасних клица болести, издавајући се за истраживача бактерија; а те културе употребљавао је за то да на тај најмодернији начин уклони са света особе које су му биле блиске. Тај човек пожалио се једном управи једног института на недејствовање послатих му култура, али је при том учинио омашку и место речи »при мојим опитима на мишевима и на морском свињчету« стајало је написано: »при мојим опитима на људима«. Та омашка пала је у очи и лекарима у том институту, али, колико ја знам, они из тога нису извели никакве закључке. Па, шта ви мислите? Зар није требало да лекари ту омашку схвате као признање и изазову истрагу којом би био благовремено заустављен рад тога злочинца? Зар у овом случају непознавање нашег схватања омашки није било узрок једног практично врло важног неизвршења? Ја мислим да би се мени таква омашка у писању зацело учинила врло сумњива, али њеном искоришћавању као признања стоји нешто врло важно на путу. Ствар није тако проста. Омашка у писању је свакако једна индиција, али сама за се не би била довољна да изазове истрагу. Та омашка свакако каже да је онај човек забављен мишљу да заражава људе, али се не може одлучити да ли та мисао има вредност једне јасне штетне намере или практично безначајне фантазије. Могућно је чак да ће човек који је учинио такву омашку у писању, с најбољим субјективним оправдањем, порећи ту фантазију и одбити је од себе, као нешто њему сасвим страно. Ви ћете још боље моћи разумети ове могућности доцније кад будемо разматрали разлику између психичке и материјалне реалности. Али, ово је опет случај у коме је омашка накнадно добила неслућено значење.

Код омашки у читању наилазимо на једну психичку ситуацију која се јасно разликује од оне у омашкама говора и писања. Једна од двеју сукобљених тежњи овде је замењена једним чулним надражајем и зато је можда мање отпорна. Оно што се има прочитати није производ сопственог душевног живота исто онако као нешто што се жели написати. Зато се у

великој већини случајева омашка при читању састоји у потпуној замени. Реч коју треба прочитати замењује се неком другом — а да и не мора постојати садржајна веза између текста и дејства омашке — по правилу у вези с каквом сличношћу речи. Лихтенбергов пример: *Agamemnon* место *angenommen* најбољи је пример ове групе. Ако хоћемо да познамо реметилачку тенденцију која рађа омашку у читању, онда можемо сасвим оставити настрану погрешно прочитан текст и почети аналитичко истраживање са ова два питања: која се помисао показује као најближа дејству омашке и у којој се ситуацији десила та омашка у читању? Понекад је познавање ситуације само за се довољно за објашњење омашке, на пример кад неко у извесној нужди лута по страној му вароши и на једној великој табли на првом спрату неке куће прочита реч *Klosethaus*. Он је управо имао још толико времена да се зачуди што је табла намештена тако високо, пре него што је открио да, строго узев, тамо пише *Korsethaus*.[1] У другим случајевима захтева баш омашка, независна од садржине текста, подробну анализу која се не може провести без вежбања у психоаналитичкој техници и без поверења у њу. Али, обично је много лакше доћи до објашњења неке омашке у читању. Као у примеру *Agamemnon*, замењена реч одаје лако круг мисли из кога потиче поремећај. У овим ратним временима, на пример, сасвим је обична ствар да се имена вароши и војсковођа и војнички изрази, који човеку стално зује око ушију, прочитају у свему где се јавља нека слична реч. Оно што човека интересује и занима долази на место онога што је страно и још неинтересантно. Трагови мисли замрачују нове опажаје.

Има и код омашки у читању случајева друге врсте, у којима сам текст онога што је прочитано буди реметилачку тенденцију којом он после обично буде претворен у супротно. Требало би да прочитамо нешто нежељено и анализом се уверимо да се једна јака жеља за одбијањем прочитанога може сматрати одговорном за његову измену.

---

[1] Klosethaus значи: кућа где су јавни клозети, Korsethaus: трговачка кућа где се продају корзети (стежњаци).

Код чешћих облика омашки у читању, које смо најпре поменули, занемарена су два момента, којима смо у механизму омашки доделили важну улогу: сукоб двеју тежњи и сузбијање једне, која се свети изазивањем омашке. То не значи да код омашки у читању има нешто томе супротно, али надирање мисаоног садржаја који води омашци далеко је упадљивије него сузбијање које је он могао пре тога претрпети. Баш та два момента јављају нам се најочигледније у различним ситуацијама омашки услед заборава.

Заборављање намера је сасвим јасно, и његово тумачење, као што смо видели, не споре ни лаици. Тежња која ремети намеру увек је једна противнамера, једно нехтење, за које нам само још остаје да знамо: зашто оно не долази до изражаја друкчије и отвореније? Али, постојање те противвоље је несумњиво. Покаткад се и успева сазнати што о мотивима који ту противвољу нагоне да се скрива; а скривена, она је увек, преко омашке, постизала свој циљ, док би сигурно била одбијена кад би се јавила као отворено противљење. Ако је између намере и њеног извршења наступила каква важна промена психичке ситуације, услед које извршење намере не долази у питање, онда заборављање намера излази изван оквира омашки. Човек се томе више не чуди и увиђа да би било излишно сећати се намере; она је онда била угашена трајно или за неко време. Омашком се заборављање намера може звати само онда кад не можемо веровати у такав његов прекид.

Случајеви заборављања намера углавном су тако једнолики и провидни да баш зато немају значаја за наше истраживање. Али, ипак, на два места можемо научити нешто ново из проучавања ових омашки. Казали смо да заборављање, дакле неизвршење неке намере, указује на неку непријатељску противвољу. То остаје у важности, али према нашим истраживањима та противвоља може бити двојака, непосредна или посредна. Шта разумемо под овом другом, може се најбоље протумачити на једном или два примера. Кад заштитник заборави да се за свога штићеника заузме код неке треће особе, онда то може бити зато што се он уствари не интересује много за свога штићеника, и зато и нема много воље да га препоручује. У том сми-

слу свакако ће штићеник схватити заборав свога заштитника. Али, ствар може бити и компликованија. Противна воља — против извршења намере — може код заштитника доћи и с друге стране и јавити се на сасвим другом месту. Она не мора имати ништа против штићеника, већ је можда управљена против треће особе, код које треба посредовати. Ви видите, дакле, колико се тешкоћа и овде противе практичној примени наших тумачења. Штићеник се, упркос тачном тумачењу заборава, излаже опасности да буде исувише неповерљив и да учини тешку неправду своме заштитнику. Или ако неко заборави састанак који је другом обећао и који је намеравао одржати, онда ће најчешће образложење бити свакако директна одвратност према састанку с том особом. Али, анализа би овде могла показати да се реметилачка тежња не односи на особу већ на место на коме треба да буде састанак, а које се избегава услед неке мучне, за њ везане успомене. Или кад неко заборави да пошље писмо, онда противтежња може бити заснована на самој садржини писма; али, није искључено ни то да је писмо само по себи безазлено и само зато подлеже противтежњи што ма шта на њему потсећа на нешто друго, некад раније писано писмо, које је, наравно, било директан повод за противтежњу. Онда се може рећи да се противвоља с оног ранијег писма, где је била оправдана, пренела на садашње писмо где јој уствари нема места. Ви видите дакле да се при примењивању наших оправданих тумачења мора ипак радити с резервисаношћу и опрезношћу; што је у психолошком погледу од исте вредности, може у практичном погледу допустити многа тумачења.

Појаве као ове учиниће вам се врло необичне. Можда сте склони претпоставити да »посредна« противвоља карактерише ову појаву већ као патолошку. Али, ја вас могу уверити да се она јавља и у границама норме и здравља. Уосталом, немојте ме погрешно разумети. Ја сам нећу никако признати непоузданост наших аналитичких тумачења. И поменута многосмисленост заборављања намера постоји само дотле док нисмо извршили анализу догађаја, и док тумачимо само на основу наших општих претпоставки. Ако извршимо анализу дотичне личности,

онда увек дознамо с довољном извесношћу да ли је то непосредна противвоља или одакле она иначе потиче.

Друга једна тачка је следећа: ако ми у великој већини случајева утврдимо да се заборављање неке намере своди на неку противвољу, онда ћемо имати храбрости да то решење проширимо и на једну другу врсту случајева у којима анализована особа не потврђује, већ одриче противвољу коју смо ми као закључак извели. Узмите, као пример за то, веома честе појаве да човек заборавља вратити књиге које је узео на послугу, и платити рачуне или дугове. Бићемо тако смели да кажемо дотичном човеку да код њега постоји намера да књиге задржи и дугове не плати, док ће он спорити ту намеру, али неће бити у стању да нам за своје понашање дâ неко друго објашњење. Ми ћемо му и даље тврдити да он има ту намеру, само он не зна ништа о њој; а нама је доста што се она код њега одала дејством заборава. Он нам може поновити да је просто заборавио. Ви видите сад да је то ситуација у којој смо се већ једном раније налазили. Ако хоћемо доследно да продужимо своја тумачења омашки, која су се с много страна показала као оправдана, онда ћемо неизбежно бити приморани претпоставити да код човека има тежњи које могу дејствовати а да он и не зна за њих. Али, тиме се стављамо насупрот свима схватањима која владају у животу и у психологији.

И заборављање особних и страних имена, као и страних речи, може се на тај начин свести на неку противнамеру, која је директно или индиректно управљена против дотичног имена. Ја сам већ једном раније навео више примера за такву директну одвратност. Али, овде је нарочито чест индиректан узрок, и он најчешће захтева брижљиве анализе да би се могао установити. Тако је у овом ратном времену, које нас је нагнало да напустимо тако многе од својих ранијих склоности, услед најчуднијих веза врло страдала и способност сећања особних имена. Пре кратког времена мени се десило да се нисам могао сетити имена незнатне моравске вароши *Bizenz*, а анализа је показала да томе није било криво никакво директно непријатељство, већ сличност с именом палате *Bizenzi*, у којој сам иначе у више махова радо становао. Као мотив те тежње, управљене против сећања

имена, јавља нам се овде први пут један принцип који ће нам доцније открити све своје огромно значење за проузроковање неуротичких симптома: одвратност памћења да се сети нечега што је било везано с непријатним осећањима, и што би, кад би се обновило, обновило и ту непријатност. Ту намеру избегавања непријатности из сећања, или других психичких аката, то психичко бегство од непријатности смемо признати као последњи активни мотив, не само за заборављање имена, већ и за многе друге омашке, као неизвршења, погрешке, итд.

А заборављање имена чини се психофизиолошки нарочито олакшано, и зато се јавља и у случајевима у којима се не може утврдити веза с неким мотивом непријатности. Ако је неко нарочито склон заборављању имена, онда аналитичким испитивањем можете код њега утврдити да он заборавља имена не само зато што их не воли или што га она потсећају на нешто непријатно, већ и зато што исто име код њега припада неком другом кругу асоцијација с којим он има тешње везе. Име се тамо у неку руку задржава и ускраћује другим, моментано потстакнутим асоцијацијама. Ако се сетите вештина мнемотехнике, онда ћете с извесним чуђењем констатовати да се имена заборављају услед оних истих веза које се иначе намерно заснивају да би се имена сачувала од заборава. Најупадљивији пример за то дају нам особна имена лица, која наравно за разне људе морају имати сасвим различну психичку вредност. Узмите, на пример, име Теодор. Некоме од вас то име неће значити ништа нарочито; за другога је то име његовог оца, брата, пријатеља, или је његово рођено име. Аналитичко искуство показаће вам како први није у опасности да заборави да извесна страна особа има то име, док ће други стално бити склони да ускрате страном лицу име које се њима чини резервисано за интимне односе. Претпоставите сад да та асоцијативна сметња може наићи истовремено с дејством принципа непријатности, усто и с неким индиректним механизмом, па ћете тек онда бити у стању да добијете тачну претставу о компликацији узрока заборављања имена у даном моменту. Али, једна ваљана анализа откриће вам све те компликације без остатка.

Заборављање утисака и доживљаја показује још много јасније и искључивије него заборављање имена дејство тежње да се из памћења отклони све што је непријатно. То не спада наравно у омашке у свом пуном обиму већ само утолико уколико нам се, мерено мерилом нашег уобичајеног искуства, чини упадљиво и неоправдано, дакле, на пример, кад се заборав тиче сувише свежих, или сувише важних утисака, или таквих чије отсуство ствара празнину у једној целини, које се иначе сећамо сасвим добро. Зашто и како ми уопште можемо заборавити између осталога и доживљаје који су оставили зацело најдубљи утисак на нас, као догађаји првих година нашег детињства, то је сасвим други проблем, код кога одбрана од осећања непријатности игра извесну улогу, али не објашњава ни издалека све. Да се непријатни утисци лако заборављају, то је чињеница у коју се не може сумњати. Разни психолози запазили су ту чињеницу, а на великог Дарвина она је учинила тако јак утисак да је себи поставио »златно правило« да с нарочитом брижљивошћу забележи посматрања која су се чинила неповољна по његову теорију, јер се био уверио да се баш та посматрања неће да задрже у његовом памћењу.

Ко први пут чује о овом принципу одбране против непријатности успомена, путем заборава, ретко ће пропустити прилику да не приговори како је он напротив имао искуство да се тешко заборавља баш оно што је мучно, јер се против воље дотичног лица стално враћа да га мучи, на пример сећање на увреде и понижења. И та чињеница је тачна, али приговор није тачан. Важно је да се благовремено почне рачунати с чињеницом да је душевни живот поприште и игралиште супротних тежњи или, ако се не изразимо динамички, да се састоји из противречности и парова супротности. Утврђивање једне одређене тежње не значи никако искључење њој супротне тежње; места има за обе. Питање је само у каквом односу стоје супротности једна према другој, каква дејства потичу од једне, а каква од друге.

Губљење и затурање нарочито су нам интересантни својом вишесмисленошћу, дакле разноврсношћу тежњи у чију службу те омашке могу ступити. Свима случајевима је заједничко да се

нешто хтело изгубити, али из кога разлога и у коју сврху — то је различно. Нека ствар се изгуби кад је оштећена, кад се има намера да се замени бољом, кад је престала бити мила, кад долази од особе према којој су се односи погоршали, или кад је стечена под условима на које се више не жели мислити. Истом циљу може служити испуштање, оштећење, разбијање ствари. У друштвеноме животу као да се стекло искуство да су наметнута и ванбрачна деца далеко слабија него законски добијена деца. За тај резултат није потребна груба техника такозваних прављачица анђела; довољна је свакако извесна немарност у старању око детета. Са чувањем ствари могло би бити исто тако као са чувањем деце.

Али, могу ствари бити намењене губљењу, а да ништа нису изгубиле од своје вредности, наиме, кад постоји намера да се нешто жртвује судбини, да би се отклонио неки други губитак од кога се страхује. Таква признавања судбе, по тврђењу анализе, још увек су врло честа међу нама, наше губљење је зато често драговољна жртва. Исто тако се губљење може ставити у службу пркоса и самокажњавања; кратко речено, удаљеније мотивације тежње, да се губљењем отресемо неке ствари, непрегледне су.

Као и друге грешке, узимање једне ствари место друге често се искоришћује да се испуне жеље којих се треба одрећи. Намера се при том маскира као срећан случај. Тако, на пример, ако треба, као што се десило једном нашем пријатељу, с врло јасном противвољом начинити железницом неку посету у близини града, па се онда у прелазној станици погрешно уђе у воз који води натраг у град; или, ако би се човек на путу хтео на сваки начин дуже задржати на некој међустаници, али то због извесних обавеза не треба да учини, па онда извесну везу возова превиди или пропусти, тако да буде приморан на жељени прекид пута. Или, као што је било с једним мојим болесником, коме сам био забранио да своју драгану позива телефоном, а који је »у заблуди« и »у мислима« изговорио погрешан број кад је хтео мени телефонирати, тако да је био наједном спојен са својом драганом. Један леп а и практично значајан пример директне омашке у узимању предмета износи посматрање једног

инжињера у питању онога што је претходило оштећењу једне ствари:

Пре неког времена радио сам с више колега у лабораторији Велике школе на читавом низу компликованих опита с еластицитетом — један рад који смо били предузели драговољно, али који нам је почео одузимати више времена него што смо очекивали. Кад сам опет једног дана отишао у лабораторију са својим колегом *F.*, он ми рече како му је баш данас непријатно да изгуби толико времена, јер има толико другог посла код куће. Ја сам се сложио с њим и још сам рекао пола у шали, мислећи на један случај од прошле недеље: »Надајмо се да ће машина опет изневерити, тако да можемо прекинути посао и раније отићи«.

При подели рада деси се да колега *F.* добије задатак да управља вентилом машине, то јест, да опрезним отварањем вентила полако пушта течност из акумулатора у цилиндер хидрауличне пресе; онај који руководи опитом стоји код манометра и виче, кад је добијен потребан притисак, гласно: »Стој!« На ту команду дохвати *F.* вентил и окрене га свом снагом — на лево (сви вентили без изузетка затварају се десно!). Услед тога дејствује у преси наједном пун притисак акумулатора, а како спровођење у цевима није удешено за то, одмах се распукне један спој цеви — један сасвим незнатан машински дефекат, но који нас ипак нагна да за тај дан напустимо рад и одемо кући.

Карактеристично је, уосталом, да после неког времена, кад смо говорили о том случају, пријатељ *F.* апсолутно није хтео да се сети мојих речи, којих сам се ја сећао са извесношћу.

Одавде можете доћи на мисао да није увек безначајна случајност оно што руке особља у вашој служби чини тако опасним непријатељима вашег покућанства. А можете поставити и питање: да ли је увек случајност кад човек сам себе повреди и доведе у опасност свој сопствени интегритет? То су наговештања чију вредност можете евентуално испитати руководећи се анализом посматрања.

Поштовани слушаоци! То није ни издалека све што би се имало рећи о омашкама. Има ту још много да се испитује и

расправља. Али, ја ћу бити задовољан ако сте ви из наших досадашњих излагања о томе задобили известан потрес ваших досадашњих погледа и известан степен готовости за примање нових погледа. Уосталом, ја ћу се задовољити тиме да вас оставим пред неразјашњеним стањем ствари. Ми не можемо сва своја тврђења доказати испитивањем омашки, а ни у једном свом доказу и нисмо упућени само на тај материјал. Велика вредност омашки за наше сврхе лежи у томе што су то врло честе појаве које се лако могу посматрати и на самом себи и чија појава никако не претпоставља болест. Само бих, на крају, још хтео поменути једно од ваших питања, која су остала без одговора: кад се људи, као што смо видели на многим примерима, толико приближују разумевању омашки и често се тако понашају као да су прозрели њихов смисао, како је могуће да они те појаве сматрају ипак, углавном, као случајне, бесмислене и безначајне, и да се могу тако енергично противити њиховом психоаналитичком објашњењу?

Имате право: то је упадљиво и захтева објашњење. Али, ја вам га нећу дати, већ ћу вас полако одвести везама из којих ће вам се објашњење наметнути и без моје помоћи.

ДЕО ДРУГИ

С А Н

ПЕТО ПРЕДАВАЊЕ

ТЕШКОЋЕ И ПРВА ПРИСТУПАЊА

Госпође и господо! Једног дана открило се да симптоми болести извесних нервозних људи имају неког смисла.[1] На томе је засновано психоаналитичко лечење. При томе лечењу дешавало се да су болесници наводили и снове место симптома. Тако се дошло до претпоставке да и ти снови имају неког смисла.

Али, ми нећемо поћи овим историским путем, већ ћемо ударити супротним путем. Показаћемо смисао снова као припрему за проучавање неуроза. Ово обртање је оправдано, јер је проучавање снова не само најбоља припрема за проучавање неуроза, већ је и сам сан један неуротички симптом, и то симптом који за нас има ту неоцењиву корист што се јавља и код свих здравих људи. Чак и кад би сви људи били здрави, и кад би само сневали, ми бисмо из њихових снова могли стећи скоро сва сазнања до којих нас је довело испитивање неуроза.

Тако, дакле, сан постаје предмет психоаналитичког испитивања. Опет једна обична појава, која се мало цени, привидно без практичне вредности, као и омашке, с којима има заједничко то што се јавља и код здравих. Иначе су услови за наш рад ту пре неповољни. Омашке су биле само занемарене од науке, о њима се мало водила брига; али, најзад, није било срамота бавити се њима. Има, говорило се, додуше важнијих ствари, али можда ће се и из њих нешто сазнати. Али, занимање сновима није само непрактично и излишно, већ директно срамно; оно је изазивало мржњу, као ненаучно, и подозрење у неку

[1] Josef Breuer 1880—1882 год. Исп. моја предавања, држана у Америци 1909: *„Über Psychoanalyse“* и *„Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung“* (Оба рада у IV св. ове укупне збирке).

личну наклоност ка мистицизму. Да се лекар занима сновима, кад у неуропатологији и психијатрији има толико озбиљнијих ствари: отока до величине јабуке, који притискају орган душевног живота, излива крви, хроничних запалења, код којих се промене ткива могу микроскопом показати! Не, сан је и сувише незнатан предмет, недостојан испитивања.

Усто долази још једна ствар, чије својство пркоси свима захтевима егзактног испитивања. При испитивању снова није човек чак ни у објекат сигуран. Једна луда идеја, на пример, показује се јасно и одређено оцртана. Ја сам кинески цар, вели болесник гласно. Али сан? Сан се најчешће не може уопште ни испричати. Кад неко прича неки сан, има ли он какво јемство да га је тачно испричао, а не да га је мењао за време причања и да је нешто чак и измислио, нагнан на то неодређеношћу свога сећања? Већине снова не можемо се уопште сетити; они се забораве тако да од њих остану само мали одломци. И на тумачењу тог материјала треба да се заснује једна научна психологија или једна метода лечења болесника?

Извесно претеривање у неком оцењивању треба да изазове наше неповерење. Замерке против сна као предмета испитивања иду очевидно сувише далеко. Што се тиче безначајности, ми смо с тим имали посла већ код омашки. Казали смо себи да се велике ствари могу показати и у малим знацима. Што се тиче неодређености сна, она је управо једна особина као и друге; ми не можемо прописивати стварима њихове особине. Има, уосталом, и јасних и одређених снова. А има и других објеката психијатриског истраживања који пате од исте такве неодређености, на пример у многим случајевима присилних претстава, којима су се ипак бавили поштовања достојни и угледни психијатри. Сећам се последњег случаја који се јавио у мојој лекарској пракси. Болесница ми се претставила речима: Имам извесно осећање као да сам неко живо биће — неко дете? али не, пре неког пса — повредила или хтела повредити, можда гурнула с неког моста — или нешто друго. Тој незгоди од непоузданости сећања на сан можемо доскочити ако установимо да, као сан, има важити управо оно што сневач прича, без обзира на све што је можда заборавио или у сећању изменио.

Најзад, не може се ни тврдити тако опште да је сан нешто безначајно. Познато нам је из сопственог искуства да се расположење у коме се човек из неког сна пробуди може продужити целог дана; лекари су посматрали случајеве у којима нека душевна болест почиње неким сном, задржавши из тог сна неку луду идеју. Прича се о историским личностима да су из снова добијале потстрек за значајна дела. Зато ћемо питати: откуда управо долази презирање снова од стране научних кругова?

Ја мислим да је то реакција на прецењивање сна у ранијим временима. Реконструкција прошлости, као што је познато, није лака, али ми смемо с поузданошћу претпоставити — допустите ми ту шалу — да су већ наши преци пре 3000 и више година сневали на сличан начин као и ми. Колико ми знамо, стари народи су сви придавали сновима велику важност и сматрали да се они могу практично искористити. Они су из њих изводили знаке за будућност, у њима тражили претсказања. За Грке и друге источне народе био је неки ратни поход без тумача снова каткад можда исто тако немогућан као данас без извиђања авијатичара. Кад је Александар Велики предузео свој освајачки поход, у његовој пратњи налазили су се најчувенији тумачи снова. Град Тир, који је тада још био на једном острву, давао је краљу тако снажан отпор да се он носио мишљу да прекине опсаду. Тада, једне ноћи, сањао је он неког сатира, као да игра у триумфу, и кад је тај сан саопштио својим тумачима снова, добио је од њих одговор да му је тим сном објављена победа над градом.Он заповеди напад и заузе Тир. Код Етруска и Римљана биле су у употреби друге методе за дознавање будућности, али тумачење снова било је неговано и високо цењено за све време јелинистичко-римског периода. Од литературе која се тиме бавила остало нам је бар главно дело, књига *Артемидора* из *Далдиса,* кога стављају у доба цара Хадријана. Како је после дошло дотле да вештина тумачења снова пропадне и да сан изгуби поверење, не знам вам рећи. Просвећеност није у томе могла имати много удела, јер је мрачни Средњи век верно сачувао много апсурдније ствари него што је античко тумачење снова. Чињеница је да се интересовање за снове постепено изметнуло у сујеверје и могло се задржати само код необразо-

ваних људи. Последња злоупотреба тумачења снова, још и у наше дане, тражи да из снова дозна бројеве којима је намењен згодитак у малој лутрији. Међутим, егзактна наука садашњости бавила се више пута сновима, али увек само у намери да на њих примени своје физиолошке теорије. Лекарима је сан важио наравно као непсихички акт, као израз телесних надражаја у душевном животу. Binz сматра сан 1876 као »један телесни, у сваком случају некористан, у многим случајевима управо болестан процес, изнад кога светска душа и бесмртност стоје тако узвишене као плави етар изнад каквог песковитог земљишта, обраслог коровом, у најдубљој низини«. Maury га упоређује с неуређеним трзајима у »игри светог Вида«, насупрот уређеним покретима нормалног човека; једно старо поређење ставља садржину сна напоредо са тоновима које би производили »десет прстију немузикалног човека прелетајући преко дирки инструмента«.

Тумачити значи наћи неки скривен смисао; о томе наравно не може бити говора кад се вредност сна тако цени. Погледајте опис сна код Вунта, Јодла, и других новијих философа; он се задовољава набрајањем отступања снова од будног мишљења, у циљу потцењивања сна, истиче распад асоцијација, уништење критике, искључење сваког знања, и друге знаке смањене делатности. Једини прилог од вредности за познавање сна, за који имамо захвалити егзактној науци, односи се на утицај телесних надражаја, који дејствују за време спавања, на садржину сна. Ми имамо од једног недавно преминулог норвешког аутора, J. Mourly Vold-а, две дебеле књиге о експерименталним испитивањима сна (1910 и 1912 преведене на немачки), која се баве готово једино дејством промене положаја удова. Хвале их као узоре егзактног испитивања сна. А можете ли замислити шта би егзактна наука рекла кад би дознала како ми хоћемо да учинимо покушај да нађемо *смисао* снова? Може бити да је она то већ рекла. Али, ми се не дамо застрашити. Кад су омашке могле имати смисла, може и сан, а омашке у врло много случајева имају неки смисао који је измакао егзактном истраживању. Признајмо да смо за предрасуде старог доба и народа и пођимо стопама старих тумача снова.

Пре свега, морамо се оријентисати у свом задатку и свестрано прегледати област снова. Шта је, дакле, сан? Тешко је то рећи у једној реченици. Ми пак и нећемо покушати никакву дефиницију, где је довољно указати на ствар сваком познату. Али, ваљало би нам истаћи оно што је код сна битно. Где то да нађемо? Има тако огромних разлика у оквиру који обухвата нашу област, разлика у сваком правцу. Битно ће свакако бити оно што можемо показати као заједничко свима сновима.

А прво, свима сновима заједничко, било би то што при том спавамо. Сневање је очевидно душевни живот за време спавања, који има извесне сличности с оним на јави, а од њега се одваја великим разликама. То је већ била Аристотелова дефиниција. Можда између сна и спавања постоје још битни односи. Човек може бити пробуђен неким сном; често се има неки сан кад се спонтано пробуди или кад се спавање насилно прекине. Сан се, дакле, чини као међустање између спавања и будног стања. Тако смо упућени на спавање. А шта је спавање?

То је физиолошки или биолошки проблем, у коме је још много спорнога. Ми ту не можемо одлучивати, али ја мислим да смемо покушати неку психолошку карактеристику спавања. Спавање је стање у коме ја нећу ништа да знам о спољашњем свету, од кога сам одвратио своју пажњу. Ја се предајем сну кад се повучем од спољашњег света и отклоним од себе надражаје који од њега долазе. Ја заспим и кад сам њиме заморен. Успављујући се, дакле, ја велим спољашњем свету: остави ме на миру, јер хоћу да спавам. Обратно вели дете: ја још нећу да спавам, нисам уморан, хоћу још шта да доживим. Биолошка сврха спавања чини се, дакле, да је одмор, а његов је психолошки карактер престанак интересовања за свет. Наш однос према свету, у који смо тако нерадо дошли, доноси собом, изгледа, да не можемо да га издржимо без прекида. Ми се зато повремено враћамо у предсветско стање, дакле у егзистенцију као у мајчиној утроби. Ми бар стварамо себи сасвим сличне односе као што су били онда: топло, мрачно и без надражаја. Понеки се од нас још савију у мали замотуљак и за спавање заузму сличан положај тела као у мајчиној утроби. Изгледа тако као да и нас одрасле свет има само за две трећине, не

сасвим; једном трећином смо још уопште нерођени. Свако буђење ујутру је, према томе, као ново рођење. Ми говоримо и о стању после спавања речима: »Ми смо као новорођени«, при чему чинимо једну вероватно врло погрешну претпоставку о општем осећању новорођенчета. Пре би требало претпоставити да се оно осећа врло нелагодно. За »бити рођен« ми кажемо и: угледати светлост света.

Ако је то спавање, онда сан не спада у његов програм, и чак изгледа као неугодан додатак. Ми зато и мислимо да је спавање без снова најбоље, једино право спавање. За време спавања не треба да буде никакве душевне делатности; ако се она ипак јави, онда нам, значи, није успело успостављање феталног стања покоја као у зачетку; остаци душевне делатности нису се дали сасвим отклонити. Ти остаци, то би били снови. А онда се заиста чини да сан не мора имати никаквог смисла. Код омашки је било друкчије; то су ипак делатности за време будноће. Али, ако ја спавам, ако сам сасвим обуставио душевну делатност, а да само извесне њене остатке нисам могао угушити, онда није никако нужно да ти остаци имају неког смисла. Ја чак не могу ни употребити тај смисао, пошто остали мој душевни живот спава. Ту се, заиста, може радити само о реакцијама у облику трзаја, само о таквим душевним појавама које су директно изазване телесним надражајима. Снови би, дакле, били остаци душевне активности из будног стања, који ремете спавање, и ми бисмо могли донети одлуку да одмах опет оставимо ту тему неподесну за психоанализу.

Међутим, ако је сан и излишан, он ипак постоји, и ми бисмо могли покушати да образложимо то постојање. Зашто душевни живот не заспи? Вероватно зато што нешто души не да мира. На њу дејствују надражаји и она на њих мора реаговати. Сан је, дакле, начин којим душа реагује на надражаје који дејствују у стању спавања. Ту видимо један прилаз ка разумевању сна. Сад можемо код различитих снова испитивати који су то надражаји што хоће да поремете спавање и на које се реагује сновима. Тако бисмо издвојили оно прво што је заједничко свима сновима.

Има ли још нешто друго заједничко? Да, оно је очигледно, али се много теже да схватити и описати. Душевни процеси за време спавања имају и сасвим други карактер него у будном стању. У сну се доживљује много штошта и у то се верује, док се уствари не доживљује можда ништа до један реметилачки надражај. Доживљује се поглавито у визуелним сликама; при томе може бити и осећања, каткад и мисли; могу и друга чула понешто доживети, али поглавито су то ипак слике. Један део тешкоће у причању сна долази отуд што ми те слике имамо да преведемо у речи. Ја бих то могао нацртати, вели нам често сневач, али не знам како да то кажем. То уствари није нека смањена душевна активност, као што је код слабомислена човека у поређењу с генијалним; то је нешто квалитативно друго, али је тешко рећи у чему лежи разлика. Г. Т. Фехнер изразио је једном мишљење да је позорница на којој се — у души — одигравају снови нека друга а не иста као код претстава у будном стању. То додуше не разумемо, не знамо шта при том да замислимо, али то збиља верно изражава утисак чудноватости који на нас чини већина снова. И поређење активности у сновима са делањем немузикалне руке овде је безуспешно. Клавир ће, ипак, у сваком случају одговорити истим тоновима, иако не мелодијама, чим се случајно пређе преко његових дирки. Ово друго, што је заједничко код свих снова, задржаћемо брижљиво у памети, иако га можда нисмо ни схватили.

Има ли даље још шта заједничко? Ја не налазим ништа више заједничко, видим свуда само разлике, и то у сваком погледу. И у погледу привидног трајања, и јасности, и учешћа афеката, и постојаности, итд. Све то уствари није онако како бисмо могли очекивати при принудној, оскудној, грчевитој одбрани од једног надражаја. Што се тиче димензија снова, има их врло кратких, који садрже само једну слику, или неколико слика, једну мисао, чак само једну реч; а има других који су необично богати садржином, износе читаве романе и чине се као да трају дуго. Има снова који су јасни као стварно доживљавање, тако јасни да их и неко време после буђења не распознајемо као снове; има других који су неисказано слаби, расплинути као сенка; чак и у једном истом сну могу се наизме-

нично смењивати веома јасни делови с другим нејасним деловима, који се једва могу схватити. Снови могу бити пуни смисла или бар повезани, чак шта више духовити и фантастично лепи; други су опет замршени, као слабомислени, апсурдни, често управо луди. Има снова који нас остављају сасвим хладним, и других у којима се јављају сви афекти, бол до суза, страх који нас пробуди, дивљење, усхићење, итд. Снови се обично заборављају брзо после буђења, или се држе један дан, тако да до вечери све више избледе и имају пуно празнина у сећању; други се одрже тако добро, на пример снови детињства, да и после 30 година остају у памћењу као свеж доживљај. Снови се могу јавити, као индивидуе, један једини пут и никад више, или се појављују код исте особе непромењени или с малим променама. Кратко речено, то мало ноћне душевне делатности располаже једним огромним репертоаром, може уствари све оно што душа преко дан ствара, али ипак није никад исто.

Могло би се покушати да се те разноликости сна објасне, претпостављајући да оне одговарају разним међустањима између спавања и будноће, разним ступњевима непотпуног спавања. Да, али онда би се с вредношћу, садржином и разговетношћу снова морала повећати и јасност да су то снови, пошто се душа при таквом сневању приближује буђењу, те се не би смело десити да се, непосредно уз један разговетан и разуман комадић сна, ставља други, бесмислен и неразговетан, уз који би после дошао опет неки јасан комадић сна. Тако брзо душа зацело не би могла мењати дубину спавања. То објашњење, дакле, не вреди; уопште, не иде тако на брзу руку.

Засад ћемо дићи руке од »смисла« сна и зато ћемо покушати да од онога што је сновима заједничко прокрчимо пут ка бољем разумевању снова. Из односа снова према стању спавања закључили смо да је сан реакција на неки надражај који ремети спавање. Као што смо видели, то је једина тачка у којој нам егзактна експериментална психологија може бити од помоћи; она даје доказ да се надражаји, приведени за време спавања, појављују у сновима. Вршена су многа таква истраживања све до већ споменутих истраживања Mourly Vold-а. Сваки од нас зацело је и сам био у том положају да тај резултат потврди

евентуалним личним посматрањем. Одабраћу неколико старијих експеримената да вам их саопштим. Maury је изводио такве опите на самом себи. Дали су му да у сну мирише колоњску воду. Он је сневао да је у Каиру у дућану Јохана Марија Фарине, а на то су се надовезали даљи луди доживљаји. Или: лако су га штипнули у врат; он је сневао о неком мелему који су му ставили и о неком лекару који га је лечио у детињству. Или: капнули су му једну кап воде на чело. Он је онда био у Италији, знојио се јако и пио бело вино из Орвиета.

Оно што нам пада у очи у овим сновима, изазваним експериментално, моћи ћемо можда још јасније схватити у једној другој врсти снова, изазваних надражајима. То су три сна саопштена од једног духовитог посматрача, Хилдебранта, а сва три су реакције на ларму једног будилника:

»Дакле, пођем једног пролетног јутра у шетњу, шврљам по пољима која се зелене, све до једног суседног села; тамо видим становнике, многобројне, како иду ка цркви, у свечаним хаљинама, с молитвеником под мишком. Тачно! Недеља је, и ускоро ће почети јутарња служба божја. Решим се да присуствујем служби, али да се прво, пошто сам мало загрејан, расхладим на гробљу које се налази око цркве. Читајући надгробне записе, чујем звонара како се пење на торањ, и у висини торња сад видим мало сеоско звоно које ће дати знак за почетак службе. Још неко време оно стоји непокретно, па се почне клатити — и наједном одјекну његови удари јасни и оштри — тако јасни и оштри да ми прекину спавање. А тонови звона долазе од будилника«.

»Једна друга комбинација. Јасан зимски дан; улице су покривене високим снегом. Обећао сам своје учешће у једној вожњи саоницама, али сам морао дуго чекати док ми није јављено да саонице стоје пред вратима. Сад почну припреме за пењање у саонице — обучем бунду, спремим џак за ноге — и најзад седим на свом месту. Али, још се одгађа полазак, док узде не даду осетан знак коњима који чекају. Они сад повуку; снажно задрмани прапорци почну своју добро познату јаничарску музику са једном силином која у моменту раскида пау-

чинасто ткиво сна. Опет то није било ништа друго до оштри звук будилниковог звона«.

»Још трећи пример! Видим једну служавку из кухиње како, с неколико туцета наслаганих тањира, иде дуж ходника ка трпезарији. Тај порцелански стуб у њеним рукама изгледа ми у опасности да изгуби равнотежу. »Пази«, опоменем ја, »цео терет ће ти пасти на земљу!« Наравно, не изостаје обавезни приговор: да је на то већ навикла, итд., док је ја још једнако пратим забринутим погледима. Тачно, на прагу се спотакне, ломљиво посуђе падне и са звекетом и praском оде по патосу у сто црепова. Али — та звека којој нема краја, као што ускоро примећујем, управо и није никакво звекетање већ право звоњење; — а тим звоњењем, као што сад, будећи се, сазнајем, учинио је своје само будилник«.

Ови снови су врло лепи, пуни смисла, никако не тако неповезани, као што су обично снови иначе. Зато им нећемо ништа замерити. Њима је заједничко то да се ситуација увек завршава неком лармом, за коју се при буђењу сазнаје да долази од будилника. Овде, дакле, видимо како се ствара сан, али дознајемо још и нешто друго. Сан не зна за будилник — он се и не јавља у сну — већ звук будилника замењује неким другим, он тумачи надражај који прекида сан, али га тумачи сваки пут на други начин. Зашто то? На то нема одговора, то се чини као да је нешто произвољно. А разумети сан, значило би моћи објаснити зашто је он изабрао баш ту ларму, а не неку другу, да би протумачио надражај који долази од будилника. На сасвим сличан начин могло би се Maury-евим експериментима замерити: да се, додуше, види како се изазвани надражај јавља у сну, али зашто баш у том облику, то се не дознаје, а то, изгледа, никако не следује из природе самог надражаја који ремети сан. У Maury-евим опитима на директно дејство сна обично се надовезује и пуно другог материјала, на пример луди доживљаји у сну о колоњској води, за које се не може наћи објашњење.

Запамтите сад да ти снови буђења пружају највише могућности да се утврди утицај спољних надражаја који ремете спавање. У већини других случајева то ће бити теже. Човек се не буди из свих снова и, кад се ујутру сећа неког сна из те ноћи,

како онда да се нађе реметилачки надражај који је можда дејствовао у ноћи. Мени је једном пошло за руком, наравно само услед нарочитих околности, да накнадно констатујем такав један звучни надражај. Једно јутро, у једном тиролском планинском месту, пробудио сам се са свешћу да сам сањао како је умро папа. Нисам умео објаснити тај сан, али после ме је моја жена питала: »Јеси ли јутрос чуо страшно звоњење звона које је долазило са свих цркава и капеле?« Не, нисам ништа чуо — сан ми је отпорнији — али, захваљујући овом саопштењу, разумео сам свој сан. Како ли често можда такви надражаји потстакну спавача на сневање, а да он ни накнадно не дозна ништа о њима? Можда врло често, можда и не. Ако се надражај не може више констатовати, онда се о њему не може стећи никакво уверење. Ми иначе мање ценимо спољне надражаје који ремете спавање, откад знамо да они могу објаснити само један комадић сна, а не целу реакцију сна.

Зато ипак не морамо ову теорију сасвим напустити. Она је осим тога способна да се развија. Очевидно је свеједно чиме ће спавање бити ремећено и душа потстакнута на сневање. Ако то не може увек бити чулни надражај који долази споља, онда место тога то може бити такозвани телесни надражај који потиче од унутрашњих органа. Та нам је претпоставка врло блиска, а одговара и најпопуларнијем схватању о постанку снова. Често чујемо да се каже: снови долазе од стомака. Нажалост, и овде се може претпоставити, као чест, случај да се један телесни надражај који је у ноћи дејствовао после буђења више не може констатовати, те је тако постао недокажљив. Али, не треба да превидимо колико ваљаних искустава говоре у прилог извођењу снова из телесних надражаја. Несумњиво је, углавном, да стање унутрашњих органа може утицати на снове. Однос понеке садржине снова према препуњеној мокраћној бешици или према неком стању надражености полних органа тако је јасан да се не може превидети. Од тих провидних снова долазимо на друге у којима се из садржине снова може бар извести оправдана претпоставка да су такви телесни надражаји дејствовали, пошто се у том надражају налази понешто што се може схватити као прерађивање, приказивање,

тумачење тих надражаја. Испитивач снова Scherner (1861) нарочито је енергично заступао извођење снова из органских надражаја и дао је за то неколико лепих примера. Кад он, на пример, у једном сну види како »два реда лепих дечака плаве косе и нежне боје лица стоје у борбеном расположењу једни према другима, како јуришају једни на друге, дохвате се наизменично, па се опет пусте, заузму опет стари положај, па све то опет поново чине, онда је тумачење ових редова дечака као зуба само по себи примамљиво, а чини се да добија своју пуну потврду кад после ове сцене сневач »извуче себи један дугачак зуб из вилице«. И тумачење »дугих, узаних, вијугавих ходника« довођењем у везу с надражајем црева чини се ваљано и потврђује Scherner-ову поставку да сан тражи да прикаже пре свега орган који шаље надражај сличним предметима.

Морамо, дакле, бити готови да признамо како за сан унутрашњи надражаји могу играти исту улогу као и спољашњи. Нажалост, и њихово схватање подлежи истим приговорима. У великом броју случајева тумачење телесним надражајима остаје неизвесно или недокажљиво; не сви снови, већ само један известан део њихов буди сумњу да су унутрашњи органски надражаји имали удела у њиховом постанку, а најзад, унутрашњи телесни надражај, као ни спољашњи чулни надражај, неће бити у стању да код снова објасни више него што одговара директној реакцији на надражај. Одакле онда долази оно остало у сну? То остаје нејасно.

Али, имајмо у виду једну особеност снова која се показује при проучавању ових дејстава надражаја. Сан не понавља верно надражај, већ га прерађује, прави алузију на њ, уврштује га у једну повезану целину, замењује га нечим другим. То је једна страна рада сна, страна која нас мора интересовати, јер нас можда доводи ближе суштини сна: Ако неко чини нешто, на неки потстицај, онда ипак зато не мора тај потстицај исцрпсти цело дело. Шекспиров *Магбет*, на пример, је један пригодан комад, спеван поводом ступања на престо краља који је први на својој глави сјединио круне трију земаља. Али, поклапа ли се тај историски повод са садржином драме, објашњава ли нам њену величину и њене загонетке? Можда су спољашњи и уну-

трашњи надражаји који дејствују на човека за време спавања такође само потстрекачи сна, о чијој нам суштини тиме није ништа откривено.

Друго што је сновима заједничко, њихова психичка особеност, с једне стране је тешко схватљиво, а с друге стране не даје нам никакву полазну тачку да идемо даље. У сновима најчешће доживљујемо нешто у визуелним облицима. Могу ли надражаји дати неко објашњење за то? Да ли је збиља надражај то што ми доживљујемо? Зашто је онда доживљај визуелан, кад је надражај очију само у најређим случајевима потстицај за сневање? Или, кад сневамо говоре, може ли се доказати да је за време спавања до наших ушију допро какав разговор или њему слични шумови? Усуђујем се да ту могућност одбијем с одлучношћу.

Ако не можемо отићи даље полазећи од заједничкога у сновима, онда треба можда да покушамо с њиховим разликама. Снови су често бесмислени, замршени, апсурдни; али, има и снова с пуно смисла, трезвених, разумних. Размотримо да ли нам ови снови који имају смисла не могу дати мало разјашњење и о бесмисленим сновима. Саопштићу вам последњи разуман сан који ми је испричан, сан једног младог човека: »Отишао сам у шетњу у Kärntnerstrasse, и тамо сам срео господина *X*, с којим сам пошао мало заједно, па сам потом отишао у ресторан. Две даме и један господин сели су за мој сто. Ја сам се због тога прво љутио и нисам их хтео погледати. Али, после сам их погледао и видео сам да су красни људи«. Усто кневач примећује да је увече, уочи сна, заиста био у Kärntnerstrasse, куда га обично пут води, и да је тамо срео господина *X*. Други део сна није директна успомена, већ има извесну сличност с једним доживљајем од пре дужег времена. Или један други трезвен сан, сан једне даме. Њен муж пита: да ли не би требало дати клавир да се удеси? На то она: не вреди, мора иначе наново бити кожом превучен. Овај сан обнавља један разговор који се, без много промене, одиграо на дан уочи сна, између њеног мужа и ње. Шта сазнајемо из та два трезвена сна? Ништа друго него да се у њима налазе обнављања из живота преко дана или надовезивања на тај живот. То би већ било не-

што, кад би се то могло казати о свима сновима уопште. Али, о томе нема говора; и то важи само за мањи број снова; у већини снова не може се наћи никакво надовезивање на дан уочи сна, те бесмислени и апсурдни снови с те стране нису расветљени. Само знамо да смо наишли на један нов задатак. Нећемо само да знамо шта један сан казује, већ ако он то, као у нашим примерима, јасно каже, хоћемо да знамо и зашто се, и у ком циљу, у сну понавља то што је познато и што је тек недавно доживљено.

Мислим да ћете, као и ја, бити уморни да наставите опите као што су ови наши досад. Ми видимо управо да је свако интересовање за неки проблем недовољно, ако се не познаје и неки пут којим се може поћи, да би нас довео до решења. Тај пут досад још немамо. Експериментална психологија није нам донела ништа друго до неколико врло драгоцених података о значењу надражаја као потстрекача снова. Од филозофије немамо ништа да очекујемо осим да нам охоло наново пребаци интелектуалну безначајност нашег објекта; од окултних наука, међутим, нећемо ништа позајимати. Историја и народно веровање веле нам да је сан пун смисла и значења, да гледа у будућност; но, то је тешко прихватити и зацело се не може доказати. И тако нас наш први труд доводи у потпуну забуну.

Неочекивано долази нам један знак, с једне стране на коју досад нисмо погледали. Језик, који није ништа случајно, већ је наслага старих сазнања, која се свакако не сме употребљавати неопрезно — дакле наш језик познаје нешто што зачудо назива »снева̄њем на дану«. Снови на дану су фантазије — производи фантазије — то су врло опште појаве, које се опет исто тако могу посматрати и код здравих као и код болесних, а могу се лако проучавати и на самом себи. Најупадљивије на тим фантастичним творевинама јесте то што су добиле име »снови на дану«, јер оне немају ништа ни од једне од обе заједничке особине снова. Већ њихово име одриче њихову везу са спавањем, а што се тиче друге заједничке особине снова, у њима се не доживљује ништа и нема никаквих халуцинација, већ се нешто замишља; ми знамо да само фантазирамо, не гледамо, већ мислимо. Ти будни снови дана јављају се у доба пред

пубертетом, често већ и у доцније доба детињства, потрају до у године зрелости, па се онда или напусте или задрже до најкасније старости. Садржина тих фантазија под владом је једне врло провидне мотивације. То су призори и догађаји у којима налазе задовољења егоистичне потребе, частољубље и властољубље, или еротичке жеље дотичне особе. Код младих људи су у првом реду частољубиве фантазије, а еротичке код жена, које су своје частољубље ставиле у љубавне успехе. Али, доста често показује се у позадини и код људи еротичка потреба; сва херојска дела и успеси теже ипак само за дивљењем и наклоношћу жена. Иначе су ти будни снови врло разноврсни и изложени промењљивим удесима. Они се или напуштају, после кратког времена, и сваки од њих бива замењен неким новим, или се задрже, испреду у дуге приче и прилагоде променама животних околности. Они иду такорећи с временом и од њега добијају једно »временско обележје«, које сведочи о утицају нове ситуације. Они су сировине песничке производње, јер из својих будних снова, извесним преиначењима, прерушивањима, одрицањима, ствара песник ситуације које ставља у своје новеле, романе, позоришне комаде. А јунак будних снова увек је сопствена личност, или директно или у провидном изједначењу себе с неким другим.

Можда будни снови имају то име због истог односа према стварности, наиме, да би наговестили да се њихова садржина не може сматрати реалном, као ни садржина снова. Али, можда та заједница имена почива и на неком, нама још непознатом, психичком карактеру снова, неком од оних које ми тражимо. А могућно је да ми уопште нисмо у праву ако ту једнакост назива мислимо искористити као значајну. То се тек доцније може расветлити.

ШЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

ПРЕТПОСТАВКЕ И ТЕХНИКА ТУМАЧЕЊА

Госпође и господо! Нама је дакле потребан неки нов пут, неки метод да бисмо одмакли с места у испитивању снова. Учинићу вам један прост предлог. Узмимо као претпоставку за све даље, *да сан није телесна већ душевна појава,* ви знате шта то значи; али, шта нам даје права за ту претпоставку? Ништа, али ништа нас и не спречава да је учинимо. Ствар стоји овако: ако је сан телесна појава, он нас се ништа не тиче; он нас може интересовати само под претпоставком да је душевна појава. Радићемо дакле под претпоставком да је он заиста то, да бисмо видели шта ће из тога произићи. Резултат нашег рада одлучиће да ли смемо задржати ту претпоставку и после саму њу употребити као резултат. Шта ми управо желимо постићи, у ком циљу радимо? Ми желимо оно за чим се у науци уопште тежи, то јест разумевање појава, стварање веза међу њима и, на крају крајева, где је то могућно, проширење своје моћи над њима.

Наставићемо дакле рад под претпоставком да је сан душевна појава. У том случају, сан је дејство и испољавање сневачево, али оно нама ништа не значи, ми га не разумемо. Шта ћете пак чинити у случају да се ја испољим на неки вама неразумљив начин? Питаћете ме, зар не? Зашто ми не бисмо смели исто чинити: *питати сневача шта његов сан значи?*

Сетите се да смо већ једном били у оваквој ситуацији. То је било при испитивању извесних омашки, једног случаја омашке у говору. Неко је био рекао: онда су такве ствари zum Vorschwein gekommen, а на то смо га ми питали — не, срећом не ми, већ други, који су сасвим далеко од психоанализе,

дакле ти други су га онда питали, шта хоће с тим неразумљивим говором. Он је одмах одговорио да је имао намеру рећи: то су биле Schweinereien, али да је он ту намеру сузбио ради друге, ублажене: онда су се такве ствари обелоданиле (zum Vorschein gekommen). Још онда сам вам објаснио да је то испитивање узор сваког психоаналитичког истраживања, па сад разумете да се психоанализа служи таквом техником да, уколико је то само могућно, решење својих загонетки добије од самих испитиваних особа. Тако нам дакле и сневач има сам рећи шта његов сан значи.

Али то код сна, као што је познато, не иде тако просто. Код омашки је ишло у извесном броју случајева; после смо дошли до других случајева у којима питано лице није хтело ништа рећи, и чак је љутито одбијало одговор који смо му предочили. Код снова нам потпуно недостају случајеви прве врсте; сневач увек вели да не зна ништа. Он не може одбити наше тумачење, јер му нисмо ни изнели никакво тумачење. Дакле, требало би да опет напустимо свој покушај? Пошто он не зна ништа, и ми не знамо ништа, а тек неко трећи ништа не може знати, онда зацело нема никаквог изгледа да то дознамо. Да, ако хоћете, дигните руке од тог покушаја. Али, ако то нећете, онда можете наставити пут са мном. Ја вам велим, наиме, да је врло могућно, чак врло вероватно, да сневач ипак зна шта његов сан значи, *само он не зна да то зна и зато мисли да не зна.*

Ви ћете ме упозорити да ја ту опет уносим једну претпоставку, већ другу у овом кратком развоју мисли, и да веома умањујем право на веродостојност свога поступка. Под претпоставком да је сан душевна појава, под даљом претпоставком да у човеку има душевних појава за које он зна, иако не зна да за њих зна, итд. Треба само да размотримо унутрашњу невероватноћу сваке од ових двеју претпоставки, па да спокојно одбијемо свако интересовање за закључке изведене из њих.

Да, госпође и господо! Ја вас нисам довео довде да бих вам нешто подвалио или затајио. Ја сам додуше објавио »елементарна предавања за увод у психоанализу«, али тиме нисам смерао никакав приказ *in usum delphini,* који би вам изнео једно глатко јединство, прикривајући брижљиво све тешкоће, испу-

њавајући празнине, изглађујући сумње, да бисте ви могли мирне душе веровати да сте научили нешто ново. Не, баш зато што сте почетници, желео сам да вам нашу науку покажем онако како јесте, са њеним неравнинама и тешкоћама, захтевима и колебањима. Ја знам наиме да ни у једној науци није друкчије, и, нарочито у њеним почецима, не може ни бити друкчије. А знам и да се настава иначе труди да ученику пре свега открије те тешкоће и непотпуности. Али, код психоанализе то не иде. Ја сам дакле заиста начинио две претпоставке, од којих је једна обухваћена другом, те онај коме је то све сувише мучно и сувише несигурно, или ко је навикнут на више извесности и елегантнија извођења, не треба даље да иде с нама. Само мислим да тај треба уопште да се окане психолошких проблема, јер бојати се да егзактне и сигурније путеве, којима је готов поћи, овде неће наћи проходним. А сасвим је и излишно да једна наука која има нешто да дâ врбује слушаоце и присталице. Њени резултати треба да створе расположење за њу, а она може чекати, док ти резултати не изнуде пажњу.

Али, онима међу вама који хоће да се задрже на овој ствари могу наговестити да обе моје претпоставке нису једнаке вредности. Прва претпоставка, да је сан душевна појава, претпоставка је коју ћемо доказати резултатима свога рада; друга је већ доказана на једном другом пољу, и ја ћу само бити слободан да је одатле пренесем на наше проблеме.

Где је, у којој области, могао бити дат доказ да има нeко знање о коме човек ипак ништа не зна, као што ми овде за сневача претпостављамо? То би била занимљива, чудновата чињеница, која би мењала наше схватање душевног живота, и која се не би морала крити. Усто чињеница која у своме називу сâма себе уништава, а опет хоће да је нешто стварно, једна *contradictio in adjecto*. Но она се и не крије. Није она крива што се о њој ништа не зна, или се о њој не брине довољно. Као што није наша кривица што све те психолошке проблеме осуђују лица која су увек остала далеко од свих посматрања и искустава, за ово пресудних.

Доказ је дат на пољу хипнотичких појава. Кад сам 1889 присуствовао врло убедљивим предавањима Liébault-а и Bernheim-а,

у Нансију, био сам сведок и следећег опита. Кад су једног човека довели у сомнамбуличко стање и у том стању код њега изазивали сваковрсне халуцинације, па га после пробудили, чинило се, у први мах, да он не зна ништа о догађајима за време свог хипнотичког сна. Онда га Bernheim директно позове да исприча шта се с њим збило за време хипнозе. Он је тврдио да не може ничега да се сети. Али Bernheim остаде при своме, наваљујући на тог човека, уверавајући га да он то зна, да се само мора сетити. И гле! Човек се поколеба, поче се присећати, прво се магловито сети једног од сугерисаних му доживљаја, па онда другог, сећање је било све јасније, све потпуније, и најзад се обелоданило без празнина. Како је пак то после знао, а у међувремену није ни с које стране ништа сазнао, оправдан је закључак да је он и пре тога знао за та сећања. Само су му она била неприступачна, он није знао да зна за њих, већ је мислио да не зна. Дакле сасвим исти случај који претпостављамо код сневача.

Држим да ћете бити изненађени констатацијом ове чињенице и да ћете ме питати: зашто се на тај доказ нисте позвали још пре, код омашки, кад смо долазили дотле да човеку који је био учинио омашку у говору припишемо намере у говору о којима он није ништа знао и које је одрицао? А неко мисли да ништа не зна о доживљајима о којима ипак носи у себи успомену, онда више није тако невероватно да он не зна ништа ни о другим душевним збивањима у својој унутрашњости. Овај аргумент учинио би заиста известан утисак на нас и потпомогао би нас у разумевању омашки. Свакако сам се још онда на њ могао позвати, али сам га чувао за једну другу прилику у којој би био потребнији. Омашке су се једним делом саме објасниле, а у другом делу су нам оставиле опомену да, ради јединства појава, ипак претпоставимо егзистенцију таквих душевних појава о којима се ништа не зна. Код снова смо принуђени да тражимо објашњење с друге стране, а осим тога ја рачунам с тиме да ћете ви овде лакше допустити преношење објашњења са хипнозе. Стање у коме учинимо неку омашку мора вам се чинити нормалним; оно нема никакве сличности с хипнотичким стањем. Међутим, између хипнотичког спавања и спавања

које је услов сневања постоји јасна сродност. Хипноза се назива и вештачким сном; ми кажемо лицу које хипнотишемо: спавајте! А сугестије које код њега изазивамо могу се упоредити са сновима за време природног сна. Психичке ситуације су заиста сличне у оба случаја. У природном сну ми отклањамо своју пажњу од целог спољашњег света, а у хипнотичком сну опет од целог света, али с изузетком једне особе, која нас је хипнотисала, и с којом остајемо у односу. Уосталом, и такозвани сан дојкиње, при коме дојкиња остаје у односу с дететом и може само од њега бити пробуђена, нормални је пандан хипнотичком сну. Преношење неког односа са хипнозе на природан сан чини се, дакле, да није никаква нарочита смелост. Претпоставка да и код сневача има знања о његовом сну, које му је само неприступачно, тако да ни сам у њ не верује, није узета сасвим из ваздуха. Уосталом, запамтимо да се на овом месту отвара један трећи прилаз ка проучавању снова: од надражаја који ремете сан, од будних снова, а сад још и од сугерисаних снова хипнотичког стања.

Сад ћемо се вратити своме задатку, можда с повећаним поверењем. Дакле, врло је вероватно да сневач има знање о свом сну; ради се само о томе да му се омогући да своје знање нађе и нама га саопшти. Ми не тражимо да нам одмах каже смисао свога сна, али порекло сна, мисао и круг интереса из кога сан потиче, то ће моћи наћи. У случају омашке, сетите се, био је човек питан како је дошао до омашке *Vorschwein*, и прва мисао која му је пала на ум дала нам је разјашњење. А наша техника код снова је врло проста, изграђена према том примеру. Питаћемо сневача како је дошао до сна, и његов први одговор треба опет да сматрамо као разјашњење. Ми прелазимо дакле преко разлике: да ли он верује или не верује да нешто зна, и обрађиваћемо оба случаја као један једини.

Ова техника је зацело врло проста, али ја се бојим да ће она изазвати вашу најоштрију опозицију. Рећи ћете: једна нова претпоставка. Трећа! И најневероватнија од свих! Кад питам сневача шта му пада на ум поводом сна, зар ће баш прва помисао која му дође на ум донети жељено разјашњење? А не мора му баш ништа ни пасти на ум, или му може пасти на ум

богзна шта. Ми не можемо да увидимо на чему се заснива такво очекивање. То заиста значи показати сувише поуздања на једном месту где би мало више критике боље пристајало. Осим тога, један сан није једна једина погрешна реч, већ се састоји из многих елемената. Које би се помисли ту требало држати?

Ви имате право у свима споредним питањима. Један сан се разликује од једне говорне омашке и множином својих елемената. О томе техника мора водити рачуна. Ја вам дакле предлажем да сан раставимо у његове елементе и да сваки елеменат испитујемо засебно; онда је сличност с омашкама у говору опет успостављена. Имате право и у томе да човек, упитан о појединим елементима сна, може одговорити да му ништа не пада на ум. Има случајева у којима ми прихватамо тај одговор, а доцније ћете видети који су то случајеви. Што је интересантно, то су такви случајеви поводом којих нама самим могу пасти на ум одређене помисли. Али, углавном ћемо противречити сневачу кад он тврди да му никаква помисао није на уму, наваљиваћемо на њ, увераваћемо га да му нека мисао мора бити на уму и — имаћемо право. Он ће нам рећи неку помисао, ма коју, нама је свеједно коју. Нарочито ће нам лако дати извесна обавештења која се могу назвати историским. Рећи ће: »То је нешто што се јуче десило« — као у она два позната нам »трезвена сна«. Или: то ме потсећа на нешто што се догодило пре кратког времена. — На тај начин приметићемо да снови надовезују на утиске последњих дана, много чешће него што смо ми најпре мислили. Најзад, полазећи од сна, он ће се сетити и догађаја из даље, евентуално чак из врло далеке прошлости.

Али, у главној ствари немате право. Ви се веома варате ако мислите да је произвољна претпоставка да нам прва помисао сневача мора донети оно што тражимо, или нас томе одвести, и да помисао може бити сасвим произвољна и без везе с оним што ми тражимо, а да је само израз мог претераног поуздања ако ја очекујем нешто друго. Ја сам већ једном био слободан да вам предочим да је у вама дубоко укорењено веровање у психичку слободу и својевољност, које је сасвим ненаучно и мора се повући пред захтевом једног детерминизма који влада и у душевном животу. Молим вас да поштујете чињеницу да

је питаноме пало на ум баш то, ништа друго. Али, ја не стављам једном веровању насупрот друго. Може се доказати да помисао која питаноме долази на ум није произвољна, није неопредељива, и није без везе с оним што ми тражимо. Недавно сам чак сазнао — уосталом, не придајући томе сувише вредности — да је и експериментална психологија поднела такве доказе.

Услед важности предмета, молим вас за нарочиту пажњу. Кад неког позовем да каже што му падне на ум поводом једног одређеног елемента сна, онда ја од њега захтевам да се преда слободној асоцијацији претстава *држећи се једне полазне претставе.* То захтева један нарочити став пажње, који је сасвим друкчији него при мишљењу и искључује мишљење. Неки постижу лако такав став; други при том покушају показују невероватно велику меру неумешности. А има и један виши ступањ слободе асоцијација, наиме, кад напустим и ту полазну претставу и утврдим отприлике само род и врсту помисли, одредивши на пример да та слободна помисао буде неко особно име или неки број. Та помисао морала би бити још произвољнија, још мање предвиђена него помисао употребљена при нашој техници. Али, може се показати да је помисао увек строго одређена важним унутрашњим приправностима које нам у моменту кад дејствују нису познате, исто онако као што нам нису познате реметилачке тежње у омашкама и изазивачке тежње у случајним радњама.

Ја и многи други после мене вршили смо чешће таква испитивања имена и бројева који без икаква разлога падају човеку на ум. Нека од тих испитивања су и објављена. При том се поступа тако да се поводом имена на које се помислило буде даље асоцијације, које дакле нису више сасвим слободне, већ су као помисли везане за елементе сна; и то све дотле док потстицај за то не буде исцрпљен. А онда је разјашњена и мотивација и значење имена која слободно падају на ум. Опити дају увек исти резултат, њихово саопштење протеже се често на богат материјал и захтева опширна излагања. Асоцијације бројева који долазе на ум слободно имају можда највише доказне снаге; оне протичу тако брзо, и иду с тако непојмљивом поузда-

ношћу ка једном скривеном циљу, да дејствују збиља запрепашћујући. Саопштићу вам само један пример такве анализе имена, јер се он може згодно изнети с мало материјала.

У току лечења једног младог човека почнем једном говорити о тој теми и изнесем тврђење да, упркос привидној произвољности, човеку не може доћи на ум никакво име које се не би показало као строго условљено најближим околностима, особеностима испитиване особе и њеном тренутном ситуацијом. Пошто он сумња, ја му предложим да без одлагања сами извршимо један такав опит. Знао сам да он нарочито одржава многобројне односе сваке врсте са женама и девојкама, па сам зато мислио да ће он имати нарочито велики избор, ако баш неко женско име треба да му падне на ум. Он се сложио с тим. На моје или можда његово изненађење, мене сад никако није обасула нека бујица женских имена, него он је један тренутак остао нем, па је онда признао да му је само једно једино име, и ниједно друго осим тога, пало на ум: Albine. »Како је то чудно; али, шта се код вас везује за то име? Колико Албина познајете ви«? Чудновато! Он није познавао ниједну Албину, и уз то име није му ништа даље на ум падало. Тако се могло претпоставити да анализа није успела; али не; само, она је већ била свршена и никаква даља помисао није била потребна. Тај човек је сам био необично плав; у разговорима, у току лечења, ја сам га у шали чешће називао Albino; а баш смо били забављени тиме да утврдимо удео женскога у његовој конституцији. Он је дакле сам био та Албина, у том моменту најинтересантнија жена.

Исто тако се мелодије које човеку непосредно падају на ум показују као условљене једним током мисли коме и припадају, а који има право да човека забави, а да он и не зна ништа о тој активности. Тада је лако показати да се однос према тој мелодији надовезује на њен текст или на њено порекло; али, ја морам бити тако опрезан да то тврђење не проширим и на стварно музикалне људе, о којима случајно немам искуства. Код њих је можда за појаву мелодије меродавна њена музикална садржина. Зацело је чешћи први случај. Тако ја знам за једног младог човека који је неко време био управо гоњен свакако красном ме-

лодијом Парисове песме из *Лепе Јелене,* док га анализа није упозорила на тадашњу борбу у његовој пажњи између неке »Иде« и неке »Јелене«.

Кад су дакле помисли које сасвим слободно долазе на ум на такав начин условљене и уврштене у једну одређену целину, онда ћемо свакако с правом закључити да исто тако могу бити условљене помисли које имају само једну једину везу, везу са полазном претставом. Испитивање показује заиста да осим везе коју смо им ми дали с полазном претставом оне показују једну другу зависност: од афективних мисли и интересних кругова, *комплекса,* чије садејство у моменту није познато, дакле је несвесно.

Помисли са таквом везаношћу биле су предмет врло поучних експерименталних испитивања, која су у историји психоанализе играла значајну улогу. Вунтова школа дала је такозвани асоцијациони експеримент, у коме се особи која се испитује задаје да што је могућно брже одговори ма каквом *реакцијом* на једну довикнуту јој реч — надражај. Тада се може проучавати интервал који протече између надражаја и реакције, природа одговора датог као реакција, евентуална погрешка при неком каснијем понављању истог опита и слично. Цириншка школа, под вођством Bleuler-а и Jung-а, дала је објашњење реакција које се јављају у асоцијационом експерименту, позивајући испитивану особу да накнадним асоцијацијама разјасни своје реакције, ако је у њима било нечег упадљивог. Тако се показало да су те упадљиве реакције биле на најјаснији начин одређене комплексима испитиване особе. Bleuler и Jung поставили су тиме први мост од експерименталне психологије ка психоанализи.

Поучени на тај начин, моћи ћете рећи: »Сад признајемо да су слободне помисли одређене, а не произвољне, као што смо мислили. То признајемо и за помисли које долазе на ум у вези с елементима сна. Али, није то оно до чега је нама стало. Ви тврдите да је помисао, поводом елемента сна, одређена непознатом нам психичком позадином управо тога елемента. То нам се не чини доказано. Ми већ очекујемо да ће се помисао уз елемент сна показати као одређена неким од сневачевих комплекса.

Али, шта нам то користи? То нас не води разумевању сна већ, као и асоцијациони експеримент, познавању тих такозваних комплекса. Али, каква посла имају ти комплекси са сном?

Имате право, али превиђате један моменат. Уосталом, баш онај због кога ја нисам изабрао асоцијациони експеримент као полазну тачку за ово излагање. У овом експерименту бира се произвољно један одредни фактор реакције, наиме реч-надражај. Реакција је тада посредник између те речи-надражаја и истом пробуђеног комплекса испитиване особе. Код сна је реч-надражај замењена нечим што и само потиче из душевног живота сневачевог, из њему непознатих извора, дакле нечим што би и само могло бити »изданак комплекса«. Зато није баш тако фантастично очекивати да и даље помисли, надовезане на елементе сна, неће бити одређене никаквим другим комплексом него комплексом самог елемента, и да ће нас довести и до открића тог комплекса.

Допустите ми да вам на једном другом примеру покажем да је стварно тако као што ми очекујемо у нашем случају. Заборављање особних имена уствари је изврстан пример за случај анализе снова; само је овде удружено у једној особи оно што је код тумачења снова подељено на две особе. Ако сам привремено заборавио неко име, ја ипак имам извесност да знам то име: ону извесност коју смо за сневача могли стећи тек заобилазним путем, преко Bernheim-овог експеримента. Али, име заборављено, а ипак познато, није ми приступачно. Мишљење, ма колико напрегнуто, ту ништа не помаже; искуство ми то одмах казује. Али, ја могу сваки пут уместо на заборављено име помислити на једно или више имена као замену. Кад ми је неко такво име, као замена, пало на ум спонтано, онда тек постаје очигледно слагање те ситуације са ситуацијом при анализи снова. Елеменат сна и није прави чинилац већ је само замена за нешто друго, за оно право што ја не познајем, те анализом сна треба да нађем. Разлика лежи опет само у томе што ја при заборављању имена упознајем замену, без оклевања, као оно неправо, док смо то схватање за елеменат сна могли тек с муком стећи. Но и код заборављања имена има један пут да се од замене дође до правога, несвеснога, до заборављеног

имена. Кад управим своју пажњу на те замене имена, и пустим се на вољу даљим помислима, у вези с њима, онда ћу краћим или дужим околишним путевима доћи до заборављеног имена и наћи ћу да су те спонтане замене имена, као и оне које сам ја изазвао, биле у вези са заборављеним именом, да су биле њиме одређене.

Изнећу вам једну анализу ове врсте: једног дана приметим да не могу да се сетим имена оне земљице на Ривијери чије је главно место Монте Карло. То је непријатно, али је тако. Удубим се у све своје знање о тој земљи, мислим на кнеза Алберта из куће Lusignan, на његове бракове, на његову љубав за испитивање морских дубина, и на све што сам још знао прикупити, али ми није ништа помогло. Зато напустим даље размишљање и предам се помислима на друга имена, у замену за заборављено име. Та имена ређају се брзо: прво сам *Монте Карло,* па *Пијемонт, Албанија, Монтевидео, Колико.* У том низу падне ми у очи прво Албанија, коју одмах смени *Montenegro,* ваљда услед супротности црног и белог.[1] Потом видим да четири од тих заменских имена садрже исти слог *mon;* наједном се сетим заборављене речи и викнем гласно: *Монако!* Заменска имена су дакле доиста потекла од заборављеног имена, и то прва четири од првог слога, а последње — *Колико* — износи ред слогова и цео последњи слог. Усто сам могао лако пронаћи оно што ми је за неко време било одузело то име. Монако је у вези и са Минхеном, као његов талијански назив; та варош је вршила утицај спречавања.

Тај пример је зацело леп, али је сувише прост. У другим случајевима морали бисмо на прва заменска имена надовезати већи низ помисли; онда би сличност са анализом снова била јаснија. Ја сам имао и таква искуства. Кад ме је једном неки странац позвао да с њим пијем талијанско вино, у крчми се показало да је он заборавио име тог вина које је намеравао поручити, јер му је оно било остало у најбољој успомени. Из обиља различних имена, која су њему падала на ум у замену за заборављено име, ја сам могао закључити да му је обзир на

[1] Alba значи латински: бела. Montenegro је Црна Гора.

неку Хедвигу био сакрио име вина, и он је заиста не само потврдио да је то вино пробао први пут у друштву неке Хедвиге, него се је, откривши то, сетио и имена вина. У то време он је био срећно ожењен, а она Хедвига припадала је ранијим временима, којих се није радо сећао.

Што је могућно код заборављања имена, мораће поћи за руком и у тумачењу снова, наиме да се, полазећи од замене, помоћу асоцијација које се на њу надовезују, открију скривени прави чиниоци. По примеру заборављања имена ми смемо и за асоцијације у вези с елементима сна претпоставити да ће бити одређене и елементом сна и његовим несвесним правим чиниоцем. Тиме бисмо дали мало оправдања за своју технику.

СЕДМО ПРЕДАВАЊЕ

ОЧИГЛЕДНА САДРЖИНА СНА И ЛАТЕНТНЕ МИСЛИ СНА

Госпође и господо! Као што видите, нисмо бескорисно проучавали омашке. Захваљујући тим испитивањима — под претпоставкама које су вам познате — ми смо стекли двоје: једно схватање елемента сна и једну технику тумачења сна. Према том схватању елемента сна, тај елеменат није прави чинилац, већ је замена за нешто друго, што је сневачу непознато, слично као што је и тежња у омашкама замена за нешто о чему сневач има знање, али му је оно неприступачно. Надамо се да ћемо то схватање моћи пренети на цео сан, који се састоји из таквих елемената. Наша техника састоји се у томе да слободном асоцијацијом уз те елементе изазовемо, као њихову замену, друге творевине из којих бисмо могли сазнати оно што је скривено.

Сад вам предлажем да у нашу терминологију унесемо извесну измену која би нам олакшала покретљивост. Место скривен, неприступачан, неправи, рећи ћемо, дајући тачан опис, неприступачан сневачу или *несвестан*. Тиме не мислимо ништа друго него оно што вам може показати однос са заборављеном речи или реметилачком тежњом у омашкама, наиме: *засад несвесно*. Наравно, насупрот томе, саме елементе сна и асоцијацијом добијене заменске претставе смемо називати *свесним*. С тим називом није још везана никаква теориска конструкција. Употреба речи »несвесно«, у својству тачног и лако разумљивог описа, беспрекорна је.

Ако своје схватање с појединог елемента пренесемо на цео сан, онда излази да је сан, као целина, изопачена замена за нешто друго, несвесно, и да је задатак тумачења снова да нађе

то несвесно. А из тога одмах произлазе три важна правила, којих се морамо придржавати у раду на тумачењу снова:

1) Не водимо бригу о ономе што се чини да сан казује, па био сан разуман или бесмислен, јасан или замршен, пошто то ни у ком случају није оно *несвесно* које тражимо (наметнуће нам се једно појмљиво ограничење овог правила); 2) ограничимо рад на то да уз сваки елеменат пробудимо заменске претставе, не размишљајмо о њима, не испитујмо да ли оне садрже нешто ваљано, не водимо бригу о томе колико оне удаљују од елемента сна; 3) сачекајмо док се скривено, тражено *несвесно* не јави само од себе, као заборављена реч Монако у описаном опиту.

А сад разумемо уколико је свеједно да ли се сећамо сна много или мало и, пре свега, колико верно или колико непоуздано. Сан кога се сећамо није у правом смислу оно што тражимо, већ је изопачена замена за њ, која нам може помоћи да му се приближимо, да несвесно из сна учинимо свесним, буђењем других заменских творевина. Ако је дакле наше сећање било неверно, оно је просто изводило даље изопачавање те замене, које уосталом такође не може бити немотивисано.

Рад тумачења може се вршити на сопственим сновима, као и на сновима других. На сопственим сновима чак се дозна више, процес тумачења се показује више доказним. Ако се то покуша, приметиће се да се нешто опире раду тумачења. Човеку додуше долазе на ум помисли, али их он не допушта све. Показују се утицаји испитивања и одабирања. Код понеке помисли велимо себи: не, она се не слаже с тим, не иде уз то; код друге се вели: то је сувише бесмислено; код треће: то је сасвим споредно. И после се може посматрати како се таквим замеркама помисли угуше, и најзад растерају још пре него што су постале сасвим јасне. Дакле, с једне стране се човек и сувише везује за полазну претставу, за сам елеменат сна, с друге стране се одабирањем ремети резултат слободне асоцијације. Ако човек при тумачењу снова није сам, ако пусти да му други тумачи сан, онда ће се врло јасно приметити још један други мотив, који се искоришћује за то недопуштено одабирање. Онда себи

кажемо покаткад: не, ова помисао је и сувише непријатна, ја је нећу или не могу саопштити.

Ове замерке прете очевидно да поремете резултат нашег рада. Од њих се морамо бранити, а то се чини, кад је у питању сопствена личност, чврстом одлуком да им се не попушта; кад се тумачи сан некога другог, прописујући му, као непрекршно правило, да ниједну помисао не сме при саопштењу искључити, и ако би се против ње јавила која од оне четири замерке: да је сувише безначајна, сувише бесмислена, да не иде уз то или да је сувише непријатна за саопштење. Он обећа да ће се придржавати тог правила, а после се не смемо љутити што он у даном случају лоше одржава то обећање. То ће се објаснити прво тиме што њему, упркос ауторитативном уверавању, није била јасна оправданост слободних асоцијација, па ће се можда помишљати да се он придобије прво теориски, дајући му да чита списе или шаљући га на предавања, помоћу којих би се могао преобратити у присталицу наших схватања о слободној асоцијацији. Али, од таквих погрешака задржаће нас опажање да се и код сопствене личности, у чије уверење, међутим, смемо бити сигурни, јављају против извесних помисли исте критичке замерке, које се отклањају тек накнадно, у неку руку у другој инстанцији.

Место да се љутимо због непослушности сневачеве, ова искуства могу се искористити да се из њих сазна нешто ново, нешто што је утолико важније уколико смо мање на то били припремљени. Сад разумемо да се рад на тумачењу снова врши против једног отпора који му се ставља насупрот, и чији су изражаји оне критичке замерке. Тај отпор је независан од теориског уверења сневачевог. Сазнајемо чак још нешто више. Дознајемо да једна таква критичка замерка није никад оправдана. Напротив, помисли које би човек тако хтео угушити показују се *безизузетно* као најважније, од пресудног значаја за изналажење несвеснога. Управо је преимућство кад је нека помисао праћена таквом замерком.

Тај отпор је нешто потпуно ново, једна појава коју смо нашли на основу наших претпоставки, а да она и није у њима била садржана. Тим новим чиниоцем у нашем рачуну нисмо баш пријатно изненађени. Већ слутимо да он неће олакшати наш

рад. Он би нас могао завести да оставимо сав труд око сна. Нешто тако безначајно као сан, и усто такве тешкоће уместо једне глатке технике! Али, с друге стране, баш те тешкоће могле би нас дражити и навести на мисао да ће тај рад вредети труда. Ми редовно наилазимо на тешкоће кад од замене коју означава елеменат сна хоћемо да продремо до скривеног несвесног. Смемо дакле мислити да иза замене мора бити скривено нешто значајно. Нашто иначе тешкоће које хоће да одрже прикривање? Кад дете неће да отвори затворену шаку, да покаже шта има у њој, онда је то зацело нешто рђаво што не би требало да има.

У тренутку кад уводимо динамичку претставу неког отпора у наш предмет, морамо мислити и на то да је тај моменат нешто квантитативно променљиво. Може бити већих и мањих отпора, и ми смо припремљени на то да ће се те разлике показати и за време нашег рада. Можда с тим треба да доведемо у везу једно друго искуство које стичемо и при раду на тумачењу снова. Наиме, неки пут је потребна само једна једина помисао или мали број помисли да нас од елемента сна одведе до несвеснога у њему, док су други пут за то потребни дуги низови асоцијација и савлађивање многих критичких замерки. Рећи ћемо себи да те разлике стоје у вези са променљивим величинама отпора и вероватно ћемо имати право. Кад је отпор мали, онда ни замена није далеко удаљена од несвеснога; али, велики отпор доноси собом велика изопачења несвеснога, а с тиме и дуго отступање од замене ка несвесноме.

Сад би можда било време да се узме неки сан и на њему огледа наша техника, да би се видело да ли се наша очекивања, везана за њу, потврђују. Јест, али који сан треба за то да изаберемо? Нећете веровати како ми је тешко то одлучивање, а ја вам још и не могу објаснити у чему леже те тешкоће. Очевидно мора бити снова који су у целини претрпели мало изопачење и најбоље би било почети с њима. Али, који снови су најмање изопачени? Да ли разумни и незамршени снови, за које сам вам већ изнео два примера? Ту бисмо веома погрешили. Истраживање показује да су ти снови претрпели један изванредно висок ступањ изопачења. А ако ја, одричући се неке нарочите погодбе, изнесем ма који сан, ви ћете вероватно бити врло разо-

чарани. Може бити да ми имамо да запамтимо или забележимо толико обиље помисли уз поједине елементе сна да рад постане потпуно непрегледан. Ако запишемо сан, а поред тога забележимо и све помисли које се јаве поводом сна, онда те помисли могу лако изнети више пута толико колико текст сна. Најцелисходније би, дакле, било да се потражи неколико кратких снова, од којих би нам сваки могао бар нешто рећи или потврдити. На то ћемо се и одлучити, осим ако би нам искуство показало где можемо збиља наћи снове мало изопачене.

Али, ја знам још једно друго олакшање, које је усто на нашем путу. Место да почнемо тумачење целих снова, ограничићемо се на поједине елементе сна и на једном низу примера пратити како се они могу објаснити применом наше технике.

А) Једна дама прича да је као дете врло често сањала да *благи Бог има на глави један шиљат шешир од хартије*. Како ћете то разумети без помоћи од стране сневачице? То звучи сасвим бесмислено. Али, није више бесмислено кад нам дама исприча да су јој као детету имали обичај стављати на главу такав шешир, за столом, зато што се није могла оканити да испод ока не погледа на тањире своје браће и сестара: да ли неко од њих није добио више него она. Тај шешир, дакле, имао јој је бити нека врста наочњака. То је, уосталом, једно историско обавештење, дато без икакве тешкоће. Тумачење тога елемента, а с њиме и целог сна, бива лако помоћу једне даље помисли сневачице. »Пошто сам слушала да је добри Бог свезнајући и да види све«, вели она, »то сан може значити само то да и ја све знам и све видим као Бог, иако ме у томе желе спречити«. Тај пример је можда сувише прост.

Б) Једна скептичка болесница снева један подужи сан, у коме се збива да јој извесне особе причају о мојој књизи о *Досетки*, коју веома хвале. После се нешто помиње о неком *»каналу«, можда нека друга књига, у којој се јавља канал, или нешто друго у вези с каналом ... она то не зна ... то је сасвим нејасно.*

Сад ћете зацело бити склони веровању да ће елеменат »канал« измаћи тумачењу зато што је и сам тако неодређен. Имате право у погледу те претпостављене тешкоће; али то није тешко

зато што је нејасно, већ је нејасно из једног другог разлога, оног истог разлога који отежава и тумачење. Сневачица се не сећа ничега у вези с каналом; и ја наравно не знам ништа да кажем. Мало доцније, уистини идућег дана, она ми је рекла да јој је пало на ум нешто што *можда* иде уз оно. Наиме, једна досетка о којој је слушала. На једној лађи између Довера и Калеа, један познат писац забавља се с једним Енглезом који, у извесној вези, наводи реченицу: *Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.*[1] Писац одговара: *Oui, le pas de Calais,*[2] чиме је хтео рећи да Француску сматра узвишеном а Енглеску смешном. Међутим, *Pas* de Calais је канал, то јест канал рукавац, Canal La Manche. Да ли ја мислим да та помисао има неке везе са сном? Зацело, мислим да нам она даје решење загонетног елемента сна. Или, ако будете посумњали да је та досетка постојала, као несвесно у елементу »канал«, већ пре сна, можете ли претпоставити да је она накнадно измишљена? Та помисао, наиме, сведочи о сумњи која се код ње скрива иза наметљивог чуђења, а отпор је свакако заједнички разлог за обоје: и зато што јој је та помисао дошла тако оклевајући, као и зато што је одговарајући елеменат сна испао тако неодређен. Погледајте овде на однос елемента сна према несвесноме у њему. Он је као делић тога несвеснога, као алузија на њ; својим изоловањем он је постао сасвим неразумљив.

В) Један болесник снева у подужој вези: *око једног стола нарочитог облика седе више чланова његове породице,* итд. Поводом тог стола пало му је на ум да је такав сто видео код извесне породице приликом једне посете. Онда се његове мисли настављају: у тој породици постојао је неки нарочити однос између оца и сина, а он одмах додаје да је уствари исто тако између њега и његовог оца. Сто је, дакле, у сан унесен да би означио то упоређење.

Овај сневач био је одавно добро упознат са захтевима тумачења сна. Други би можда видео незгоду у томе да се једна таква безначајна ситница, као што је облик једног стола, учини предметом истраживања. Заиста, ми не сматрамо ништа у сну

[1] Од узвишеног до смешног само је један корак.
[2] Да, корак Кале, то јест канал који раздваја Француску и Енглеску.

као случајно или равнодушно и очекујемо расветљење баш од разјашњења тако незнатних немотивисаних ситница. Можда ћете се још чудити томе што рад сна изражава мисао — »код нас је исто као и код њих« — баш избором стола. Али, и то се објашњава кад чујете да је име дотичне породице: *Tischler*. Посадивши чланове своје породице око тог стола, сневач тиме вели да су и они »Tischler«. Имајте у виду, уосталом, како се по невољи мора бити несмотрен при саопштењу таквих тумачења снова. Тако сте у избору примера открили једну од наговештених вам тешкоћа. Ја бих тај пример лако могао заменити неким другим, али вероватно бих ту прву несмотреност избегао само по цену да место ње учиним неку другу.

Време је, чини ми се, да уведем два израза које смо већ одавно могли употребити. Оно што сан казује назваћемо *очигледном садржином сна,* а оно што је скривено, и до чега треба да дођемо пратећи помисли, *латентним мислима сна.* Размотрићемо односе између очигледне садржине и латентних мисли сна, како се они показују у тим примерима. Могу постојати врло различни такви услови. У примерима А) и Б) очигледни елеменат је такође саставни део латентних мисли, али само мали део. Од једне велике сложене психичке творевине у несвесним мислима сна доспео је један делић и у очигледни сан, као њен одломак или, у другим случајевима, као алузија на њу, као потсетна реч, као скраћење у телеграфском стилу. Рад тумачења има да допуни у целини тај одломак или ту алузију, као што је нарочито лепо успело у примеру Б). Једна врста изопачења, у коме се састоји рад сна, замена је дакле једним одломком или једном алузијом. У примеру В) распознаје се осим тога један други однос који ћемо видети чистије и јасније изражен у следећим примерима.

Г) Сневач *извлачи једну* — одређену, њему познату — *даму иза кревета.* Он сам налази смисао тога елемента сна помоћу прве помисли која му долази на ум. Значи: он даје тој дами *преимућство.*[1]

---

[1] **На немачком: извлачити каже се hervorziehen, а давати преимућство: vorziehen.**

Д) Један други сања *да му је брат затворен у неком сандуку.* Прва помисао замењује сандук *орманом,* а потом друга помисао даје тумачење: брат се ограничава.[1]

Ђ) Сневач се *пење на једно брдо с кога има изванредан, широк поглед.* То звучи сасвим разумно, ту можда и нема шта да се тумачи, већ само треба дознати које успомене се сан дотиче, и из кога је повода она овде изазвана. Али, варате се; показало се да је за тај сан исто тако потребно тумачење као и за ма који други, замршен сан. Сневачу, наиме, не падају усто на ум никаква сопствена пењања на брдо, већ се он сећа околности да један његов познаник издаје неки лист *Преглед,* који се бави нашим односима према најудаљенијим деловима света. Скривена мисао сна овде је дакле идентификовање сневача са »прегледачем«.

Овде наилазите на један нов тип односа између очигледног и скривеног елемента сна. Први елеменат није толико изопачење другог колико његово приказивање, једно пластично, конкретно осликавање које полази од самих речи. Баш услед тога, свакако, то је опет изопачење, јер ми смо код речи одавно заборавили из које конкретне слике је она произишла, и зато је више не упознајемо кад је замењена сликом. Ако имате у виду да се очигледни сан састоји поглавито из визуелних слика, ређе из мисли и речи, онда можете појмити да та врста односа има нарочито значење за тумачење снова. Ви видите такође да је овим путем омогућено да се за један велики низ апстрактних мисли створе заменске слике у очигледном сну, којима је циљ скривање. То је наша техника за решење загонетке слика. Откуда долази изглед досетљивога, који имају таква приказивања, то је посебно питање које овде не морамо дотицати.

Четврту врсту односа између очигледног и скривеног елемента морам вам још прећутати, док не наиђе њена потсетна реч у техници. Ни онда вам неће све бити пребројано, али ће за наше сврхе бити довољно.

Имате ли сад храбрости да се одважите на тумачење једног целог сна? Учинимо пробу да видимо да ли смо за тај задатак

---

[1] У оригиналу: Schrank (орман) и schränkt sich ein (ограничава се).

доста добро наоружани. Ја нећу, наравно, изабрати неки од најтамнијих снова, али ипак један сан који показује добро изражене особине сна.

Дакле, једна млада, али већ отпре много година удата дама снева: *она седи с мужем у позоришту, једна страна паркета је сасвим празна. Муж јој прича да су Елиза Л. и њен вереник такође хтели ићи, али би добили рђава места, 3 места за 1 форинту и 50 крајцара, а та нису могли узети. Она мисли да ни то не би била никаква несрећа.*

Прво што нам сневачица саопштава то је да је повод за сан додирнут у његовој очигледној садржини. Муж јој је збиља причао да се Елиза Л., једна њена познаница, отприлике истих година, сад верила. Сан је реакција на то саопштење. Ми већ знамо да је за многе снове лако наћи један такав повод од претходног дана и да често сам сневач без тешкоћа наводи таква извођења. Обавештења исте врсте ставља нам сневачица на расположење и за друге елементе очигледног сна. Откуда је детаљ да је једна страна паркета незаузета? То је алузија на један стварни догађај од прошле недеље. Она је била решена да иде на извесну позоришну претставу и зато је узела карте *сувише рано*, тако рано да је морала платити претпродајну таксу. Кад су дошли у позориште, видело се како је њена брига била излишна, јер је *једна страна паркета била скоро празна*. Било би времена и да је карте купила на сам дан претставе. Њен муж није пропустио прилику да је због те *пренагљености* задиркује. — Откуда једна форинта и педесет крајцара? Из једне сасвим друге везе, која с пређашњом нема никаква посла, али исто тако циља на једну новост од последњег дана. Њена снаха била је добила од свог мужа на поклон суму од 150 форината и није имала ништа пpече да учини, глупа гуска, него да оджури до јувелира и тај новац изда за неки накит. — Откуда 3? Она не зна ништа рећи поводом тога, осим ако се не уважи помисао да је вереница Елиза Л. само 3 месеца млађа од ње, већ скоро десет година удате жене. А бесмислица да се узму три карте кад су само двоје? На то она ништа не каже и уопште одбија сваку даљу помисао и обавештење.

Али, она нам је у то мало својих помисли ипак дала толико материјала да је из тога могућно погодити скривену мисао сна. Мора нам пасти у очи да се у њеним саопштењима, поводом сна, на више места истичу временске одредбе које заснивају неку заједницу између различних делова материјала. Она се за позоришне карте побринула *сувише рано,* узела их *пренагљено,* тако да их је морала преплатити; снаха се на сличан начин *пожурила* да свој новац однесе јувелиру и за њ купи накит, као да би иначе *пропустила прилику.* Ако с тим тако наглашеним »сувише рано«, »пренагљено«, доведемо у везу повод сна — вест да је њена само три месеца *млађа* пријатељица сад ипак добила ваљаног мужа — и критику изражену у прекору снахе: да је *бесмислено* тако пренаглити, онда нам се јавља, као спонтана, следећа конструкција скривених мисли сна, за које је очигледни сан једна тешко изопачена замена:

»Била је *бесмислица* с моје стране да тако пожурим с удајом! У Елизином примеру видим да бих и доцније још добила мужа«. — Пренагљеност је претстављена њеним понашањем при куповини карата и снахиним при куповини накита. Као замена за удају јавља се идење у позориште. То би била главна мисао; можда можемо наставити, иако с мањом сигурношћу, јер не би требало да анализа на овим местима напусти изјаве сневачице: »А добила бих сто пута бољег мужа за тај новац!« — 150 форината је 100 пута више него 1 форинта и 50 крајцара. Ако бисмо место »новац« смели ставити »мираз«, онда би то значило да се човек купује миразом; и накит, као и лоше карте, стајало би наместо човека. Још више би било желети кад би баш елеменат »3 карте« имао везе с неким човеком. Али, наше разумевање не стиже још дотле. Ми смо само погодили да сан изражава *потцењивање* њеног сопственог мужа и жаљење што се *тако рано удала.*

Моје мишљење је да ћемо резултатом овог првог тумачења снова бити више изненађени и збуњени него задовољени. Ту је на нас навалило одједном сувише, више него што сад можемо савладати. Већ видимо да нећемо исцрпсти учења овог тумачења снова. Пожуримо се да издвојимо оно што сматрамо као поуздано ново сазнање.

Прво: чудно је да у скривеним мислима *главни нагласак* пада на елеменат пренагљености; у очигледном сну баш од њега не може се ништа наћи. Без анализе не бисмо могли слутити да тај моменат игра ма какву улогу. Изгледа, дакле, могућно да у очигледном сну изостане баш главна ствар, оно што је централно у несвесним мислима. Тиме се утисак целога сна мора из основа изменити. Друго: у сну се налази једно бесмислено довођење у везу: 3 за 1 форинту и 50; у мислима сна налазимо реченицу: то је била бесмислица (удати се тако рано). Може ли се порећи да је та мисао — »то је била бесмислица« — претстављена баш увођењем једног бесмисленог елемента у очигледни сан? Треће: један упоредни поглед показује да однос између очигледних и скривених елемената није прост, није никако такав да увек један очигледан елеменат замењује неки скривен елеменат. Напротив, мора постојати однос маса између оба табора, тако да један очигледан елеменат може заступати више скривених или један скривени елеменат бити замењен помоћу више очигледних елемената.

Што се тиче смисла сна и односа сневачице према њему, имало би се такође рећи много штошта што изненађује. Она додуше признаје тумачење, али му се чуди. Она није знала да свог мужа толико потцењује; она не зна ни зашто би га тако потцењивала. У томе дакле има још много неразумљивога. Ја збиља мислим да ми још нисмо опремљени за тумачење снова и морамо тек тражити даље поуке и припреме.

ОСМО ПРЕДАВАЊЕ

ДЕЧЈИ СНОВИ

Госпође и господо! Ми имамо утисак да смо ишли сувише брзо напред. Вратимо се мало натраг. Пре него што смо предузели последњи покушај да тешкоћу изопачавања сна савладамо својом техником, рекли смо себи да би било најбоље да је обиђемо, држећи се снова код којих је изопачавање отпало или је испало врло безначајно, ако таквих снова има. При томе опет отступамо од историје развића нашег сазнања. Јер уистини тек после доследне примене технике тумачења и после извршене анализе изопачених снова обраћена је пажња на егзистенцију таквих снова без изопачавања.

Снови које тражимо налазе се код деце. Они су кратки, јасни, повезани, лако разумљиви, недвосмислени, па ипак несумњиви снови. Али, немојте мислити да су сви дечји снови те врсте. И изопачавање снова јавља се врло рано у дечјем добу, а забележени су снови деце од 5—8 година који већ имају сва обележја доцнијих снова. Али, ако се ограничите на доба кад се душевна делатност почне јасно распознавати, до четврте или пете године, наћи ћете једну врсту снова чији карактер можемо назвати инфантилним; а поједине снове те врсте можете после наћи и у доцнијим годинама детињства. Чак и код одраслих лица јављају се, под извесним околностима, снови који су сасвим слични са типично инфантилним сновима.

Из ових дечјих снова можемо сад с великом лакоћом и сигурношћу добити о суштини снова сазнања за која се надамо да ће се показати од пресудне и опште важности.

1. За разумевање ових снова није потребна никаква анализа, никаква примена неке технике. Није потребно ни испитивати

дете које прича сан. Само се томе мора додати један део приче из детињег живота. Увек има неки доживљај претходног дана који нам објашњава сан. Сан је реакција душевног живота за време спавања на тај доживљај дана.

Саслушаћемо неколико примера, да на њих наслонимо своје даље закључке.

А) Један дечак од 22 месеца треба, у име честитања, да поклони једну корпу с трешњама. Он то очевидно чини врло нерадо, иако му је обећано да ће и он добити неколико трешања. Сутрадан ујутро он прича, као свој сан: *»Хе(р)ман пој'о све трешње«*.

Б) Једна девојчица од 3¼ године вози се први пут по језеру. При искрцавању она неће да напусти брод и горко плаче. Њој се чини да је време вожње прошло и сувише брзо. Сутра ујутру прича: *»Ноћас сам се возила по језеру«*. Ми смемо свакако допунити да је та вожња потрајала дуже.

В) Један дечак од 5¼ година буде поведен на излет у Ешернтал код Халштата. Он је слушао да Халштат лежи на подножју Дахштајна. За то брдо показивао је много интересовања. Из стана у Аусзе могао се Дахштајн лепо видети, а догледом се на њему могла распознати колиба Симони. Дете се више пута трудило да је догледом угледа; али је остало непознато с каквим успехом. Излет је почео у веселом расположењу, пуном очекивања. Кад год би се појавио какав нов брег, дечак је питао: »Је ли то Дахштајн?« Био је све више нерасположен што му је чешће на то питање одговарано одречно, доцније је сасвим заћутао и није хтео с осталима поћи једном стазицом ка водопаду. Држали су да је преморен, али сутра ујутру он је сав блажен причао: *»Ноћас сам сањао да смо били код колибе Симони«*. Он је дакле са тим очекивањем учествовао у излету. Од појединости навео је само оно што је пре тога слушао: до горе се иде шест сати по степеницама.

Ова три сна биће довољни за сва жељена обавештења.

2. Ми видимо да ти дечји снови нису бесмислени; то су *разумљиви, пуноважни душевни акти*. Сетите се онога што сам вам изнео као лекарско мишљење о сну: упоређење са немузикалним прстима који прелећу преко дирки клавира. Неће вам

измаћи како се ови дечји снови живо противе томе схватању. А и било би сувише чудно кад би баш дете за време спавања вршило пуне душевне радње, док се одрасли у таквим случајевима задовољава грчевитим реакцијама. Ми имамо све разлоге да детету припишемо боље и дубље спавање.

3. У овим сновима нема изопачавања; њима није ни потребно никакво тумачење. Очигледни и скривени сан овде се поклапају. *Изопачавање сна не спада дакле у суштину сна.* Смем претпоставити да ће вам се сад скинути један терет с груди. Али мало изопачења сна, извесну разлику између очигледне садржине сна и скривених мисли сна, мораћемо признати и овим сновима, кад мало поближе размислимо о томе.

4. Дечји сан је реакција на неки доживљај дана, који је оставио неко жаљење, неку чежњу, неку незадовољену жељу. *Сан доноси директно, незавијено, испуњење те жеље.* Сетите се сад наших излагања о улози телесних надражаја споља или изнутра као реметилаца спавања и потстрекача снова. Упознали смо се са сасвим извесним чињеницама о томе, али смо само мали број снова могли објаснити на такав начин. У тим дечјим сновима не указује ништа на дејство таквих телесних надражаја; у томе не можемо погрешити, јер су снови потпуно разумљиви и лако прегледни. Али, зато не треба да напустимо каузално објашњење снова из надражаја. Само можемо питати: зашто смо отпочетка заборавили да осим телесних има и душевних надражаја који ремете спавање? Знамо пак да су та узбуђења најчешће крива за поремећаје сна код одраслога, јер му сметају да успостави душевно расположење за успављивање, наиме, отклањање интереса за свет. Он не би хтео прекинути живот, већ би радије наставио рад на стварима које га интересују, па зато не спава. Такав душевни надражај који ремети спавање код детета је, дакле, неиспуњена жеља, на коју оно реагује сном.

5. Одавде добијамо, најкраћим путем, разјашњења о функцији сна. Сан као реакција на психички надражај мора имати значај решења тога надражаја, тако да он буде отклоњен и да спавање може бити настављено. Како је то решење помоћу сна динамички омогућено, то још не знамо, али већ примећујемо

да *сан није нарушитељ спавања,* као што му се пребацује, већ је *чувар спавања, који отклања поремећаје спавања.* Ми додуше мислимо да бисмо боље спавали да није било снова, али немамо право; уистини, без помоћи сна ми не бисмо уопште спавали. Његова је заслуга што смо и утолико добро спавали. Он није могао избећи да нас мало не узнемири, као што ноћни стражар често не може да не направи мало ларме, растерујући оне који нарушавају мир и својом лармом хоће да нас пробуде.

6. Да је нека жеља изазивач сна, а испуњење те жеље садржина сна, то је једно од главних обележја сна. Друго је, исто тако константно обележје, да сан не даје просто изражаја једној мисли, већ ту жељу приказује као задовољену у облику једног халуцинаторног доживљаја. *Ја бих се возио по језеру,* гласи жеља која потстиче сан; самом сну садржина је: *ја се возим по језеру.* И код ових простих дечјих снова постоји дакле нека разлика између скривеног и очигледног сна, неко изопачење скривене мисли сна, *преображање мисли у доживљај.* При тумачењу снова морамо се пре свега ослободити те мале промене. Ако би се то показало као најопштије обележје сна, онда малопре саопштени одломак сна: »*ја видим свог брата у једном ормању*«, не треба превести »*мој се брат ограничава*«, већ »ја бих желео да се мој брат ограничи, *мој брат треба да се ограничи*«. Од оба овде наведена општа обележја сна други очевидно има више изгледа на признање, без приговора, него први. Тек проширеним испитивањима моћи ћемо утврдити да потстрекач сна мора увек бити нека жеља, а не и нека брига, нека намера или предмет; али, тиме се не дира у друго обележје сна: да сан не обнавља просто и верно надражај, већ га неком врстом доживљавања уклања, отстрањује, решава.

Надовезујући на ова обележја сна можемо опет прихватити и поређење снова с омашкама. Код омашке разликујемо једну реметилачку и једну поремећену тежњу, а омашка је била компромис између те две тежње. У исту схему иде и сан. Поремећена тежња код сна не може бити друга него тежња за спавањем. Реметилачку тежњу замењујемо психичким надражајем, кажимо дакле жељом, која тражи да се испуни, јер досад нисмо познали никакав други душевни надражај који ремети спа-

вање. Сан је и овде резултат компромиса. Човек спава, али ипак доживљује отклањање једне жеље; жеља се задовољава, али се при том спавање наставља. Обоје се делом прихвата а делом отклања.

8. Сетите се како смо се раније надали да ћемо наћи неки приступ ка разумевању сна полазећи од чињенице да се извесне, за нас врло провидне творевине фантазије називају »*будним сновима*«. Међутим, ти будни снови заиста су испуњења жеља, испуњења частољубивих и еротичких жеља, које су нам добро познате; али, оне су само мишљене, иако живо замишљене, никад халуцинаторно доживљене. Од оба главна обележја сна овде је дакле задржан мање поуздани, док други сасвим отпада као зависан од стања спавања и неостварљив у будном животу. У обичном говору има дакле нека слутња о томе да је испуњење жеља главно обележје сна. Узгред речено, ако је доживљавање у сну само преображено претстављање, омогућено условима стања спавања, дакле ако је »ноћно будно сневање«, онда већ разумемо да процес стварања снова може отклонити ноћни надражај и прибавити задовољење, јер је и сневање на дану једна делатност везана са задовољењем и једино се и врши ради тога задовољења.

Али, не само тај већ и други уобичајени изрази испољавају се у истом смислу. Познате пословице веле: свиња сања о жировима, гуска о кукурузу. Или се пита: о чему сања кокош? О ситној проји. Пословица се дакле спушта даље него ми, од детета до животиње, и тврди да је садржина сна задовољење неке потребе. Исто наговештавају, чини се, толики изрази као: »лепо као у сну«, »то ми ни у сну не би пало на ум«, »то нисам замишљао ни у својим најсмелијим сновима«. Ту постоји очевидна пристрасност обичног говора. Има и снова праћених страхом, као и снова с мучном или равнодушном садржином, али они нису били никакав потстицај за обични говор. Обични говор познаје додуше »зле« снове, али сан уопште њему је ипак само слатко испуњење жеља. А и нема ниједне пословице која би нас уверавала да свиња или гуска снева о томе како ће бити заклана.

Не да се наравно замислити да то обележје сна, као испуњења жеља, није запажено од аутора који су писали о сну. То је напротив било често случај, само ниједном од тих аутора није пало на ум да то обележје призна као опште и да га узме као тачку ослонца у тумачењу снова. Ми можемо свакако мислити (и о томе ћемо говорити) шта их је од тога могло задржати.

А сад погледајте какво смо обиље обавештења добили из проучавања дечјих снова, и то скоро без муке: функција сна као чувара спавања, његов постанак из две сукобљене тежње, од којих једна — потреба спавања — остаје стална, а друга тежи да задовољи неки психички надражај; доказ да је сан један психички акт, пун смисла; његова оба главна обележја: испуњење жеља и халуцинаторно доживљавање. И при томе смо скоро могли заборавити да се бавимо психоанализом. Осим надовезивања на омашке, наш рад није имао никакво специфично обележје. Сваки психолог, који не зна ништа о претпоставкама психоанализе, могао би дати то објашњење дечјих снова. Зашто то ниједан није учинио?

Кад би било само таквих снова као што су детињски, онда би проблем био решен, наш задатак би био свршен, а да и не испитујемо неснавача, да се не позивамо на несвесно и да не узимамо у помоћ слободну асоцијацију. Овде пак очигледно треба да наставимо свој задатак. Ми смо већ више пута видели да су се обележја којима је приписивано опште важење потврдила само за једну извесну врсту и известан број снова. Зато је дакле за нас питање: да ли су општа обележја која смо извели из дечјих снова постојанија, да ли важе и за оне снове који нису провидни, чија очигледна садржина не показује никакав однос с неком заосталом жељом дана. Наше је схватање да су ти други снови претрпели врло велика изопачења и зато се о њима не може одмах судити. Такође слутимо да ће нам за разјашњење тог изопачења бити потребна психоаналитичка техника, без које смо могли доћи до баш сад стеченог разумевања дечјих снова.

Свакако има још једна врста снова који су неизопачени и који се, као и дечји снови, лако схватају као испуњење жеља. То су они снови који целог живота бивају изазивани импера-

тивним телесним потребама, глађу, жеђу, сексуалном потребом, дакле испуњења жеља као реакције на унутрашње телесне надражаје. Тако сам ја код једне девојчице од 19 месеци забележио један сан који се састојао из читавог јеловника, са њеним именом као додатком — Ана Ф . . . јагоде, малине, омлет, каша — као реакција на један дан гладовања због поремећеног варења, оболења што је приписивано баш воћу које се у сну јавља двапут. У исто време је и старамајка, чије су године заједно с унучиним износиле 70, због узнемирења свог покретног бубрега морала постити један дан, па је исте ноћи сањала да је позвана у госте и да су пред њу изнете најлепше посластице. Посматрања на заробљеницима, који су остављени да гладују, и на лицима која на путовањима и експедицијама морају подносити оскудицу, показују да се под тим околностима по правилу сања о задовољењу тих потреба. Тако Otto Nordenskjöld у својој књизи *Antarctic* (1904) прича о људству које је с њим презимило (Св. I, стр. 336): »Врло карактеристични за правац наших најунутрашњијих мисли били су наши снови, који никад нису били живљи и многобројнији него баш сад. Чак и они од наших другова који су иначе само изузетно сањали имали су сад ујутру, кад смо узајамно измењивали своја последња искуства из тог света фантазије, да причају дуге приче. Све оне односиле су се на онај спољашњи свет који нам је сад био тако далеко, али су често биле и прилагођене нашим садашњим околностима... Јести и пити, уосталом, били су центри око којих су се најчешће окретали наши снови. Један од нас који се ноћу одликовао тиме да иде на велике гозбе био је блажен кад је ујутру могао саопштити да је имао ручак од три јела; други један сневао је о дувану, о читавим брдима дувана; други опет сневали су о лађи која с пуним једрима наилази отвореним морем. Још један други сан заслужује помена: писмоноша долази с поштом и даје дуго објашњење зашто се на њу морало толико чекати; он ју је погрешно раздао, па је тек с великом муком успео да је поврати. У сну смо се, наравно, занимали још немогућнијим стварима, али оскудност фантазије била је сасвим упадљива скоро у свима сновима које сам сâм сањао, или које су ми други причали. Било би извесно од великог психо-

лошког интереса кад би сви ти снови били забележени. Али ће се моћи лако разумети колико је било жељено спавање које нам је могло дати све оно што је сваки од нас најватреније желео«. Навешћу још према Du Prel-у: »Mungo Park, скоро умирући од жеђи, на једном путовању у Африци, сањао је без престанка о водом богатим долинама и ливадама своје домовине. Тако се глађу мучени Trenck видео у сну код »Звезданог шанца«, у Магдебургу, окружен обилним ручковима, а George Back, учесник у првој Франклиновој експедицији, кад је, услед страшне оскудице, био близу смрти од глади, сањао је увек и на исти начин о богатим ручковима«.

Онај који је, вечеравши јела с јаким зачинима, осетио ноћу жеђ, снева лако да пије. Немогућно је, наравно, *јачу потребу за јелом или пићем задовољити сновима;* из таквих се снова човек пробуди жедан и онда мора пити стварне воде. Дејство сна у овом случају незнатно је у практичном погледу, али је исто тако јасно да му је циљ био да одржи спавање против надражаја који нагони на буђење и делање. Кад су у питању мањи интензитети, онда нам често могу помоћи снови о задовољавању.

Исто тако ствара сан, под утицајем сексуалних надражаја, задовољења, која међутим показују особености достојне помена. Услед особине сексуалног нагона да је од свога објекта за један степен мање зависан него глад и жеђ, може у сну, праћеном полуцијом, задовољење бити стварно, а услед извесних тешкоћа, које ћемо доцније поменути, у односу према објекту, дешава се нарочито често да се стварно задовољење ипак везује с неком нејасном или изопаченом садржином сна. Та особеност снова праћених полуцијом чини их, као што је приметио O. Rank, згодним објектима за проучавање изопачења снова. Уосталом, код одраслих сви снови чији су предмет потребе садрже обично осим задовољења још нешто друго што потиче из чисто психичких извора надражаја и за своје разумевање потребује тумачења.

Уосталом, нећемо тврдити да се снови о задовољењу жеља код одраслих, начињени по начину детињских снова, јављају само као реакције на поменуте императивне потребе. Ми познајемо исто тако кратке и јасне снове те врсте под утицајем

извесних доминантних ситуација које потичу из несумњиво психичких извора надражаја. Тако, на пример, снови нестрпљења, кад је неко учинио припреме за неки пут, за неку значајну изложбу, неко предавање, посету, па сад снева прерано испуњење свога очекивања, дакле у ноћи пред тим доживљајем види себе као да је дошао своме циљу, у позоришту, у разговору с лицем коме је учињена посета. Или снови, с правом названи снови лености, кад неко ко воли да продужи спавање сања да је већ устао, да се умива или да је већ у школи, док уствари и даље спава, дакле радије устаје у сну него у стварности. Жеља за спавањем, коју смо видели да редовно учествује у стварању снова, излази на видело у овим сновима и показује се у њима као битни чинилац снова. Потреба за спавањем ставља се с правом уз раме с другим великим телесним потребама.

Овде ћу вам показати на репродукцији једне Швиндове слике из Schack-ове галерије у Минхену како је тачно схватио сликар постанак једног сна из једне доминантне ситуације. То је »сан једног сужња«, чија садржина не може бити друга него његово ослобођење. Врло је лепо што се ослобођење има извршити кроз прозор, јер кроз прозор је продро светлосни надражај који прекида сужњев сан. Кепеци који стоје један над другим претстављају свакако његове сукцесивне положаје које би он морао заузети пењући се до висине прозора, а ако се не варам и ако не приписујем сликару сувише хотимичности, онда кепец на врху, који струже решетку на прозору, дакле чини оно што би сам сужањ радо чинио, има исте црте лица као и он.

Код свих других снова, осим дечјих снова и снова детињског типа, као што смо казали, изопачење снова запречава нам пут. Ми не можемо одмах рећи да ли су и они испуњење жеља као што ми претпостављамо; ми не дознајемо из њихове очигледне садржине ком психичком надражају они дугују своје порекло, и не можемо доказати да и они теже да отклоне или задовоље тај надражај. Они свакако морају бити протумачени, то јест преведени, њихово изопачење мора бити отклоњено, њихова очигледна садржина замењена скривеном, пре него што можемо судити о томе да ли оно што смо нашли код детињских снова може важити за све снове.

ДЕВЕТО ПРЕДАВАЊЕ

ЦЕНЗУРА СНА

Госпође и господо! Из проучавања дечјих снова познали смо порекло, суштину и функцију сна. *Снови су отклањања — психичких — надражаја, који ремете спавање, путем халуцинаторног задовољавања.* Од снова код одраслих ми смо свакако могли разјаснити само једну групу, ону коју смо назвали сновима детињског типа. Још не знамо како стоји с другим сновима, а и не разумемо их. Ми смо претходно добили један резултат, чији значај нећемо потцењивати. Сваки пут кад нам је један сан потпуно разумљив, он се показује као халуцинаторно испуњење жеља. Та веза не може бити случајна нити равнодушна.

За неки сан друге врсте ми претпостављамо, на основу различних размишљања и по сличности са схватањем омашки, да је он изопачена замена неког непознатог садржаја и да се прво мора свести на тај садржај. Испитивање, разумевање тог *изопачења сна* сад је наш први задатак.

Изопачење сна је оно што чини да нам се сан приказује тако чудним и неразумљивим. О том изопачењу хоћемо да знамо више ствари: прво, одакле оно потиче, његов динамизам; друго, шта оно ради, и, најзад, како то ради. Ми можемо рећи и да је изопачење сна производ рада сна. Описаћемо рад сна и свести га на силе које у њему делују.

А сад чујте следећи сан. Он је забележен од једне даме из нашег круга[1], а према њеном обавештењу потиче од једне веома угледне, фино васпитане старије даме. Анализа тог сна није вршена. Наша известитељка примећује да за психоанали-

[1] Г-ђа D-r von Hug-Hellmuth.

тичаре није потребно никакво тумачење. Ни сама сневачица није га тумачила, али га је тако просудила и осудила као да је умела да га тумачи. Јер она је за њ рекла: и тако грозне, глупе ствари сања жена од 50 година, која дању и ноћу нема друге мисли до бриге за своје дете!

А сад ево тог сна о *»љубавним услугама«. »Она одлази у гарнизонску болницу Бр. 1 и стражару на капији вели да мора говорити с главним лекаром* (она помиње неко непознато јој име), *пошто хоће болници да стави на расположење своје услуге. При том она наглашује реч »услуга« тако да подофицир одмах примећује да су у питању љубавне услуге. Пошто је она стара дама, он је после малог оклевања пропусти. Али, место да дође до главног лекара, она доспе у једну велику, мрачну собу, у којој многи официри и војни лекар стоје и седе око једног дугог стола. Она се са својом понудом обрати једном војном лекару, који је већ после неколико речи разуме. Саме речи њеног говора у сну јесу: ‚Ја и многе друге жене и младе девојке бечке готове смо да војницима, момчади и официрима без разлике . . .' Ту наилази у сну неко мрмљање. Али, да су то сви присутни тачно разумели, показују јој делом збуњена, делом подругљива лица официра. Дама наставља: ‚Ја знам да наша одлука звучи чудно, али нама је то горка збиља. Ни војника на фронту не питају да ли хоће да умре или не'. Следује мучно ћутање од неколико минута. Војни лекар је обухвати руком преко појаса и каже: ‚Милостива госпођо, претпоставите случај да стварно дође до тога . . .' (Мрмљање.) Она се отме из његове руке с помишљу: један је ипак као и други, па одговори: ‚Боже мој, ја сам стара жена и можда нећу ни доћи у тај положај. Уосталом, један би услов морао бити испуњен: водити рачуна о старости; да не би једна старија жена једном сасвим младом момку . . . (Мрмљање); то би било грозно!' — Војни лекар: ‚Разумем потпуно.' Неколико официра, међу њима један који ју је просио у младим годинама, насмеју се гласно, а госпођа жели да буде одведена познатом јој главном лекару, да би се све извело на чистину. При томе јој, на њено највеће запрепашћење, падне на ум да не зна његово име. Војни лекар је ипак врло учтиво и с пуно поштовања упути да на други спрат пође преко неких*

врло уских гвоздених степеница на завојке, које су директно из собе водиле у горње спратове. Пењући се чује она како један официр каже: ,То је колосална одлука, свеједно да ли је жена млада или стара; моје пуно поштовање!' Са осећањем да просто врши своју дужност, она пође горе по неким степеницама којима нема краја.

Тај сан се понавља за време од неколико недеља још двапут са — како та дама примећује — сасвим незнатним и потпуно бесмисленим променама«.

Тај сан у своме развоју одговара једној фантазији дана; он има само неколико прекида и понека појединост у његовој садржини могла би бити разјашњена обавештавањем, што је, као што знате, изостало. Али је упадљиво и за нас интересантно што сан показује више празнина, празнина не у сећању већ у садржини. На три места је садржина као избрисана; говори у којима се налазе те празнине прекинути су неким мрмљањем. Пошто нисмо вршили анализу, ми строго узев немамо права да нешто кажемо о смислу тог сна. Али, дата су наговештења, из којих се нешто може извести, на пример у речи »љубавне услуге«, а пре свега нагоне делови говора, који непосредно претходе мрмљању, на допуне које не могу испасти друкчије него у једном смислу. Ако уметнемо те допуне, онда произлази једна фантазија ове садржине: да је сневачица, у испуњењу једне патриотске дужности, готова да своју личност стави на расположење војсци, официрима као и војницима, за задовољење њихових љубавних потреба. То је свакако веома непристојно, један пример једне дрско похотљиве фантазије, али — то се у сну и не јавља. Баш тамо где би везе целине захтевале то признање, у очигледном сну се налази нејасно мрмљање, нешто изгубљено или угушено.

Надам се да ћете увидети, као нешто што је јасно, да је баш неприличност тих места била мотив за њихово угушивање. А где ћете наћи неку сличност с том појавом? У наше дане не морате далеко тражити. Узмите ма које политичке новине у руке, па ћете наћи да је овде онде текст изостао, а место њега се светли белина хартије. Ви знате да је то дело новинске цензуре. А на тим местима која су остала празна стајало је не-

што што се високој цензурској власти није свидело, па је зато уклоњено. Ви ћете помислити да је то штета, да је то свакако било најинтересантније, да је то било »најлепше место«.

Други пут цензура није деловала на готову реченицу. Аутор је предвидео која места могу очекивати неодобравање од стране цензуре, па их је зато, предупређујући, ублажио, лако модификовао, или се задовољио с приближностима и алузијама на оно што му је уствари хтело потећи из пера. Онда ни лист нема више празних места, али из извесних околишења и нејасности изражаја моћи ћете видети да се претходно имало обзира на цензуру.

Задржаћемо ово упоређење. *Ми кажемо да су и говори у сну, скривени мрмљањем, принети на жртву некој цензури. Ми* говоримо директно о једној *цензури сна,* којој треба приписати извесно учешће у изопачењу сна. Свуда, где у очигледном сну има празнина, за њих је крива цензура сна. Требало би да идемо и даље и да видимо неко испољавање цензуре увек тамо где је неки елеменат сна у сећању нарочито слаб, неодређен и сумњив, међу јасније израженим другима. Али, ретко само та цензура испољава се тако нескривено, тако наивно, могло би се рећи, као у примеру сна о »љубавним услугама«. Далеко чешће цензура се обнавља према другом типу, производећи ублажавања, приближавања, наговештавања, наместо правог чиниоца сна.

За један трећи начин деловања цензуре сна не знам никакво упоређење с делањем цензуре новина; а баш тај начин могу вам показати на једином досад анализованом примеру сна. Ви се сећате сна о »три лоше позоришне карте за 1 форинту и 50 крајцара«. У скривеним мислима тога сна стајао је у првом реду елеменат »пренагљено, сувише рано«. То је значило: била је бесмислица удати се тако *рано* — а била је бесмислица такође постарати се тако *рано* за позоришне карте — било је смешно од снахе да свој новац тако *журно* изда, да би за то купила накит. Од тог централног елемента у мислима сна није ништа прешло у очигледни сан; ту је у средиште стављено идење у позориште и добијање карата. Услед тог померања нагласка, тог прегруписавања садржајних елемената, постаје

очигледни сан тако несличан скривеним мислима сна да нико не би претпоставио те мисле иза оног елемента. То померање нагласка главно је средство изопачења сна, и оно даје сну ону чудноватост због које ни сам сневач не би хтео признати сан као своју творевину.

Испуштање, преиначавање, прегруписавање материјала јесу дакле дејства цензуре сна и средства за изопачење сна. Сама цензура сна је узрок или један од узрока изопачења сна, чијим се испитивањем сад бавимо. Преиначавање, преуређивање, ми смо навикли да обухватимо уједно под именом »*померање*«.

После ових примедби о дејствима цензуре сна сад ћемо прећи на њихов динамизам. Надам се да тај израз нећете схватити сувише антропоморфистички и као цензора сна замислити неког малог строгог човечуљка или неког духа који би становао у некој собици у мозгу и тамо вршио своју дужност, а ни сувише локализаторно, тако да мислите на неки »центар у мозгу« из кога би полазио такав цензорски утицај, који би био уништен с повредом или уклањањем тог центра. То засад није ништа друго до један згодан израз за један динамички однос. Та реч нам не смета да питамо: од којих се тежњи и на које тежње се врши тај утицај; а нећемо бити изненађени ни ако дознамо да смо већ једном раније наишли на цензуру сна, и не познавши је можда.

А то је заиста био случај. Сетите се да смо дошли до једног чудног сазнања, кад смо почели примењивати своју технику слободне асоцијације. Тада смо могли осетити да се насупрот нашим напорима да од елемента сна дођемо до несвесног елемента, чија је он замена, јављао један *отпор*. Тај отпор, казали смо, може бити различне величине, једанпут огроман, други пут сасвим незнатан. У последњем случају имамо у свом раду тумачења да прођемо само неколико међучланова; али, ако је отпор велик, онда имамо да прођемо дуге низове асоцијација, полазећи од елемента од кога бивамо веома удаљени, морајући успут савлађивати све тешкоће које се издају за критичке приговоре против слободних помисли. То што нам се при тумачењу јавља као отпор сад морамо унети у рад сна као цензуру сна. Отпор тумачењу само је објективирање цензуре сна. Отпор

нам доказује и да се снага цензуре не исцрпљује тиме што би изазвала изопачење сна, па се после угасила, већ да та цензура и даље постоји као трајна институција са сврхом да одржава изопачење сна. Уосталом, као што се отпор при тумачењу мењао у својој јачини за сваки елеменат, тако је и изопачење, изазвано цензуром, у истом сну за сваки елеменат испало по величини различно. Ако се упореди очигледни и скривени сан, види се да су поједини скривени елементи сасвим избачени, други више или мање преиначени, а опет други пренети непромењени, можда чак појачани, у очигледну садржину сна.

Али, ми смо хтели испитати које тежње врше цензуру и против којих. А на то питање, фундаментално за разумевање сна, можда чак и за разумевање људског живота, лако је одговорити, ако прегледамо онај низ снова који су подвргнути тумачењу. Тежње које врше цензуру јесу оне које сневач признаје у свом будном мишљењу, с којима се саглашава. Будите уверени да, ако одбијате једно коректно спроведено тумачење неког сопственог сна, онда то чините из истих мотива из којих се вршила цензура сна, произвело изопачење сна и учинило нужним тумачење сна. Сетите се сна наше 50-годишње даме. И не протумачивши свој сан, она налази да је одвратан, а била би још више љута да јој је г-ђа D-r von Hug саопштила нешто о неопходном тумачењу; и баш због те осуде, у њеном сну су се најнеприличнија места заменила мрмљањем.

Али тежње против којих је управљена цензура морају се описати прво са становишта саме те инстанције. Онда се само може рећи да су оне по својој природи сасвим за одбацивање, да су неприличне у етичком, естетичком, социјалном погледу, ствари на које се човек не усуђује мислити или мисли само с гнушањем. Пре свега, те цензурисане жеље, у сну доспеле до изопаченог изражаја, јесу испољења једног безграничног и безобзирног егоизма. И то се, уствари, властито *ја* јавља у сваком сну и у сваком игра главну улогу, и кад се уме добро да сакрије за очигледну садржину. Тај »*sacro egoismo*« сна зацело није без везе са приправношћу за спавањем, која се састоји у одвраћању интереса од целог спољашњег света.

Ја, ослобођено свих етичких окова, саглашава се и са свима захтевима сексуалног нагона, и онима које је наше естетичко васпитање давно осудило, и онима који се противе свима моралним захтевима ограничења. Тежња за задовољством — *libido*, како ми кажемо — бира своје објекте без препреке, и то најрадије забрањене. Не само жену другог човека, већ пре свега родоскврнилачке објекте, освећене конвенцијом, мајку и сестру од стране мушкарца, оца и брата од стране жене (И сан наше 50-годишње даме је родоскврнилачки, његов libido је очевидно управљен на сина). Пожуде за које мислимо да су далеко од човекове природе показују се довољно јаке да потстакну сан. И мржња се неограничено иступњава. Жеље за осветом, жељење смрти најближих, у животу најмилијих особа, родитеља, браће и сестара, брачног друга, рођене деце, нису ништа необично. Те цензурисане жеље чине се као да из правог пакла излазе; према тумачењу у будном стању никаква цензура за њих не изгледа довољно строга.

Али, због те опаке садржине немојте прекоревати сам сан. Нећете заборавити да он има безазлену, чак корисну функцију, да спавање сачува од прекида. Таква рђавост не лежи у суштини сна. А ви знате и да има снова који нам се показују као задовољење оправданих жеља и нужних телесних потреба. У њима свакако нема изопачења сна, а оно њима није ни потребно, они своју функцију могу вршити не вређајући етичке и естетичке тежње нашег *ја*. А имајте у виду и да је изопачење сна пропорционално двама факторима. С једне стране оно је утолико веће уколико је гора жеља која се има цензурисати, а с друге стране и уколико се строжији захтеви цензуре јаве у даном моменту. Зато ће једна млада, строго васпитана и хладна девојка с неумољивом цензуром изопачити узбуђења у сну која бисмо ми лекари, на пример, морали признати као допуштене, безазлено либидинозне жеље, а о којима ће десет година доцније и сама сневачица тако мислити.

Уосталом, ми нисмо још ни издалека дошли дотле да се смемо љутити због тога резултата нашег тумачења. Ја мислим да га још добро не разумемо; али, пре свега, дужност нам је да га обезбедимо против извесних напада. А ту није тешко

наћи закачку. Наша тумачења снова учињена су под претпоставкама које смо раније утврдили: да сан има неког смисла, да се егзистенција повремено несвесних душевних процеса са хипнотичког сна сме пренети на нормалан сан и да су све помисли које на ум долазе детерминисане. Да смо на основу тих претпоставки дошли до вероватних резултата, ми бисмо с правом закључили да су те претпоставке биле тачне. Али, ако резултати изгледају тако као што сам вам описао, шта онда? Онда се лако може рећи: то су немогућни, бесмислени, бар врло невероватни резултати; дакле је нешто у претпоставкама било погрешно. Или сан и није никакав психички појав, или нема ништа несвесно у нормалном стању, или наша техника има негде неку пукотину. Зар та претпоставка није простија и не задовољава више него све оне гадости које смо тобож открили на основу својих претпоставки?

Обоје. И простија је, а и више задовољава, али зато не мора бити тачнија. Сачекајмо још, ствар још није сазрела за одлуку. Пре свега, можемо још пооштрити критику против наших тумачења снова. Што су њихови резултати тако жалосни и неукусни, то још можда и не би било тако важно. Јачи аргумент је што сневачи којима ми на основу тумачења њихових снова подмећемо такве жеље одбијају исте најенергичније и с добрим разлозима. Шта? вели један. Ви хоћете на основу мог сна да ми докажете да ми је жао новца који сам утрошио на мираз своје сестре и на васпитање свога брата? Али, то не може бити; па ја радим само за брата и сестру, ја немам никаквог другог интереса у животу него да испуним своју дужност према њима, као што сам то, као најстарији, обећао нашој покојној мајци. Или једна сневачица вели: Зар ја да желим смрт своме мужу? То је грозна бесмислица! Не само да ми живимо у најсрећнијем браку — то ми ви вероватно нећете веровати — него његова би ми смрт одузела све што уопште имам на свету. Или неки други одговориће нам: Зар ја да имам чулних жеља према својој сестри? То је смешно; она ме нимало не занима, ми нисмо у добрим односима, и већ годинама нисам проговорио с њом ниједне речи. Можда бисмо још узели олако, ако ови сневачи не би потврдили или би одрицали тежње које им се приписују; могли

бисмо рећи да су то баш ствари које они о себи не знају. Али, да они у себи осећају потпуну супротност једне такве протумачене жеље и да нам својим начином живота могу доказати превласт те супротне жеље, то нас најзад мора зачудити. Зар не би сад био моменат да одбацимо цео рад на тумачењу снова, као нешто што је својим резултатима довело до апсурда?

Не, још не. И тај јачи аргумент се разбија кад га критички нападнемо. Ако претпоставимо да у душевном животу има несвесних тежњи, онда нема никакве доказне снаге ако се у свесном животу утврде супротне тежње као доминантне. Можда у душевном животу има места за супротне тежње, за противречности које постоје једна крај друге; чак је можда баш превласт једне тежње један услов за несвесност њој супротне тежње. Ипак, дакле, остају приговори изнети спочетка, да резултати тумачења снова нису прости и да су врло непријатни. На први приговор има се одговорити да, крај свега одушевљења за оно што је просто, не можете решити ниједан проблем сна; ту већ морате прихватити претпоставку компликованих односа. А на други приговор може се рећи да очевидно грешите ако као мотив за свој научни суд употребљујете неко допадање или одвратност које осећате. Шта мари што вам се резултати тумачења снова чине жалосни, чак срамни и одвратни? *Ça n'empêche pas d'exister*[1], чуо сам као млад доктор у сличном случају од свога учитеља Charcot-a. Ваља бити смеран, своје симпатије и антипатије фино отстранити, ако се жели дознати шта је у овом свету стварно. Ако вам неки физичар може доказати да органски живот на овој земљи мора кроз кратко време уступити место потпуном мртвилу, смете ли и њему одговорити: то не може бити, та перспектива је и сувише жалосна? Ја мислим да ћете ћутати, док не дође неки други физичар и укаже на неку грешку у претпоставкама или прорачунима првог физичара. Ако одбијате од себе што вам је непријатно, онда чак понављате механизам стварања место да га разумете и савладате.

Можда ћете и обећати да ћете занемарити одвратни карактер цензурисаних жеља сна, али ћете се зауставити на аргументу

[1] То не смета да постоје.

да је ипак невероватно да злу треба дати толико места у конституцији човековој. Но, да ли вам ваша сопствена искуства дају право да то кажете? Нећу говорити о томе како ви можете изгледати сами себи, али јесте ли нашли толико наклоности код својих претпостављених и својих супарника, толико витештва код својих пријатеља, и тако мало зависти у своме друштву, да се морате осећати обавезним да устанете против удела који ми приписујемо егоистичном злу у човечјој природи? Зар вам није познато како су људи просечно неуздржљиви и непоуздани у свима питањима сексуалног живота? Или зар не знате да сва прекорачења и преступе о којима ми ноћу сањамо свакодневно будни људи стварно чине као злочин? Шта чини психоанализа овде друго него потврђује стару реч Платонову да су добри они који се задовољавају тиме да сневају о ономе што други, рђави, стварно чине?

А сад скрените поглед с индивидуалнога на велики рат који још увек пустоши Европу, помислите на неизмерне бруталности, свирепости и лажљивости што се сад смеју ширити по културном свету. Верујете ли ви збиља да би једна шака несавесних частољубаца и заводника успела да пусти с ланца све те зле духове, да милиони оних који су вођени нису криви заједно с вођама? Усуђујете ли се да се и под тим околностима борите за искључивање зла из душевне конституције човекове?

Пребацићете ми да о рату судим једнострано: он је изнео на видело и оно што је најлепше и најплеменитије у људима, њихово јунаштво, њихово самопожртвовање, њихово социјално осећање. Зацело; али, немојте и ви бити саучесник у неправди која је тако често учињена према психоанализи тиме што јој је пребацивано да спори једно зато што тврди друго. Наша намера није да споримо племените тежње људске природе, нити смо ми икад учинили нешто да бисмо им потценили вредност. Напротив, ја вам не показујем само цензурисане зле жеље сна, већ и цензуру која их угушује и чини да се не могу познати. Ми се задржавамо на злу у човеку с јачим наглашавањем само зато што га други споре, чиме људски душевни живот не постаје додуше бољи, али постаје неразумљив. Ако онда напустимо једнострано етичко оцењивање, моћи ћемо сва-

како наћи тачнију формулу за однос зла према добру у човековој природи.

Дакле, остајемо на томе. Не треба да напустимо резултате свог рада на тумачењу снова, иако морамо наћи да су чудни. Можда ћемо доцније другим путем моћи прићи ближе њиховом разумевању. Претходно да добро запамтимо: изопачење снова је последица цензуре, коју признате тежње нашег *ја* врше против жеља, ма на који начин неприличних, које се у нама јављају ноћу, за време спавања. Наравно, зашто се јављају баш ноћу и одакле потичу те жеље које су за одбацивање, ту има још много да се пита и да се истражује.

Али, не би било право кад бисмо сад пропустили да истакнемо како ваља један други резултат ових истраживања. Жеље сна које ће да нам пореметe спавање нама су непознате, ми о њима и сазнајемо тек помоћу тумачења снова; оне се, дакле, имају сматрати као повремено несвесне у раније изложеном смислу. Али, морамо себи рећи да су оне и нешто више него само несвесне у датом моменту. Сневач их се одриче, као што смо видели у толиким случајевима, кад их је помоћу тумачења снова познао. Ту се онда понавља случај на који смо наишли прво при тумачењу говорне омашке »aufstoßen«, кад је говорник, који је држао здравицу, љутито уверавао да у њему ни тада, нити икада раније, није било свесно неко осећање непоштовања према његовом шефу. Ми смо још тада сумњали у вредност таквог уверавања и место тога смо претпоставили да говорник о том осећању у себи уопште не зна ништа. А то се понавља при сваком тумачењу каквог јако изопаченог сна и тако добија више важности за наше схватање. И ми смо готови претпоставити да у душевном животу има процеса, тежњи, о којима се уопште не зна ништа, одавно не зна ништа, можда чак никад ништа и није знало. Несвесно тиме добија за нас један нов смисао; »засада« или »повремено« ишчезава из његове суштине, оно може значити и *трајно* несвесно, не само »засада латентно«. Наравно, ми ћемо и о томе морати више чути другом приликом.

ДЕСЕТО ПРЕДАВАЊЕ

СИМБОЛИКА У СНУ

Госпође и господо! Ми смо нашли да је изопачење снова, које нам смета да разумемо снове, последица једне делатности која цензурише снове, и која је управљена против неприхватљивих, несвесних жеља. Али, наравно, нисмо тврдили да је цензура једини фактор који је крив за изопачење снова, и заиста, при даљем проучавању снова, можемо открити да у томе дејству имају удела и други моменти. То је као кад бисмо казали: и кад би цензура снова била уклоњена, ми ипак не бисмо били у стању да разумемо снове, очигледни сан не би још био истоветан са скривеним мислима сна.

Тај други моменат који сан чини непровидним, тај нови прилог ка изопачењу снова, откривамо кад обратимо пажњу на једну празнину у нашој техници. Ја сам вам већ признао да анализованим лицима покаткад заиста ништа не пада на ум у вези с појединим елементима сна. То свакако не бива тако често као што та лица тврде; у врло многим случајевима сећање се истрајношћу ипак још да изнудити. Али, ипак, преостају случајеви у којима асоцијација отказује послушност, или, ако је изнуђена, не даје оно што од ње очекујемо. Ако се то деси за време једног психоаналитичког лечења, онда му припада нарочито значење, с којим овде немамо посла. Али, то се дешава и при тумачењу снова код нормалних лица или при тумачењу сопствених снова. Ако се уверимо да у таквим случајевима све наваљивање ништа не помаже, онда ћемо открити најзад да се тај нежељени случај јавља редовно код извесних елемената сна и почећемо увиђати једну нову законитост тамо где смо прво мислили да имамо само изузетно неуспевање технике.

На тај начин човек долази у искушење да сам протумачи те »неме« елементе сна, да њихово превођење предузме сопственим средствима. Човеку пада у очи да сваки пут добије неки смисао који задовољава кад се усуди да учини ту замену, док сан остаје бесмислен и јединство је прекинуто докле год се не одлучи на такво посредовање. После се нагомилавање многих сасвим сличних случајева постара да нашем покушају, у почетку бојажљивом, даде потребну сигурност.

Све то ја претстављам мало схематички, али то је у сврхе наставе и допуштено, а и није погрешно, већ само упрошћено.

На тај начин добијају се за читав низ елемената сна стални преводи, дакле сасвим слично као што се то за све ствари о којима се снева налази у нашим популарним књигама о сновима. Но, ви не заборављате да се при нашој техници асоцијација не јављају никад сталне замене елемената сна.

Сад ћете ми одмах рећи да вам се тај пут за тумачење чини још далеко несигурнији и више за критиковање него пређашњи пут преко слободних помисли. Међутим, уз то долази још нешто. Наиме, кад смо искуством скупили доста таквих константних замена, онда ћемо дабоме рећи себи да смо те делове тумачења снова уствари могли добити на основу сопственог сазнања, да су они збиља могли бити разумљиви и без помисли које су сневачу пале на ум у вези са сном. Откуда би се њихово значење морало знати, то ће се показати у другом делу нашег излагања.

Један такав сталан однос између једног елемента сна и његовог превода ми називамо *симболичким,* а сам елеменат сна *симболом* несвесне мисли сна. Ви се сећате да сам ја раније, испитујући односе између елемената сна и њихових правих чинилаца, разликовао три таква односа: однос дела према целини, однос алузије и однос сликовитог претстављања. Онда сам вам објавио и један четврти однос, али га нисам именовао. А тај четврти однос јесте симболички однос који сад овде уводимо. За њ се везују врло интересантне дискусије, којима ћемо се позабавити пре него што изложимо своја специјална посматрања о симболици. Симболика је можда најчудније поглавље науке о сновима.

Пре свега: пошто су симболи стални преводи, то они у извесној мери остварују идеал античког, као и популарног тумачења снова, од кога смо се ми својом техником веома удаљили. Они нам, у извесним приликама, допуштају да протумачимо неки сан и не испитујући сневача, који иначе не зна ништа да каже поводом симбола. Ако човек познаје уобичајене симболе сна, а усто и личност сневачеву, околности под којима живи, и утиске после којих је дошао сан, онда је често у стању да одмах протумачи неки сан, да га такорећи преведе сместа. Таква вештина ласка тумачу сна, а импонује сневачу; она пријатно отскаче од мучног рада при испитивању сневача. Али, не дајте се тиме завести. Наш задатак није да изводимо вештине. Тумачење засновано на познавању симбола није нека техника која може заменити асоцијативну технику или се мерити с њом. Оно је допуна те технике и даје употребљиве резултате само кад је у њу уметнуто. А што се тиче познавања психичке ситуације сневачеве, имајте у виду да ви не добијате на тумачење само снове добро познатих вам лица, да по правилу не познајете догађаје дана који су изазивачи сна, и да вам баш помисли анализованог лица доносе познавање онога што се зове психичка ситуација.

Затим, веома је чудновато, и с обзиром на везе које ћемо доцније поменути, да су се и против егзистенције симболичкога односа између сна и несвеснога јавили најжешћи отпори. Чак и особе разборите и угледне, које су иначе добар део пута ишле с психоанализом, ту су отказале следовање. А то понашање је утолико чудније што, прво, симболика није својствена само сну или карактеристична само за њ, а друго, што симболика у сну и није откривена од психоанализе, иако ова иначе није сиромашна у неочекиваним открићима. Откривачем симболике снова, ако се њој уопште хоће да приписује неки почетак у модерно доба, може се назвати филозоф K. A. Scherner (1861). Психоанализа је потврдила открића Шернерова, и, дакако, знатно их модификовала.

Сад желите да чујете шта о суштини симболике сна и примере за њу. Саопштићу вам радо оно што знам, али вам при-

знајем да наше разумевање не достиже дотле докле бисмо ми желели.

Суштина симболичког односа је неко поређење, али не произвољно. Ми наслућујемо да постоји нека нарочита условљеност за то поређење, али не умемо рећи у чему се она састоји. Не јавља се све са чиме можемо упоредити неки предмет или неки догађај и у сну као њихов симбол. С друге стране, сан и не симболизује произвољно све, већ само извесне елементе скривених мисли сна. Ту, дакле, има ограничења с обе стране. А морамо признати и да се појам симбола засад не може јасно ограничити, он се расплињује до замене, приказа, и сл., а приближује се чак и алузији. Код читавог низа симбола очигледно је упоређење на коме су засновани. Поред тога има других симбола код којих се морамо питати: где треба тражити заједнички члан, *tertium comparationis,* тог вероватног поређења? Ако подробније размислимо, можемо га и наћи, или нам заиста може остати скривен. Даље, ако је симбол неко поређење, чудновато је што се то поређење не може открити асоцијацијом, и што сневач не познаје то поређење, служи се њим и не знајући за њ. А чудно је још и то што сневач и нема вољу да призна то поређење кад му је оно показано. Ви видите, дакле, да је симболички однос једно поређење сасвим особите врсте, чије разлоге још нисмо јасно схватили. Можда ће се доцније наћи какви знаци који указују на то непознато.

Обим ствари које се у сну симболички приказују није велики. Човечје тело као целина, родитељи, деца, браћа и сестре, рођење, смрт, нагота — и онда још нешто. Једино типично, то јест редовно приказивање човечје личности као целине, јесте у виду *куће*, као што је увидео Шернер, који је томе симболу хтео чак дати једно особито значење које му не припада. У сну се дешава да се човек спушта низ фасаде кућа, час са задовољством, час у страху. Куће са сасвим глатким зидовима су људи; а куће које имају испусте и балконе на којима се можемо зауставити, то су жене. Родитељи се у сну јављају као *цар* и *царица,* краљ или краљица, или као друге угледне личности; сан је, дакле, овде пун поштовања. Мање нежно поступа сан са децом и браћом и сестрама; они се симболизују као *мале жи-*

вотиње, гамад. Рођење се скоро редовно приказује неким односом према *води;* или се пада у воду или се из ње излази, човек спасава неко лице из воде или оно њега спасава, то јест он је према њему у материнском односу. Умирање у сну замењује се одлажењем на пут, *вожњом железницом,* смрт различним нејасним, готово бојажљивим наговештењима, нагота *хаљинама* и *униформама.* Ви видите како су овде расплинуте границе између симболичког приказивања и приказивања у виду алузија.

У поређењу с тим оскудним набрајањем мора пасти у очи да се предмети и садржаји једне друге области приказују изванредно богатом симболиком. То је област сексуалног живота, сексуалних органа, сексуалних појава, сексуалног сношаја. Огромна већина симбола у сну јесу сексуални симболи. При томе се појављује једна чудна несразмера. Означених садржаја је само мало, а симбола за њих необично много, тако да свака од тих ствари може бити изражена многобројним симболима скоро једнаке вредности. При тумачењу тако произлази нешто што изазива опште негодовање. Тумачења симбола су врло једнолика насупрот разноврсности приказа у сновима. То се не допада никоме ко то сазна; али, шта се против тога може учинити?

Пошто се у овом предавању први пут говори о садржајима сексуалног живота, то сам дужан да вам дам рачуна о томе на који начин мислим да расправљам о тој теми. Психоанализа нема никаква повода за завијања и наговештавања, не сматра ни да је потребно да се стиди што се бави тим важним предметом, мисли да је исправно и пристојно све назвати његовим правим именом и нада се да ће на такав начин најпре отклонити реметилачке скривене мисли. Ту не може ништа променити околност што се говори пред скупом слушалаца помешаним из оба пола. Као што нема науке *in usum delphini,* тако нема ни науке за шипарице, а даме међу вама већ својом појавом у овој слушаоници ставиле су до знања да желе бити изједначене с људима.

Дакле, за мушки полни орган има сан читаву множину приказа које треба назвати симболичким, код којих је заједнички члан поређења најчешће врло јасан. Пре свега, за мушки полни

орган симболички је значајан углавном свети број 3. Упадљивији и за оба пола интересантан део полних органа, човеков уд, налази симболичку замену, прво, у стварима које су му сличне по облику, дакле дугачким и уздигнутим, као што су: *штапови, амрели, мотке, дрвеће,* и сл. Даље у предметима који имају са означеним заједничку особину продирања у тело и повређивања, дакле у шиљатом *оружју* сваке врсте, као што су *ножеви, мачеви, копља, сабље,* али исто тако и у ватреном оружју, као што су *пушке, пиштољи* и — својим обликом за то врло подесни — револвер. У страшљивим сновима девојачким игра велику улогу гоњење од стране неког човека с ножем или ватреним оружјем. То је можда најчешћи случај симболике снова, који сад можете лако превести. Без икакве тешкоће разумљива је и замена мушког уда предметима из којих тече вода: *славинама за воду, ибрицима, водоскоцима,* и другим предметима који су способни да се продуже, као *висећим лампама, оловкама на увлачење,* итд. Да су *оловке, држаље за пера, турпије за нокте, чекићи* и друга *оруђа* несумњиви мушки сексуални симболи, у вези је с једним такође лако појмљивим схватањем тог органа.

Чудна особина тог органа да може да се усправи насупрот тежи, што је једна делимична појава ерекције, изазива симболичко претстављање *ваздушним балонима, авионима* и у најновије време *цепелиновом ваздушном лађом.* Али, сан зна за још један други, далеко изразитији начин да симболизује ерекцију. Он чини полни уд оним што је најбитније на целој особи, па пушта да она сама *лети.* Нека вас не изненађује што сви снови летења, често тако лепи, које сви познајемо, морају бити протумачени као снови општег сексуалног узбуђења, као снови ерекције. Међу психоаналитичним истраживачима P. Federn је то тумачење утврдио против сваке сумње, али и због своје трезвености толико хваљени Mourly Vold, који је провео оне експерименте снова са вештачким положајима руку и ногу, а који је уствари био далеко од психоанализе, можда о њој није ништа ни знао, дошао је својим истраживањима до истог закључка. Нека вам не буде приговор то што и жене могу имати исте снове летења. Сетите се, напротив, да наши снови хоће да

буду задовољење жеља и да се и код жене тако често, свесно или несвесно, налази жеља да буде мушко. Да је жени такође могућно да ту жељу оствари истим осећајима као и човек, то неће бунити никога ко зна анатомију. Жена има у својим полним органима управо и један мали уд, сличан мушком, и тај мали уд, *clitoris*, игра чак у детињству и у доба пре полних сношаја исту улогу као и велики уд човеков.

У мање разумљиве мушке сексуалне симболе спадају извесни *гмизавци* и *рибе*, пре свега чувени симбол *змије*. Зашто су *шешир* и *огртач* нашли исту примену, то свакако није лако погодити, али њихово симболичко значење сасвим је несумњиво. Најзад, можемо још питати: да ли се замена мушког уда неким другим удом, ногом или руком, сме назвати симболичком? Ја мислим да смо на то приморани везама у сну и сличним женским појавама.

Женски полни орган приказује се симболички свима оним предметима који имају његову особину да обухватају једну шупљину која може нешто примити у себе. Дакле: *рововима, јамама и пећинама, судовима и боцама, кутијама, табакерама, ковчезима, шкатуљицама, сандуцима, џеповима*, итд. И *лађа* спада у ту врсту. Понеки симболи имају више везе с материцом него са женским полним органом, тако: *ормани, пећи* и, пре свега, соба. Соба као симбол додирује се овде с кућом као симболом, *врата* и *капија* постају опет симболима отвора полног органа. Али, симболи жене су и материје, *као дрво, хартија* и предмети који се састоје из тих материја, као *сто* и *књига*. Од животиња треба навести бар *пужа* и *шкољку* као очевидне женске симболе; од делова тела *уста* као замену отвора полног органа, од грађевина *цркву* и *капелу*. Као што видите, сви симболи нису подједнако разумљиви.

У полне органе морају се рачунати и дојке које се, као и веће хемисфере женског тела, приказују *јабукама, бресквама, плодовима* уопште. Длаку око полних органа код оба пола описује сан као *шуму* и *џбун*. С обзиром на компликовану топографију женских полних делова појмљиво је што се они врло често претстављају као *предео* са стеном, шумом и водом, док импозантни механизам мушког полног апарата доводи дотле да

његовим симболима постану све врсте компликованих *машина*, које се тешко могу описати.

Један симбол женског полног органа, достојан помена, још је и *шатула за накит; накит* и *благо* служе за означавање љубљене особе и у сну; *посластицама* се често претставља полно уживање. Задовољавање на сопственим полним органима наговештено је сваком врстом играња, а и *свирањем на клавиру*. Особити символички прикази онаније су *клизање* и *тоциљање*, као и *откидање неке гране*. Један нарочито интересантан симбол у сну је *испадање зуба* или *вађење зуба*. То зацело најпре значи ушкопљење, као казну за онанију. Нарочити прикази за полни сношај налазе се у сну у мањем броју него што би се могло очекивати према досадашњим саопштењима. Овде треба поменути ритмичке радње као *играње, јахање и пењање*, а такође и насилне доживљаје, као *бити прегажен колима*. Усто и радње *извесних заната*, а наравно и *претња оружјем*.

Немојте примену и превођење ових симбола замишљати као нешто сасвим просто. Ту се јављају свакојаке ствари противно нашем очекивању. Тако се, на пример, чини једва појмљиво да се у тим симболичким приказима полне разлике често не издвајају јасно. Понеки симболи значе полни орган уопште, свеједно да ли мушки или женски, на пример *мало* дете, *мали* син или *мала* кћи. Други пут се један претежно мушки симбол може употребити за женски полни орган или обратно. То се не може разумети док се не стекне сазнање о развићу сексуалних претстава човекових. У понеким случајевима та двосмисленост симбола може бити само привидна; најјаснији међу симболима као *оружје, џеп, сандук*, немају ту двополну употребу.

Сад нећу поћи од онога што симбол приказује, већ од симбола, па ћу дати један преглед области из којих се најчешће узимају сексуални симболи и прикључићу неколико додатака с нарочитим обзиром на симболе с несхваћеним заједничким чланом. Један такав нејасан симбол је *шешир*, можда покривач главе уопште, по правилу мушког значења, али способан и за женско значење. Исто тако огртач значи *човека*, можда не увек у сексуалном смислу. Можете слободно питати: зашто? Кравата која виси, а коју жене не носе, јасан је мушки симбол. *Бело*

рубље, платно уопште, значи женско; *одело, униформе*, као што смо видели, замена су за наготу, за облике тела; *ципела, папуча*, знак су женских полних органа, *сто* и *дрво* поменути су већ као загонетни, али зацело женски симболи. *Лестве, степенице, басамаци*, односно идење по њима, сигурни су симболи полног сношаја. Ако поближе размислимо, пашће нам у очи као заједнички члан ритмика тога идења, можда и повећавање узбуђења, тешкоће дисања што се више пење.

Предео као приказ женског полног органа већ смо поменули. *Брег* и *стена* симболи су мушког уда; *башта* је често симбол женског полног органа. *Плод* није замена за дете, већ за груди. *Дивље животиње* значе чулно узбуђене људе, а потом зле нагоне, страсти. *Цветање* и *цвеће* означавају женски полни орган или, специјалније, девичанство. Ви не заборављате да су цветови стварно полни органи биљака.

Собу већ познајемо као симбол. Ту се приказивање може наставити, пошто прозори, улази и излази на собама преузимају значење телесних отвора. *Отвореност* или *затвореност* собе иде у ту симболику, а *кључ*, који отвара, свакако је мушки симбол.

То би, ето, био материјал за симболику у сновима. Он није потпун и могао би се и продубити и проширити. Али, ја држим да ће вам се то чинити више него довољно, можда ће вас и наљутити. Питаћете: зар ја збиља живим усред сексуалних симбола? Зар су сви предмети који ме окружују, све одело које облачим, све ствари које узимам у руке, увек само сексуални симболи и ништа друго? Доиста, има доста повода за зачуђена питања, а прво од тих питања гласи: Откуда ми управо можемо знати значење тих симбола сна за које нам сам сневач не даје никакво обавештење или само недовољно?

Ја одговарам: из врло различних извора, из бајки и мита, шала и досетки, из фолклора, то јест проучавања морала, обичаја, изрека и песама разних народа, из песничког и обичног говора. Свугде се ту налази иста симболика, и на понеким местима ми је разумемо без икаквог упутства. Ако у појединостима испитамо те изворе, наћи ћемо толике сличности са симболиком у сну да морамо бити уверени у своја тумачења.

Човечје тело, казали смо, приказује се по Шернеру често симболом куће. После, у продужењу тог приказивања, долазе прозори, врата и вратнице, као улази у телесне шупљине, а фасаде, глатке или снабдевене балконима и испустима, као за заустављање. А иста симболика налази се и у обичном нашем говору, кад неког доброг познаника поздравимо интимно као *»стару кућу«*, кад говоримо о томе да ћемо некога да распалимо по *»кровићу«* или за неког говоримо да му није све у реду у *»горњој собици«*. У анатомији отвори тела називају се директно *»врата тела«*.

Што родитеље у сну видимо као царске и краљевске парове, то у први мах изненађује. Али, слично томе налази се и у бајкама. Зар полако не долазимо до сазнања да многе бајке које почињу: Били једном *један краљ* и *једна краљица*, не мисле рећи ништа друго него: Били једном један отац и једна мајка? У породици називамо децу у шали принчевима, а најстаријег сина престолонаследником. Краљ се сам назива *оцем земље*. Малу децу зовемо у шали *црвима* и кажемо са сажаљењем: *јадни црвић*.

Вратимо се симболици куће. Кад испусте кућа употребимо у сну за прихватање, зар то не потсећа на познату народну реч поводом јако развијених груди: та има нешто за *прихватање*. Народ се у таквом случају изражава и друкчије, па вели: та има доста *дрва пред кућом*, као да хоће да притекне у помоћ нашем тумачењу да је дрво симбол женски, матерински.

Поводом дрвета још нешто. Нећемо разумети како је та материја доспела да замењује материнско, женско. Ту нам може ићи на руку поређење језика. Наша немачка реч *Holz* (дрво) веле да је истог порекла као грчка реч ὕλη, која значи материју, сировину. Ту би постојао случај, који није баш тако редак, да се једно опште име материје задржало за неку посебну материју. А има једно острво у океану које носи име *Madeira*. То су име дали Португалци кад су га открили, јер је онда било скроз обрасло шумом. Мадера, наиме, значи на португалском језику: дрво. А ви видите да мадера (madeira) није ништа друго него мало промењена латинска реч *materia*, која опет значи материју уопште. Материја пак изведена је од

mater, мати. Материја, из које се нешто састоји, у неку руку је његов матерински удео. У симболичкој употреби дрвета место жене, мајке, живи дакле још то старо схватање.

Рођење у сну изражава се редовно неким односом према води; човек пада у воду или излази из воде, то јест рађа или се рађа. А не заборавимо да се тај симбол може двоструко позвати на истину историје развића. Не само да су сви сувоземни сисари, а и преци човекови, произишли из воде — то би била чињеница која је даља у времену — већ и сваки појединн сисар, сваки човек, провео је прву фазу своје егзистенције у води, наиме, живео је као ембрио у води плода, у телу своје мајке, и са рођењем је изишао из воде. Ја нећу тврдити да сневач то зна, напротив, држим да он то не мора знати. Нешто друго зна сневач, вероватно отуда што су му то у детињству казали, али ја ћу чак и за то знање тврдити да му оно није ништа допринело за стварање симбола. Као детету причали су му да рода доноси децу, али одакле их доноси? Из баре, из бунара, дакле опет из воде. Један од мојих болесника, коме је било дато то обавештење, онда мали грофић, био се после тога изгубио цело једно поподне. Најзад су га нашли како лежи на обали језерца крај замка, с лишцем нагнутим над воденом површином, и ревносно вреба не би ли на дну воде могао угледати дечицу.

У митима о рођењу јунака (најстарији је мит о краљу Саргону из Агаде, око год. 2800 пре Христа) — које је O. Rank подвргао упоредном испитивању — игра претежну улогу бацање у воду и спасавање из воде. Rank је увидео да су то приказивања рођења, слична онима која се обично јављају у сновима. Кад човек у сну спасава неко лице из воде, он га чини својом мајком или мајком уопште; особа која у миту спасава дете из воде признаје да му је она права мајка. У једној познатој шали питају једног интелигентног јеврејског дечака: па ко је била мајка Мојсијева. Он одговара без оклевања: принцеза. Али не, одврате му, она га је само извадила из воде. Тако каже *она,* одговори он, доказујући тиме да је нашао право значење мита.

Одлазак на пут у сну значи смрт. А обичај је и да се детету, кад се распитује за неког покојника, чији нестанак примећује, каже да је он *отпутовао.* И овде ћу бити противан мишљењу да симбол у сну води порекло од тог изговора који се употребљава према деци. Песник се служи тим истим симболичким односом кад говори о оном свету као о непознатој земљи, из чије се области не враћа ниједан *путник (no traveller).* А и у свакидашњем говору сасвим је уобичајено да се говори о последњем путу. Сваки познавалац старих обреда зна како је, на пример, у старомисирској вери озбиљно схватана претстава о путу у земљу смрти. У многим примерцима сачувана нам је Књига мртвих, која је, као неки бедекер, давана мумији да је собом понесе на пут. Откад су места сахрањивања одвојена од места становања, и то последње путовање покојника постало је стварност.

Исто тако ни симболика полних органа није нешто што припада само сну. Сваки од вас био је ваљда једном тако неучтив да неку жену назове »*старом кутијом*«, и не знајући можда да се при том служи једним симболом полних органа. У Новом завету се вели: жена је слаб суд. Свети списи Јевреја у свом стилу, тако приближеном песничком стилу, испуњени су изразима сексуалне симболике, који нису увек били правилно схваћени и чије је тумачење, на пример у *Песми над песмама,* довело до многих неспоразума. У каснијој јеврејској литератури врло је распрострањено претстављање жене као куће, при чему врата замењују полни отвор. Човек се, на пример, жали, у случају кад недостаје девичанство, да је нашао *отворена врата.* У тој литератури познат је и сто као симбол за жену. Жена каже за свог човека: спремила сам му сто, али, *он га је преврнуо.* Саката деца, вели се, постају отуд што је човек *преврнуо сто.* Ове податке узимам из једне расправе од J. Levy-а у Брну: *Сексуална симболика Библије и Талмуда.*

Да и лађе у сну значе жене — то нам чине вероватним етимолози који тврде да је лађа (Schiff) првобитно била име једног суда од иловаче и да је то иста реч као и шафољ (Schaff). Да пећ значи жену и материцу — потврђено нам је грчком гатком о Периандеру из Коринта и његовој жени Мелиси. Кад је,

према Херодотовом казивању, тај тиран преклињао сен своје жарко љубљене, али од њега услед љубоморе убијене супруге, да би добио какве вести од ње, покојница је посведочила да је то њена сен потсетивши га да је он, Периандер, *гурнуо свој хлеб у хладну пећ*, завијено изражавајући тиме један догађај који ниједној другој особи није могао бити познат. У *Антропофитеји*, издатој од Ф. С. Крауса, једном незамењивом изворном делу за све што се тиче полног живота разних народа, читамо да се у извесној немачкој покрајини каже за жену која се породила: *пећ се код ње срушила*. Спремање ватре и све што је с њим у вези најдубље је прожето сексуалном симболиком. Пламен је увек мушки полни орган, а место ватре, огњиште, женско крило.

Ако сте се можда зачудили томе што се у сну тако често употребљавају предели за претстављање женских полних органа, онда треба да од митолога сазнате какву је улогу играла *мајка земља* у претставама и култовима старих времена и како је схватање земљорадње било одређено том симболиком. Да соба у сну претставља жену — бићете склони извести из нашег обичног говора који ставља *Frauenzimmer* место *Frau*[1], дакле човечју особу замењује просторијом за њу одређеном. Тако ми слично говоримо о »Високој порти« и под тим разумемо султана и његову владу; и име старомисирског владара *Фараон* није значило ништа друго него »велико двориште« (На старом истоку дворишта између двоструких градских вратница била су места за скупљање, као у класичном свету тргови). Али, ја држим да је то извођење и сувише површно. Мени се чини вероватније да је соба постала симбол жене као простор који човека обухвата. Ми знамо већ за такво значење куће; из митологије и песничког стила смемо као даље симболе за жену узети *варош, кулу, замак, тврђаву*. То питање могло би се лако одлучити на сновима оних лица која не говоре и не разумеју немачки. Ја сам последњих година лечио претежно стране болеснике и сећам се, чини ми се, да је и у њиховим сновима соба значила жену, иако они нису имали ништа слично у обичном

[1] Frauenzimmer (соба за жене) значи у немачком језику исто што и Frau (жена).

говору својих језика. Има и других знакова за то да симболички однос може прећи језичне границе, што је уосталом тврдио још стари испитивач снова Schubert (1862). Међутим, ниједан од мојих сневача није био потпуно невичан немачком језику, тако да ово разликовање морам оставити оним психоаналитичарима који у другим земљама могу скупити посматрања на особама које знају само један језик.

Међу симболичким приказима мушког полног органа једва да има један који се не би јављао у шаљивом, вулгарном или песничком говору, нарочито код старокласичних песника. А за ово не долазе у обзир само симболи који се јављају у сну, већ и нови, на пример оруђа разних радњи, у првом реду плуг. Уосталом, са симболичким претстављањем мушкога прилазимо једној врло пространој и врло спорној области, од које ћемо остати подаље из економских разлога. Само бих желео посветити неколико примедби једном симболу који такорећи излази из ове врсте, симболу 3. Оставимо на страну питање да ли тај број своју светост не дугује том симболичком односу. Али се чини сигурно да неке трочлане ствари, које се јављају у природи, изводе своју примену за грбове и значења из таквог симболичког значења, на пример лист детелине и трочлани такозвани француски љиљан и чудни грб двају острва која су тако удаљена једно од другог као што су Сицилија и Isle of Man: *triskeles* — три полусавијене ноге које полазе од једног средишта — као да су само стилска преиначења мушког полног органа. Слике мушког полног уда важиле су у Старом веку као најсилнија одбранбена средства *(apotropaea)* против злих утицаја, а у вези је с тим што се у наше време амајлије, које доносе срећу, све лако распознају као симболи расплођавања или пола. Посматрајмо једну такву збирку као што се, рецимо, носи у облику малих сребрних закачаљки: четворострук лист детелине, свиња, гљива, потковица, лестве, димничар. Четвороструки лист детелине дошао је на место трочланог, који је уствари за симбол подесан; свиња је стари симбол плодности; гљива је несумњив симбол пениса; има гљива које своје систематско име дугују својој очигледној сличности с мушким удом *(Phallus impudicus);* потковица репродукује оцрт женског

полног отвора, а димничар који носи лестве спада у ту заједницу, јер он врши једно од оних занимања с којима се полни сношај вулгарно упоређује (в. *Антропофитеју*). Његове лестве познали смо као сексуални симбол у сну; обични говор у немачком језику долази нам овде у помоћ, показујући нам како се реч »пењати се« употребљава у нарочитом сексуалном смислу. Каже се: »*пењати се за женама*« и »*један стари пењач*«. У француском, где се басамак каже *la marche*, налазимо сасвим слично за каквог старог пријатеља уживања израз »*un vieux marcheur*«. То што је неко пењање, *пењање* на женку, претпоставка полног сношаја код многих великих животиња, вероватно није без икакве везе с тим.

Откидање једне гране као симболичко приказивање онаније не слаже се само с вулгарним називима онанистичког акта, већ има и далекосежних сличности у митологији. Али, нарочито је значајно приказивање онаније или, боље, казне за њу, шкопљења, испадањем зуба или вађењем зуба, јер се у науци о народима налази нешто томе слично што би могло бити познато само врло малом броју сневача. Мени се чини сумњиво да је обрезивање, које се врши код тако многих народа, неки еквиваленат и нека замена ушкопљења. А имамо обавештења да у Аустралији извесна примитивна племена изводе обрезивање као обред пубертета — за празновање зрелости мушке омладине — док су друга, сасвим суседна племена, на место тога акта ставила избијање једног зуба.

Завршавам своје излагање овим примерима. То су само примери; ми знамо више о томе, а ви можете замислити за колико би испала богатија и интересантнија таква једна збирка која би била спремљена не од дилетаната, као ми, већ од правих стручњака у митологији, антропологији, у науци о језику, у фолклору. То нас нагони на неколике закључке, који не могу бити исцрпни, али ће нам дати да много размишљамо.

Прво, ми смо стављени пред ту чињеницу да сневачу стоји на расположењу симболички начин изражавања који он у будном стању не познаје и не упознаје. То је исто тако чудно као кад бисте открили да ваша собарица разуме санскритски, иако знате да је рођена у једном чешком селу и да га никад није

учила. Није лако савладати ту чињеницу нашим психолошким назорима. Ми можемо само рећи да је знање те симболике код сневача несвесно, припада његовом несвесном духовном животу. Али, ни с том претпоставком не стижемо даље. Досад нам је само било потребно да претпоставимо несвесне тежње, такве тежње о којима повремено или трајно не знамо ништа. Али, сад је у питању више: управо несвесна знања, мисаони односи, поређења међу различним објектима, која воде томе да један објект може бити стално стављан место другога. Та поређења не врше се сваки пут изнова, већ стоје спремна, готова су једном засвагда, то произлази из њиховог слагања код различних лица, слагања чак можда и упркос језичним разликама.

Одакле би потицало познавање тих симболичких односа? Обични говор даје само један мали њихов део. Многоструке паралелне појаве из других области сневачу су најчешће непознате; и ми смо их с муком морали скупљати.

Друго, ти симболички односи нису нешто што би било својствено сневачу или раду сна у коме долазе до изражаја. Сазнали смо да се истом симболиком служе мити и бајке, народ у својим изрекама и песмама, обични говор и песничка фантазија. Област симболике необично је велика; симболика снова само је један мали део; чак није ни згодно да се цео проблем узме у разматрање полазећи од сна. Многи симболи, другде у употреби, не јављају се у сновима, или само врло ретко; понеки од симбола снова не налазе се и у свима другим областима већ, као што сте видели, само овде или онде. Добија се утисак да овде постоји један стари начин изражавања, али који је ишчезао, а од кога су се у различним областима задржали различни остаци, једно само овде, друго само тамо, треће можда у лако промењеним облицима у више области. Овде морам помислити на фантазију једног интересантног душевног болесника, који је био измислио неки *»основни језик«*, чији би остаци били сви ти симболички односи.

Треће, мора вам пасти у очи да симболика на поменутим другим пољима никако није само сексуална симболика, док се симболи у сновима употребљују скоро искључиво за изражај сексуалних објеката и односа. И то није лако објашњиво. Да

ли симболи, првобитно значајни сексуално, нису доцније добили неку другу примену и да ли можда није с тим у вези још и ослабљење од симболичког приказа до приказа друге врсте? На та питања очевидно не можемо одговорити, ако смо имали посла само са симболиком снова. Само се смемо задржати на претпоставци да постоји један нарочито присни однос између правих симбола и сексуалнога. Овде нам је последњих година дат један важан миг. Један испитивач језика, H. Sperber (Upsala), који ради независно од психоанализе, изнео је тврђење да су сексуалне потребе имале највећег удела у постанку и даљем стварању језика. Први говорни гласови служили су саопштавању и дозивању сексуалног партнера: даље развиће језичних корена пратило је разне радове праљуди. Ти радови били су заједнички и обављали су се уз ритмички понављане говорне изражаје. При томе се сексуални интерес пренео на рад. Прачовек је у неку руку и омогућио себи рад тако што га је претстављао као еквиваленат и замену полне делатности. Тако је реч, избачена при заједничком раду, имала два значења: означавала је полни акт, као и с њим изједначену делатност у раду. Временом се реч одвојила од сексуалног значења и везала се за тај рад. Исто тако је било и у доцнијим поколењима с неком новом речи, која је имала сексуално значење, па је после примењена на неку нову врсту рада. На тај начин, вели, створили су се многи корени речи, који су сви били сексуалног порекла, па су после оставили своје сексуално значење. Ако је ова овде скицирана поставка тачна, онда нам се свакако отвара једна могућност за разумевања симболике снова. Схватили бисмо зашто у сну, који је сачувао нешто од тих најстаријих односа, има тако изванредно много симбола за сексуалне појаве, зашто су оружје и оруђа углавном увек замена мушког, а материје, и оно што се обрађује, замена женског. Симболички однос био би остатак старе идентичности речи; ствари које су се некад називале исто као и полни органи сад би се у сну могле јавити као њихови симболи.

Из наших поређења са симболиком у сновима можете стећи и мишљење о карактеру психоанализе, који је оспособљава да

постане предмет општег интереса, како то ни психологија ни психијатрија нису могле. При психоаналитичком раду испредају се односи према тако многим другим духовним наукама чије испитивање обећава најдрагоценије податке, према митологији, као и према науци о језику, према фолклору, психологији народа и науци о религији. Биће вам разумљиво што је на психоаналитичком тлу постао један часопис који је себи ставио у задатак искључиво испитивање тих односа, часопис *Imago*, основан 1912, који уређују Hanns Sachs и Otto Rank. У свима тим односима психоанализа је упочетку више део који даје, мање део који прима. Она од тога има додуше ту корист што нам њени чудни резултати постају ближи, тиме што их налазимо и у другим областима, али углавном је психоаналза та која прибавља техничке методе и гледишта чија примена треба да се покаже плодном и у оним другим областима. Душевни живот људске индивидуе при психоаналитичком испитивању даје нам податке помоћу којих можемо решити или бар осветлити правом светлошћу многу загонетку у животу људских маса.

Уосталом, ја вам још нисам ни рекао под којим околностима можемо доћи до најдубљег схватања оног претпостављеног »основног језика«, и у којој је области највише сачувано од тог језика. Док то не знате, не можете ни оценити сву важност овог предмета. Та област је, наиме, неуротика, њен материјал су симптоми и друге манифестације нервозних, ради чијег је објашњења и лечења психоанализа и створена.

Моје четврто гледиште враћа се опет нашој полазној тачци и упућује нас већ обележеним путем. Казали смо да, и кад не би било цензуре сна, сан нам ипак не би био лако разумљив, јер бисмо се онда нашли пред задатком да симболички језик сна преведемо на језик нашег будног мишљења. Символика је дакле други и независни моменат изопачења снова поред цензуре снова. А близу памети је претпоставка да је цензури сна згодно да се послужи символиком, пошто она води истом циљу: да сан учини чудним и неразумљивим.

Да ли при даљем проучавању снова нећемо наићи на неки нов моменат који доприноси изопачењу снова, мора се ускоро показати. Али, ја не бих желео оставити питање симболике снова а да се још једном не дотакнем загонетке како је она могла наићи на тако жесток отпор код образованих људи кад је тако несумњива распрострањеност симболике у миту, религији, уметности и језику. Да ли и за то није опет крив однос према сексуалности?

ЈЕДАНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

РАД СНА

Госпође и господо! Ако сте схватили цензуру снова и симболичко претстављање, ви додуше нисте још сасвим разумели изопачење снова, али сте ипак у стању разумети већину снова. Ви ћете се при том служити обема техникама, које допуњују једна другу, изазваћете сневачеве помисли у вези са сном, док од замене не дођете до правога, и симболе не замените њиховим значењем по сопственом знању. О извесним несигурностима које се при том појављују говорићемо доцније.

Сад можемо наставити један рад који смо у своје време покушали с недовољним средствима, кад смо проучавали односе између елемената снова и њихових правих чинилаца и при том установили четири таква главна односа: дела према целини, приближавања или алузије, симболички однос и пластично претстављање речи. Исто ћемо предузети у већој размери упоређујући очигледну садржину сна у целини са скривеним сном нађеним помоћу тумачења.

Надам се да то двоје нећете више никад мешати. Ако то остварите, онда сте у разумевању снова постигли вероватно више него већина читалаца моје књиге *Тумачење снова*. Допустите да вам још једном предочим да се онај рад који скривени сан преобраћа у очигледни зове *рад сна*. Рад који иде у супротном правцу и од очигледног сна хоће да доспе до скривеног сна јесте наш *рад тумачења*. Рад тумачења хоће да отклони рад сна. Снови детињског типа, које смо познали као очигледна испуњења жеља, ипак су претрпели мало рада сна, наиме, претварање жеље у стварност, а обично и претварање мисли у визуелне слике. Овде није потребно никакво тумачење већ само

треба два претварања. Што је код других снова још придошло као рад сна, то ми зовемо *изопачење снова,* а оно се помоћу нашег тумачења има да отклони.

Поређењем многих тумачења снова мени је омогућено да вам у једном укупном излагању изнесем оно што рад сна чини с материјалом скривених мисли сна. Али вас молим да ту не желите разумети сувише. То је само мало описивања, које ваља слушати с мирном пажњом.

Прво дејство рада сна јесте *сажимање.* Под тим разумемо чињеницу да очигледни сан има мање садржаја него скривени, дакле да је нека врста његовог скраћеног превода. Сажимање може евентуално неки пут изостати, али по правилу постоји и врло често је огромно. Никад не бива супротно, то јест не дешава се да је очигледни сан богатији обимом и садржином него скривени сан. Сажимање настаје тиме што се 1) извесни скривени елементи уопште избацују; 2) од понеких комплекса скривеног сна прелази у очигледни сан само један одломак; 3) скривени елементи који имају нешто заједничко скупљају се, стапају се у једну целину за очигледни сан.

Ако хоћете можете назив »сажимање« задржати само за тај последњи процес. Његова дејства могу се нарочито лако показати. Из својих сопствених снова сетићете се лако сажимања различних лица у једно једино. Таква мешовита особа изгледа као А, али је обучена као Б, врши неку радњу која нас потсећа на В, а усто још имамо знање да је то особа Г. Том мешавином истиче се наравно нешто што је заједничко код те 4 особе. Исто тако, као од лица, може се начинити мешовита творевина од предмета или места, ако је испуњен услов да поједини предмети и места имају нешто заједничко што скривени сан наглашава. То је као неко ново и летимично стварање појмова са оним што је заједничко као језгром. Тим падањем једне на другу појединачне слике, сажете уједно, постаје по правилу једна нејасна, расплинута слика, слично као кад више снимака ставите на исту плочу.

Раду сна мора да је много стало до стварања таквих мешовитих творевина, јер ми можемо доказати да се заједнице које су за то потребне стварају намерно, где се најпре опази да их

нема, на пример бирањем једног израза (речи) за неку мисао. Ми смо већ познали таква сажимања и мешовите творевине; они су играли улогу у постанку понеких случајева говорних омашки. Сетите се младог човека који је хтео неку даму begleitdigen (пратити). Осим тога има досетки чија се техника своди на такво сажимање. Али, без обзира на то смемо тврдити да је тај процес нешто сасвим необично и чудновато. Нешто сасвим слично стварању мешовитих особа у сну налази се додуше у понеким творевинама наше фантазије, која лако саставља у једно јединство саставне делове који у искуству не спадају уједно, тако на пример у кентаурима и баснословним животињама старе митологије или Беклинових слика. »Стваралачка« фантазија и не може уопште ништа измислити већ може само сложити саставне делове који су страни један другом. Али, оно што је чудно у поступку рада сна јесте следеће: материјал који стоји на расположењу раду сна чине мисли, мисли од којих неке могу бити неприличне и неприхватљиве, али су начињене и изражене коректно. Те мисли преводе се радом сна у неки други облик, а чудно је и неразумљиво да се при том превођењу, преношењу као на неко друго писмо или други језик, примењују средства стапања и комбиновања. Један превод иначе настоји да у тексту дате разлике уважи и да баш сличности издвоји. Рад сна труди се сасвим напротив да две различите мисли сажме тиме што, слично као досетка, бира неку вишесмислену реч у којој се обе мисли могу сложити. Не мора се желети да се та црта одмах разуме, али она може бити значајна за схватање рада сна.

Иако сажимање чини сан непровидним, ипак се не добија утисак да је оно дејство цензуре сна. Оно би се пре могло свести на механичке или економске моменте; али, у том свакако и цензура налази свог рачуна.

Дејства сажимања могу бити сасвим изванредна. Његовом помоћу бива каткад могућно ујединити два сасвим различна латентна тока мисли у једном очигледном сну, тако да се може добити једно тумачење које привидно задовољава, а при том ипак превидети неко могућно тумачење преко тога.

Сажимање има и за однос између скривеног и очигледног сна ту последицу да између елемената овде и тамо не остаје неки прост однос. Један очигледан елеменат одговара истовремено већем броју скривених елемената; а обратно може један скривени елеменат суделовати у више очигледних елемената, дакле као у некој врсти укрштања. При тумачењу снова показује се и да помишљаји поводом појединог очигледног елемента не морају долазити редом. Често се мора сачекати док цео сан није протумачен.

Рад сна врши дакле једно врло необично преписивање мисли сна а не превођење од речи до речи, или знак по знак, нити неки избор по одређеном правилу, као кад би се репродуковали само сугласници неке речи, а самогласници изоставили, нити пак оно што би се могло назвати заменом — да се увек истакне један елеменат место више других — него је то нешто друго и далеко компликованије.

Друго дејство рада сна је *померање*. За њ смо се срећом већ припремили; знамо, наиме, да је оно сасвим дело цензуре сна. Његова два испољења јесу: прво, да се један латентни елеменат не замењује неким сопственим састојком већ нечим удаљенијим, дакле неком алузијом; и друго, да психички наглασак прелази с једног важног елемента на неки други неважан, тако да се чини као да је сан померио своје тежиште, те изгледа чудноват.

Замењивање неком алузијом познато је и у нашем будном мишљењу, али ту има неке разлике. У будном мишљењу мора алузија бити лако разумљива, а замена мора бити у садржајној вези са својим правим чиниоцем. И досетка се често служи алузијом, напуштајући услов садржајне асоцијације коју замењује необичним спољашњим асоцијацијама, као што је сличност по звучности, многосмисленост речи, и др. Али, она задржава услов разумљивости; досетка би изгубила свако дејство кад се не би лако налазио пут натраг од алузије ка правом значењу. Али, алузија помоћу померања, у сну, ослобођена је тих двају ограничења. Она је у вези с елементом који замењује преко најспољашњијих и најудаљенијих односа, па је зато неразумљива, а кад се отклони, њено тумачење чини утисак једне не-

успеле досетке или једног насилног, изнуђеног, за косу ишчупаног разјашњења. Цензура сна управо је онда тек постигла свој циљ кад јој је пошло за руком да сакрије пут од алузије натраг ка правом чиниоцу, тако да се он не може рећи.

Померање нагласка као средство изражавања мисли је нечувено. У будном мишљењу ми га неки пут прихватамо, да бисмо постигли неко комично дејство. Утисак заблуде који оно чини моћи ћу код вас изазвати отприлике ако вас потсетим на анегдоту како је у неком селу био неки ковач који је био крив за један злочин достојан смртне казне. Суд је решио да кривац буде кажњен, али пошто је ковач у селу био једини и неопходан, а међутим у селу су становала три кројача, то је место њега обешен један од ове тројице.

Треће дејство рада сна психолошки је најинтересантније. Оно се састоји у претварању мисли у визуелне слике. Имајмо у виду да није све у мислима сна подвргнуто том претварању; понешто задржава свој облик, па се и у сну појављује као мисао или као знање; а визуелне слике и нису једини облик у који се мисли могу претворити. Али, оне су ипак оно што је битно у стварању снова; тај део рада сна, као што већ знамо, је други најсталнији део, а за понеке елементе сна ми смо већ познали »пластично претстављање речи«.

Јасно је да то дејство није лако. Да бисте добили неки појам о његовим тешкоћама, морате замислити да сте се примили задатка да неки политички уводни чланак у новинама замените илустрацијама. Ви бисте дакле били враћени од писане азбуке на сликовну азбуку. Што се у том чланку каже за лица и конкретне предмете, то ћете лако и чак можда корисно заменити сликама, али тешкоће вас чекају при претстављању свих апстрактних речи и свих делова говора који означују мисаоне односе, као речице, свезе и сл. Код апстрактних речи мораћете се помоћи свакојаким вештинама. Ви ћете се, на пример, потрудити да текст чланка преведете у друге речи, које можда звуче необичније, али садрже конкретније саставне делове, који се могу приказати. После ћете се сетити да су апстрактне речи, највећим делом, конкретне речи, које су избледеле, па ћете се зато, кад год можете, вратити првобитном конкретном

значењу тих речи. Ви ћете се, дакле, радовати што »поседовање« једног предмета можете претставити као стварно телесно седење на њему. Тако чини и рад сна. У погледу тачности приказивања под таквим условима тешко можете постављати велике захтеве. Прећи ћете дакле и код рада сна преко тога што он, на пример, један елеменат, који се тако тешко даде сликовито претставити, као браколомство, замењује преломом ноге[1]. На тај начин моћи ћете успети да унеколико изравнате неспретности сликовне азбуке, кад она треба да замени писану азбуку.

За приказивање делова говора који показују мисаоне односе, као: »јер, зато, али«, итд., немате таквих помоћних средстава; ти саставни делови текста биће дакле за превођење у слике изгубљени. Радом сна исто тако се садржина мисли раставља на своје сировине: предмете и радње. Можете бити задовољни кад вам се да могућност да ма на који начин у финије израженим сликама наговестите извесне односе који се сами по себи не даду претставити. Исто тако успева рад сна да понешто од садржине скривених мисли сна изрази у формалним особеностима очигледног сна, у његовој јасности или нејасности, у његовом делењу у више одломака и сл. Број делимич-

---

[1] За време коректуре ових табака случај ми је донео једну вест из новина коју овде износим као неочекивано разјашњење горњих ставова:

Божја казна — *за браколомство сломљена рука.* Госпођа Ана М., супруга једног војника из последње одбране, тужила је госпођу Клементину К. *због браколомства.* Тужба је гласила да је К. одржавала кажњиве односе с Карлом М., док је њен сопствени муж на фронту, одакле јој чак шаље 70 круна месечно. К. је већ од тужитељкиног мужа добила прилично *много новаца,* док она са својим дететом мора да живи у *глади и беди.* Другови њеног мужа су јој доставили да је К. посећивала са М. винске крчме и тамо пијанчила до касно у ноћ. Једном је чак оптужена пред неколицином пешака питала тужитељкиног мужа да ли се већ не мисли ускоро раставити од своје „старе“, да би прешао к њој. И настојница куће г-ђе К. видела је, вели, често тужитељкиног мужа скоро сасвим необученог у стану К-ове.

К. је јуче пред једним судијом у Леополдштату порила да познаје М-а, а већ о интимним односима не може бити ни говора.

Сведокиња Албертина М. доставила је међутим да је К. пољубила тужитељкиног мужа и у том од ње била затечена.

М., који је већ на једном ранијем претресу саслушаван као сведок, био је онда порекао интимне односе са оптуженом. Јуче је судија имао пред со-

них снова, у које је један сан растављен, по правилу је у вези са бројем главних предмета, са низовима мисли у скривеном сну; један кратак претходни сан стоји према опширном главном сну, који му следује, често у односу неког увода или неке мотивације; неки споредан став у мислима сна замењује се неком уметнутом променом сцена у очигледном сну, итд. Облик снова дакле сам по себи никако није безначајан и он сам захтева тумачење. Више снова у истој ноћи имају често исто значење и показују труд да се један надражај који се све више намеће све боље савлада. И у самом појединoм сну може понеки нарочито тежак елеменат да буде изражен »дублетима«, вишеструким симболима.

Настављајући поређења мисли сна са очигледним сновима, који их замењују, ми сазнајемо свакојаке ствари на које нисмо могли бити припремљени, на пример да и бесмислица и апсурдност снова могу имати своје значење. А у тој тачци заоштрава се супротност медицинског и психоаналитичког схватања сна до једне жестине која се иначе ретко достиже. По првом схватању сан је бесмислен зато што је душевна активност у сну изгубила сваку критичност; по нашем схватању, међутим, сан постаје бесмислен онда кад нека критика, садржана у мислима сна — суд »то је бесмислено« — треба да буде претстављена. Познати вам сан о одласку у позориште (3 карте за 1 фор. 50 кр.) добар је пример за то. Тако изражен суд гласи: била је *бесмислица* удати се тако рано.

При раду тумачења сазнајемо исто тако оно што одговара сумњама и неизвесностима које сневач често саопштава: да ли се известан елеменат јавио у сну, да ли је био то или је можда пре био нешто друго. Тим сумњама и неизвесностима не одго-

---

бом једно *писмо* у коме сведок опозива своје изјаве дате на првом претресу и *признаје* да је са К. до прошлог јуна одржавао љубавне односе. Он је, вели, своје односе према оптуженој на ранијем претресу порекао само зато што је она пре претреса дошла к њему и *клечећи га молила* да је спасе и нипта не призна. „Данас“, писао је сведок, „ја се осећам принуђен да пред судом изнесем пуно признање, пошто сам *сломио своју леву руку,* па ми се то чини као нека *божја казна* за моју погрешку.“

Судија је констатовао да је кажњиво дело већ *застарело*, на што је тужитељка *повукла своју тужбу,* а оптужена је ослобођена.

вара у скривеним мислима сна по правилу ништа; оне потичу углавном од дејства цензуре сна и могу се сматрати као покушај неког сузбијања које није потпуно успело.

У најчудније налазе спада начин на који рад сна обрађује супротности скривеног сна. Ми већ знамо да се слагања у скривеном материјалу замењују сажимањима у очигледном сну. Супротности се пак обрађују исто онако као и слагања, изражавају се особито радо истим очигледним елементом. Један елеменат у очигледном сну, који може имати супротности, може дакле значити и самог себе као и своју супротност, или обоје у исто време; тек смисао може одлучити које превођење треба изабрати. С тим је онда у вези што се у сну не може претставити »не«, бар не без двосмислености.

Једну добродошлу аналогију за то чудно понашање рада сна дало нам је развиће језика. Неки истраживачи језика изнели су тврђење да су се у најстаријим језицима супротности као: јак-слаб, светао-мрачан, велики-мали, изражавале истом основном речи (»Супротност смисла праречи«). Тако је у староми-сирском *ken* значило првобитно и јак и слаб. У говору се од неспоразума при употреби тако двосмислених речи обезбеђивало тоном, а усто и гестом; у писму, додавањем такозваног детерминатива, то јест неке слике која није и сама била одређена за изговор. *Ken*-јак писано је тако што је после знакова за слова стављана слика једног усправног човечуљка; ако се мислило *ken*-слаб, онда је долазила слика једног лењо шћућуреног човека. Тек доцније добијана су лаким модификацијама исте праречи два назива за супротности у њој садржане. Тако је из *ken*-јак-слаб, постало једно *ken*-јак и једно *kan*-слаб. Не само најстарији језици у последњим стањима свога развића, већ и далеко млађи, па чак и данас још живи језици сачували су, кажу, многе остатке те старе супротности смисла. Саопштићу вам према К. Abel-у (1884) неколико доказа за то.

Такве још увек двосмислене речи у латинском јесу: *altus*-висок-дубок и *sacer*-свети-срамни.

Као примере за модификације истог корена помињем: *clamare*-викати, *clam*-полако, тихо, потајно; *siccus*-сув, *succus*-сок. Усто помињем из немачког: *Stimme*-*stumm*.

Ако се сродни језици доведу у везу, онда се добијају обилни примери. Енглески *lock*-затворити; немачки *Loch, Lücke*. Енглески *cleave*-цепати; немачки *kleben*.

Енглеско *without*, које значи управо са-без, данас се употребљава у значењу *без;* да је *with* осим значења додавања имало и значење одузимања произлази још из сложеница *withdraw-withhold*. Слично и немачко *wieder*.

У развићу језика налази се нешто слично и с једном другом особеношћу рада сна. У старомисирском језику дешавало се, као и у другим доцнијим језицима, да је гласовни ред речи обртан и за исти смисао. Такви примери између енглеског и немачког јесу: *Topf-pot; boat-tub; hurry* (журити)*-Ruhe; Balken-Kloben, club; with* (warten)*-täuwen*.

Између латинског и немачког: *capere-packen*; *ren-Niere*.

Таква обртања, као што су овде узета на појединим речима, производе се радом сна на различне начине. Ми већ познајемо обртање смисла, замењивање супротним. Осим тога налазе се у сну обртања ситуације, обртања односа између два лица, дакле као у »посувраћеном свету«. У сну пуца доста често зец на ловца. Има даље обртања у следовању догађаја, тако да се догађај који узрочно претходи у сну стаља после оног који му уствари следује. То је онда као у претстављању неког комада у неком лошем путујућем позоришту, где прво јунак падне, па се тек после иза кулиса испали метак који га убија. Или има снова у којима је цео ред елемената изврнут, тако да се при тумачењу мора узети најпре последњи елеменат а најпосле први, да би се добио неки смисао. Ви се сећате и из наших проучавања симболике у сновима да у воду ићи или пасти значи исто што и изићи из воде, наиме, рађати или рађати се, и да је пењање по степеницама, лествама исто што и силажење по њима. Сасвим се јасно види какву корист изопачење снова може извући од такве слободе претстављања.

Те црте рада сна смемо назвати *архајским*. Оне су исто тако својствене старим системима изражавања, језицима и азбукама, и доносе собом исте тешкоће о којима ће још бити речи у једној критичкој вези.

А сад само још неколико других гледишта. При раду сна у питању је очевидно да се скривене мисли, изражене речима, преобрате у чулне слике, најчешће визуелне природе. А наше мисли су произишле из таквих чулних слика; њихов први материјал и њихови претходни ступњеви били су чулни утисци, тачније речено, слике сећања тих утисака. На њих су се тек доцније надовезале речи, па су речи повезане у мисли. У раду сна мисли се, дакле, обрађују *регресивно*, њихово развиће се уништава, те при тој регресији мора отпасти све што је при развијању слика сећања у мисли придошло као нова тековина.

То би дакле био рад сна. С обзиром на процесе које смо познали у том раду, морало је интересовање за очигледан сан далеко устукнути. Али, ја ћу посветити још неколико примедби очигледном сну, који и јесте оно једино што нам је непосредно познато.

Природно је да очигледан сан изгуби у своме значењу за нас. Нама мора изгледати свеједно да ли је он добро састављен или растављен у читав низ појединачних слика без међусобне везе. Чак и ако сан има једну спољну страну која привидно има пуно смисла, ипак ми знамо да је она могла постати изопачењем сна и да са унутрашњом садржином сна не мора имати више органске везе него фасада какве талијанске цркве с њеним склопом и планом. Други пут, има и та фасада сна свог значаја, обнављајући неки важан састојак скривених мисли сна, само мало изопачен или уопште неизопачен. Али, ми то не можемо знати пре него што смо сан подвргли тумачењу и тиме стекли суд о томе у којој је мери било изопачење. Слична сумња важи и за случај кад се два елемента у сну чине доведени у блиске односе. У томе може лежати један важан миг да смемо саставити и оно што тим елементима одговара у скривеном сну, а у другим случајевима можемо се уверити да је у сну растављено оно што у мислима спада уједно.

Углавном, морамо се уздржавати од тога да један део очигледног сна објашњавамо неким другим делом, као да је сан повезана целина и као да је он прагматичко приказивање. Сан се напротив може упоредити најчешће са брећа-каменом, састављеним из различног камења помоћу једне везе, тако да

цртежи који отуда произлазе не припадају првобитним контурама камења. Има доиста један део рада сна, такозвана *секундарна обрада,* којој је стало до тога да из првих резултата рада сна створи неку целину, приближно сложну. Материјал се при том често уређује по неком сасвим неразумљивом смислу и, где се то чини непотребно, додају се уметци.

С друге стране не сме се прецењивати ни рад сна, не сме се имати много поверења у њ. Његова је делатност исцрпена у побројаним дејствима; он не може више него сажимати, померати, пластично претстављати и затим целину подвргнути једној секундарној обради. Уколико се у сну налазе изражени судови, критике, чуђења, закључивања, то нису дејства рада сна, а веома ретко су то испољења размишљања о сну, него су најчешће делови скривених мисли сна, који су прешли у очигледни сан више или мање модификовани и прилагођени целини. Рад сна не уме састављати ни говоре. Осим мало изузетака који се могу навести, говори у сну су подражавања и састављања говора које је човек чуо или сам држао на дану уочи сна и који су унети у скривене мисли као материјал или као потстрекачи снова. Исто тако рад сна не може вршити рачунања; што се од тога налази у очигледну сну, најчешће су само састављања бројева, привидна рачунања, сасвим бесмислена као рачунања и опет само копије рачунања у скривеним мислима сна. Под тим околностима и не треба се чудити што се интерес који се окренуо раду сна убрзо одвраћа од њега и тежи ка скривеним мислима сна, које се одају у очигледном сну више или мање изопачене. Али, не може се правдати ако та промена иде дотле да се у теориском посматрању скривене мисли сна стављају на место сна уопште, иако се о сну тврди нешто што може важити само за њих. Чудновато је да су резултати психоанализе могли бити злоупотребљени за једну такву збрку. »Сан« се не може звати ништа друго него резултат рада сна, то јест дакле *облик* у који су скривене мисли преведене радом сна.

Рад сна је један процес сасвим особите врсте, коме сродни процеси у душевном животу досад још нису познати. Таква сажимања, померања, регресивна преобраћања мисли у слике новине су чије је сазнање већ богата награда за психоанали-

тичке напоре. А опет из поређења са радом сна можете извести које су везе откривене између психоаналитичких проучавања и других области, нарочито развића говора и мишљења. Даље значење ових сазнања моћи ћете наслутити тек онда кад дознате да механизам стварања снова служи као пример и за начин постајања неуротичких симптома.

Ја знам такође да још не можемо имати преглед свих нових тековина које из ових радова произлазе за психологију. Указаћемо само на ово: какви су се све нови докази показали за постојање несвесних душевних аката — а то су скривене мисли сна — и како нам тумачење снова обећава један неслућено широк приступ ка познавању несвесног душевног живота.

Али, сад ће свакако бити време да вам на различним малим примерима снова у појединостима изнесем оно на што сам вас у целини припремио.

ДВАНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

АНАЛИЗЕ ПРИМЕРА СНОВА

Госпође и госпродо! Немојте сад бити разочарани, кад вам опет изнесем одломке тумачења снова место да вас позовем на учествовање у тумачењу каквог лепог великог сна. Рећи ћете да после толиких припрема имате права на то и даћете изражаја своме уверењу да би после успешног тумачења толиких хиљада снова морало одавно бити могућно скупити једну збирку изванредних примера снова на којој би се могла доказати сва наша тврђења о раду сна и о мислима сна. Јест, али има много тешкоћа које испуњењу ваше жеље стоје на путу.

Пре свега, морам вам признати да нема никога ко врши тумачење снова као своје главно занимање. Кад човек уопште долази на то да тумачи снове? Каткад можемо без нарочите сврхе да се бавимо сновима неке пријатељске личности или да неко време претресамо своје сопствене снове, да се учимо психоаналитичком раду; али, најчешће имамо посла са сновима нервозних лица која се налазе на аналитичком лечењу. Њихови снови су изврстан материјал и не заостају никако иза снова здравих људи, али техником лечења ми смо приморани да тумачење снова потчинимо сврхама лечења и да оставимо читаву гомилу снова, пошто смо из њих извадили нешто корисно за лечење. Понеки снови који се јављају за време лечења не дају се уопште подвргнути потпуном тумачењу. Пошто су они израсли из целе масе психичког материјала, нама још непознатог, њихово разумевање биће могућно тек по завршеном лечењу. Саопштење таквих снова захтевало би нужно и откривање свих тајни једне неурозе; то дакле не иде код нас који смо почели проучавати сан као припрему за проучавање неуроза.

Ви бисте пак радо дигли руке од тог материјала и више бисте волели чути објашњење снова здравих људи или својих сопствених снова. Али, то не иде због садржине тих снова. Човек не може ни самог себе нити неког другог, чије је поверење желео, разголитити тако безобзирно, као што би то учинило исцрпно тумачење његових снова, који се, као што већ знате, односе на оно што је најинтимније у његовој личности. Осим те тешкоће прибављања материјала за саопштење долази у обзир још једна друга тешкоћа. Ви знате да се сан чини чудан и самом сневачу, а камоли неком другом, коме је особа сневачева непозната. Наша литература није сиромашна у добрим и опширним анализама снова; неке сам и ја сам објавио у оквиру болесничких историја; можда најлепши пример тумачења снова је пример који је саопштио O. Rank: два сна једне младе девојке у вези један с другим, који износе око две штампане стране; али, њихова анализа обухвата 76 страна. Требало би ми можда читав семестар да вас проведем кроз један такав рад. Кад се узме ма какав подужи и јаче изопачен сан, онда се уз њ мора дати тако много објашњења, мора се навући толики материјал помисли и сећања, упутити се толиким странпутицама, да би једно предавање о њему испало сасвим непрегледно и не би задовољавало. Морам вас дакле умолити да се задовољите оним што се може лакше добити, саопштењем малих одломака из снова неуротичких лица, на којима се ово или оно може засебно сазнати. Најлакше се могу показати симболи сна, затим још извесне особености регресивног претстављања снова. Ја ћу вам за сваки од снова који сад следују рећи зашто сам сматрао да га вреди саопштити.

1. Један сан састоји се само из две кратке слике: *Његов ујак пуши цигарету иако је субота. — Једна жена га милује и мази као своје дете.*

Поводом прве слике сневач (Јеврејин) примећује да је његов ујак побожан човек који нешто тако грешно није и не би никад учинио. Поводом жене у другој слици не пада му ништа друго на ум до његова мати. Те две слике или мисли очевидно треба довести у везу. Али како? Пошто је он изрично оспорио стварност делања ујаковог, то лако долазимо на мисао да уметнемо

једно »кад«. »Кад би мој ујак, свети човек, у суботу попушио једну цигарету, онда бих и ја смео пустити мајку да ме милује«. То очевидно значи да је миловање с мајком такође нешто недопуштено као што је и пушење у суботу за побожног Јеврејина. Ви се сећате да сам вам рекао како при раду сна отпадају сви односи између мисли сна, које се растављају у своје сировине, те је задатак тумачења да изостављене односе поново уметне.

2. Својим књигама о сновима ја сам у извесном погледу постао јавни саветодавац за питања снова и већ годинама добијам с врло различних страна дописе у којима ми се саопштавају снови или подносе на оцењивање. Ја сам, наравно, захвалан свима онима који уза сан додају толико материјала да је тумачење могућно или који сами дају једно такво тумачење. А у ту категорију спада следећи сан једног медицинара из Минхена из 1910 године. Износим га зато што вам он може доказати како је један сан углавном неприступан разумевању пре него што нам је сневач дао за њ потребна обавештења. Ја држим, наиме, да ви у основи сматрате као идеално тумачење снова уметањем симболичког значења, али бисте хтели оставити настрану технику асоцијација поводом сна, па хоћу да вас ослободим од те штетне заблуде.

13 јула 1910: у зору сањам: »*Возим се на точку улицом у Тибингену, кад један мрки јазавичар бесно јурне за мном и дохвати ме за пету. Мало даље сиђем с точка, седнем на један басамак и почнем лупати животињу која је чврсто загризла. Ни од уједа као ни од читаве сцене немам непријатних осећања. Преко пута седе неколико старијих госпођа које ме гледају церећи се. Онда се пробудим и, као већ више пута у том моменту прелаза ка будном стању, цео сан ми је јасан*«.

Са симболима се овде не може много постићи. Али, сневач нам казује: »Ја сам се у последње време заљубио у једну девојку, само онако по виђењу на улици, али нисам имао никаквог додира с њом. Најпријатнија додирна тачка за мене би могао бити јазавичар, особито зато што сам велики пријатељ животиња и са симпатијом сам осетио исту особину и код девојке«. Он додаје и то да је често с великом умешношћу и на изнена-

ђење гледалаца посредовао у борбама паса који су се међусобно тукли. Дознајемо, дакле, да се девојка која му се допала могла увек видети у пратњи тога нарочитог пса. Али, та девојка је у очигледном сну отстрањена; остао је само пас који је с њом у вези. Можда су старије даме, које му се цере, дошле наместо девојке. Оно што он још саопштава није довољно за разјашњење те тачке. Што се он у сну вози на точку то је само директно обнављање ситуације из сећања. Јер он је девојку са псом сретао увек само кад је био на точку.

3. Кад је неко изгубио неког од својих милих сродника, онда он дуже времена потом производи снове чудне врсте, у којима знање о тој смрти прави најчудније компромисе са потребом да се мртвац опет оживи. Час је *покојник мртав*, а при том ипак живи и даље, јер не зна да је мртав, ако би то знао, онда би тек сасвим умро; час је пола мртав, а пола жив, и свако од тих стања има своја нарочита обележја. Те снове не смемо назвати просто бесмисленим, јер васкрсавање није неприхватљивије за сан него на пример за бајку, у којој се оно јавља као врло обичан удес. Уколико сам могао анализовати такве снове, показало се да су они способни за разумно решење, али жеља пуна поштовања да се покојник поврати у живот уме да ради и с најчуднијим средствима. Овде ћу вам изнети један такав сан који звучи доста чудно и бесмислено, а чија ће вам анализа показати много од онога на што сте припремљени нашим теориским излагањима. Сан једног човека који је пре више година изгубио свог оца:

Отац је умро, али је ископан и изгледа рђаво. Отада он опет живи, а сневач чини све да он то не примети (после сан прелази на друге ствари које су привидно врло далеко од тога).

Отац је умро, то знамо. Да је ископан, то не одговара стварности, која ни за све остало не долази у обзир. Али, сневач прича: кад се био вратио са очевог погреба, почео га је болети један зуб. Он је тај зуб хтео лечити по пропису јеврејског учења: кад те твој зуб љути, онда га ишчупај, па је пошао зубару. Али, овај му је рекао: зуб не ваља вадити, с њим се мора имати стрпљења. Ја ћу нешто метнути у њ да га убијем; после три дана дођите опет па ћу га извадити.

То »извадити«, вели наједном сневач, то је ископавање из гроба.

Да ли сневач има право? То се, додуше, не слаже сасвим него само приближно, јер зуб и није извађен, већ нешто из њега, оно што је умртвљено. Али, после других искустава смемо заиста веровати у такве нетачности рада сна. Тако би сневач свог покојног оца сажео, стопио у једно јединство с умртвљеним, а ипак сачуваним зубом. Никакво чудо онда што се у очигледном сну јавља нешто бесмислено, јер ипак не може приличити оцу све што се каже за зуб. Где би уопште био између оца и зуба *tertium comparationis* који омогућава то сажимање?

Али, опет свакако мора бити тако, јер сневач вели даље како му је познато да, ако човек сања о зубу који је испао, онда то значи да ће изгубити неког члана породице.

Ми знамо да је то популарно тумачење нетачно или бар да је тачно само у једном простачки шаљивом смислу. Утолико ће нас више изненадити што тако започету тему ипак налазимо иза других делова садржине сна.

Иако ништа даље није захтевано, сневач сад почне причати о болести и смрти очевој, као и о свом односу према њему. Отац је био дуго болестан, нега и лечење болесниково стало је њега, сина, много новаца. Па, ипак, њему то никад није било превише, он никад није губио стрпљење, никад није имао жељу да се то већ једном свршава. Он се хвали да је према оцу имао право јеврејско поштовање, да се строго покоравао јеврејском закону. Зар нам ту не пада у очи једна противречност у мислима које припадају сну? Он је идентификовао зуб и оца. Са зубом је хтео поступати по јеврејском закону, по коме је донет закон да се зуб ишчупа кад наноси бол и јед. И према оцу је хтео поступити по пропису закона који пак овде гласи да се не треба обзирати на трошак и јед, да све тешкоће треба примити на се и не дати да се јави никаква непријатељска намера према објекту који наноси бол. Зар подударање не би било јаче ако би он збиља према болесном оцу показао слична осећања као према болесном зубу, то јест кад би желео да скора смрт учини крај његовој излишној, болној и скупој егзистенцији?

Ја не сумњам да је стварно то био његов став према оцу за време очеве дуготрајне болести и да је разметљивим уверавањима о његовом побожном поштовању био циљ да га одврате од тих сећања. Под таквим околностима јавља се обично жеља за очевом смрћу покривајући се маском једног сажаљивог размишљања, као: то би за њ било само спасење. Али, имајте добро у виду да смо ми овде и у самим скривеним мислима сна прешли границу. Њихов први удео био је несвестан свакако само повремено, то јест за време стварања сна, а непријатељска осећања према оцу била су вероватно трајно несвесна, потичу можда из детињског доба, па су се за време очеве болести каткад бојажљиво и прерушена увукла у свест. Са још већом поузданошћу можемо то тврдити за друге скривене мисли које су садржини сна дале јасне прилоге. Од непријатељских осећања према оцу не може се у сну ништа открити. Али, ако корен таквог непријатељства према оцу истражујемо у животу детета, ми се сећамо да се страх од оца развио отуда што се отац још у најранијим годинама дечковим противио његовом сексуалном делању, као што то и у доба после пубертета мора поновити из социјалних разлога. Тај однос према оцу важи и за нашег снервача; у његовој љубави према оцу било је доста примеса поштовања и страха чији је извор у раном полном застрашивању.

Из онанија-комплекса пак објашњавају се даљи ставови очигледног сна. *Он изгледа рђаво* — то додуше циља на даље речи зубареве, да изгледа рђаво кад се изгуби зуб на том месту; али се истовремено односи на рђав излед којим млад човек у доба полне зрелости одаје или се боји одати своје прекомерно сексуално задовољавање. Сневач је рђав изглед у очигледном сну пребацио са себе — не без извесног сопственог олакшања — на оца, што је једно од познатих вам преокретања која врши рад сна. *Он одонда опет живи* — то се поклапа са жељом васкрсавања као са обећањем зубаревим да ће зуб бити сачуван. Али је сасвим препредена реченица »сневач чини све *да он (отац) то не примети*«, срачуната на то да нас наведе на допуњавање: да је он умро. Једино допуњавање које има смисла произлази опет из онанија-комплекса, јер се разуме само по себи да мла-

дић чини све да би свој полни живот сакрио од оца. А сетите се напослетку да смо такозване снове зубних надражаја морали увек тумачити у смислу онаније и страха од казне због ње.

Ви видите како је постао тај неразумљиви сан. Увођењем једног чудног и варљивог сажимања, занемаривањем свих мисли из средине скривеног тока мисли, и стварањем вишесмислених творевина као замена за најдубље и у времену најудаљеније међу тим мислима.

4. Покушали смо већ више пута да приђемо оним трезвеним и баналним сновима који немају у себи ничега бесмисленог или чудног, али код којих се поставља питање: нашто човек сања тако безначајне ствари? Изнећу вам један нов пример ове врсте, три сна једне младе даме који спадају уједно, а десили су се исте ноћи.

А) Она пролази тремом своје куће и удари главом о лустер који виси ниско, тако да се искрвави.

Никакве успомене, ништа што се стварно десило. Њена саопштења тим поводом воде на сасвим друге путеве. »Ви знате како ми коса јако опада. Дете, рекла ми је мајка јуче, ако тако продужи, имаћеш главу као задњицу«. Глава дакле стоји овде наместо другог краја тела. Лустер можете без помоћи симболички разумети; сви предмети који се могу издужити симболи су мушког уда. Дакле, у питању је крвављење на другом крају тела, које постаје услед судара са пенисом. То би још могло бити вишесмислено; њене даље помисли показују да је посреди веровање да крвављење у менструацији постаје полним сношајем са мушкарцем — један део сексуалне теорије који има пуно верних међу незрелим девојкама.

Б) *Она види у винограду једну дубоку јаму, за коју зна да је постала од једног ишчупаног дрвета.* Њена је примедба на то да *њој при том недостаје* дрво. Хоће рећи да у сну није видела дрво, али исте речи служе изражају једне друге мисли, која сасвим утврђује символичко тумачење. Сан се односи на други један део детињских сексуалних теорија, на веровање да су девојчице првобитно имале исти полни орган као и дечаци, а да је његов доцнији облик постао ушкопљавањем (ишчупавањем једног дрвета).

В) *Она стоји пред фијоком свог писаћег стола, у којој јој је све тако добро познато да одмах зна ако је неко нешто дирао.* Фијока писаћег стола је — као свака фијока, сандук, кутија — женски полни орган. Она зна да се на полном органу могу познати знаци полног сношаја — како она мисли, и додира — па се дуго бојала таквог изобличења. Ја држим да се у сва три ова сна нагласак има ставити на *знање*. Она се сећа времена свога сексуалног истраживања, на чије је резултате онда била врло горда.

5) Опет један комадић симболике. Али, овог пута морам у једном кратком претходном извештају изложити најпре психичку ситуацију. Један господин, који је са једном женом провео једну љубавну ноћ, описује ту своју партнерку као једну од оних материнских природа код којих у љубавном сношају с човеком неодољиво пробија жеља за дететом. Али, околности оног састанка нагоне на једну опрезност услед које је од женског органа отклоњен оплођавајући излив семена. Пробудивши се после те ноћи жена прича следећи сан: *Један официр с једном црвеном капуљачом јури на улици за њом. Она бежи од њега, пење се уз степенице, а он једнако за њом. Задихана, стигне она у свој стан и закључа за собом врата. Он остане напољу, а кад је погледала кроз прозорче, седео је напољу на клупи и плакао.*

Ви свакако познајете у гоњењу од стране официра са црвеном капуљачом и у задиханом пењању приказивање полног акта. Што се сневачица закључава против гониоца, може вам служити као пример извртања која се у сну тако често употребљавају, јер уствари тај човек је избегао довршење љубавног акта. Исто тако је њена жалост пренета на партнера, он је тај који у сну плаче, чиме је у исто време наговештен излив семена.

Ви сте свакако каткад чули како се у психоанализи тврди да сви снови имају сексуално значење. Сад сте сами дошли дотле да можете оценити нетачност тог прекора. Познали сте снове жеља у којима је у питању задовољавање најјаснијих потреба, глади, жеђи, чежње за слободом, снове лености и снове нестрпљења, а исто тако и чисто пожудне и егоистичне

снове. Али, да јако изопачени снови претежно — опет не искључиво — изражавају сексуалне жеље, то свакако смете задржати у памћењу као резултат психоаналитичког истраживања.

6) Ја имам један нарочити разлог да нагомилам примере за примењивање симбола у сну. Ја сам се на нашем првом састанку жалио на то како је тешко доказивање а с тиме и изазивање уверења у настави психоанализе, и ви сте се одонда зацело сложили са мном. Али, поједина тврђења психоанализе ипак су у тако тесној вези да се уверење с једне тачке може лако проширити на један већи део целе психоанализе. За психоанализу могло би се рећи да ономе који јој пружи мали прст она одмах дохвати целу руку. Већ онај коме је објашњење омашки било јасно не може више, логички, избећи веровање у све друго. Једно друго исто тако приступачно место дато је у симболици снова. Изнећу вам већ објављени сан једне жене из народа, чији је муж стражар, а која зацело није никад чула нешто о симболици снова и о психоанализи.

»... *Онда се неко увукао у стан, а она је у страху дозивала неког стражара. Но овај је сложно са два »лупежа« отишао у једну цркву до које је водило више степеница. Иза цркве било је једно брдо, а на њему густа шума. Стражар је на себи имао један шлем, прстенаст оковратник и огртач. Имао је мрку пуну браду. Она два пробисвета, који су мирно ишли са стражаром, имали су кецеље опасане око кукова и свезане у облику џакова. Од цркве водио је један пут на брдо. Пут је са обе стране био обрастао травом и шибљем, које је било све гушће, тако да је на врху брда била права шума*«.

Лако ћете познати употребљене симболе. Мушки полни орган претстављен је тројством лица, а женски једним пределом са капелом, брдом и шумом. Опет наилазите на степенице као симбол сексуалног акта. Што се у сну зове брдом, зове се тако и у анатомији, наиме *mons veneris*, стидно брдо.

7) Опет један сан који се има решити уметањем симбола, интересантан и са доказном снагом отуда што је сам сневач превео све симболе, иако за тумачење снова није имао никаквих претходних теориских знања. То је понашање врло необично, а његови услови нису тачно познати.

»Он иде са својим оцем у шетњу на једно место које је свакако Пратер, јер се види ротунда, а пред њом један мањи испуст за који је привезана једна ваздушна лопта, која се пак чини прилично олабављена. Отац га пита нашто је све то; он се томе чуди, али му објашњава. Затим долазе у једно двориште у коме лежи прострта једна велика плоча од белог лима. Његов отац жели да од ње одломи један велики комад, али се пре тога обазире да то не би могао неко приметити. Он му вели да то треба само да каже надзорнику, па онда може узети без бојазни. Из тог дворишта воде једне степенице у једну јаму, чији су зидови меко постављени отприлике као каква кожна наслоњача. На крају те јаме је једна подужа платформа а затим почиње једна нова јама...«

Сневач тумачи сам: ротунда је мој полни орган, везана ваздушна лопта пред њом је мој пенис, на чију олабављеност имам да се жалим. Подробније, дакле, смемо превести да је ротунда задњица — коју дете по правилу рачуна у полне органе — а мања зграда испред ње су мошнице. У сну га отац пита шта је све то, то јест каква је сврха и функција полних органа. Појмљиво је да се тај однос може изврнути тако да је он тај који пита. Пошто таквог очевог питања уствари није никада било, мора се мисао сна схватити као жеља или је треба отприлике узети погодбено: »Да сам молио оца за објашњење сексуалних ствари«. Продужење те мисли наћи ћемо ускоро на другом месту.

Двориште у коме лежи распрострт лим не треба схватити у првом реду симболички, већ му је порекло у локалу где је очева радња. Из разлога обазривости ја сам ставио »лим« место другог материјала с којим отац тргује, не мењајући иначе ништа у самим речима сна. Сневач је ступио у очеву радњу и био је веома непријатно дирнут поступцима пре неисправним него исправним, на којима се добрим делом заснивала зарада. Зато би продужење горње мисли сна могло гласити: »(Да сам га питао), он би ме преварио, као што вара своје муштерије«. За откидање једног комада лима, које служи приказивању пословног непоштења, даје сам сневач друго објашњење: оно значи онанију. То нам је не само одавно познато него се врло добро

слаже и с тиме што је тајна онаније изражена супротношћу — сме се чинити отворено. Онда се сасвим могло очекивати да се онанистичка делатност намеће оцу, као и питање у првој сцени сна. Јаму он тумачи одмах, позивајући се на меко постављене зидове, као вагину. Да се силажењем, као иначе пењањем, жели описати *coitus* у вагини, то ја додајем на своју руку.

Појединости да иза прве јаме долази дужа платформа, па онда нова јама, објашњава он сам биографски. Он је неко време имао полних сношаја, па их је напустио услед спречености у њиховом вршењу и нада се да ће их сад, помоћу лечења, моћи наставити.

8) Оба следећа сна једног странца с јаким склоностима ка полигамији саопштавам вам као доказ за тврђење да се сопствено *ја* јавља у сваком сну, и тамо где је оно за очигледну садржину скривено. Куфери у тим сновима јесу женски симболи.

А) *Он одлази на пут, његов пртљаг је однет колима на станицу, много куфера нагомилано, међу њима два велика црна, као узор-куфери. Он вели некоме утешно: дакле, ови путују с нама само до станице.*

Он путује уистини с врло много пртљага, али доноси и врло много прича о женама кад дође на лечење. Два црна куфера одговарају двема црним женама које сад у његовом животу играју главну улогу. Једна од њих хтела је за њим допутовати у Беч; по мом савету он ју је телеграфски одбио.

Б) Једна сцена на царинарници: *Један сапутник отвара куфер и вели, пушећи равнодушно једну цигарету: ту нема ништа. Цариник му, изгледа, верује, али ипак заграби још једном унутра и нађе нешто што је баш особито забрањено. Путник онда резигнирано вели: шта да се ради.*

Он сам је путник, а ја цариник. Он је иначе врло искрен у својим исповедањима, али је имао намеру да ми прећути једну новостечену везу с једном дамом, јер је с правом могао мислити да она мени није непозната. Мучну ситуацију у којој је изобличен он преноси на једну страну особу, тако да изгледа да се он сам и не појављује у том сну.

9) Ево једног примера за један симбол који још нисам поменуо:

Он сретне своју сестру у пратњи двеју пријатељица, које су и саме сестре. Он пружи руку обема а сестри не.

Никакво надовезивање на неки стварни догађај. Његове мисли воде га чак шта више у једно доба када га је навело на размишљање опажање да се девојачке груди развијају тако касно. Обе сестре су дакле дојке, он би их радо дохватио руком, само да то није његова сестра.

10) Ево једног примера за симболику смрти у сну:

Он иде с двема особама, чија имена зна, али их је заборавио кад се пробудио, преко једног врло високог, стрмог гвозденог брвна. Наједном обе нестану, и он види једног аветињског човека с капуљачом и у платненом оделу. Он га пита да ли је он разносач брзојава... Не. Да ли је кочијаш? Не. Он онда одлази, осећа још у сну велики страх и, пробудивши се, продужава сан у фантазији замишљајући да се гвоздени мост наједном сруши а он падне у понор.

Особе код којих се наглашава да су непознате, да им се име заборавило, обично су врло блиске. Сневач има две сестре; ако би можда он њима двема желео смрт, онда би било сасвим право кад би га зато мучио страх од смрти. Поводом разносача депеша он примећује да ти људи увек доносе несрећне вести. По униформи, то би могао бити и палилац фењера, који пак фењере и гаси, дакле као што дух смрти гаси буктињу (живота). На кочијаша он надовезује Уландову песму о путовању по мору краља Карла и сећа се једне опасне вожње по мору са двојицом другова, на којој је он играо улогу краља из песме. Поводом железничког моста пада му на ум једна недавна несрећа и глупа изрека: живот је један мост на ланцима.

11) Као други пример приказивања смрти нека послужи овај сан: *Један непознат господин предаје за њ једну црно оивичену посетницу.*

12) У вишеструком погледу интересоваће вас следећи сан, у чије претпоставке спада свакако и једно неуротично стање:

Он се вози железницом. Воз се зауставља на отвореном пољу. Он држи да претстоји нека несрећа — мора се мислити

да се бежи — пролази кроз сва одељења воза и убија све који му наиђу у сусрет, кондуктера, машиновођу, итд.

На то се надовезује сећање на причу једног пријатеља. На једној прузи у Италији превожен је у једном полукупеу један лудак, али је омашком ту пуштен и један путник. Лудак је убио сапутника. Он дакле идентификује себе с тим лудаком и своје право на то образложава присилном претставом која га каткад мучи: да мора »уклонити све сведоке«. Али, потом он сам налази једну бољу мотивацију која постаје повод сну. Јуче је у позоришту видео поново девојку којом се хтео оженити, али с којом је прекинуо, зато што му је давала повода за љубомору. С обзиром на јачину до које се код њега пење љубомора, он би заиста био луд да се хтео њом оженити. То значи: он је сматра тако непоузданом да би из љубоморе морао побити све људе који му наиђу на пут. Идење кроз низ соба — овде одељења — познали смо већ као симбол ожењености — супротност према једном браку.

Поводом заустављања воза на отвореном пољу и поводом бојазни од неке несреће, он казује: кад се једном, приликом једне вожње железницом, десило такво изненадно заустављање изван станица, изјавила је једна млада дама, сапутница, да можда претстоји судар и да је онда најкориснија обазривост да се ноге дигну увис. А то »дизање ногу увис« играло је улогу и у многим шетњама и излетима у слободну природу, које је он чинио са оном девојком у прво срећно време љубави. Један нов доказ за то да би он морао бити луд да би се сад њом оженио. Да је код њега ипак постојала жеља да буде тако луд, ја сам смео сматрати као поуздано на основу свога познавања ситуације.

ТРИНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

АРХАЈСКЕ ЦРТЕ И ИНФАНТИЛИЗАМ СНА

Госпође и господо! Надовежимо опет на наш резултат да рад сна, под утицајем цензуре сна, преводи латентне мисли сна на један други начин изражавања. Латентне мисли нису ништа друго до познате нам свесне мисли нашег будног живота; нови начин изражавања неразумљив нам је многоструким цртама. Казали смо да се он враћа у стања нашег интелектуалног развоја која смо одавно превазишли, на говор у сликама, на симболичке односе, можда и на односе који су постојали пре развића нашег мисаоног говора. Зато смо ми тај начин изражавања у раду сна назвали *архајским* или *регресивним*.

Из тога можете извести закључак да би се дубљим проучавањем рада сна морало успети да се добију драгоцени подаци о почецима нашег интелектуалног развића који нису довољно познати. Ја се надам да ће бити тако, али тај посао досад још није предузет. Древно доба у које нас враћа рад сна двојако је: прво, индивидуално древно доба, детињство, а с друге стране, уколико свака индивидуа у свом детињству на неки начин скраћено понавља цело развиће људског рода, па и то древно доба, филогенетско. Да ли ће поћи за руком да се разликује који део латентних душевних процеса потиче из индивидуалног, а који из филогенетског прадоба — ја то не сматрам за немогућно. Тако се, на пример, мени чини да се симболички односи које појединац није никад учио могу с правом сматрати као филогенетско наслеђе.

Међутим, то није једини архајски карактер сна. Ви свакако сви познајете из искуства на себи чудну амнезију детињства. Мислим чињеницу да прве године живота, до пете, шесте или

осме, нису у памћењу оставиле трагове као доцније доживљавање. Наилази се додуше на поједине људе који се могу похвалити да имају непрекидно сећање од раног почетка до данашњег дана, али је несравњиво чешћи случај супротан однос, празнине у памћењу. Држим да се нисмо довољно начудили тој чињеници. Дете од две године уме већ добро да говори, ускоро оно показује да се уме снаћи у компликованим душевним ситуацијама и испољава се изражајима о којима му после много година причају, али које је оно само заборавило. А при том је памћење у раним годинама способније, јер је мање преоптерећено него у доцнијим годинама. Нема такође никаквог разлога да се функција памћења сматра за неки нарочито висок или тежак душевни рад; напротив, може се наћи добро памћење и код лица која интелектуално стоје врло ниско.

Као другу особеност, која је стављена изнад те прве, морам навести да се из празнине сећања, која обухвата прве године детињства, издвајају поједина добро очувана сећања, која су обично пластички јасна, а која то задржавање у памћењу не могу оправдати. Са материјалом од утисака које стичемо у доцнијем животу наше памћење поступа тако да врши известан избор. Оно задржава оно што је у ма ком погледу важно, а неважно одбацује. Са сећањима, задржаним из детињства, ствар стоји друкчије. Она не морају одговарати важним доживљајима у детињским годинама, чак ни таквима који би се с детињег становишта морали чинити важни. Она су често тако банална и сама по себи тако безначајна да се зачуђено питамо зашто се баш та појединост отела заборави? Ја сам у своје време покушао да загонетку амнезије детињства и остатака сећања који је прекидају испитам помоћу анализе, па сам дошао до резултата да је и код детета остало у сећању само оно што је важно. Само што је већ познатим вам процесима сажимања, а нарочито померања, оно што је важно у сећању замењено нечим другим што се чини неважно. Зато сам те детињске успомене назвао *сећањима покрића;* темељитом анализом из њих се може развити све заборављено.

У психоаналитичким лечењима редовно се поставља задатак да се детињска празнина сећања испуни, и уколико лечење

уопште полази за руком, дакле веома често, ми успевамо да поново изнесемо на видело и садржину оних година детињства покривених заборавом. Ти утисци нису никад били стварно заборављени, само су били неприступачни, латентни, припадали су несвесноме. Али, дешава се да се они и спонтано појаве из несвеснога, а то се дешава у вези са сновима. Види се да живот снова уме наћи приступа до тих латентних инфантилних доживљаја. У литератури су забележени лепи примери за то, а ја сам и сам могао дати по који такав прилог. Сањао сам једном, у извесној вези, о једној особи која ми је свакако била учинила неку услугу и коју сам јасно видео пред собом. То је био један ћорав човек малог стаса, дебео, са главом усађеном дубоко у рамена. Из везе с осталим извео сам да је лекар. Срећом, могао сам своју још живу мајку питати како је изгледао лекар мога места рођења, које сам оставио у трећој години живота, и од ње сам сазнао да је био ћорав, мали, дебео, са главом дубоко усађеном у рамена, а дознао сам и поводом ког је несрећног случаја, од мене заборављеног, он мени указао помоћ. То располагање заборављеним материјалом из првих година детињства чини једну другу архајску црту сна.

То обавештење преноси се и на једну другу од загонетака на које смо досад наишли. Ви се сећате с каквим је чуђењем примљено кад смо дошли до сазнања да су изазивачи снова енергично рђаве и разуздано сексуалне жеље, које су учиниле неопходном цензуру сна и изопачење сна. Ако смо неки такав сан протумачили сневачу, и ако, у најповољнијем случају, он сам не напада тумачење, онда он ипак редовно поставља питање одакле му долази таква жеља, пошто је он сам осећа као туђу и свестан је управо супротне жеље. Не треба да се плашимо показати то порекло. Те опаке жеље потичу из прошлости, често из једне прошлости која није сувише далеко. Може се показати да су оне некад биле познате и свесне, иако то данас више нису. Жена, чији сан значи да би она своју јединицу, сада седамнаестогодишњу кћер, желела видети мртву пред собом, налази, под нашим руководством, да је у једно време збиља имала ту жељу смрти кћерине. Дете је плод једног несрећног, убрзо растављеног брака. Кад је дете још носила у материци,

она је једном после једне жестоке сцене са својим мужем, у наступу беса, ударала песницама по свом трбуху да би убила дете у њему. Колико је мајки које данас воле своју децу нежно, можда претерано нежно, а међутим зачеле су их против воље и онда су желеле да се живот у њима не развија даље; чак су ту жељу привеле и у различна, срећом безопасна, дела. Дакле, жеља смрти љубљене особе, доцније тако загонетна, потиче из времена првих односа према њој.

Отац, чији сан оправдава тумачење да он жели смрт свога најстаријег и највише вољеног детета, такође се најзад морао сетити да му та жеља некад није била страна. Кад је то дете било још на сиси, отац, незадовољан својим брачним избором, помишљао је често да, кад би умрло то мало биће које за њ ништа не значи, онда би он био опет слободан и учинио би бољу употребу од своје слободе. Исто порекло може се показати код једног великог броја сличних појава мржње; оне су успомене на нешто што припада прошлости, што је једном било свесно и одиграло своју улогу у душевном животу. Ви бисте из тога хтели извући закључак да таквих жеља и таквих снова не сме бити ако се такве промене у односу према једној особи нису десиле, ако је тај однос отпочетка био увек истог смисла. Ја сам готов да вам допустим тај закључак, само ћу вас опоменути да узмете у обзир не саме речи сна већ његов смисао после тумачења. Може се десити да је очигледни сан о смрти једне љубљене особе само узео на се једну страшну маску, а да значи нешто сасвим друго, или да је љубљена особа одређена за варљиву замену неке друге особе.

Али, исто стање ствари изазваће код вас једно друго, далеко озбиљније питање. Рећи ћете: иако је та жеља смрти једном постојала и сећање је потврди, то ипак још није никакво објашњење. Она је одавно савладана и данас може постојати у несвесноме само као просто сећање без дејства, а не као снажна тежња. Ништа и не говори у прилог томе. Нашто би дакле уопште била изазвана у сну? То је питање заиста оправдано; покушај да на њ одговоримо одвео би нас сувише далеко и нагнао би нас да заузмемо становиште у једној од најважнијих тачака науке о сновима. Али, ја сам принуђен да останем

у границама наших излагања и да се уздржавам. Припремите се на то привремено одрицање. Задовољимо се утврђивањем чињенице да се та савладана жеља може показати као изазивач сна, па наставимо истраживање: да ли и друге зле жеље допуштају исто извођење из прошлости?

Останимо код тих жеља отстрањивања, које најчешће смемо свести на неограничени егоизам сневачев. Врло често можемо показати да је једна таква жеља творац снова. Кад год нам је ма ко у животу стао на пут — а како то често мора бити случај услед компликација у животним односима! — одмах је сан готов да га уништи, па био он отац, мати, брат, сестра, брачни друг и сл. Доста смо се ишчуђавали због те рђавости људске природе и заиста нисмо били склони да олако претпоставимо тачност тог резултата тумачења снова. Али, кад смо већ упућени на то да порекло таквих жеља тражимо у прошлости, онда одмах откривамо период индивидуалне прошлости, у коме нас такав егоизам и такве жеље и према најближима више не чуде. Баш у оним првим годинама, које су доцније скривене амнезијом, дете показује тај егоизам често екстремно изражен, а јасне почетке или тачније остатке тога испољава редовно. Дете заправо воли најпре само себе, па тек доцније научи да воли друге, да жртвује другима нешто од свога ја. И особе које се чини да воли отпочетка оно воли најпре зато што су му потребне, што не може без њих, дакле опет из егоистичних мотива. Тек доцније љубав постаје независна од егоизма. Оно се уствари *на егоизму учило волети*.

Биће поучно у овом погледу упоредити детиње држање према браћи и сестрама са држањем према родитељима. Мало дете не мора волети своју браћу и сестре, често их очигледно не воли. Несумњиво је да оно мрзи у њима своје супарнике, а познато је како то држање траје често без прекида годинама, до доба зрелости, па чак и доцније. То држање се доста често замени или, рецимо боље, прекрије нежнијим, али се чини да је непријатељско држање по правилу раније. Оно се може најлакше посматрати на деци од 2½ до 4 и 5 година, ако придође нов братић или сестрица. Они се обично дочекају врло непријатељски. Сасвим су обичне изјаве: »не волим га«, »нека га

рода опет однесе«. Доцније се искоришћује свака прилика да се придошлица унизи, а нису ништа нечувено чак и покушаји да се оно повреди, директни атентати. Ако је мања разлика у годинама, онда дете, кад му се пробуди интензивнија душевна делатност, већ налази пред собом супарника, па му се прилагоди. Ако је разлика већа, онда ново дете може отпочетка изазвати извесне симпатије као један интересантан објекат, као нека врста живе лутке, а ако је разлика 8 година и више, онда се већ могу јавити, нарочито код девојчица, осећања материнског старања. Али, искрено речено, ако се иза неког сна открије жеља за смрћу брата или сестре, онда ту жељу обично не треба сматрати загонетном, а њен узор се лако налази у раном детињском добу, доста често и у доцнијим годинама заједничког живота.

Вероватно нема дечје собе без жестоких сукоба међу њеним становницима. Разлози су: такмичење о родитељску љубав, о заједничку имовину, о просторије у стану. Непријатељска осећања могу се односити на старију као и на млађу браћу и сестре. Мислим да је Bernard Shaw био тај који је изрекао ову реч: ако има кога ко једну младу енглеску даму мрзи више него њена мајка, онда је то њена старија сестра. Али, у тој изреци има нешто што нас зачуђава. Мржња према браћи и сестрама могла би нам се још по невољи чинити појмљивом, али како се осећања мржње могу увући у однос између кћери и мајке, између родитеља и деце?

Тај однос је без сумње и повољнији кад се посматра са стране детета. То одговара и нашем очекивању; нама се чини далеко одвратније кад недостаје љубав између родитеља и деце него кад недостаје између браће и сестара. Ми смо у првом случају такорећи посветили нешто што смо у другом случају оставили непосвећеним. Међутим, свакидашње посматрање може нам показати како често осећајни односи између родитеља и одрасле деце заостају иза идеала који је друштво поставило, колико је непријатељства ту скривено, које би се испољило да га не задржавају примесе поштовања и нежних осећања. Мотиви за то су опште познати и показују тежњу да раздвоје лица истог пола, кћер од мајке, оца од сина. Кћи види у мајци ауто-

ритет, који ограничава њену вољу и има задатак да јој наметне да се одрекне сексуалне слободе, као што захтева друштво, а у појединим случајевима види у њој и супарницу која се не да потиснути. Исто то понавља се још оштрије између оца и сина. За сина је отац утеловљење сваке социјалне стеге, коју он против воље сноси; отац му онемогућава да ради по својој вољи, да се рано сексуално задовољава и да ужива заједничка породична добра, ако она постоје. Очекивање очеве смрти иде у случају престолонаследника до једне висине која се граничи с трагичним. Мање се чини угрожен однос између оца и кћери, мајке и сина. Нарочито овај последњи однос даје најчистије примере једне непромењиве, никаквим егоистичним обзиром непомућене нежности.

Нашто ја говорим о тим стварима које су баналне и опште познате? Зато што постоји очигледна тежња да се њихов значај у животу оспори и да се социјални идеал сматра као испуњен много чешће него што је стварно испуњен. Али је боље да психолог рекне истину него да се тај задатак остави цинику. То оспоравање односи се свакако само на реални живот. Уметности приповедачког и драматског песништва оставља се слобода да себи стави у службу мотиве који произлазе из рушења тог идеала.

Код великог броја људи не треба дакле да се чудимо ако сан открије њихову жељу за отстрањењем родитеља, специјално оног родитеља који је истог пола. Смемо претпоставити да та жеља постоји и у будном животу и каткад чак постаје свесна, ако се може маскирати неким другим мотивом, као у случају нашег сневача у примеру 3, сажаљењем према оцу због његове излишне патње. Ретко у том односу влада само непријатељство, далеко чешће се оно повлачи иза нежнијих осећања, од којих буде сузбијено, те мора чекати док га неки сан у неку руку не изолује. Што нам сан, услед таквог изоловања, показује као превелико, то опет спласне кад га после тумачења уврстимо у животну целину (H. Sachs). Али, ту жељу сна налазимо и тамо где она нема никаквог ослона у животу и где је одрастао човек у будном стању никад не би морао признати. То има свога разлога у томе што се најдубљи и најсталнији по-

вод отуђивања, нарочито између лица истог пола, показао већ у рано доба детињства.

Мислим на љубавно супарништво с јасно истакнутим полним карактером. Син почиње већ као мало дете да осећа нарочиту нежност за мајку, коју сматра као нешто сопствено своје, док оца осећа као конкурента, који му оспорава ту сопственост, а исто тако мала кћи види у мајци једно лице које ремети њен нежни однос према оцу и заузима једно место које би она сама могла врло добро попунити. Из посматрања се може сазнати у како ране године залази то држање које ми називамо *Едип-комплексом*, зато што легенда о Едипу реализује, са врло незнатним ублажавањем, обадве екстремне жеље, које произлазе из синовљеве ситуације: *убити оца а мајку узети за жену*. Нећу тврдити да Едип-комплекс исцрпљује однос деце према родитељима; тај однос може лако бити много компликованији. Осим тога, Едип-комплекс може бити јаче или слабије развијен, може се чак обрнути, али он је редован и врло важан фактор детињег душевног живота, и ми смо пре у опасности да потценимо него да преценимо његов утицај и утицај последица које се из њега развијају. Уосталом, деца реагирају Едиповим ставом често на потстицај родитеља, који се у свом љубавном избору често руководе полном разликом, тако да отац више воли кћер, а мати више сина, или, ако љубав у браку охладни, сматрају их као замену за љубавни објекат који је изгубио вредност.

Не може се тврдити да је свет био врло захвалан психоаналитичком истраживању за откриће Едип-комплекса. Оно је, напротив, изазвало најжешћи отпор одраслих, а лица која су закаснила да учествују у порицању тог забрањеног или табуисаног осећајног односа поправила су своју грешку доцније протумачивши комплекс тако да су му одузели вредност. По моме непромењеном уверењу, ту нема ништа да се пориче, и ништа да се улепшава. Ваља се спријатељити с чињеницом која је од саме грчке легенде призната као неизбежна коб. Интересантно је, међутим, да је Едип-комплекс, избачен из живота, препуштен поезији, у неку руку уступљен на слободно располагање. O. Rank је у једној брижљивој студији показао како је баш Едип-комплекс дао драмској поезији богатих мотива у бескрајним

модификацијама, ублажавањима и прерушивањима, дакле у онаквим изопачењима каква смо већ познали као дело једне цензуре. Тај Едип-комплекс смемо дакле приписати и оним сневачима који су били тако срећни да у доцнијем животу избегну конфликте са својим родитељима, а чврсто везано с тим комплексом налазимо оно што ми називамо *комплексом кастрације*, а то је реакција на сексуално застрашивање или спречавање прераног детињског сексуалног делања, што се приписује оцу.

Досадашњим открићима упућени на проучавање детињег душевног живота, ми се сад смемо надати да ће се на сличан начин објаснити и порекло другог дела забрањених жеља сна, претераних сексуалних осећања. Тако добијамо потстицај да проучавамо и развиће дечјег сексуалног живота и при том сазнајемо из више извора следеће: пре свега је једна заблуда, која се не може одржати, одрицати детету сексуални живот и претпостављати да сексуалност почиње тек у доба пубертета са сазревањем полних органа. Дете има напротив од самог почетка богат сексуални живот, који се у многим тачкама разликује од сексуалног живота који доцније важи као нормалан. Што ми у животу одраслих називамо »перверзним« отступа од нормалнога у следећим тачкама: прво, занемаривањем границе између врста (провалије између човека и животиње); друго, прекорачењем границе гађења; треће, границе родоскврњења (забране да се сексуално задовољење тражи код сродника блиских по крви); четврто, хомосексуалношћу; и пето, преношењем улоге полног органа на друге органе и делове тела. Све те границе не постоје од самог почетка, већ се подижу тек постепено у току развића и васпитања. Мало дете је од њих слободно. Оно још не познаје никакву оштру провалију између човека и животиње; охолост с којом се човек одваја од животиње развија се код њега тек доцније. Оно не показује упочетку никакво гађење од екскремената, већ га научи полако под утицајем васпитања; оно не придаје никакву нарочиту вредност разлици полова, штавише замишља код оба пола исте полне органе; оно управља своје прве сексуалне жеље и своју радозналост на њему најближе и из других разлога најмилије особе,

родитеље, браћу и сестре, особе које га негују; најзад, код њега се показује оно што се поново јавља доцније на врхунцу љубавног односа: да оно не очекује задовољство само од полних органа, већ да и многи други делови тела захтевају за се исту осетљивост, могу прибавити слична осећања пријатности и тако одиграти улогу полних органа. Дете се дакле може назвати »полиморфно перверзним«, а што се од свих тих тежњи код њега показују само трагови, то долази с једне стране од њиховог незнатног интензитета у поређењу са доцнијим животним добима, а с друге стране отуда што васпитање одмах енергично угушује све сексуалне манифестације детиње. То угушивање продужава се такорећи и у теорију, пошто се одрасли труде да превиде један део детињских сексуалних манифестација, а један други део да протумаче тако да му одузму његову сексуалну природу, и да онда могу све порицати. Често исти људи прво у дечјој соби немилостиво бесне против свих дечјих сексуалних непристојности, а после за писаћим столом бране сексуалну чистоћу те деце. Где су деца остављена сама себи или под утицајем завођења, она показују често сасвим значајне производе перверзне сексуалне делатности. Наравно, одрасли имају право да то као »детињарију« и »играње« не узимају сувише озбиљно, јер се дете ни пред судом обичаја ни пред законом не може сматрати пуноважним и одговорним; али, те ствари ипак постоје, оне имају значаја и као знаци наслеђене конституције и као узроци и помагачи доцнијег развића; оне нам дају обавештења о дечјем сексуалном животу и према томе о човечјем сексуалном животу уопште. Ако ми дакле иза својих изопачених снова поново налазимо све те перверзне жеље, онда то само значи да је сан и у тој области отишао назад до инфантилног стања.

Нарочито наглашавање међу тим забрањеним жељама заслужују још инцестуозне жеље, то јест жеље управљене на полни сношај са родитељима и браћом односно сестрама. Ви знате какво се гнушање у људском друштву осећа или бар јавно испољава према таквом сношају и колику важност имају забране које се односе на то. Чињени су најсилнији напори да се објасни тај страх од инцеста. Једни су мислили да су у тој

забрани психички претстављени обзири одгајивања од стране природе, јер би плођење међу домаћима погоршало расне особине; други су тврдили да се услед живота у заједници од ране младости сексуална пожуда одвраћа од особа које су ту у питању. Уосталом, у оба случаја избегавање инцеста било би обезбеђено аутоматски, те се не би могло разумети нашто су потребне строге забране, које пре указују на постојање једног јаког прохтева. Психоаналитичка испитивања показала су несумњиво да је инцестуозни љубавни избор штавише први и редовни, а да се тек доцније према њему јави отпор, који се свакако не може извести из индивидуалне психологије.

Изложимо укратко све што нам је дало удубљивање у дечју психологију. Нашли смо не само да је материјал заборављених детињских доживљаја приступачан сну, него смо видели и да дечји душевни живот са свима својим особеностима, својим егоизмом, својим инцестуозним љубавним избором, итд., продужава постојати за сан, дакле у несвесноме, и да нас сан сваку ноћ враћа на тај инфантилни ступањ. Тако нам је потврђено *да је несвесно у душевном животу инфантилно*. Утисак који нас је изненађивао, — да у човеку има толико зла — почиње слабити. То ужасно зло напросто је оно што је почетно, примитивно, инфантилно у душевном животу, које код детета можемо наћи у дејству, али које код њега превиђамо делом због његових малих димензија, а делом не узимамо озбиљно, јер од детета не захтевамо никакву етичку висину. Враћајући се на тај ступањ, сан чини утисак као да је он изнео на видело зло у нама. Али, то је само варљива привидност, од које смо се дали уплашити. Ми нисмо тако зли као што би се могло претпоставити према тумачењу снова.

Ако су зле жеље снова само инфантилизми, враћање почецима нашег етичког развића, пошто нас сан чини просто опет децом у мишљењу и осећањима, то немамо разумног разлога да се стидимо тих опаких снова. Али, разумно чини само један део душевног живота, у души се осим тога збива штошта што није разумно, и тако се дешава да се ми ипак, неразумно, стидимо таквих снова. Подвргавамо их цензури сна, стидимо се и љутимо се ако је којој од тих жеља изузетно пошло за руком

да до свести допре у тако неизопаченом облику да је морамо познати, штавише ми се каткад стидимо изопачених снова управо као да их разумемо. Сетите се само огорченог суда оне честите старе даме о њеном нетумаченом сну о »љубавним услугама«. Проблем, дакле, још није окончан, те је могућно да даљим испитивањем зла у сновима дођемо до другог суда и друге оцене о људској природи.

Као резултат целог истраживања имамо два сазнања, која пак значе почетак нових загонетки, нових сумњи. Прво: регресија рада сна није само формална већ и материјална. Она не преводи само наше мисли на један примитивни облик изражавања, већ изазива поново и особености нашег примитивног душевног живота, стару надмоћ нашег ја, првобитне жеље нашег сексуалног живота, штавише и наш стари интелектуални посед, ако као посед смемо схватити симболичке односе. А друго: све то старо, инфантилно, што је некад имало власт и самовласт, данас морамо приписати несвесноме, о коме сад имамо промењене и проширене претставе. Несвесно није више назив за повремено латентно, несвесно је нарочита душевна област са сопственим жељама, сопственим начином изражавања и са душевним механизмима, који су њој својствени, а иначе нису у дејству. Али, латентне мисли сна, које смо нашли тумачењем снова, нису из те области; оне су, напротив, исте као што бисмо их могли имати у будном стању. Међутим, оне су ипак несвесне; како дакле да се та противречност реши? Почињемо слутити да ту треба учинити извесно одвајање. Нешто што потиче из нашег свесног живота и има његове особине — ми то зовемо: остаци дана — спаја се са нечим другим, из оне области несвеснога, да би се створио сан. Између та два дела обавља се рад сна. Утицај несвеснога на остатке дана садржи свакако услов за регресију. То је најдубље сазнање о суштини сна до кога смо могли доћи пре него што смо испитали и друге душевне области. Али, ускоро ће бити време да несвестан карактер латентних мисли сна назовемо једним другим именом, за разлику од несвеснога из оне инфантилне области.

Ми можемо, наравно, поставити и питање: шта душевну активност за време спавања нагони на ту регресију? Зашто она

без ње не изилази накрај са душевним надражајима који ремете спавање? А ако се она ради цензуре сна мора послужити прерушавањем у стари, сад неразумљиви облик изражавања, чему јој служи васкрсавање старих, сад савладаних душевних покрета, жеља и карактерних особина, дакле материјална регресија, која долази уз формалну? Једини одговор који би нас задовољио био би: да се само на тај начин може створити неки сан, да отклањање надражаја у сну динамички није могућно друкчије. Али, засад немамо права дати такав одговор.

ЧЕТРНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

ИСПУЊЕЊЕ ЖЕЉА

Господе и господо! Треба ли да вам још једном изнесем пред очи пут који смо досад прешли? Наиме: како смо, примењујући своју технику, наишли на изопачење снова, решили да то за први мах оставимо пострани, добивши из детињских снова податке од пресудног значаја за суштину снова? Како смо после, наоружани резултатима тог истраживања, почели директно испитивати изопачење снова, које смо, надам се, напредујући корак по корак, савладали? Али, сад морамо себи рећи да све оно што смо на једном и на другом путу нашли није између себе сложно. Наш задатак је да једне и друге резултате спојимо и измиримо.

Са обе стране показало нам се да се рад сна састоји поглавито у претварању мисли у халуцинаторно доживљавање. Како се то може догодити? То је доста загонетно, али то је проблем опште психологије на коме овде не треба да се задржава. Из дечјих снова сазнали смо да је циљ рада сна да испуњењем жеље отклони душевни надражај који ремети спавање. О изопаченим сновима нисмо могли тврдити ништа слично док их нисмо умели тумачити. Али, ми смо се отпочетка надали да ћемо изопачене снове моћи свести на иста гледишта као и инфантилне. Прво испуњење те наде донело нам је сазнање да су сви снови уствари дечји снови, да сви раде са инфантилним материјалом, са детињским душевним покретима и механизмима. Пошто сматрамо да смо објаснили изопачење снова, морамо прећи на испитивање: да ли схватање снова као испуњење жеља важи и за изопачене снове?

Тек недавно смо подвргли тумачењу читав низ снова али не обзирући се на испуњење жеља. Уверен сам да вам се при том често наметало питање: а где је испуњење жеља које је тобож циљ рада сна? То је питање важно; оно је наиме постало питање наших лаичких критичара. Као што знате, човечанство има инстинктивну одвратност према интелектуалним новинама. У њена испољавања спада и то да се једна таква новина одмах сведе на најмањи обим, по могућству да се збије у једну реч — лозинку. За ново учење о сновима том лозинком је постало испуњење жеља. Лаик поставља питање: где је испуњење жеља? Поставља га одмах чим је чуо да сан треба да је испуњење жеља, и, постављајући га, одговара негативно. Њему одмах падају на ум небројени сопствени снови, у којима се на снevање надовезивала непријатност, која је ишла до силног страха, тако да му се тврђење психоаналитичке науке о сновима чини сасвим невероватно. Нама је лако одговорити му да испуњење жеља код изопачених снова не може бити очигледно, већ се тек мора тражити, тако да се пре тумачења сна не може показати. Ми знамо и да су жеље тих изопачених снова забрањене, цензуром сузбијене жеље, чија је егзистенција управо и постала узрок изопачења сна, мотив за посредовање цензуре сна. Али, нестручном критичару тешко је доказати да се пре тумачења сна не може постављати питање о његовом испуњењу жеља. Он ће то сваки пут опет заборавити. Његово негативно држање према теорији испуњења жеља није уствари ништа друго до последица цензуре сна, замена и излив непризнавања тих цензурисаних жеља сна.

Наравно, и ми ћемо имати потребу да себи објаснимо то што постоје тако многи снови са мучном садржином и нарочито што постоје снови страха. Ту ми први пут наилазимо на проблем афеката у сновима, који би био достојан једне засебне студије, али нас нажалост не сме забавити. Ако је сан испуњење жеља, онда би свакако мучна осећања у сну свакако била немогућна; ту лаички критичари, чини се, имају право. Али, у обзир долазе три врсте компликација на које они нису мислили.

Прво: може бити да раду сна није потпуно успело да оствари испуњење жеља, тако да од мучног афекта мисли сна остаје један део за очигледан сан. Анализа би онда морала показати да су те мисли сна биле још далеко мучније него сан, из њих начињен. А толико се увек и може показати. У том случају признајемо да рад сна није постигао свој циљ, као што ни сан о пићу поводом надражаја од жеђи не постиже циљ да угаси жеђ. Човек остаје жедан и мора се пробудити да би пио. Али, ипак је то био прави сан, који није ништа изгубио од своје суштине. Морамо рећи: *Ut desint vires tamen est laudanda voluntas.* Бар намера, која је очигледна, остаје за похвалу. Такви случајеви неуспеха нису никакав редак догађај. Ту дејствује и то што раду сна много теже полази за руком да у свом смислу мења афекте него садржаје; афекти су каткад врло отпорни. И тако се дешава да, док је рад сна прерадио мучну садржину мисли сна у испуњење једне жеље, дотле мучни афекат продире у сан још непромењен. У таквим сновима афекат се више и не слаже са садржином, и наши критичари могу рећи да је сан испуњење жеља тако мало да у њему чак и једна безначајна садржина може изазвати мучна осећања. Насупрот тој неразумној примедби, рећи ћемо да тежња рада сна за испуњењем жеља излази на видело најјасније баш у таквим сновима зато што је изолована. Заблуда долази отуда што онај који не познаје неурозе замишља везу садржине и афекта сувише тесном и зато не може схватити да се садржина мења а да се истовремено не мења и изражај афекта који уз њу иде.

Један други, далеко важнији и дубљи моменат, који лаик такође занемарује, је следећи. Испуњење једне жеље морало би свакако донети задовољства, али је и питање: коме? Наравно ономе који има жељу. Али, ми знамо да сневач одржава један сасвим особит однос према својим жељама. Он их одбацује, цензурише, кратко речено не воли их. Њихово испуњење не може му дакле донети задовољство, већ само супротно од тога. А искуство показује да се та супротност — што још има да се објасни — јавља у облику страха. Сневач се дакле у своме односу према својим жељама сна може схватити само као збир двеју особа које су ипак везане једном јаком заједницом. Место

свих даљих излагања изнећу вам једну познату бајку, у којој ћете наћи опет исте односе. Једна добра вила обећа једном сиромашном људском пару, човеку и жени, да ће испунити три прве жеље њихове. Они су блажени и реше да брижљиво одаберу те три жеље. Али, жена буде заведена мирисом пржених кобасица из суседне колибе да и себи пожели пар таквих кобасица. Тог часа ето кобасица; то је испуњење прве жеље. На то се човек наљути па у свом гневу пожели да се кобасице обесе жени о нос. И то се деси, те се кобасице не могу више скинути са свог новог места; то је испуњење друге жеље, али то је жеља човекова; жени је испуњење те жеље врло непријатно. Ви знате шта бива даље у тој бајци. Пошто су њих двоје у основи једно, муж и жена, трећа је жеља морала бити да се кобасице скину са жениног носа. Ту бајку могли бисмо искористити још више пута и у другим приликама; овде нека нам она послужи само као илустрација могућности да испуњење жеља једног човека може да доведе до непријатности за другога, ако обоје између себе нису сложни.

А сад нам неће бити тешко доћи до још бољег разумевања снова страха. Само ћемо искористити још једно посматрање, па ћемо се после одлучити за једну претпоставку, за коју се може штошта навести. То је посматрање да снови страха имају често једну садржину која не показује ни најмање изопачење, која је такорећи умакла цензури. Сан страха често је неприкривено испуњење жеље, наравно не неке повољне већ одбачене жеље. Наместо цензуре дошао је страх. Док се за детињски сан може рећи да је отворено испуњење једне допуштене жеље, а за обичан изопачен сан да је прикривено испуњење једне потиснуте жеље, за сан страха важи формула да је он отворено испуњење једне потиснуте жеље. Страх је знак за то да се потиснута жеља показала јачом него цензура, да је насупрот цензури спровела или хтела спровести своје испуњење. Појмљиво је да оно што је за сан само испуњење жеље — за нас који стојимо на страни цензуре сна може бити само повод за мучна осећања и за одбрану. Страх који се при том јавља у сну јесте, ако хоћете, страх од јачине тих иначе савладаних жеља. Зашто се та одбрана јавља у облику страха? То се не

може погодити из проучавања самог сна; страх се очевидно мора проучавати на другим местима.

То што важи за неизопачене снове страха смемо претпоставити и код оних снова код којих је било делимичног изопачења, као и за остале непријатне снове чија се мучна осећања вероватно приближују страху. Сан страха обично је и сан који буди; ми прекидамо обично сан пре него што је потиснута жеља сна спровела насупрот цензури своје потпуно задовољење. У том случају дејство сна није имало успеха, али његова суштина зато није промењена. Ми смо сан упоредили с ноћним чуваром или с чуваром спавања, који наше спавање хоће да сачува од нарушавања. И ноћни стражар је каткад приморан да пробуди оне који спавају, наиме онда кад се осећа сувише слаб да сам отклони поремећај или опасност. Каткад нам ипак пође за руком да и даље спавамо, чак иако сан почиње бивати сумњив и скретати ка страху. Ми кажемо себи у сну: »Та то је само сан«, и спавамо даље.

Кад се може десити да жеља сна буде у стању савладати цензуру? Услов за то може бити испуњен исто тако са стране жеље сна као и са стране цензуре сна. Жеља може из непознатих разлога постати каткад сувише јасна; али, човек добија утисак да понашање цензуре сна чешће сноси кривицу за то померање односа снага. Видели смо већ да цензура ради у сваком појединим случају са различним интензитетом, обрађује сваки елеменат са строгошћу различног ступња; сад бисмо могли додати мишљење да је она уопште врло промењлива и да не показује сваки пут исту строгост према истом непријатном елементу. Ако је настао тај случај да се она осећа немоћном према некој жељи сна, од које јој прети препад, онда се она наместо изопачења послужи последњим средством које јој још остаје: да изазивајући страх прекине спавање.

При том нам пада у очи да уопште још не знамо зашто се те зле, одбачене жеље јављају баш у ноћно доба да нас у спавању узнемирују? Одговор нам може дати само једна претпоставка која залази у природу самог стања спавања. Преко дана те жеље су под тешким притиском једне цензуре која им по правилу онемогућава да се у ма каквом дејству испоље. Преко

ноћи та се цензура, вероватно као и сви други интереси душевног живота, повлачи или бар веома смањује, искључиво у корист жеље за спавањем. Према томе, том попуштању цензуре преко ноћи имају забрањене жеље захвалити што се опет смеју јавити. Има нервозних људи који пате од несанице, а који нам признају да је њихова несаница упочетку била намерна. Они се нису усуђивали заспати, зато што су се бојали од својих снова, дакле од последица тог слабљења цензуре. Ви зацело лако увиђате да то повлачење цензуре не значи ипак никакву грубу неопрезност. Стање спавања кочи нашу покретљивост; наше зле намере, и кад се почну јављати, не могу ипак створити ништа друго него управо сан, који је практично безопасан, а на то утешно стање ствари потсећа и веома мудра примедба спавачева (која додуше спада у спавање, али не и у сневање): Па то је само сан. Дакле, пустимо му на вољу и спавајмо даље.

Треће: ако се сетите схватања по коме сневача који се опире својим жељама можемо сматрати као збир двају одвојених, али ма на који начин тесно спојених лица, онда ће вам бити појмљива и једна друга могућност: како се услед испуњења жеља јавља нешто што је веома непријатно, наиме нека казна. Овде нам опет може послужити разјашњењу она бајка о трима жељама: пржене кобасице на тањиру су директно испуњење жеље првог лица, жене; кобасице на њеном носу су испуњење жеље другог лица, човека, али у исто време и казна за луду жељу женину. Код неуроза ћемо опет наићи на мотивацију треће жеље о којој се још у бајци говори. А таквих тенденција кажњавања има много у душевном животу човековом; оне су врло јаке и могу се сматрати одговорним за један део мучних снова. Можда ћете сад рећи да на тај начин од чувеног испуњења жеља не остаје много. Али, ако ствар изближе размотрите, признаћете да немате право. Насупрот разноврсности (коју ћемо доцније изнети) свега онога што би сан могао бити, а по многим ауторима и јесте, наше решење: испуњење жеље — испуњење страха — испуњење казне, веома је ограничено. Усто долази да је страх директна супротност жеље, да су супротности у асоцијацији нарочито блиске једна другој, а у несвесноме се,

као што смо видели, поклапају. Затим, и казна је испуњење неке жеље, жеље оног другог лица које врши цензуру.

Углавном, дакле, ја нисам учинио никакве уступке вашем приговору против теорије испуњења жеља. Али, ми смо дужни показати испуњење жеља на сваком, на ма ком изопаченом сну, и зацело не мислимо избећи тај задатак. Вратимо се на онај већ протумачени сан о трима лошим позоришним картама за 1 форинту 50, из кога смо већ штошта сазнали. Надам се да га се још сећате. Једна дама, којој је муж преко дана саопштио да се верила њена пријатељица Елиза, од ње само три месеца млађа, сања да је са својим мужем у позоришту. Једна страна паркета скоро је празна. Њен муж јој вели да су и Елиза и њен вереник хтели ићи у позориште, али нису могли, зато што су добијали само лоше карте, три за једну форинту и педесет крајцара. Она мисли да то и не би била никаква несрећа. Ми смо нашли да се мисли сна односе на њено жаљење што се тако рано удала и на њено незадовољство с мужем. Мораћемо бити радознали да сазнамо како су те несвесне мисли прерађене у неко испуњење жеља и где им је траг у очигледном сну. Међутим, знамо већ да је елеменат »сувише рано, пренагљено« цензуром избачен из сна. Празан паркет је алузија на то. Оно загонетно »3 за 1 форинту 50« можемо сад помоћу симболике снова, коју смо одонда познали, боље разумети.[1] То 3 значи стварно човека и очигледни елеменат се може лако превести: купити себи мужа миразом. (»За свој мираз могла сам купити себи десет пута бољег мужа«.) Удаја је очевидно замењена идењем у позориште. »Сувише рано куповање карата« стоји директно наместо сувише ране удаје. А та замена дело је испуњења жеља. Наша сневачица није била увек тако незадовољна својом раном удајом као оног дана кад је добила вест о веридби своје пријатељице. Она је у своје време била на то поносита, налазећи да је претпостављена својој пријатељици. Наивне девојке често су, веле, после своје веридбе одавале своју радост што ће ускоро смети ићи у позориште на све досад забрањене комаде и све гледати. То мало жеље за гледањем

[1] Једно друго појмљиво тумачење тога 3, код те жене без деце, нећу помињати, јер та анализа није дала никакав материјал за то.

или радозналости, што се овде појављује, било је упочетку зацело сексуална радозналост, управљена на полни живот, нарочито родитеља, па је после постала јаким мотивом који је девојку нагнао на рану удају. На тај начин идење у позориште постаје појмљивом симболичком заменом за удају. У садашњем једу због своје ране удаје, она се дакле враћа у оно доба кад јој је рана удаја била испуњење жеље, јер је задовољила своју радозналост и, вођена том старом жељом, замењује она удају идењем у позориште.

Можемо рећи да нисмо изабрали баш најзгоднији пример да бисмо показали скривено испуњење жеља. На сличан начин морали бисмо поступити код других изопачених снова. Ја то не могу пред вама чинити, само ћу дати израза своме уверењу да ће то свугде поћи за руком. Али, хоћу још мало да се задржим на тој тачци теорије. Искуство ми је показало да је то једна од тачака које су у целој науци о сновима највише изложене критици и да се многе противречности и неспоразуми за њу везују. Осим тога, ви ћете још можда имати утисак да сам ја већ повукао један део свога тврђења, изјављујући да је сан нека испуњена жеља или супротно од тога, остварен неки страх или казна, па ћете помислити да је сад прилика да ме натерате на даља ограничења. А чуо сам и прекор да ствари које се мени самом чине очигледне излажем сувише укратко, и зато не увек убедљиво.

Понеко, ко нас је пратио у тумачењу снова и прихватио све што је у њему дотле изнето, често се заустави код испуњења жеља и пита: и ако се прими да сан има увек неког смисла и да се тај смисао може открити психоаналитичком техником, зашто се тај смисао мора, насупрот свакој евидентности, увек сабити у формулу испуњења жеља? Зашто смисао тог ноћног мишљења не би могао бити исто тако разноврстан као и смисао мишљења на дану, тако дакле да би сан једном одговарао некој испуњеној жељи, а други пут, као што и ви сами велите, нечем супротном од тога, некој оствареној бојазни, а затим и да би сан могао изражавати и неку намеру, опомену, размишљање са својим *за* и *против,* или прекор, грижу савести, покушај при-

премања за неки посао који претстоји, итд.? Зашто баш увек само жељу или највише још и њену супротност?

Могло би се помислити да једна разлика у тој тачци није важна, ако иначе постоји сагласност. Доста је што смо нашли смисао сна и путеве да га откријемо; према томе је мање важно ако смо тај смисао можда сувише уско одредили; али, није тако. Неспоразум у тој тачци односи се на суштину нашег сазнања о сну и доводи у питање његову вредност за разумевање неурозе. Осим тога, она врста предусретљивости која се у трговачком животу цени као »кулантност« у научном раду није на свом месту, већ је пре штетна.

Мој први одговор на питање зашто сан не би био вишесмислен у наведеном смислу гласи, као увек у таквим случајевима: ја не знам зашто не би било тако. Ја не бих имао ништа против. Нека би било и тако. Само једна ситница опире се том ширем и згоднијем схватању сна; наиме, што у стварности није тако. Мој други одговор нагласиће да ни мени самом није страна претпоставка да сан одговара разноврсним облицима мишљења и интелектуалним операцијама. Ја сам једном у историји једне болести изнео један сан који се јављао у три узастопне ноћи, а после више не, па сам то понашање објаснио тиме што се сан односио на неку *намеру*, која се није морала враћати, пошто је била извршена. Доцније сам објавио један сан који се односио на неко признање. Како ја дакле ипак могу противречити и тврдити да је сан увек само нека испуњена жеља?

То чиним зато што нећу да допустим један прост неспоразум који нам може одузети плод нашег труда око разумевања сна, један неспоразум који меша сан са латентним мислима сна и тврди о сну оно што припада искључиво мислима сна. Наиме, сасвим је тачно да сан не може замењивати све оно и бити замењен свим оним што смо раније побројали, а то је: нека намера, опомена, размишљање, припрема, покушај решења неког задатка, итд. Али, ако добро загледате, видећете да све то важи само за скривене мисли сна које су претворене у сан. Из тумачења снова сазнајете да се несвесно мишљење човеково бави таквим намерама, припремама, размишљањима, итд., из

којих рад сна после ствара снове. Ако се у даном моменту не интересујете за рад сна, а веома се интересујете за несвесни мисаони рад човеков, онда избаците рад сна и тврдите за сан, практично сасвим тачно, да он одговара некој опомени, некој намери и сл. У психоаналитичкој делатности тај случај се дешава често: обично се тежи само за тим да се облик сна опет разори и да се место сна у целину уметну скривене мисли из којих је сан постао.

Тако дакле, сасвим узгредно, сазнајемо из проучавања скривених мисли сна да се сви поменути, веома компликовани душевни акти могу дешавати и несвесно; један резултат исто тако велики као и запрепашћујући!

Али, да се вратимо натраг. Ви имате право само ако *увиђате да сте се послужили једним скраћеним изражавањем и ако не мислите да поменуту разноврсност морате довести у везу са* суштином сна. Кад говорите о »сну«, онда морате мислити или на очигледни сан, то јест на производ рада сна, или највише још и на сам тај рад сна, то јест на онај психички процес који из скривених мисли сна ствара очигледни сан. Свака друга употреба те речи је збрка појмова која може бити само од штете. Ако својим тврђењима циљате на латентне мисли иза сна, онда то реците отворено, а немојте проблем сна завијати неодређеним изражавањем којим се служите. Латентне мисли сна су материјал који рад сна претвара у очигледни сан. Зашто на сваки начин хоћете да помешате материјал са радом који му даје облик? Јесте ли онда шта бољи од оних који су знали само за производ тог рада, не могући објаснити одакле долази тај производ и како се ствара?

Једино што је битно у сну то је рад сна који је дејствовао на мисаони материјал. Ми немамо право да у теорији не водимо рачуна о том раду, иако га можемо занемаривати у извесним практичним ситуацијама. А и аналитичко посматрање показује да се рад сна не ограничава никад на то да те мисли преведе на познати вам архајски или регресивни начин изражавања, него редовно још нешто додаје што не спада у латентне мисли дана, али што је прави мотор стварања сна. Тај неопходни додатак такође је несвесна жеља, ради чијег је испуњења са-

држина сна преиначена. Сан дакле може бити све могућно, уколико само узимате у обзир мисли које он претставља, опомену, намеру, припрему, итд.; он је увек и испуњење једне несвесне жеље, и само је то ако га посматрате као резултат рада сна. Један сан и није дакле никад напросто намера, опомена, већ је увек намера и сл. преведена помоћу једне несвесне жеље на архајски начин изражавања и, ради испуњења тих жеља, преиначена. Једно обележје — испуњење жеље — је константно; друго се може мењати; и оно може бити нека жеља, тако да сан помоћу једне несвесне жеље претставља као испуњену неку латентну жељу дана.

Ја разумем све то врло добро, само не знам да ли сам успео да то и вама учиним јасним. А и тешко ми је да вам то докажем. То не иде с једне стране без брижљиве анализе многих снова, а с друге стране та најшкакљивија и најважнија тачка нашег схватања сна не може се убедљиво приказати без везе са оним што долази доцније. Можете ли уопште веровати да се с обзиром на чврсту везу свих ствари може ући дубоко у природу једне ствари а да се није водило рачуна о другим стварима сличне природе? Пошто још ништа не знамо о најближим сродницима сна, о неуротичким симптомима, то се и овде морамо задовољити с оним што смо постигли. Само ћу расветлити још један пример пред вама и изнети још једно ново посматрање.

Размотримо опет онај сан на који смо се већ више пута враћали, сан о трима позоришним картама за 1 фор. 50. Могу вас уверити да сам га прво узео без икакве намере. Познате су вам скривене мисли тог сна: јед што се тако пожурила са удајом, кад је чула да се њена пријатељица тек сад верила; потцењивање мужа, помисао да је могла добити бољега, само да је чекала. Већ нам је позната и жеља која је од тих мисли начинила сан; то је жеља за гледањем, за идењем у позориште, врло вероватно један огранак старе радозналости: да се, најзад, једном дозна шта се збива кад се уда. Та радозналост код деце, као што је познато, управљена је редовно на сексуални живот родитеља; то је, дакле, једна инфантилна радозналост и, уколико се она и доцније јавља, то је један нагон који својим коренима залази у инфантилно. Али, новост сазната преко дана

није била повод за буђење те жеље гледања, већ само за јед и кајање. Та жеља испрва није ни спадала у латентне мисли сна и ми смо могли, не водећи рачуна о њој, унети у анализу резултат тумачења сна. Сам по себи, јед и није био способан изазвати сан; сан није могао постати из мисли: »Било је бесмислица удати се тако рано« пре него што је поводом њих пробуђена стара жеља да се најзад једном види шта се збива кад се уда. Та жеља је после дала облик садржини сна, замењујући удају идењем у позориште, а дала јој је облик испуњења једне раније жеље: »Тако ја смем ићи у позориште и гледати све што је забрањено, а ти не смеш; ја сам удата, а ти мораш чекати«. На тај начин садашња ситуација је претворена у супротну, стављен је један стари триумф наместо скорашњег пораза. Узгред речено, ту је помешано задовољење жеље за гледањем са егоистичним задовољењем једног такмичења. А то задовољење одређује очигледну садржину сна, у којој се износи као стварно како она седи у позоришту док њена пријатељица није ту могла ући. Као неподесна и неразумљива модификација на ту ситуацију задовољења стављени су они делови садржине сна иза којих се још скривају латентне мисли сна. Тумачење сна мора оставити пострани све оно што служи претстављању испуњења жеље и из оних наговештења успоставити мучне латентне мисли сна.

Посматрање које хоћу да вам изнесем треба вашу пажњу да приправи за латентне мисли сна, које су сад стављене у први ред. Молим вас да не заборавите, прво, да су оне за сневача несвесне; друго, да су потпуно разумне и повезане, тако да се могу схватити као појмљиве реакције на повод сна; треће, да оне могу имати вредности као ма који душевни покрет или интелектуална операција. Ја ћу те мисли сад, строжије него пре, звати *»остацима дана«*, било да их сневач признаје или не. Сад ћу одвојити остатке дана и латентне мисли сна, називајући латентним мислима сна, у складу са нашом ранијом употребом те речи, све оно што сазнајемо тумачењем сна, док су остаци дана само један део скривених мисли сна. Онда управо долазимо до схватања да је нешто придошло остацима дана, нешто што је такође припадало несвесноме, нека јака али потиснута

жеља, која је једино и омогућила стварање сна. Дејство те жеље на остатке дана ствара други део латентних мисли сна, онај који се више не мора чинити рационалан и објашњив из буднога живота.

Што се тиче односа остатака дана према несвесној жељи, ту сам се послужио једним поређењем које овде могу само поновити. За свако предузеће потребан је један капиталист, који сноси трошкове, један предузимач, који има идеју и уме да је спроведе. Улогу капиталиста игра у стварању сна увек само несвесна жеља; она даје психичку енергију за стварање сна; предузимач је остатак дана, који одлучује о употреби тог издатка. Но може сам капиталист имати идеју и стручно знање, или може сам предузимач имати капитал. То упрошћава практичну ситуацију, али отежава њено теориско разумевање. У народној привреди увек ће се то једно лице растављати у своја два аспекта као капиталист и као предузимач, и тако ће се успоставити основна ситуација из које је потекло наше поређење. При стварању снова јављају се исте варијације, чије даље истраживање препуштам вама.

Овде не можемо ићи даље, јер вас вероватно већ одавно буни једно премишљање које заслужује да се чује. Јесу ли остаци дана, питате ви, стварно несвесни у истом смислу као и несвесна жеља која мора придоћи да их учини способним за сан? Ваше премишљање је оправдано. Ту је главна тачка целе ствари. Обоје нису несвесни у истом смислу. Жеља сна припада једном другом несвесном, ономе које је, према нашем ранијем сазнању, инфантилног порекла и снабдевено нарочитим механизмима. Било би сасвим умесно одвојити те две врсте несвесног различним називима. Али, ми волимо више с тиме причекати док се не будемо добро упознали са облашћу неуротичких појава. Већ нам се и једно несвесно пребацује као фантастично; шта ли ће се тек рећи кад признамо да се можемо задовољити тек са две врсте несвеснога?

Да прекинемо овде. Ви сте опет чули само непотпуне ствари; али, зар није пуно наде мислити да то знање може ићи даље, било да га унапређујемо ми или други после нас? А зар нисмо и сами ми сазнали доста нових и чудних ствари?

*

ПЕТНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

НЕИЗВЕСНОСТИ И КРИТИКЕ

Госпође и господо! Нећемо оставити област снова а да не претресемо најобичније сумње и неизвесности које су везане за наше досадашње новине и схватања. Нешто материјала за то ваљда су пажљиви слушаоци међу вама и сами скупили.

1) Можда сте добили утисак да резултати нашег рада на тумачењу снова, упркос исправној примени технике, допуштају толико неодређености да је поуздано превођење очигледног сна у латентне мисли сна тиме ипак осујећено. Ви ћете зато навести да, прво, никад не знамо да ли известан елеменат сна треба разумети у правом смислу или симболички, јер ствари, употребљене као симболи, не престају зато бити оно што су. А ако немамо никаквог објективног ослонца да то одлучимо, онда је тумачење у тој тачци остављено на вољу тумачу снова. Затим, услед подударања супротности у раду сна, остаје увек неодређено да ли се известан елеменат сна има разумети у позитивном или негативном смислу, као он сам или као његова супротност. А то је једна нова прилика да тумач ради самовољно. Треће, услед извртања сваке врсте, тако омиљених у сну, тумачу сна остаје на вољу да учини такво извртање на којим хоће местима сна. Најзад ћете се позвати на то да сте чули како никад нисмо сигурни да је нађено тумачење сна једино могућно. Долазимо у опасност да превидимо неко сасвим вероватно друго тумачење истог сна. Под тим условима, закључићете, остаје препуштено самовољи тумачевој једно поље чије се пространство не чини да је у сагласности са објективном извесношћу резултата. Или такође можете претпоставити да погрешка није до сна, већ да се недовољности нашег тумачења

снова могу свести на нетачности наших схватања и претпоставки.

Сав ваш материјал беспрекорно је добар, али ја држим да он не оправдава ваше закључке у оба правца, наиме, да је тумачење снова, како га ми вршимо, препуштено самовољи и да недостаци резултата доводе у питање оправдање нашег поступка. Ако место самовоље тумачеве хоћете да ставите: његову умешност, искуство, разумевање, онда се слажем с вама. Без једног таквог личног момента свакако нећемо моћи бити, нарочито не код тежих задатака тумачења снова. Али, ни у другим научним радовима није друкчије. Не постоји никакво средство којим би се спречило да један човек не рукује извесном техником горе или да је не искористи боље него неки други. Што се иначе, на пример при тумачењу симбола, намеће као самовоља, то се отклања тиме што, по правилу, повезаност мисли сна међу собом, веза сна са животом сневачевим и цела психичка ситуација у коју пада сан, од датих могућности тумачења једну бира а друге одбацује као неупотребљиве. А извођење нетачности наших тврђења из несавршенстава тумачења сна побија се једном примедбом према којој се вишесмисленост или неодређеност сна показује чак као нужна особина сна.

Сетите се да смо казали да рад сна врши превођење мисли сна на неки примитиван начин изражавања, сличан сликовној азбуци. Али, сви ти примитивни системи изражавања имају таквих неодређености и двосмислености, а да ми ипак зато немамо права сумњати у њихову способност употребе. Ви знате да је подударање супротности при раду сна слично такозваној »супротности смисла праречи« у најстаријим језицима. Истраживач језика K. Abel (1884), коме имамо захвалити за ово гледиште, вели нам да не мислимо да је саопштење, које је једно лице учинило другом помоћу тако двосмислених речи, зато било двосмислено. Тон и гест морали су, напротив, у целини говора показати сасвим несумњиво који је од два супротна смисла мислио саопштити онај који говори. У писму где гест отпада гест је замењиван једним дометнутим сликовитим знаком који није био намењен изговору, на пример, сликом једног човечуљка који се лењо шћућурио или пак стоји сасвим право, према томе да ли

двосмислено *ken* у јероглифској азбуци треба да значи »слаб« или »јак«. Тако је избегаван неспоразум упркос вишесмислености гласова и знакова.

Стари системи изражавања, на пример азбуке оних најстаријих језика, показују нам многе неодређености које ми у данашњој нашој азбуци не бисмо трпели. Тако се у неким семитским језицима бележе само сугласници у речима. Испуштене самогласнике има сам читалац да уметне према своме знању и према смислу целине. Не сасвим тако али врло слично поступа јероглифска азбука, те нам је зато изговор староегипћанског језика остао непознат. Свето писмо египћанско зна и за друге неодређености. Тако је, на пример, остављено на вољу онога који пише да ли ће слике ређати с десна на лево или с лева на десно. Да би се могло читати, мора се држати правила да се има читати према лицима фигура, птица, итд. Али, пишући, човек је могао сликовите знаке поређати и вертикално, а кад је имао нешто уписати на мањим објектима, он је, водећи рачуна и о допадању и о испуњавању простора, још и друкчије мењао ред знакова. Што највише буни у јероглифској азбуци, свакако је то што она не зна за одвајање речи. Слике се ређају по листу у једнаким отстојањима једна од друге, те се углавном не може знати да ли неки знак спада још у претходну реч или је почетак неке нове речи. Међутим, у персиској клинастој азбуци један кос клин служи као растављач речи.

Један веома стари говор и стара азбука јесу кинески говор и азбука, али они су и данас још у употреби код 400 милиона људи. Немојте мислити да ја разумем нешто у њима, само сам се мало обавестио о њима, јер сам се надао да ћу наћи сличности с неодређеностима сна. Моја нада и није преварена. Кинески језик је пун таквих неодређености које нас могу запрепастити. Он се, као што је познато, састоји из извесног броја слогова који се говоре засебно или комбиновани по два. Један од главних дијалеката има отприлике 400 таквих слогова. А пошто се богатство речи тог дијалекта рачуна на 4000 речи, то излази да сваки глас има просечно десет различних значења, неки мање од тог броја, али други зато утолико више. Има читав низ средстава да се избегне многосмисленост, пошто се из

самих веза не може погодити које од тих десет значења слоговних гласова има намеру пробудити код слушаоца онај који говори. Међу тим средствима је веза двају гласова у једносложну реч и употреба четири различна »тона« којима ти слогови могу бити говорени. За наше поређење је још интересантнија околност што у том језику нема скоро никакве граматике. Ни за једну од тих једносложних речи не може се рећи да ли је именица, глагол, придев, а недостају и све промене речи по којима би се могао познати род, број, наставак, време или начин. Тај језик се дакле састоји такорећи само из сировина, слично као што се наш мисаони говор раставља у своје сировине радом сна, кад се изоставе изражаји релација. У свима случајевима неодређености, у кинеском се одлука оставља разумевању слушаочевом, који се при том управља према целини. Забележио сам један пример једне кинеске пословице која, преведена од речи до речи, гласи:

Мало шта видети много шта чудновато.

То није тешко разумети. То може значити: што је мање неко видео, утолико више има да се чуди; или: много чему има да се чуди онај који је мало видео. Одлука између тих само граматички различних превода наравно не долази у обзир. Упркос тим неодређеностима, кинески језик је, уверавају нас, сасвим изврсно средство изражавања мисли. Неодређеност не мора, дакле, нужно водити многосмислености.

Међутим, морамо свакако признати да је ситуација далеко неповољнија за изражајни систем снова него за све те старе језике и азбуке. Јер ови језици одређени су у основи ипак за саопштавање, то јест срачунати су на то да се ма којим путевима и ма којим помоћним средствима разумеју. А баш тај карактер недостаје сну. Сан неће да каже ником ништа, он није средство саопштења, већ, напротив, тежи за тим да остане несхваћен. Зато се не бисмо смели чудити и варати ако би се показало да је известан број многосмислености и неодређености сна изван домашаја наше одлуке. Као поуздана добит нашег поређења остаје нам само сазнање да су такве неодређености, које су хтели употребити као приговор против ваљаности на-

шег тумачења сна, управо редовна обележја свих примитивних изражајних система.

Докле уствари иде разумљивост сна, може се утврдити само вежбањем и искуством. Ја мислим да иде врло далеко, а поређење резултата које добијају добро изучени аналитичари потврђује моје гледиште. Лаичка публика, и научна лаичка публика, налази задовољство, као што је познато, у томе да се с обзиром на тешкоће и неизвесности неког научног рада размеће надмоћном сумњом. Ја држим, неоправдано. Можда није свима вама познато да се једна слична ситуација показала у историји дешифровања вавилонско-асирских записа. Било је једно време кад је јавно мњење ишло дотле да тумаче записа клинасте азбуке огласи за фантасте, а цело то истраживање за »обману«. Али 1857 год. је *Royal Asiatic Society* учинила једну одлучну пробу. Она позове четири најугледнија истраживача клинасте азбуке: Rawlinson-a, Hincks-a, Fox Talbot-a и Oppert-a да јој од једног новопронађеног записа пошљу у запечаћеном омоту независне преводе, и пошто је поредила та четири читања могла је објавити да њихово слагање иде довољно далеко да би оправдавало поверење у оно што је дотле постигнуто и поуздање у нове напретке. Поруга ученог лаичког света после се полако стишала, а поузданост у читању докумената клинасте азбуке одонда је изванредно нарасла.

2) Једна друга врста замерки у тесној вези је са утиском, коме свакако нисте ни ви умакли, да се известан број решења на која смо нагнани у тумачењу снова чини усиљеним, извештаченим, за косу извученим, дакле насилним или чак комичним и неслано шаљивим. Те замерке су тако честе да ћу на срећу узети последњу која ми је достављена. Дакле чујте: у слободној Швајцарској недавно је директор једног семинара уклоњен са свога места због тога што се бавио психоанализом. Он је уложио протест, а једне бернске новине објавиле су мишљење школске власти о њему. Из тог написа извадићу неколико реченица које се односе на психоанализу: »Затим изненађује усиљеност и извештаченост у многим примерима који се налазе у наведеној књизи D-r Pfister-a у Цириху... Морало би, дакле, управо изненађивати што један директор семинара некритички

прихвата сва та тврђења и привидне доказе«. Те реченице се износе као одлука онога који »суди хладно«. Ја држим, напротив, да је та хладноћа »извештачена«. Размотримо изближе те изјаве, у нади да размишљања и мало стручног знања не може бити од штете ни једном хладном суду.

Заиста је занимљиво видети како неко може брзо и одлучно по својим првим утисцима да даје суд у неком шкакљивом питању психологије дубина. Тумачења му се чине усиљена и извештачена, не допадају му се, дакле су лажна, и цело тумачење не вреди ништа; ниједна летимична помисао не дотиче се друге могућности, наиме, да се та тумачења из добрих разлога морају тако чинити, а на то би се надовезало даље питање: који су ти добри разлози.

Стање ствари о коме је реч односи се поглавито на резултате померања, које сте познали као најјаче средство цензуре сна. Помоћу померања ствара цензура сна замене које смо означили као алузије. Али, то су алузије које се, као такве, не могу лако познати, од којих се не може лако вратити на праве чиниоце сна и које су у вези с тим правим чиниоцима најчуднијим, најнеобичнијим, спољашњим асоцијацијама. У свима тим случајевима ради се о стварима које треба да се сакрију, које су намењене затајивању; то цензура сна жели постићи. Но не може се очекивати да ће се нешто што је сакривено наћи на свом месту, на месту које му припада. Комисије за чување граница, које данас врше ту службу, у том погледу су лукавије него швајцарска школска власт. Оне се не задовољавају тиме да прегледају лиснице и новчанике, кад траже документа и забелешке, већ имају у виду могућност да шпијуни и кријумчари носе такве забрањене ствари на најскривенијим местима свога одела, где им зацело није место, као на пример међу двострукким ђоновима својих ципела. Ако се прикривене ствари нађу тамо, онда су оне свакако биле веома тражене, али и веома — нађене.

Ако признамо да су могуће најудаљеније, најчудније везе — које се чине час комичне, час духовите — између једног скривеног елемента сна и његове очигледне замене, онда ту идемо за богатим искуствима на примерима чије решење по

правилу нисмо ми сами нашли. Често није могућно дати сопствена таква тумачења; ниједан разуман човек не би могао погодити дану везу. Сневач нам даје превод или одмах својом помисли која му непосредно долази на ум — он то може, јер се код њега начинила та творевина као замена — или нам даје толико материјала да решење не захтева више никакву нарочиту оштроумност, него се намеће као нужно. Ако нам сневач не помогне једним од ова два начина, онда ће нам и дотични очигледни елеменат остати вечно неразумљив. Допустите да вам изнесем још један такав пример који сам недавно доживео. Једна од мојих болесница изгубила је оца за време лечења. Отада она користи сваки повод да у сну опет оживи оца. У једном од њених снова појављује се отац у извесној вези, која се даље не може искористити, и вели: *четврт је на дванаест, пола дванаест је, три четврти је на дванаест*. За тумачење те чудне појаве њој је само пало на ум да је отац волео кад су одрасла деца долазила тачно у време заједничких обеда. То је свакако било у вези са елементом сна, али није допуштало никакав закључак односно његовог порекла. Тадашња ситуација за време лечења оправдавала је сумњу да у том сну има свога удела и неко, брижљиво обуздавано, критичко опирање љубљеном и поштованом оцу. Изазивајући даље своје помисли, које су јој падале на ум, привидно без везе са оном, сневачица казује да се јуче у њеном присуству говорило много о психолошким питањима, и један њен рођак је изјавио да у свима нама још живи *прачовек*. Сад нам се чини да разумемо. То је за њу била изврсна прилика да покојног оца опет оживи. Она га је у сну учинила *човеком сата*,[1] стављајући му у уста објављивање четврти подневног часа.

Нећете моћи одбити од себе у овом примеру помисао на сличност са неком досетком, и заиста често се дешавало да се досетка сневачева сматра за досетку тумачеву. Има још и других примера у којима није лако одлучити да ли се има посла с неком досетком или неким сном. А ви се сећате да нам се иста сумња јављала и код неких омашки у говору. Један човек

---

[1] **Прачовек се немачки каже *Urmensch*, а човек сата *Uhrmensch*.**

прича, као свој сан, да му је ујак, док су седели у његовом ауто(мобилу), дао један пољубац. Он врло брзо сам додаје тумачење. То значи: *аутоеротизам* — један термин из учења о либиду, који означава задовољење без страног објекта. Да ли је дакле тај човек био тако слободан да се нашали с нама, издајући за сан једну досетку која му је пала на ум? Ја то не верујем; он је заиста тако сањао. А откуда долази та сличност која запањује? То питање ме је у своје време мало одвело с мога пута, нагнавши ме да и саму досетку подвргнем подробном истраживању. При том се, што се тиче постанка досетке, показало да се један предсвесни ток мисли препушта за тренутак несвесној обради из које се после појави као досетка. Под утицајем несвеснога он бива *изложен дејству механизама* који тамо владају, *сажимању* и *померању*, дакле *оним истим процесима* које смо и *у раду сна нашли на делу*, те се тој заједници има приписати сличност досетке и сна, где је има. Само ненамерна »досетка сна« не даје нимало задовољства, као права досетка. Зашто? То можете сазнати ако се удубите у проучавање досетке. »Досетка сна« чини нам се као рђава досетка, на коју се не смејемо, већ остајемо хладни.

Но ту идемо и трагом античког тумачења сна, које нам је поред много неупотребљивих ствари оставило понеки добар пример тумачења сна, какво ни ми сами не бисмо могли надмашити. Сад ћу вам испричати један историски значајан сан, који са извесним отступањима достављају Плутарх и Артемидор из Далдиса, као сан Александра Великог. Кад је краљ био заузет опсадом упорно брањене вароши Тира (322 пре Хр.), сањао је једном да види једног сатира како игра. Тумач снова Аристандар, који је био с војском, протумачи му тај сан, раставивши реч *Satyros* у *σα Τύρος* (твој је Тир), и обећавши му зато победу над тим градом. Александар се повео за тим тумачењем, наставио је опсаду и најзад заузео Тир. Тумачење, које изгледа доста извештачено, било је несумњиво тачно.

3) Могу замислити да ћете добити један нарочити утисак кад чујете да су приговоре против нашег схватања сна износила и таква лица која су се као психоаналитичари и сама дуже време бавила тумачењем снова. Било би сувише необично да је

један тако богат потстицај за нове заблуде остао неискоришћен, и тако су се услед појмовних збрка и неоправданих уопштавања појавила тврђења која по нетачности нису далеко иза медицинског схватања сна. Једно од тих тврђења већ вам је познато. Оно вели да се сан бави покушајима прилагођавања на садашњост и покушајима решења задатака будућности, дакле иде за једном »проспективном тенденцијом« (A. Maeder). Ми смо већ поменули да то тврђење почива на мешању сна с латентним мислима сна, дакле претпоставља занемаривање рада сна. Као карактеристика несвесне духовне делатности којој припадају латентне мисли сна, оно, с једне стране, није никаква новина, а с друге стране није исцрпно, јер се несвесна духовна делатност бави и многим другим стварима осим припремања будућности. Далеко гора збрка чини се да је подлога тврђењу по коме се иза сваког сна налази »одредба смрти«. Ја не знам тачно шта се том формулом хоће да каже, али држим да се иза ње скрива бркање сна са целом сневачевом личношћу.

Једно неоправдано уопштавање, на основу неколико добрих примера, показује тврђење да сваки сан допушта два тумачења: једно онакво као што смо ми показали, такозвано психоаналитичко, и једно друго, такозвано аналогичко, које занемарује нагоне и има за циљ приказивање виших духовних радњи (H. Silberer). Има таквих снова, али узалуд ћете покушати да то схватање проширите макар само на већину снова. После свега што сте чули, изгледаће вам сасвим непојмљиво тврђење да све снове треба тумачити као бисексуалне, као сусрет једне мушке струје са струјом која се може назвати женском (A. Adler). Има наравно и појединих таквих снова, а доцније бисте могли сазнати да су они саграђени као и извесни хистерични симптоми. Помињем вам сва та открића нових општих обележја сна да вам скренем пажњу на њих или бар да вас не оставим у сумњи односно мога мишљења о томе.

Једног дана чинила се објективна вредност истраживања снова доведена у питање посматрањем да болесници, лечени аналитички, удешавају садржину својих снова према омиљеним теоријама својих лекара: једни сневајући поглавито о сексуалним прохтевима, други о тежњи за моћи, а трећи чак о понов-

ном рођењу (W. Stekel). Вредност тога посматрања умањује се кад се има у виду да су људи сањали и пре него што је постојало психоаналитичко лечење које би руководило њихове снове, и да су они који су сад на лечењу имали обичај сањати и у време пре лечења. Оно што је стварно у тој новини ускоро се показује као нешто само по себи разумљиво и безначајно за теорију сна. Остаци дана који потстичу сан преостали су од јаких интереса будног живота. Ако су речи лекареве и потстицаји које он даје постали врло значајни за анализованог, они улазе у круг остатака дана, могу дати психичке надражаје за стварање сна, као и други нерешени афективни интереси дана, и дејствују слично као телесни надражаји који за време спавања дејствују на спавача. Као и ти други потстицаји сна, могу се и мисли које је лекар потстакао појавити у очигледној садржини сна или показати у његовој латентној садржини. Ми знамо да се снови могу произвести експериментално, тачније речено, да се један део материјала сна може унети у сан. При тим утицањима на своје болеснике, аналитичар не игра никакву другу улогу него експериментатор који, као Mourly Vold, даје извесне положаје удовима особа које су предмет његових експеримената.

Често се може утицати на сневача *о чему* ће сневати, али се никад не може дејствовати *шта* ће сневати. Механизам рада сна и несвесна жеља сна измичу сваком страном утицају. Ми смо већ при проучавању снова из телесних надражаја увидели да се особеност и самосталност живота снова показује у реакцији којом сан одговара на приведене телесне или душевне надражаје. И тврђењу о ком је овде реч, а које хоће да доведе у сумњу објективност истраживања снова, подлога је опет једно бркање, бркање сна са материјалом сна.

Толико сам вам, госпође и господо, хтео рећи о проблемима сна. Ви слутите да сам много пропустио, а и сами сте видели да сам скоро у свима тачкама морао бити непотпун. Али, то стоји до везе појава снова са појавама неуроза. Ми смо сан проучавали као увод у науку о неурозама, а то је било свакако тачније него да смо чинили обратно. Али, као што сан припрема за разу-

мевање неуроза, тако се, с друге стране, правилна оцена сна може добити тек пошто неуротичне појаве буду познате.

Не знам као ћете ви о томе мислити, али ја морам тврдити да се не кајем што сам за проблеме сна захтевао толико вашег интересовања и толико времена од онога које нам је на располежењу. Ни на једном другом објекту не може се тако брзо стећи уверење о тачности тврђења са којима психоанализа стоји и пада. Треба много месеци и чак година напорног рада да би се показало да симптоми неког случаја неуротичног обољења имају свог смисла, да служе некој сврси и да произлазе из удеса болесне особе. Међутим, једном напору од неколико часова може поћи за руком да то исто стање ствари покаже у дејству једног сна, који се прво чини неразумљиво замршен, и да тиме потврди све претпоставке психоанализе: несвесност душевних процеса, нарочите механизме којима се они покоравају, и нагонске силе које се у њима испољавају. А ако свестрану аналогију у саставу сна и у неуротичком симптому доведемо у везу са брзином промене, која од сневача прави будног и разумног човека, стећи ћемо извесност да и неуроза почива само на промењеном односу снага међу силама душевног живота.

ДЕО ТРЕЋИ

ОПШТА НАУКА О НЕУРОЗАМА

ШЕСНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

ПСИХОАНАЛИЗА И ПСИХИЈАТРИЈА

Господе и господо! Мило ми је што вас после годину дана поново видим ради продужења наших разговора. Ја сам вам прошле године изнео психоаналитичко испитивање омашки и снова; ове године бих хтео да вас уведем у разумевање неуротичких појава, које, као што ћете ускоро видети, имају пуно заједничкога с њима. Али ћу вам рећи унапред да вам сад не могу допустити исти положај према мени као прошле године. Онда ми је било стало до тога да не учиним ниједан корак а да не останем у сагласности с вашим мишљењем; ја сам с вама много дискутовао, потчињавао сам се вашим приговорима, признавао сам управо вас и ваш »здрави људски разум« као пресудну инстанцију. То сад више не иде, и то због једног врло простог стања ствари. Омашке и снови као појаве нису вам били страни; могло би се рећи да сте ви имали исто толико искуства колико и ја, или вам је било лако да прибавите исто толико искуства. Али, област појава неурозе вама је страна; уколико сами нисте лекари, ви немате никаквог другог приступа до њих него управо моја саопштења; а шта помаже најбоље расуђивање, ако уз њега нема и познавања оног материјала о коме треба дати свој суд?

Али, немојте ову моју изјаву схватити тако као да ћу ја држати догматичка предавања и захтевати ваше безусловно веровање. Такав неспоразум учинио би ми грубу неправду. Ја нећу да будим никаква уверења — ја хоћу да дам потстицаје и да уздрмам предрасуде. Ако услед непознавања ствари нисте у стању да судите, онда не треба ни да верујете ни да одбацујете. Треба да слушате и да пустите да на вас дејствује оно што

вам казујем. Уверења се не стичу тако лако, или, ако се до њих дошло без муке, онда се она убрзо покажу као безвредносна и за отпор неспособна. Неко право на уверење има тек онај који је, као ја, радио много година на истом материјалу и при том сам доживео иста нова и чудна искуства. Нашто уопште на интелектуалном пољу та брза уверења, муњевити преображаји, моментана одбацивања? Зар не примећујете да је *coup de foudre*, љубав на први поглед, узета из једне сасвим различне афективне области? Ми не захтевамо ни од наших болесника да имају уверења у психоанализу, или да су њене присталице. То их често чини сумњивим у нашим очима. Једна благонаклона скепса је став који ми код њих највише желимо. Покушајте, дакле, да пустите и психоаналитичко схватање да, поред популарног или психијатриског схватања, мирно узрасте у вама, док се не пруже прилике у којима ће једно на друго моћи утицати, мерити се и удружити се ради једне одлуке.

Али, с друге стране не треба ни за тренутак да помислите да је ово што вам износим као психоаналитичко схватање неки спекулативни систем. То је, напротив, искуство, или директан израз посматрања, или резултат неког обрађивања посматрања. Да ли је то обрађивање чињено довољно и оправдано, то ће се показати у даљем напретку науке, а уистину ја смем, по истеку скоро две и по деценије и у животу прилично поодмакао, без хвалисања тврдити да је рад који је дао та посматрања био особито тежак, интензиван и удубљен рад. Ја сам често добијао утисак као да наши противници то порекло наших тврђења никако неће да узму у обзир — као да мисле да се ради само о субјективно одређеним помислима, којима други може насупрот ставити оно што му је воља. То противничко понашање мени није сасвим разумљиво. Можда то долази отуда што се ми као лекари иначе тако мало упуштамо у односе са нервознима, тако непажљиво слушамо оно што они имају да кажу, да смо се удаљили од могућности да из њихових саопштења извучемо нешто драгоцено, дакле да на њима вршимо подробна посматрања. Овом приликом вам обећавам да ћу у току својих предавања мало полемисати, најмање са појединим личностима. Ја се нисам могао уверити у истинитост начела да је борба отац

свих ствари. Оно потиче, држим, од грчке софистике и греши, као и она, прецењивањем дијалектике. Мени се чинило, напротив, да је такозвана научна полемика углавном врло неплодна, без обзира на то што се она скоро увек врши веома лично. До пре неколико година и ја сам се могао хвалити да сам само са једним јединим истраживачем (Loewenfeld-ом у Минхену) прихватио једном једну прописну научну борбу. Крај је био тај да смо постали пријатељи и то остали до данашњег дана. Али, давно нисам поновио тај покушај, јер нисам био сигуран да ће исход бити исти.

Но ви ћете свакако судити да такво одбијање литерарне дискусије сведочи о једном особито високом степену неприступачности за приговоре, о тврдоглавости, или, како се то изражава у љубазном научном говору, о »сметењаштву«. Одговорио бих вам да, ако ви будете једном стекли неко уверење тако тешким радом, онда ћете имати и извесно право да се жилаво држите тог уверења. Ја могу, затим, тврдити да сам у току својих радова своја гледишта у неким важним тачкама модификовао, мењао, заменио новим, о чему сам наравно увек давао јавна обавештења. А резултат те искрености? Једни уопште нису сазнали за моја самоисправљања и критикују ме још и данас због поставки које одавно више мени не значе исто. Други ми пребацују баш те промене и изјављују да зато нисам поуздан. Ко је неколико пута мењао своје погледе, тај уопште више не заслужује да му се верује — зар не? — јер нас наводи на мисао да се можда преварио и са својим последњим тврђењима. А ко се одлучно држи онога што је једном рекао, тај се назива тврдоглавим и сметеним. Шта може човек с обзиром на та два међусобно супротна дејства критике него да остане онакав какав јесте и да се понаша према свом рођеном расуђивању? Ја сам се на то и одлучио и не дам се задржати да своје учење не дотерујем и не исправљам како то захтева, напредујући, моје искуство. У основним сазнањима нисам досад нашао ништа што би требало мењати, па се надам да ће и у будуће тако остати.

Треба дакле да вам изнесем психоаналитичко схватање неуротичних појава. Жеља ми је при том да надовежем на већ

расправљане проблеме, и због аналогије и због контраста. Узећу једну симптоматичну радњу, коју видим да чине многе особе у мојој ординацији. Са људима који нас посете у лекарској ординацији, да би за четврт сата изнели пред нас све јаде свог дугог живота, не зна аналитичар шта да почне. Његово дубље знање не допушта му да, као неки други лекар, лако даде своје мишљење: »Није вам ништа« — и свој савет: »Употребите једно лако лечење водом«. Један од наших колега је и одговорио, слежући раменима, на питање шта ради са својим болесницима у ординацији: намеће им, вели, због њиховог беса, једну казну од толико и толико круна. Неће вас дакле зачудити што чујете да и код психоаналитичара, заузетих праксом, у ординацији обично није врло живо. Ја сам дао да се једноставно врата између моје чекаонице и собе за ординацију и лечење удвоструче и појачају једном вуненом поставом. О сврси те мале направе не може бити сумње. Но увек се дешава да лица која пустим из чекаонице у собу за лечење забораве да затворе врата за собом, и то остављају скоро увек обоја врата отворена. Како то приметим, ја настојим у прилично нељубазном тону да се онај (или она) који је ушао врати, да учини оно што је пропустио учинити, па био то неки елегантан господин или нека врло накинђурена дама. То даје утисак једне неумесне педантерије. Ја сам каткад услед таквог захтева био у неприлици, јер су била у питању лица која сама нису могла ухватити кваку и била су задовољна кад их је њихов пратилац поштедео тога додира. Али, у већини случајева, имао сам права, јер онај који се тако понаша, који оставља отворена врата од чекаонице до лекареве собе за ординацију, спада у олош и заслужује да буде примљен нељубазно. Немојте се опредељивати у том питању, док не чујете и остало. Наиме, та немарност болесникова дешава се само онда ако се он налазио сам у чекаоници, те дакле оставља за собом празну собу, никад ако су други, страни људи с њим чекали. У том последњем случају разуме он врло добро да је у његовом интересу да се не прислушкује док он разговара са лекаром, те не заборавља никад да обоја врата брижљиво затвори.

Тако та немарност није ни случајна ни бесмислена, није чак ни неважна, јер она осветљава, видећемо, однос онога који је ушао према лекару. Болесник спада у велику гомилу оних који траже светски ауторитет, који хоће да буду засењени, застрашени. Он је можда питао телефоном у које време може најлакше изићи пред лекара, очекивао је да ће затећи навалу оних који траже помоћ, навалу као, рецимо, пред неком филијалом Јулија Мајнла. А овамо он улази у једну празну, усто веома скромно намештену чекаоницу, па је збуњен. Он жели да му лекар скупо плати зато што му је хтео прићи с толико излишног одавања поштовања, и онда — пренебрегне да затвори врата између чекаонице и собе за ординацију. Он жели тиме рећи лекару: ах, па овде нема никога, а вероватно неће нико ни доћи док сам ја овде. Он би се и за време прегледа понашао сасвим неучтиво и без поштовања, кад се његова охолост не би зауставила оштрим укором одмах упочетку.

У анализи ове мале симптоматичне радње ви не налазите ништа што вам не би било већ познато: тврђење да она није случајна већ има неког разлога, неког смисла и неког циља, да она спада у једну одређену душевну целину и да, као један мали знак, указује на неки важнији душевни процес. Али пре свега другога тврђење да је тај тако назначени процес непознат свести онога који га врши, јер ниједан од болесника који су обоја врата оставили отворена не би могао признати да је том немарношћу хтео да ми покаже своје омаловажавање. Понеки би се вероватно још и сетио извесног осећања разочарања кад је ступио у празну чекаоницу, али веза између тог утиска и симптоматичне радње која му је следовала његовој свести је остала зацело непозната.

А сад ћемо уз ту анализу једне мале симптоматичне радње ставити једно посматрање на једној болесници. Изабраћу једно посматрање које ми је у свежој успомени, већ и зато што се оно може изложити сразмерно укратко. Извесна мера опширности неизбежна је код сваког таквог саопштења.

Један млад официр, који је дошао кући на кратко отсуство, моли ме да се примим лечења његове таште која, живећи у најсрећнијим околностима, загорчава живот себи и својима једном

бесмисленом идејом. Тако сам упознао једну 53-годишњу добро очувану даму, пријатне и неизвештачене спољашњости, која ми без опирања даје следеће обавештење. Она живи, вели, на селу, у најсрећнијем браку са својим мужем, који управља једном великом фабриком. Она не може да се нахвали свога мужа због његовог љубазног старања. То је брак из љубави од пре 30 година; одонда никад никаква несугласица, свађа или повод за љубомору. Њихова два детета су добро удата, муж и отац, из осећања дужности, неће још да престане радити. Пре годину дана догодило се нешто невероватно, њој самој непојмљиво, наиме, да је одмах поклонила вере једном анонимном писму које је њеног одличног мужа оптуживало за љубавни однос с једном младом девојком; и одонда је њена срећа разорена. Ближе описан ток био је отприлике следеће: она је имала једну собарицу с којом је можда сувише често разговарала о интимним стварима. Та девојка била је непријатељица једној другој девојци, према којој је показивала пуно мржње зато што је она имала више успеха у животу, иако није била бољег порекла. Место да служи, она је стекла извесно трговачко образовање, ступила је у фабрику, па је услед недовољног особља, пошто су чиновници позвати у војску, дошла до доброг положаја. Она је сад становала у самој фабрици, општила је са свом господом и чак је називана госпођицом. Она друга, што је у животу заостала, била је наравно готова да за своју бившу школску другарицу изнесе све најгоре што може бити. Једног дана разговарала је наша дама са собарицом о једном старом господину, који је био код њих у гостима, а за кога се знало да не живи са својом женом већ одржава везе с неком другом. Она не зна како је то дошло да је наједном рекла: за мене би било најстрашније кад бих дознала да и мој добри муж има неку везу. Сутрадан, она је добила од поште једно анонимно писмо које јој изврнутим рукописом чини то такорећи призвано саопштење. Она је закључила — вероватно с правом — да је то писмо дело њене опаке служавке, јер је као љубазница њеног мужа била означена баш она госпођица коју је служавка прогонила својом мржњом. Али, иако је одмах прозрела ту интригу и у свом месту доживела доста примера за то како мало вере заслужују такве

подле доставе, ипак се догодило да ју је оно писмо зачас срушило. Она дође у једно страшно узбуђење и пошље одмах по свога мужа да би му упутила најжешће прекоре. Муж је одбио ту оптужбу смејући се и учинио је најбоље што се могло учинити. Он позове домаћег и фабричког лекара, који је такође уложио труда да би несрећну жену умирио. И њихово даље понашање било је сасвим разумљиво. Собарица је била отпуштена, а тобожња супарница не. Отада се болесница, вели, често толико умиривала да више није веровала у садржину анонимног писма, али то није никад било темељно и никад за дуго време. Било је довољно да чује или име те госпођице или да је сретне на улици па да то код ње изазове један нов напад неповерења, бола и прекора.

То је, ето, историја болести те ваљане жене. Није било потребно много психијатриског искуства да би се разумело да је она свој случај, насупрот другим нервозним лицима, претстављала пре сувише благим, дакле како ми кажемо: да је дисимулирала и да уствари није никад угушила веру у оптужбу анонимног писма.

Какво држање пак треба да има психијатер у једном таквом случају? Ми већ знамо како би се он понашао према симптоматичкој радњи болесника који не затвори врата од чекаонице. Он изјављује да је та радња једна случајност без психолошког интереса, која га се даље ништа не тиче. Али, то се понашање не може продужити и у случају болести те љубоморне жене. Симптоматична радња се чини да је нешто равнодушно, али се симптом намеће као нешто значајно. Он је скопчан са интензивним субјективним болом, а објективно доводи у питање заједнички живот једне породице; то је, дакле, неоспорно један предмет психијатриског интереса. Психијатер покушава прво да симптом карактерише једном битном особином. Идеја којом се мучи та жена по себи није бесмислена; дешава се да старији ожењени људи одржавају љубавне везе с младим девојкама. Али, нешто друго у томе је бесмислено и непојмљиво. Болесница нема никаквог другог разлога да верује у то да њен нежни и верни супруг спада у ту иначе не тако ретку категорију мужева, осим тврђења анонимног писма. Она зна да то писмо

нема никакве доказне снаге, она може да објасни његово порекло, тако да тим буде задовољена; она би, дакле, могла себи рећи да нема никаквог разлога за своју љубомору, она то и каже, али упркос томе она пати исто као кад би признавала да је та љубомора потпуно оправдана. Идеје те врсте, које су приступачне логичким и из стварности црпљеним аргументима, називамо договорно *лудим идејама*. Добра дама болује дакле од *лудила љубоморе*. То је свакако битна карактеристика овог случаја болести.

После утврђивања ове прве чињенице наш психијатриски интерес постаће још живљи. Ако се једна луда идеја не да отклонити довођењем у везу са стварношћу, онда она свакако и не потиче из стварности. Одакле иначе потиче? *Има лудих идеја са најразличнијом садржином; зашто је садржина лудила у нашем случају баш љубомора? Код којих се особа стварају луде идеје или нарочито луде идеје љубоморе?* Овде бисмо хтели чути психијатра, али нас он овде оставља на цедилу. Он се уопште упушта само у једно једино од питања која ми поставимо. Он ће трагати по породичној историји ове жене и даће нам *можда* одговор: луде идеје се јављају код оних особа у чијим су се породицама чешће јављали слични и други психички поремећаји. Другим речима, ако се код те жене развила једна луда идеја, онда је она наслеђем стекла склоности за то. То је свакако нешто, али је ли то све што желимо знати? Је ли то све што је дејствовало као узрок болести у овом случају? Хоћемо ли се задовољити тиме да претпоставимо да је равнодушно, произвољно или необјашњиво, ако се развило лудило љубоморе место ма којег другог? И смемо ли тврђење које објављује надмоћност наследног утицаја разумети и у негативном смислу, тако као да је свеједно који су доживљаји утицали на ту душу: њој је било намењено да ма кад произведе неко лудило? Ви бисте хтели знати зашто нам научна психијатрија не даје никаква даља обавештења. Али, ја вам одговарам: лупеж је онај који даје више него што има. Психијатер управо и не познаје никакав пут који води даље у разјашњењу једног таквог случаја. Он се мора задовољити дијагнозом и једном, упркос богатом искуству, несигурном прогнозом даљег тока болести.

А може ли психоанализа овде више учинити? Свакако; надам се да ћу вам показати како она чак и у једном случају тако тешко приступачном може открити нешто што омогућава даље разумевање. Пре свега вас молим да обратите пажњу на привидну ситницу да је болесница управо изазвала анонимно писмо, које сад подржава њену луду идеју, изјавивши дан пре тога пред смутљивом девојком да би њена највећа несрећа била кад би њен муж имао љубавну везу с неком младом девојком. Тек је тиме довела служавку на мисао да јој пошље анонимно писмо. Луда идеја добија тако извесну независност од писма; она је постојала у болесници као бојазан — или као жеља? — већ пре тога. Додајте томе после оне остале мале знаке које је открила анализа за време од цигла два сата. Болесница се понашала додуше врло одречно кад се од ње захтевало да, пошто је испричала своју ствар, саопшти своје даље мисли, помисли које јој падну на ум и сећања. Тврдила је да јој ништа не пада на ум, да је већ све казала, и после два сата покушај с њом збиља је морао бити прекинут, јер је она изјавила да се осећа већ здрава и да је сигурна да се болесна идеја неће више повратити. То је она рекла наравно само услед отпора и из страха од настављања психоанализе. Али, за та два сата она је ипак учинила неколико примедби које су допуштале, чак наметале, извесно тумачење, а то тумачење баца јасну светлост на постанак њеног лудила љубоморе. Код ње саме постојала је јака заљубљеност у једног младог човека, у оног истог зета на чије је наваљивање као болесница потражила мене. О тој заљубљености она није знала ништа или врло мало; с обзиром на сродничке односе, њеној љубавној наклоности је било лако да се маскира као безазлена нежност. После свих других наших искустава нама није тешко да се уживимо у душевни живот ове пристојне жене и ваљане мајке од 53 године. Таква заљубљеност, као нешто страшно нечувено, није могла постати свесна; али је постојала и даље, и као несвесна чинила је тежак притисак. С њом се морало ма шта збити, морала се тражити ма каква помоћ, и прво олакшање пружио је свакако механизам померања који има тако редовног удела у постанку луде љубоморе. Ако није само она, стара жена, била заљубљена у једног младог човека,

већ ако је и њен стари муж одржавао љубавне везе с једном младом девојком, онда је она била ослобођена притиска савести због неверства. Уображење о мужевљевом неверству било је дакле хладан мелем на њеној горућој рани. Њена сопствена љубав није јој дошла до свести, али њен одблесак, који јој је доносио такве користи, постао је сад присилним, лудим, свесним. Сви аргументи против тога нису наравно могли ништа користити, јер су били управљени само на одблесак а не на оригинал, коме је одблесак имао захвалити за своју снагу, а који је неприкосновен лежао скривен у несвесноме.

Прегледајмо сад све што нам је један кратак и отежан психоаналитички напор дао за разумевање овог случаја болести. Претпоставка је, наравно, да су наша открића добијена исправно, што овде не могу подвргавати вашем суду. *Прво*: луда идеја није више ништа бесмислено или неразумљиво, она је пуна смисла, добро мотивисана, спада у целину једног болесниковог доживљаја, пуног осећања. Друго: она је нужна као реакција на један несвестан душевни процес, који смо сазнали из других знакова, и баш том односу има она да захвали за свој лудачки карактер, свој отпор према логичким и стварним нападима. Сама она је нешто жељено, нека врста утехе. Треће: што је то била баш луда идеја љубоморе, а не нека друга, то је јасно одређено доживљајем из болести. Ви се сећате да је она дан раније изјавила пред смутљивом девојком да би за њу било нешто најстрашније кад би јој муж био неверан. А ви не губите из вида ни обе важне аналогије са симптоматичком од нас анализованом радњом: у расветљавању смисла или сврхе и у односу на несвесно, дато у тој ситуацији.

Тиме наравно није одговорено на сва питања која смо смели поставити поводом овог случаја. Тај случај болести је напротив препун даљих проблема, таквих који уопште још нису сазрели за решење, и других који се нису могли решити због нарочитих, неповољних околности. На пример, зашто та жена која живи у срећном браку подлеже заљубљивању у свога зета, и зашто се олакшање, које би било могућно и на други начин, јавља у облику једног таквог одблеска, једне пројекције њеног сопственог стања на њеног мужа? Немојте мислити да је залудно

и лудо постављати таква питања. Ми већ располажемо извесним материјалом за један могућан одговор. Та жена је у критичном добу, које изазива изненадно, нежељено појачање женске сексуалне потребе; и само то могло би бити довољно. Или уз то може још доћи што њен добри и верни супруг од пре неколико година нема више оне сексуалне способности која би добро очуваној жени била потребна за њено задовољење. Искуство нам је показало да се баш такви мужеви чија је верност тад сама по себи разумљива одликују нарочитом нежношћу у опхођењу са својим женама и нарочитом благошћу према њиховим нервним невољама. Али, није безначајно што је то баш млади супруг једне кћери који је постао предмет те болесне заљубљености. Једна јака еротичка везаност за кћер, везаност која се у крајњој линији своди на сексуалну конституцију мајчину, налази често начина да се продужи у таквом преображају. У вези с овим смем вас можда потсетити на то да је однос између таште и зета одвајкада сматран као нарочито шкакљив, а код примитивних људи је дао повода за врло моћне табу-прописе и »избегавања«. То често превазилази и с позитивне и с негативне стране културно жељену меру. Који је пак од та три момента дејствовао у нашем случају — да ли су била два, да ли сва три заједно — то вам наравно не могу рећи, али само зато не што ми није било допуштено да анализу тог случаја наставим и после два сата. Сад примећујем, господо, да сам говорио све само о стварима за чије разумевање ви још нисте припремљени. То сам учинио да бих извршио упоређење психијатрије са психоанализом. Али, једно вас сад смем питати: јесте ли приметили ма какву супротност међу њима двема? Психијатрија не примењује техничке методе психоанализе, она пропушта да нешто надовеже на садржину луде идеје, и даје нам, указујући на наследност, једну врло општу и удаљену етиологију, место да прво покаже специјалније и ближе узроке. Али, лежи ли у томе нека противречност, нека супротност? Зар то није напротив употпуњавање? Зар наследни моменат противречи значењу доживљаја? Зар се напротив обоје не спајају на најуспешнији начин? Признаћете ми да у суштини психијатриског рада нема ништа што би могло бити противно психоаналитичком истражи-

вању. Дакле, психијатри су ти који се противе психоанализи, а не психијатрија. Психоанализа се односи према психијатрији отприлике као хистологија према анатомији; једна проучава спољашње облике органа, друга њихов састав из ткива и елементарних делова. Нека противречност између тих двеју врста испитивања, од којих је једно продужење другог, не да се лако замислити. Ви знате да анатомија данас важи као темељ научне медицине, али је било једно време кад је исто тако било забрањено расецати људске лешеве, да би се познао унутрашњи састав тела, као што се данас чини забрањено бавити се психоанализом, да би се сазнао унутрашњи механизам душевног живота. А вероватно није далеко време кад ћемо увидети да једна научно продубљена психијатрија није могућна без доброг познавања дубљих, несвесних процеса у душевном животу.

Но можда психоанализа, против које се толико боре, има и пријатеља међу вама, који би волели видети да се она може оправдати и са друге, са терапеутичне стране. Ви знате да наша досадашња психијатриска терапија не може да утиче на луде идеје. Да ли можда психоанализа то може, захваљујући своме сазнању о механизму тих симптома? Не, господо, она то не може; она је према тим патњама — бар засад — исто тако немоћна као и свака друга терапија. Додуше, ми можемо разумети шта се у болеснику дешавало, али немамо средстава да то учинимо разумљивим и самом болеснику. Ви сте чули да ја у анализи овде изнесене луде идеје нисам могао отићи далеко од првих почетака. Хоћете ли тврдити да је анализа таквих случајева за одбацивање зато што остаје неплодна? Ја ипак не верујем. Ми имамо право, чак дужност, да вршимо истраживање без обзира на неку непосредну корист од њега. Накрају — ми не знамо где и кад — сваки комадић знања претвориће се у моћ, и у терапеутичну моћ. И кад би се психоанализа код свих других облика нервног и душевног оболења показала исто тако безуспешна као код лудих идеја, она би ипак остала потпуно оправдана као незамењиво средство научног истраживања. Ми онда свакако не бисмо имали могућности да је вршимо; људски материјал који хоћемо да проучавамо — који

живи, има своју властиту вољу и треба да има својих разлога да би с нама сарађивао у том раду — отказао би нам послушност, Допустите зато да за данас завршим саопштењем да има великих група нервних поремећаја код којих се показало стварно преобраћање нашег бољег разумевања у терапеутичну моћ и да ми, код тих иначе тешко приступачних оболења, под извесним условима постижемо успехе који не заостају ни иза којих других у области унутрашње терапије.

СЕДАМНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

СМИСАО СИМПТОМА

Госпође и господо! У прошлом предавању изложио сам вам да се клиничка психијатрија мало бринула о облику у коме се поједини симптом јавља и о његовој садржини, а да је психоанализа баш ту наставила и утврдила, пре свега, да симптом има смисла и у вези је с болесниковим доживљајима. Смисао неуротичких феномена открио је прво J. Breuer испитивањем и срећним успостављањем једног случаја хистерије који је отада постао чувен (1880—1882). Истина је да је независно од њега P. Janet утврдио то исто; француском истраживачу чак припада литерарни приоритет, јер је Breuer објавио своје посматрање тек једну деценију доцније (1893—1895) за време сарадње са мном. Уосталом, може нам бити прилично свеједно од кога долази то откриће, јер ви знате да се свако откриће учини више него једанпут, и ниједно се не учини наједанпут, а успех ни иначе не иде са заслугом. Америка се не зове по Колумбу. Пре Breuer-а и Janet-а велики психијатер Leuret изнео је мишљење да би се чак и бунцања душевно болесних људи морала показати као пуна смисла кад бисмо умели најпре да их преведемо. Ја признајем да сам дуго времена био готов да сувише високо ценим заслугу P. Janet-а за разјашњење неуротичких симптома, зато што их је он схватио као изражаје несвесних идеја *(idées inconscientes)* које господаре болесницима. Али, *Janet* се отада у превеликој уздржљивости изражавао тако као да би хтео признати да несвесно за њ није било ништа више него један израз, једно помоћно средство, *une façon de parler;* да он при том није мислио ни на шта реално. Отада ја више не

разумем *Janet*-ова разлагања, али мислим да је он непотребно нанео себи штету изгубивши много заслуге.

Неуротички симптоми имају дакле свога смисла, као и омашке, као и снови, и као и они имају својих веза са животом лица која их показују. Хтео бих да вам то важно сазнање учиним сад још јаснијим помоћу неколико примера. Да је увек и у свима случајевима тако, ја то могу само тврдити а не доказати. Ко сам тражи искуства, стећи ће уверење о томе. Али, из извесних разлога ја те примере нећу узети од хистерије већ од једне друге, веома чудне, њој у основи врло блиске неурозе, о којој имам да вам кажем неколико уводних речи. Та неуроза, такозвана *присилна неуроза*, није тако популарна као опште позната хистерија; она, ако се тако смем изразити, није тако наметљиво бучна, понаша се више као нека приватна ствар болесникова, избегава скоро потпуно појаве на телу и ствара све своје симптоме на душевном пољу. Присилна неуроза и хистерија су они облици неуротичког обољења на чијем се проучавању психоанализа прво и развила, у чијем лечењу наша терапија и слави своје триумфе. Али, присилна неуроза, којој недостаје онај загонетни скок из душевнога у телесно, уствари нам је, психоаналитичким трудом, постала провиднија и приснија него хистерија, и ми смо видели да она износи извесна екстремна неуротичка обележја далеко живље на видело.

Присилна неуроза показује се у томе што су болесници забављени мислима за које се уствари не интересују, осећају у себи нагоне који им се чине врло чудни, и присиљени су на радње чије им извршење не причињава додуше никакво задовољство, али чије им је неизвршење сасвим немогућно. Мисли — присилне претставе — могу саме по себи бити бесмислене, или пак само равнодушне за дотичну индивидуу, често су оне сасвим будаласте, у свима случајевима оне су исход једне напрегнуте мисаоне активности, која болесника исцрпљује и којој се он врло нерадо предаје. Он мора против своје воље да мудрује и размишља, као да се ради о његовим најважнијим животним задацима. Нагони које болесник у себи осећа могу такође давати један детињаст и бесмислен утисак, али најчешће

они имају најстрашнију садржину, као искушења за тешке злочине, тако да их болесник не само, као стране, пориче, већ ужаснут бежи од њих, чувајући се од њиховог извршења забранама, одрицањима и ограничењима своје слободе. При том никада — ама баш ни један једини пут — они не продру до извршења; резултат је увек да победе бегство и опрезност. Што болесник стварно извршује такозване присилне радње, то су врло безазлене, зацело безначајне ствари, најчешће понављања, церемонијална уопштавања радњи обичног живота, чиме пак те нужне радње, као идење у постељу, умивање, облачење, одлазак у шетњу, постају врло досадним и једва решљивим задацима. Болесне претставе, нагони и радње, у појединим облицима и случајевима присилне неурозе нису никако помешани у подједнаким деловима; напротив, правило је да један или други од тих момената господари сликом болести и даје болести име; али је довољно јасно оно што је заједничко у свима тим облицима.

А то је зацело једна луда болест. Мислим да ни најнеобузданијој психијатриској фантазији не би пошло за руком да конструише нешто слично, и кад то не бисмо сваки дан могли очима видети, не бисмо имали смелости у то веровати. Но немојте мислити да нешто помажете болеснику кад му саветујете да окрене пажњу на другу страну, да се више не бави тим лудим мислима и да наместо својих играња ради нешто паметно. То би он и сам желео, јер је потпуно свестан, дели ваше мишљење о својим присилним симптомима, чак вас њиме предусрета. Само он не може друкчије; што се код присилне неурозе пробије у дело, то је ношено једном енергијом за коју нам вероватно недостаје поређење из нормалног душевног живота. Он може само једно: одгађати, замењивати, на место једне луде идеје ставити неку другу, ма како ублажену, од једне обазривости или забране прећи на друге, место једне церемонијалне радње вршити неку другу. Он може присиљавање померити, али не уништити. Могућност померања симптома, далеко од њиховог првобитног облика, једно је од главних обележја његове болести; осим тога пада у очи да су супротности — поларности — којима је душевни живот прожет, у његовом стању

нарочито оштро издвојене. Поред присиљавања с позитивном или негативном садржином, на интелектуалном пољу се јавља сумња која постепено почиње нагризати и оно што је обично најпоузданије. Све иде ка једној све јачој неодлучности, недостатку енергије, ограничењу слободе. При том је такав неуротичар био првобитно врло енергичан карактер, често изванредно тврдоглав, интелектуално обдарен по правилу изнад просечне мере. Обично се развио до погодне етичке висине, показује се крајње савестан, исправан више него што обично бива. Можете мислити да је потребно доста рада док се колико толико снађемо у тој противречној целини карактерних особина и болесних симптома. Засад и не тежимо ничему другом него да разумемо неке симптоме ове болести, да их можемо тумачити.

Можда желите знати, с обзиром на наша расправљања, како се садашња психијатрија односи према проблемима присилне неурозе. Али, то је једно сиромашно поглавље. Психијатрија даје разним присиљавањима имена, а иначе о њима ништа више не каже. Зато она наглашава да су носиоци таквих симптома »дегенерисани«. То мало задовољава, то је управо један суд о вредности, осуда место објашњења. Треба, рецимо, да мислимо како се код људи који су се изметнули јављају све могуће настраности. Ми и верујемо да лица код којих се развијају такви симптоми морају од природе бити нешто друкчија него други људи. Али ћемо запитати: јесу ли они више »дегенерисани« него други нервозни, на пример хистерични или они који болују од психоза? Карактеристика је очевидно опет сувише општа. А може се посумњати и да ли је она уопште оправдана, кад се сазна да се такви симптоми јављају и код ванредних људи са особито великим и за друштво значајним способностима. О нашим типично великим људима сазнајемо обично мало интимнога, захваљујући њиховој сопственој обазривости и лажљивости њихових биографа; али, ипак се дешава да је понеки, као Емил Зола, фанатик истине, и онда од њега чујемо од колико је чудних присилних навика он патио целог свог живота.[1]

---

[1] E. Toulouse, *Emile Zola. Enquête médico-psychologique*, Paris, 1896.

Психијатрија је ту нашла тај излаз да говори о вишим дегенерицима *(dégénérés supérieurs)*. Лепо — али помоћу психоанализе ми смо стекли искуство да се ти чудни присилни симптоми могу трајно отклонити као и друге болести и код других, недегенерисаних људи. Мени самом то је често полазило за руком.

Саопштићу вам само два примера анализе једног присилног симптома, један из старог посматрања, који не бих умео заменити никаквим лепшим примером, а један недавно стечен. Ограничавам се на тако мали број зато што се при таквом саопштењу мора бити врло опширан, улазећи у све појединости.

Једна дама од близу 30 година, која је патила од најтежих присилних појава, а којој бих ја можда помогао, да један подмукао случај није осујетио мој рад — можда ћу вам о томе још причати — вршила је много пута на дан, између осталих, следећу чудну присилну радњу. Она би појурила из своје собе у једну другу собу, до њене, стала би тамо на једном одређеном месту крај стола, који је био у средини, зазвонила би својој собарици, дала би јој какав безначајан налог, или би је вратила и без икаквог налога, и онда би отрчала натраг. То свакако није био никакав тежак симптом болести, али је ипак могао потстаћи радозналост. Разјашњење се и нашло на најнесумњивији и најнепобитнији начин, без икаквог удела од стране лекара. Баш не знам како бих могао доћи до неке претпоставке о смислу те присилне радње, до неког предлога за њено тумачење. Кад год сам болесницу питао: Зашто то чините? Каквог смисла то има? — она је одговарала: Не знам. Али, једног дана, кад сам успео да код ње савладам велико, принципијелно устезање, она је наједном дошла до сазнања и испричала је оно што је било у вези с присилном радњом. Она се пре више од 10 година била удала за једног старијег човека, који се прве брачне ноћи показао импотентан. Те ноћи он је небројено пута трчао из своје собе у њену да би поновио покушај, али сваки пут безуспешно. Ујутру је рекао љутито: »Мора се човек стидети од собарице кад буде намештала постељу«, дохватио је једну боцу црвеног мастила, која је случајно била у соби, и њен садржај просуо на креветски чаршав, али не баш на место које би имало права на једну такву мрљу. Упочетку нисам разумео

какве би везе та успомена могла имати са присилном радњом о којој је реч, пошто сам нешто заједничко нашао само у честом одлажењу из једне собе у другу и можда још у доласку собарице. Онда ме болесница одведе до стола у другој соби и показа ми на столном застирачу једну велику мрљу. Она још изјави да увек тако стане крај стола, како позвана девојка не би могла да не види мрљу. Сад се више није могло сумњати у тесну везу између оне сцене прве брачне ноћи и њене данашње присилне радње, а ту се могло сазнати још много штошта друго.

Пре свега је јасно да се болесница идентификује са својим мужем; она игра његову улогу, подражавајући његово трчање из једне собе у другу. После, да бисмо остали у том изједначавању, морамо свакако признати да она замењује кревет и креветски чаршав столом и застирачем на њему. То би се могло чинити произвољно тумачење, али ми нисмо бадава проучавали симболику сна. И у сну се често виђа какав сто који се пак има тумачити као кревет. Сто и постеља заједно сачињавају брак, па зато може лако једно да стоји место другога.

Тиме би већ био дат доказ да присилна радња има смисла; она изгледа да је приказивање, понављање оне значајне сцене. Али, ми нисмо принуђени да се задржимо на тој привидности; ако подробније испитамо однос између тога двога, добићемо вероватно обавештења о нечему даљем, о сврси присилне радње. Суштина те радње свакако је призивање собарице, којој се пред очи износи мрља, насупрот примедби њеног мужа: »Мора се човек стидети од девојке«. — Он — чију улогу она врши — не стиди се дакле од девојке, мрља је према томе на свом месту. Ми видимо дакле да она није просто поновила сцену већ ју је наставила и при том поправила, учинила исправном. А тиме она исправља и оно друго што је било тако мучно оне ноћи, и што је изазвало потребу да се прибегне црвеном мастилу, то јест импотенцију. Присилна радња дакле вели: Не, то није истина, он није морао да се стиди собарице, он није био импотентан; она претставља ту жељу, испуњену у једној садашњој радњи слично као у сну; њена тежња је да мужа уздигне изнад његове ондашње несреће.

Усто долази и све друго што бих вам могао испричати о тој жени; тачније речено: све што иначе о њој знамо упућује нас на то тумачење присилне, по себи несхватљиве радње. Та жена живи годинама одвојена од свог мужа и бори се против своје намере да тражи развод брака и судским путем. Али, не може бити говора о томе да би га се она ослободила; она је приморана да му остане верна, она се повукла од света да не би дошла у искушење, она извињава и увеличава његову природу у својој фантазији. Штавише, најдубља је тајна њене болести што она њом заклања мужа од оговарања, оправдава своје просторно одвајање од њега и омогућава му пријатан засебан живот. Тако нас анализа једне незнатне присилне радње води право у најунутрашњије језгро једног случаја болести, а у исто време нам одаје и један знатан део тајне присилне неурозе уопште. Радо ћу вас зауставити на овом примеру, јер он сједињује услове који се не могу с правом захтевати од свих случајева. Тумачење симптома овде је сместа нађено од болеснице, без упутства или мешања од стране аналитичара, а произишло је из везе са једним доживљајем који није, као иначе, припадао заборављеном периоду детињства, већ се догодио у зрелом животу болеснице оставши неугашен у њеном сећању. Сви приговори, које иначе критика обично износи против наших тумачења симптома, одбијају се од овог јединачног примера. Тако лако, наравно, не можемо увек успети.

И још нешто! Зар вам није пало у очи како нас је ова привидно безначајна присилна радња увела у интимности болеснице? Једна жена нема много интимнијих ствари да прича него историју своје прве брачне ноћи, а зар би могло бити случајно и без даљег значаја што смо дошли баш на интимности сексуалног живота? То би дакако могло бити последица избора који сам овог пута погодио. Немојмо судити сувише брзо и пређимо на други пример, који је сасвим друге врсте, један узор једне врсте која се често јавља, наиме, један церемонијал спавања.

Једна деветнаестогодишња, бујна, обдарена девојка, јединче својих родитеља, које је надмашила образовањем и интелектуалном живошћу, била је као дете пуста и обесна, а у току последњих година преобразила се у једну нервозну девојку без

видљивог спољашњег утицаја. Она је нарочито према својој мајци врло раздражљива, увек незадовољна, потиштена, нагиње неодлучности и сумњи, и, најзад, признаје да по трговима и великим улицама више не може да иде сама. Нећемо се много бавити њеним компликованим болесним стањем које захтева бар две дијагнозе: дијагнозу једне агорафобије и дијагнозу једне присилне неурозе, него ћемо се задржати само на томе да се код ове девојке развио један церемонијал спавања услед кога су њени родитељи патили. Може се рећи да у извесном смислу сваки нормалан човек има свој церемонијал спавања или да му је стало до тога да оствари извесне услове чије неиспуњавање му смета да заспи; прелаз из будног живота у стање спавања довео је он у извесне облике које понавља свако вече на исти начин. Али све што здрав човек захтева као услов спавања може се рационално разумети, а ако спољашње околности чине нужном неку промену, он се прилагоди лако и без губљења времена.

Међутим, патолошки церемонијал је непопустив, он се уме спровести и с највећим жртвама; он се такође покрива једним рационалним образложењем и при површном посматрању чини се да се од нормалног стања удаљује само извесном претераном брижљивошћу. Али, ако се загледа изближе, може се приметити да је покривач сувише кратак, да тај церемонијал обухвата одредбе које далеко превазилазе рационално образложење, и друге које му управо противрече. Наша болесница наводи као разлог својих ноћних мера обазривости то што јој за спавање треба мира, те мора искључити све изворе шума. У том циљу она чини двоје: велики сат у њеној соби се зауставља, сви други сатови се уклоне из собе, чак не трпи ни свој малени ручни сат у ноћном орманчићу, саксије с цвећем и вазе наређају се по писаћем столу тако да ноћу не би могле пасти, разбити се и њу у сну пореметити. Она зна да се те мере само привидно могу оправдати захтевом мира; мали сат не би се ни чуо како куца и ако би остао на ноћном орманчићу, а ми смо сви стекли искуство да правилно куцање једног сата с клатном никад не нарушава сан, већ напротив дејствује успављујући. Она признаје да и нема никакве вероватноће у прилог њеној бојазни да би саксије с цвећем и вазе, ако би биле остављене на свом месту,

могле саме од себе за време ноћи пасти и разбити се. За остале одредбе тог церемонијала она и не тражи ослонца у захтеву мира. Штавише, захтев да врата између њене собе и спаваће собе родитеља остану отворена, захтев чије испуњење она обезбеђује тиме што различне предмете намести на отворена врата, чини се напротив да потстиче један извор реметилачких шумова. Али, најважније одредбе односе се на саму постељу. Јастук на челу кревета не сме додирнути дрвени зид кревета. Мало јастуче за главу не сме на том великом јастуку лежати друкчије него стварајући један ромб; своју главу она онда ставља тачно у правцу уздужног пречника тог ромба. Перина — »*Duchent*« — како кажемо ми у Аустрији — пре покривања се мора тако протрести да њен доњи крај буде сасвим дебео, а после она неизоставно ту нагомиланост перја гњечењем опет разреди.

Допустите ми да пређем преко других, често врло ситних појединости тог церемонијала; оне нам не би показале ништа ново, а одвеле би нас далеко од наших циљева. Али, немојте превидети да се све то не обавља тако глатко. Увек при том постоји забринутост да све није учињено ваљано; мора се прегледати, поновити, сумња се односи час на једну час на другу меру обазривости, и резултат је тај да се проведе сат, па и два, за које време сама девојка не може да спава а не дâ спавати ни заплашеним родитељима.

Анализа ових мучења није ишла тако просто као анализа присилне радње код наше раније болеснице. Ја сам тој девојци морао давати наговештења и чинити предлоге тумачења, које је она сваки пут одбијала с једним одлучним »не« или примала с презривом сумњом. Али, тој првој одречној реакцији следовало је једно време кад се она сама занимала извесним јој могућностима, прибирајући помисли које би јој падале на ум у вези с њима, изазивајући успомене, успостављајући везе, док сва тумачења није прихватила сопственим радом. Уколико се то догађало, она је попуштала и у извођењу оних присилних мера обазривости, и још пре свршетка лечења она се била оканула целог церемонијала. А морате знати да аналитички рад, како га ми данас изводимо, управо искључује доследно обрађивање појединог симптома, док се његово расветљење не приведе

крају. Напротив, сваки час морамо напустити једну тему, са извесношћу да ћемо се полазећи од других веза опет на њу вратити. Значење симптома које ћу вам сад саопштити дакле је једна синтеза резултата чије је добијање — прекинуто другим радовима — трајало недељама и месецима.

Наша болесница почиње полако разумевати да је из својих припрема за ноћ прогнала сат као симбол женског полног органа. Сат, код кога иначе знамо и друга символичка значења, долази до те гениталне улоге својим односом према периодичним догађајима и једнаким интервалима. Једна жена, рецимо, може се похвалити да јој је менструација правилна као какав сат. А страх наше болеснице управљен је нарочито на то да у спавању не буде поремећена куцањем сата. Куцање сата треба упоредити са куцањем клиториса при сексуалном надражењу. Тим осећајем који јој је сад угодан она је доиста често из сна буђена, а сад се тај страх од ерекције испољио у заповести по којој су се сатови који раде ноћу уклањали из њене близине. Саксије и вазне такође су, као и сви судови, женски символи. Обазривост да они не падну за време ноћи и не разбију се има дакле неког доброг смисла. Ми знамо за врло распрострањен обичај да се приликом заручења разбије неки суд или тањир. Сваки од присутних присваја по један одломак, који на становишту једног брачног поретка пре моногамије смемо схватити као откуп његових права на невесту. На тај комад свог церемонијала надовезује ова девојка и једну успомену и више помисли. Она је једном као дете пала с једним судом од стакла или иловаче, посекла се по прстима и јако окрвавила. Кад је порасла и упознала се с чињеницама сексуалног односа, појави се код ње изазивајући страх, идеја да прве брачне ноћи неће крварити и показати се као девица. Њене мере обазривости против разбијања судова значе дакле једно одбацивање целог комплеска који је у вези с девичанством и крварењем при првом сношају, одбацивање страха од крварења исто тако као и супротног страха — од некрварења. Са обазривошћу против шумова, којој је она потчињавала ове мере, оне нису имале скоро никаква посла.

Централни смисао свог церемонијала погодила је она једног дана кад је наједном схватила захтев да јастук не сме додирнути зид кревета. Јастук је за њу, рекла је она, увек значио жену, а усправни дрвени зид човека. Она је дакле хтела — на магички начин, смемо додати — раздвојити човека и жену, то јест раставити родитеље, не дати им да дођу до сексуалног сношаја. Исти циљ тражила је она да постигне на директнији начин, ранијих година, пре него што је организовала свој церемонијал. Она је симулирала страх, или неку стварну склоност ка страху искористила тако да спојна врата између родитељске спаваће собе и дечје собе не смеју бити затворена. Та заповест била је задржана још и у њеном садашњем церемонијалу. На тај начин створила је она себи прилику да прислушкује родитеље, али, искоришћујући је, она је на се навукла једну несаницу која је трајала месецима. Незадовољна таквим узнемиривањем родитеља, она је постизавала с времена на време да је смела спавати у самој брачној постељи између оца и мајке. »Јастук« и »дрвени зид« онда се заиста нису могли састати. Најзад, кад је већ била толико велика да се њено тело није више могло удобно наместити између родитеља, постигла је она, свесним симулирањем страха, да је мајка променила с њом место спавања и њој уступила сопствено место поред оца. Та ситуација била је зацело исход фантазија чија се последица осећа у церемонијалу. Ако је јастук значио жену, онда је и тресење перине, док све перје не би сишло доле и тамо изазвало једно задебљање, имало неког смисла. То је значило учинити жену бременитом; али, она је ту бременитост неизоставно опет отклањала, јер је годинама била у страху да ће сношај родитеља имати за последицу једно друго дете и тако њој дати супарника. С друге стране, ако је јастук био жена, мајка, онда је мало јастуче за главу могло претстављати само кћер. Зашто је тај јастук морао да се намести као ромб и њена глава да дође тачно у средишњу линију? Она се лако могла сетити да се ромб као руна отвореног женског полног органа понавља на свима зидовима. Она сама је играла човека, оца, и својом главом замењивала је мушки уд. (Исп.: Симболика главице за кастрацију).

Развратне ствари, рећи ћете, које блуде по глави чедне девојке. Ја то признајем, али немојте заборавити да ја те ствари нисам начинио већ само протумачио. Један такав церемонијал спавања и јесте нешто чудновато, а ви ћете морати увидети слагање између церемонијала и фантазија које нам тумачење показује. Али, за мене је важније да ви запазите како се у церемонијалу није сталожила једна једина фантазија, већ повећи број фантазија, које наравно имају негде своју тачку укрштања. Исто тако, да прописи церемонијала претстављају сексуалне жеље час позитивно час негативно, служе делом заступању тих жеља, а делом одбрани од њих.

Из анализе тог церемонијала могло би се добити и више, кад би се он довео у праву везу с другим симптомима болеснице. Али, наш пут нас не води тамо. Нека вам буде довољно наговештење да је та девојка осетила еротичку везаност за оца, чијим је почецима порекло у раним годинама детињства. Можда се она зато и понаша тако нељубазно према својој мајци. А не можемо превидети ни да нас је анализа овог симптома опет одвела на сексуални живот болеснице. Можда ћемо се томе чудити утолико мање што чешће будемо увидели смисао и сврху неуротичких симптома.

И тако сам вам на двама одабраним примерима показао да неуротички симптоми имају неки смисао, као и омашке, и као снови, и да стоје у присној вези с доживљајима болесника. Могу ли очекивати да ви поклоните вере овом мом веома значајном тврђењу на основу двају примера? Не. Али, можете ли од мене захтевати да вам износим даље примере докле год не изјавите да сте уверени? Ни то не, јер с обзиром на опширност с којом ја расправљам поједини случај, ја бих свршавању те једне тачке у науци о неурозама морао посветити петочасовни семестрални течај. Ја се дакле задовољавам тиме што сам вам дао једну пробу за своје тврђење, а у осталом упућујем вас на саопштења у литератури, на класична Breuer-ова тумачења симптома у првом случају (хистерија), на фрапантна разјашњења сасвим нејасних симптома код такозваног раног лудила (*dementia praecox*) од стране C. G. Jung-а, из времена кад је тај истраживач био само психоаналитичар, а још није хтео да буде

пророк, и на све радове који су отада пунили наше часописе. Баш у таквим испитивањима нисмо оскудни. Анализа, тумачење, превођење неуротичких симптома тако је привукло психоаналитичаре да су због тога у први мах занемаривали остале проблеме неуротике.

Ко се од вас подвргне једном напору, добиће зацело један силан утисак о обиљу доказног материјала. Али ће наићи и на једну тешкоћу. Смисао једног симптома лежи, као што смо видели, у некој вези с болесниковим доживљајима. Што је индивидуалније израђен један симптом, утолико се пре смемо надати да ћемо ту везу успоставити. Задатак је тада управо да се за једну бесмислену идеју и једну бесциљну радњу изнађе она прошла ситуација у којој је идеја била оправдана, а радња одговарала неком циљу. Присилна радња наше болеснице која је јурила ка столу и звонила собарици управо је пример за ту врсту симптома. Али, има симптома, и то врло често, сасвим друкчијег обележја. Морамо их назвати »типичним« симптомима болести; они су у свима случајевима отприлике једнаки, индивидуалне разлике код њих ишчезавају или се бар тако смање да их је тешко довести у везу с индивидуалним доживљајима болесника, и наћи њихов однос према појединим доживљеним ситуацијама. Обратимо пажњу опет на присилну неурозу. Већ церемонијал у спаваћој соби наше друге болеснице има у себи много типичнога, при том наравно и доста ндивидуалних црта, да би такорећи *историско* тумачење било омогућено. Али, сви ти присилни болесници имају склоност да понављају, да радње обављају ритмично и да их изолују од других радњи. Већина од њих перу и сувише. Болесници који болују од агорафобије (топофобије, страха од простора) — што ми више не рачунамо у присилну неурозу већ означавамо као хистерију страха — понављају у својим сликама болести исте црте, често с монотонијом која замара; они се боје затворених простора, великих отворених тргова, дугачких протегнутих улица и алеја. Сматрају се заштићени ако их прате познаници, или ако каква кола иду за њима, итд. Али, на том једнаком темељу износе поједини болесници своје индивидуалне услове, ћуди — могло би се рећи, које у појединим случајевима директно противрече једна другој.

Један се боји само уских улица, други само широких; један може да иде само кад је мало, а други само кад је много људи на улици. Исто тако, крај свега богатства у индивидуалним цртама, има хистерија у изобиљу заједничких, типичних симптома, који се изгледа не могу лако извести историски. Немојмо заборавити да се ми, у постављању дијагнозе, оријентишемо према тим типичним симптомима. Ако смо пак у једном случају хистерије неки типичан симптом заиста свели на неки доживљај или на читав низ сличних доживљаја, на пример хистерично повраћање на низ утисака гађења, онда смо збуњени ако нам анализа у неком другом случају повраћања открије низ сасвим друкчијих доживљаја који су вероватно имали утицаја. Онда одмах изгледа као да хистерична лица из непознатих узрока морају повраћати, а да су историски поводи које анализа налази само изговори, које, ако се случајно јаве, искоришћује та унутрашња нужност.

Тако ми брзо долазимо до мучног сазнања да смисао индивидуалних неуротичких симптома додуше можемо довољно расветлити довођењем у везу с доживљајима, али да нас наша вештина изневерава у погледу на далеко чешће типичне симптоме. Усто долази да вас ја још никако нисам посветио у све тешкоће које се показују при консеквентном спровођењу историског тумачења симптома. Ја то и нећу чинити, јер додуше немам намеру да вам ма шта улепшавам или прикривам, али не смем ни да вас на почетку наших заједничких проучавања сметем и збуним. Истина је да смо ми тек почели разумевати значење симптома, али ћемо се држати добијених резултата и корак по корак савлађивати оно што још не разумемо. Покушаћу дакле да вас утешим мишљењем да се нека фундаментална разлика између једне и друге врсте симптома једва може претпоставити. Пошто индивидуални симптоми зависе тако очигледно од болесникових доживљаја, то за типичне симптоме остаје могућност да се сведу на доживљавање које је по себи типично, заједничко свима људима. Друге црте које се у неурози редовно јављају могу бити опште реакције, које су болесницима наметнуте самом природом болесних промена, као што је понављање или сумњање у присилној неурози. Кратко речено,

ми немамо никаквог разлога да пре времена очајавамо; а видећемо шта даље следује.

Пред једном сасвим сличном тешкоћом стојимо и у науци о сновима. У нашим ранијим разговорима о сну нисам могао расправљати о тој тешкоћи. Очигледна садржина снова је веома разноврсна и индивидуално различна, а ми смо подробно показали шта се из те садржине добија анализом. Али, поред тога, има снова који се такође зову »типичним«, који се код свих људи јављају на сличан начин, снови сличне садржине, који стављају исте тешкоће насупрот тумачењу. То су снови о падању, летењу, лебдењу, пливању, о спречености, о наготи, и извесни други, снови страха, који нам дају час ово час оно тумачење код појединих особа, а да тиме није објашњена и њихова монотонија и типично јављање. Али, и код ових снова запажамо да се један заједнички темељ оживљава индивидуално промењљивим примесама, а вероватно ће се и они моћи прилагодити схватању живота снова које смо стекли на другим сновима без насиља, али проширивањем наших сазнања.

ОСАМНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

ФИКСИРАЊЕ ЗА ТРАУМУ — НЕСВЕСНО

Госпође и господо! Последњи пут сам рекао да наставак овог рада нећемо надовезати на своје сумње већ на своје наласке. Два врло интересантна закључка, који се изводе из двеју анализа узетих као пример, нисмо још уопште ни казали.

Прво: Обе болеснице чине на нас утисак као да су *фиксиране* за један одређен комад своје прошлости, као да не умеју да га се ослободе и као да су због тога отуђене садашњост и будућност. Оне се налазе у својој болести као што су се у ранија времена људи обично повлачили у манастир, да тамо заврше једну тешку животну судбину. Код наше прве болеснице уствари је напуштен брак с њеним мужем оно што јој је припремило ту судбину. Помоћу својих симптома она наставља парницу са својим мужем; ми смо могли разумети оне гласове који се заузимају за њ, који га извињавају, уздижу, жале његов губитак. Иако је млада и пожељна за друге људе, она је прихватила све мере обазривости, реалне и имагинарне (магичке), да би му сачувала верност. Она се не показује пред страним очима, занемарује своју спољашњост, а не може ни брзо да устане са столице на којој је седела и одбија да потпише своје име, не може никоме да учини неки поклон, са мотивацијом да нико не сме имати штогод од ње.

Код наше друге болеснице, младе девојке, то је еротичка везаност за оца, која, заснована у годинама пре пубертета, има исто дејство на њен живот. Она је за се донела закључак да се не може удати док је тако болесна. А смемо претпоставити да се она тако разболела да се не би морала удати и да би остала код оца.

Не смемо одбацити питање: како, којим путем и из каквих побуда се долази у тако један чудан и тако неповољан став према животу? Претпоставимо да је то понашање једно опште обележје неурозе, а не нека нарочита особеност ових двеју болесница. А то је заиста једна општа, практично врло значајна црта сваке неурозе. Прва хистерична болесница Breuer-ова била је слично фиксирана за време кад је неговала свога тешко оболелог оца. Она је отада, упркос свом оздрављењу, у извесном погледу свршила са својим животом; остала је додуше здрава и за рад способна, али је избегавала нормални женски удес. Код сваког од наших болесника можемо анализом открити да се он у симптомима своје болести и закључцима из њих изведеним вратио назад у известан период своје прошлости. У великој већини случајева он је чак изабрао за то једну врло рану фазу живота, једно време свог детињства, штавише — ма колико то могло изгледати смешно — време када је био одојче.

Најближу аналогију са овим понашањем наших нервозних болесница показују оболења каква баш сад особито често ствара рат, такозване трауматичне неурозе. Наравно, и пре рата било је таквих случајева после железничких судара и других страшних животних опасности. Трауматичне неурозе у основи нису исто што и спонтане неурозе, које ми обично испитујемо и лечимо аналитички; а још нам и није пошло за руком да их подвргнемо нашем гледишту, али ја се надам да ћу вам једном моћи објаснити до чега стоји то ограничење. Но смемо истаћи потпуно слагање у једној тачци. Трауматичне неурозе показују јасним знацима да им је темељ у фиксирању за моменат трауматичне несреће. У својим сновима ти болесници редовно понављају трауматичну ситуацију; где се јављају напади хистеричног облика који допуштају анализу, ми увиђамо да напад одговара потпуном преношењу у ту ситуацију. Изгледа као да ти болесници нису изишли накрај с трауматичном ситуацијом, као да та ситуација још стоји пред њима, као несавладан актуелан задатак, а ми примамо то схватање са свом озбиљношћу; оно нам показује пут ка једном — назовимо га тако — *економском* посматрању душевних процеса. Чак и реч »трауматичан« нема други него такав економски смисао. Тако називамо један

доживљај који душевном животу за једно кратко време доноси тако силан прираштај надражаја да његово окончање или довршење нормално навикнутим начином не успева, из чега морају произићи трајни поремећаји у промету енергије.

Та аналогија мора нас намамити да и оне доживљаје за које се наше болеснице чине фиксиране означимо као трауматичне. На тај начин био би нам стављен у изглед један прост услов за неуротично оболење. Неуроза би се дала упоредити с једним трауматичним оболењем и настала би услед неспособности да се оконча један доживљај који је изазвао сувише јака осећања. Тако је доиста и гласила прва формула у којој смо Breuer и ја 1893—95 положили теориски рачун о нашим новим посматрањима. Један случај као што је случај наше прве болеснице, младе, од мужа одвојене жене, подвргава се врло добро том схватању. Она није преболела неизводљивост свога брака и остала је привезана за ту трауму. Али, већ наш други случај, девојка фиксирана за свог оца, показује нам да та формула није довољно пространа. С једне стране, таква заљубљеност мале девојчице у оца нешто је тако обично и тако често савладано да би назив »трауматично« изгубио свако значење, а с друге стране, историја те болеснице показује нам да је та прва еротичка фиксираност у први мах прошла привидно безопасно, па се тек после више година опет појавила у симптомима присилне неурозе. Ту, дакле, предвиђамо компликације, веће богатство услова оболења, али предосећамо и да трауматично гледиште не треба напуштати као да је погрешно; оно ће се на другом месту морати уметнути и потчинити.

Овде ћемо опет прекинути пут којим смо пошли. Он засад и не води даље, а имамо још пуно других ствари да сазнамо пре него што могнемо наћи прави наставак тог пута. Приметимо још, поводом питања фиксирања за извесну фазу прошлости, да тај појав далеко превазилази саму неурозу. Свака неуроза садржи једно такво фиксирање, али свако фиксирање не води неурози, не подудара се с неурозом и не успоставља се путем неурозе. Узорит пример афективног фиксирања за нешто прошло јесте жалост, која чак изазива најпотпуније одвраћање од садашњости и будућности. Али жалост се, чак и по суђењу

лаика, јасно разликује од неурозе. Међутим, има неуроза које се могу сматрати као један патолошки облик жалости.

Дешава се такође да људи услед неког трауматичног догађаја, који уздрма темеље њиховог дотадашњег живота, дођу до таквог застоја да напусте свако интересовање за садашњост и будућност и трајно остају душевно забављени прошлошћу; али, ти несрећници не морају при том постати неуротични. Нећемо, дакле, прецењивати ту једну црту за карактеристику неурозе, ма колико да је она иначе редовна и ма колико значајна.

А сад прелазимо на други резултат наших анализа, за који се не морамо бојати накнаднога ограничавања. За нашу прву болесницу изнели смо какву је бесмислену *присилну радњу* вршила и какву је *интимну успомену из живота* испричала у вези с том радњом, а доцније смо испитали и *однос између* тог двога и погодили сврху присилне радње из те везе с успоменом. Али смо потпуно оставили пострани један моменат који заслужује нашу пуну пажњу. Ма колико да је болесница понављала присилну радњу, она није знала ништа о томе да је том радњом надовезивала на онај доживљај. Веза између тога двога њој је била скривена; она је уистину морала одговорити да не зна из каквих побуда то чини. Онда се догодило, под утицајем лечења, да је наједном нашла ту везу и да ју је могла саопштити. Али, још никако није знала сврху ради које је вршила присилну радњу, сврху да поправи један мучан део прошлости и да љубљеног мужа уздигне на један виши ниво. Трајало је доста дуго и стало је много труда док је схватила и признала да би само такав мотив могао бити погонска сила присилне радње.

Веза са сценом после несрећне свадбене ноћи и мотив болесничине нежности чине заједно оно што смо назвали »смислом« присилне радње. Али, тај смисао њој је био непознат у оба правца док је вршила присилну радњу: и у правцу »откуда« и у правцу »нашто«. У њој су дакле делали душевни процеси, присилна радња била је управо њихово дејство; она је дејство опажала у нормалном душевном стању, али ништа од душевних предуслова тог дејства није долазило до њеног свесног сазнања. Она се понашала потпуно исто као један хипнотизован човек, коме је Bernheim дао налог да пет минута после свог пробуђења

у болесничкој сали разапне један кишобран и који је тај налог извршио у будном стању, али није знао навести никакав разлог за своју радњу. Такво стање ствари имамо у виду кад говоримо о егзистенцији *несвесних душевних процеса.* Смемо чикати цео свет да о том стању ствари дâ рачуна на тачнији научни начин, а онда ћемо се радо одрећи претпоставке несвесних душевних процеса. Али, дотле ћемо се држати те претпоставке и са резигнираним слегањем рамена одбити као непојмљиво, ако неко хоће да нам приговори да несвесно није овде ништа реално у научном смислу, већ средство за невољу, *une façon de parler.* Зар нешто нереално оно од чега тако опипљиво потичу реална дејства као што је једна присилна радња!

На исто, у основи, наилазимо код наше друге болеснице. Она је измислила правило да јастук не сме додиривати зид кревета и мора да испуњава то правило, али не зна откуда оно долази, шта значи, и којим мотивима дугује за своју моћ. Да ли га она сама сматра индиферентним или му се опире, бесни против њега, намерава да га прекрши, то је за његово испуњење равнодушно. Оно се мора испунити и она се залуд пита: зашто? Мора се ипак признати да је у тим симптомима присилне неурозе, тим претставама и нагонима — који се појављују не зна се одакле, показују се тако отпорним према свима утицајима иначе нормалног душевног живота, самим болесницима дају утисак као да су веома силни гости из неког страног света, као бесмртници који су се умешали у вреву смртника — најјасније указано на једну нарочиту, од осталога издвојену област душевног живота. Од њих води један поуздан пут до уверења о егзистенцији несвеснога у души, и баш зато не зна клиничка психијатрија, која зна само психологију свести, шта би друго с њима него да их издаје за знаке једне нарочите дегенерисаности. Присилне претставе и присилни импулси нису, наравно, и сами несвесни, као што ни извршење присилних радњи не измиче свесном опажању. Они не би постали симптоми да се нису пробили до свести. Али, њихови психички предуслови које анализом изводимо, везе у које их помоћу тумачења уносимо, несвесни су, бар дотле док их аналитичким радом не учинимо болеснику свесним.

Сад томе додајте да се то стање ствари, утврђено код оба наша случаја, потврђује код свих симптома свих неуротичних оболења, да је смисао симптома болеснику увек и свугде непознат, да анализа редовно показује да су ти симптоми изданци несвесних процеса, који се, међутим, под различним повољним условима могу учинити свесним, па ћете разумети да ми у психоанализи не можемо бити без несвесног душевног и да смо навикли да с њим оперишемо као с нечим опипљивим. А можда ћете такође појмити како су мало способни да суде у овом питању сви други који несвесно познају само као појам, који нису никад анализовали, никад снове тумачили или у неуротичним симптомима нашли смисао и сврху. Да у наше сврхе још једном кажемо: могућност да неуротичним симптомима помоћу аналитичког тумачења дадемо неки смисао непоколебљив је доказ за егзистенцију — или, ако тако више волите, за нужност претпоставке — несвесних душевних процеса.

Али, то није све. Захваљујући једном другом Breuer-овом открићу, које се мени чак садржином чини богатије, и у коме он нема ортака, дознајемо још више о односу између несвеснога и неуротичких симптома. Не само да је смисао симптома недовољно несвестан; постоји и један однос заступања између ове несвесности и могућности егзистенције симптома. Ви ћете ме одмах разумети. Ја ћу с Breuer-ом да тврдим следеће: сваки пут кад наиђемо на један симптом смемо закључити да код болесника постоје извесни несвесни душевни процеси који управо садрже смисао симптома. Али је такође потребно да тај смисао буде несвестан, да би се симптом појавио. Из свесних процеса не стварају се симптоми; чим су дотични несвесни процеси постали свесни, симптом мора ишчезнути. Ви увиђате овде наједном један приступ ка терапији, један пут да се дође до уништења симптома. Тим путем је Breuer уистини излечио своју хистеричну болесницу, то значи, ослободио је од симптома; он је нашао технику којом јој је довео до свести несвесне процесе који су садржавали смисао симптома, и симптоми су ишчезли.

Ово откриће Breuer-ово није било резултат неке спекулације, већ једног срећног посматрања, омогућеног болесниковом предусретљивошћу. Немојте се сад мучити тиме да га разумете

свођењем на нешто друго већ познато, него у њему треба да видите једну нову фундаменталну чињеницу, чијом ће се помоћу моћи објаснити многе друге ствари. Зато ми допустите да вам га поновим другим речима.

Стварање симптома је замена за нешто друго, што је изостало. Нормално су се извесни душевни процеси имали развити дотле да свест сазна за њих. То се није догодило, и место тога је из прекинутих, на неки начин поремећених процеса, који су морали остати несвесни, произишао симптом. Збило се, дакле, нешто као нека размена; кад се успе да се она поништи, онда је терапија неуротичких симптома решила свој задатак.

Breuer-ов проналазак је још и данас темељ психоаналитичне терапије. Тврђење да симптоми ишчезавају кад смо њихове несвесне предуслове учинили свесним потврђено је целим даљим истраживањем, иако наилазимо на најчудније и најнеочекиваније компликације, кад учинимо покушај његовог практичног спровођења. Наша терапија дејствује тиме што несвесно претвара у свесно и дејствује само утолико уколико је у стању да спроведе то претварање.

Сад брзо једно мало удаљавање, да не бисте дошли у опасност да тај терапеутички рад замислите сувише лаким. Према нашим досадашњим излагањима неуроза би била последица неке врсте незнања, непознавање душевних процеса које би требало познавати. То би било јако приближавање познатом Сократовом учењу по коме чак и пороци почивају на неком незнању. А анализи вичном лекару по правилу је врло лако да погоди који су душевни покрети код појединог болесника остали несвесни. Не би му, дакле, свакако било тешко ни да болесника излечи тиме што би га ослободио његовог рођеног незнања саопштивши му своје знање. Бар један део несвесног смисла симптома био би на тај начин лако решен, а од другог дела, од везе симптома с болесниковим доживљајима, лекар наравно не може много погодити, јер не познаје те доживљаје, те мора чекати док их се болесник сети и њему исприча. Али, и за то би се у понеким случајевима могла наћи нека замена. Може се код болесникових сродника тражити обавештења о тим доживљајима, а сродници ће често бити у стању да међу њима

разликују оне који дејствују трауматично, чак можда и да саопште такве доживљаје о којима болесник ништа не зна зато што су се они десили у врло раним годинама његовог живота. Сједињавање тих двају поступака ставило би нам, дакле, у изглед да за кратко време и с мало труда отстранимо патолошко незнање болесниково.

Јест, кад би то тако ишло! Ми смо сад стекли искуства на која упочетку нисмо били припремљени. Знање и знање није исто; има различних знања која психолошки нису никако исте вредности. *Il y a fagots et fagots*, стоји на једном месту код Молијера. Знање лекарово није исто као знање болесниково и не може испољити иста дејства. Ако лекар своје знање пренесе на болесника саопштењем, онда то нема никаквог резултата. Не, било би нетачно рећи тако. *То не би имало тај резултат да отклони симптоме, већ други: да стави у дејство анализу, чији* су први знаци често болесникове изјаве противљења. Болесник тад зна нешто, што дотле није знао, смисао свог симптома, а опет га исто тако не зна као ни пре тога. Тако дознајемо да има више него једна врста незнања. Биће потребно извесно продубљивање наших психолошких знања, да бисмо видели у чему се састоје те разлике. Али, наше тврђење да симптоми ишчезавају кад се њихов смисао сазна остаје ипак тачно. Само је још потребно да знање почива на унутрашњој промени у болеснику, каква може бити изазвана само психичким радом са извесним циљем. Овде стојимо пред проблемима који ће нам се ускоро ујединити у једну *динамику* стварања симптома.

Господо! Сад морам поставити питање: није ли вам ово што вам говорим сувише нејасно и компликовано? Не збуњујем ли вас тиме што тако често опоричем и ограничавам, почињем развијати један ток мисли, па га после остављам? Било би ми жао ако би било тако. Али, ја имам једну јаку одвратност према упрошћавањима на рачун верности истини, немам ништа против ако ви добијете потпун утисак о многостраности и испреплетаности овог предмета, а мислим и да није штета ако вам уз сваку тачку кажем више него што тренутно можете искористити. Но ја знам да сваки слушалац и читалац удешава у мислима оно што му се излаже, скраћује, упрошћава и извлачи оно што би

желео задржати. До извесне мере свакако је тачно да, уколико је више било, утолико више остаје. Пустите ме да се надам да сте оно што је битно у мојим саопштењима — о смислу симптома, о несвесноме и о њиховом узајамном односу — упркос свима узгредностима јасно схватили. А разумели сте свакако и да ће наш даљи труд ићи у два правца: прво, да дознамо како људи могу оболети, доћи до неуротичног става према животу, што је један клинички проблем, а друго, како се из услова неурозе развијају болесни симптоми, што остаје проблем душевне динамике. За оба проблема мора негде постојати и нека тачка где се сусрећу.

Данас нећу ни ићи даље, али пошто наше време још није прошло, то хоћу да скренем вашу пажњу на једно друго обележје наших двеју анализа, чија потпуна оцена може доћи тек доцније — на недостатке памћења или амнезије. Чули сте да се задатак психоаналитичког лечења може обухватити формулом: све патогено несвесно претворити у свесно. Сад ћете се можда зачудити кад дознате да се та формула може заменити и другом: попунити све празнине у болесниковом памћењу, отклонити његове амнезије. То би изишло на исто. Амнезијама неуротичара приписује се, дакле, један важан однос према постанку његових симптома. Али, ако узмете у обзир случај наше прве анализе, наћи ћете да такво оцењивање амнезије није оправдано. Болесница није заборавила сцену на коју надовезује њена присилна радња, већ ју је, напротив, задржала у живом сећању, а нешто друго, заборављено, и није умешано у постанак овог симптома. Мање јасна, али углавном ипак слична, је ситуација код наше друге болеснице, код девојке с присилним церемонијалом. Ни она није уствари заборавила своје понашање ранијих година, чињенице да је захтевала отворена врата између родитељске спаваће собе и своје сопствене собе и да је отерала мајку с њеног места у брачној постељи, она се тога сећа врло јасно иако оклевајући и нерадо. Као упадљиво можемо сматрати само то што се прва болесница, вршећи небројено пута своју присилну радњу, ни *један* пут није опоменула њене сличности с доживљајем после свадбене ноћи и да се та успомена није јавила ни онда кад је директним питањима

позвана да истражује мотиве присилне радње. То исто важи и за девојку код које се, осим тога, церемонијал и његови поводи односе на исту свако вече понављану ситуацију. У оба случаја не постоји никаква права амнезија, никакав губитак сећања, али је прекинута веза која би омогућила репродукцију, обнављање у памћењу. Такав поремећај памћења довољан је за присилну неурозу, код хистерије је друкчије. Ова друга неуроза одликује се обично веома великим амнезијама. При анализи сваког појединачног хистеричног симптома, по правилу се наилази на читав низ животних утисака који се, кад се поново јаве, изрично означавају као дотле заборављени. Тај низ иде с једне стране назад до у најраније године живота, тако да се хистерична амнезија показује као непосредно продужење инфантилне амнезије, која нама нормалнима скрива почетке нашег душевног живота. С друге стране сазнајемо с чуђењем да и најновији доживљаји болесникови могу пасти у заборав и да су нарочито поводи услед којих је болест избила или се погоршала нагризени, ако не и сасвим прогутани амнезијом. Из укупне слике једне такве скорашње успомене редовно су важне појединости ишчезле или замењене фалсификатима из сећања. А дешава се опет скоро редовно да се тек пред сам крај једне анализе јаве извесне успомене на скоро доживљено, које су тако дуго могле бити задржаване остављајући празнине у целини.

Таква ограничења моћи сећања, као што је речено, карактеристична су за хистерију код које се као симптоми јављају и стања (хистерични напади), која не морају оставити никаква трага у сећању. Како је код присилне неурозе друкчије, то можете закључити да се код ових амнезија ради о једном психолошком карактеру хистеричне промене, а не о једној општој црти неуроза уопште. Значај те разлике смањује се с обзиром на следеће посматрање. Под »смислом« једног симптома обухватили смо двоје: његово »откуда« и његово »куда« или »нашто«, то значи утиске и доживљаје од којих потиче и сврхе којима служи. Порекло симптома раставља се дакле на утиске који су дошли споља, који су некад морали бити свесни па су можда после услед заборава постали несвесни. А сврха симптома, његова тежња, увек је један ендопсихички процес, који је можда

најпре био свестан, али исто тако можда никад није био свестан, остајући одвајкада у несвесноме. Није дакле тако важно да ли је амнезија обухватила и порекло, доживљаје на којима се симптом заснива, као што бива код хистерије; сврха, тежња симптома, која је можда од почетка била несвесна, јесте оно што утврђује зависност симптома од несвеснога, и то код присилне неурозе исто тако чврсто као и код хистерије.

Али, овим истицањем несвеснога у душевном животу сазвали смо најгоре духове критике против психоанализе. Немојте се томе чудити и немојте мислити да отпор против нас долази само од појмљиве тешкоће несвеснога или од релативне неприступачности искустава која на њ указују. Ја држим да он долази од дубљих узрока. Две грубе повреде свога наивног самољубља морало је човечанство претрпети од науке у току векова. Прва: кад је дознало да наша земља није средиште васељене него један сићушан делић једног светског система који се у својој величини једва дâ замислити. Она се за нас везује за име Коперниково, иако је још александриска наука била објавила нешто слично. Друга, затим, кад је биолошко истраживање уништило тобожње преимућство човековог створења, указавши му на порекло из животињског царства и на неискорењивост његове животињске природе. Ово извртање вредности у наше дане под утицајем Ch. Darwin-a, Wallace-a и њихових претходника није се догодило без најсилнијег опирања савременика. Али, трећу и најосетљивију повреду има људско лудило величине да искуси од данашњег психолошког истраживања, које ће нашем *ја* доказати да оно није господар чак ни у сопственој кући, већ остаје упућено на оскудне извештаје о ономе што се несвесно збива у његовом душевном животу. И ову опомену људима да дођу к себи нисмо изнели ми психоаналитичари први и једини, али нама се чини суђено да је најенергичније заступамо и поткрепљујемо материјалом који боли сваког појединца. Отуда опште опирање нашој науци, занемаривање свих обзира академске пристојности и ослобођење опозиције од свих окова непристрасне логике, а усто долази још и то да смо ми морали нарушити мир овог света и на други начин, као што ћете ускоро чути.

ДЕВЕТНАЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

ОТПОР И ПОТИСКИВАЊЕ

Госпође и господо! Да бисмо отишли даље у разумевању неуроза, потребна су нам нова искуства, а ми их имамо два. Оба су врло чудна, и у своје време су изазивала изненађење. Ви сте зацело за оба припремљени нашим прошлогодишњим разговорима.

Прво: Кад узмемо на се да излечимо неког болесника, да га ослободимо од његових болесних симптома, онда нам он ставља насупрот један силан жилав отпор, који траје за све време лечења. То је једна тако чудновата чињеница да не смемо очекивати да ће се у њу много веровати. Сродницима болесниковим најбоље је да не говоримо ништа о томе, јер они не мисле никад шта друго него да је то наш изговор да бисмо оправдали дуго трајање или неуспех нашег лечења. И болесник показује све појаве тог отпора, не сазнајући отпор као такав, и већ је велики успех ако смо га довели дотле да то схвати и да с тим рачуна. Помислите: зар да болесник, који тако пати услед својих симптома и тиме мучи и своје најближе, који на се прима толике жртве у времену, новцу, труду и самосавлађивању, да би их се ослободио, зар он да се опире своме помагачу у интересу своје болести? Како се то тврђење мора чинити невероватно! А ипак је тако, и кад нам се та невероватноћа пребацује, треба само да одговоримо да то није без аналогија на другој страни, и да је можда сваки који је због несносне зубобоље ишао зубару зграбио овога за руку кад се с клештима хтео приближити болесном зубу.

Отпор болесника је врло разноврстан, веома препреден, често се једва може познати, мења као камелеон облике у ко-

јима се јавља. То значи бити неповерљив према лекару и бити на опрезу према њему. А ми примењујемо у психоаналитичком лечењу технику која вам је позната из тумачења снова. Налажемо болеснику да се пренесе у једно стање мирног самопосматрања без размишљања и да саопштава све што би при том унутрашње опазио: осећања, мисли, успомене, по реду како му се јављају. При том га изрично опомињемо да не попушта никаквом мотиву који би желео учинити неки избор или искључење међу помислима, па било да мотив гласи: то је сувише *непријатно*, или сувише *индискретно* да би се могло рећи, или то је сувише *безначајно*, то не спада овамо или то је *бесмислено*, те не треба да се каже. Ми му наредимо да иде увек само површином своје свести, да изостави сваку критику онога што налази, ма које врсте била критика, и кажемо му у поверењу да успех лечења, а пре свега његово трајање, зависи од савесности којом се он буде покоравао том основном правилу анализе. А из технике тумачења снова знамо да баш оне помисли против којих се износе наведене сумње и приговори садрже редовно материјал који води открићу несвеснога.

Постављањем тог основнога техничког правила постижемо у први мах само то да оно постане нападна тачка отпора. Болесник гледа да на сваки начин избегне његове одредбе. Час тврди да му ништа не пада на ум, час да му се намеће толико помисли да не може ништа да ухвати. Тада с непријатним чуђењем примећујемо да је он попустио час овом, час оном критичком приговору, он нам се наиме одаје дугим паузама које уноси у своје казивање. Он онда признаје да то заиста не може да каже, да се стиди, и против свога осећања уважава тај мотив, или вели да му је нешто пало на ум, али да се то тиче неке друге особе а не самог њега, те се зато искључује и не саопштава; или вели да је оно што му је сад пало на ум збиља сувише безначајно, сувише глупо или сувише бесмислено; вели да ваљда ни ја нисам могао мислити да ће се он упуштати у такве мисли; и тако се то наставља у непрегледним варијацијама, а на то се има изјавити да све рећи значи заиста све рећи.

Једва се може наћи и један болесник који не би покушао да ма коју област задржи за се да би лечењу спречио приступ у

ту област. Један кога сам морао убрајати у најинтелигентније скривао ми је тако недељама један интимни љубавни однос и бранио се, кад је позван на одговор због повреде светог правила, овим аргументом: мислио је, вели, да је тај један догађај његова приватна ствар. Аналитично лечење не трпи, наравно, такво прибежиште. Покушајмо, рецимо, да у једном граду као Беч, за једно место као Високи трг или Стефанова црква, допустимо изузетак да се ту не смеју вршити хапшења, па се онда потрудимо да ухватимо неког злочинца. Он се неће наћи на другом месту него у том прибежишту. Ја сам једном био решио да једном човеку, на чију се радну способност објективно много полагало, признам једно такво изуветно право, јер је био под службеном заклетвом која му је забрањивала да извесне ствари другима саопштава. Он је свакако био задовољан успехом, али ја не; решио сам се да један покушај под таквим условима не понављам.

Они који болују од присилне неурозе знају одлично како ће техничко правило учинити скоро неупотребљивим тиме што своју претерану савесност и своју сумњу управе на њ. Они који болују од хистерије страха успевају каткад да то правило доведу *ad absurdum,* износећи само помисли које су тако далеко од онога што се тражи да анализи не доносе никакве користи. Али, ја немам намеру да вас уводим у претресање тих техничких тешкоћа. Довољно је рећи да најзад полази за руком да се, одлучношћу и истрајношћу, отпору отме извесна мера покоравања према основном техничком правилу; а он се онда пребаци на једно друго поље. Појави се као интелектуални отпор, бори се аргументима, хвата се за тешкоће и невероватноће које у аналитичном учењу налази нормално, али необавештено мишљење. Тада ми од тог једног гласа имамо да чујемо све критике и приговоре који око нас брује у хору у научној литератури. Зато нама није ништа непознато што нам се споља довикује. То је права бура у чаши воде. Али, болесник допушта да се с њим говори; он жели да нас наведе на то да му дајемо обавештења, да га поучавамо, да га побијамо, да му покажемо литературу у којој би се могао даље учити. Он је готов да радо постане присталица психоанализе, под условом

да анализа поштеди њега лично. Али, у тој радозналости ми видимо отпор, одвраћање од наших специјалних задатака, па је одбијамо. Код онога који болује од присилне неурозе можемо очекивати једну нарочиту тактику отпора. Он пушта често анализу да несметано иде својим путем тако да она може бацати све више светлости на загонетке тог случаја болести, али смо зачуђени најзад што том расветљавању не одговара никакав практичан напредак, никакво попуштање симптома. Тад можемо открити да се отпор повукао у сумњу присилне неурозе, и у том положају нам се успешно опире. Болесник је себи рекао отприлике: све је то врло лепо и интересантно. То ћу да пратим радо и даље. Моју болест то би веома изменило кад би било истинито. Али, ја никако не верујем да је то истина, и док то не верујем, то се ништа не тиче моје болести. Тако се то може продужавати док се најзад не дође до самог тог резервисаног положаја, и онда плане одлучна борба.

Интелектуални отпори нису најгори; њих увек савладамо. Али, болесник уме, остајући у оквиру анализе, и да изазове отпоре чије савлађивање спада у најтеже техничке задатке. Место да се сећа, он понавља из свог живота она држања и осећања која се помоћу такозваног »преноса« могу употребити као отпор против лекара и лечења. Он узима тај материјал, кад је мушкарац, из свога односа према оцу, на чије место ставља лекара; тако он ствара отпоре из своје тежње за самосталношћу своје личности и свога мишљења, из свог самољубља, чији је први циљ био да ради исто што и отац, или да надвлада оца; из свог негодовања да по други пут у животу прими на се терет захвалности. Тако се местимице добија утисак као да је код болесника намера да лекару не дâ за право, да му покаже његову немоћ, да над њим триумфује, потпуно заменила бољу намеру: да учини крај болести. Жене умеју мајсторски да искористе у сврху отпора један нежан еротички обојен пренос на лекара. Кад та наклоност дође до извесне висине, губи се сваки интерес за актуелну ситуацију лечења; свака обавеза коју су узеле на се риставши на лечење, љубомора која никад не изостаје, као и огорчење због одбијања, које је неизбежно, иако га лекар чини штедећи болесницу, морају ићи на то да покваре

лично слагање с лекаром и да тако отстране једну од најмоћнијих сила анализе.

Отпоре ове врсте не смемо једнострано осуђивати. Они садрже тако много најважнијег материјала из прошлости болесникове и износе га на тако убедљив начин да постају најбољим ослонцима анализе, ако вешта техника уме да их окрене правим путем. Само је интересантно да је тај материјал увек прво у служби отпора и да у први ред ставља своју фасаду непријатељски расположену према лечењу. А може се рећи и да су то особине карактера, ставови болесниковог *ја*, које он мобилише ради сузбијања промена за којима се тежи. При том дознајемо како су се те особине карактера створиле у вези са условима неуроза и у реакцији против њихових захтева, и увиђамо црте тог карактера, које се иначе не могу истаћи или не у тој мери, те се могу назвати латентним. А не треба да добијете утисак као да ми у појави тих отпора видимо неко непредвиђено угрожавање аналитичких утицаја. Не, ми знамо да се ти отпори морају појавити; само смо незадовољни кад их не можемо да изазовемо довољно јасно и да их болеснику разјаснимо. А ми разумемо, најзад, да је савлађивање тих отпора главни посао анализе и да је то онај део рада који нам једини даје уверење да смо код болесника нешто постигли.

Ако томе додате да болесник искоришћује, у смислу поремећаја, све случајности које се јаве за време лечења, сваки догађај споља који скреће пажњу, сваку изјаву неког ауторитета у његовом кругу, непријатељски расположеног према анализи, неко случајно органско оболење или оболење које компликује неурозу — да он чак и свако побољшање свог стања искоришћује као мотив за слабљење својих напора, онда ћете добити једну приближну, али никако још не потпуну слику облика и средстава отпора у чијем савлађивању протиче свака анализа. Ја сам овој тачци посветио тако опширно излагање зато што имам да вам саопштим да је ово наше искуство са отпором неуротичних лица против отклањања њихових симптома постало темељом нашег динамичког схватања неуроза. *Breuer* и ја вршили смо психотерапију прво помоћу хипнозе; Breuer-ова прва болесница лечена је углавном под утицајем хипнотичког

стања; ја сам му у томе најпре следовао. Признајем да се рад онда обављао лакше и пријатније, а и у краћем времену. Али, успеси су били ћудљиви а не трајни; зато сам најзад напустио хипнозу. И онда сам схватио да сазнање динамике ових болести није било могућно док смо се служили хипнозом. То стање умело је скрити оку лекаревом баш постојање отпора. Оно је, ослобођавајући извесно поље за аналитички рад, потискивало отпор и заустављало га на границама тог поља, тако да је постао непробојан, као што слично чини сумња код присилне неурозе. Зато сам и смео рећи да је права психоанализа почела онда кад смо дигли руке од помоћи хипнозе.

Али, кад је констатовање отпора постало тако значајно, онда свакако смемо дати места *једној опрезној сумњи;* да ли *нисмо били сувише брзоплети у претпостављању отпора. Можда* збиља има неуротичких случајева у којима асоцијације изневере из других разлога, можда аргументи против наших претпоставки заслужују заиста да се садржајно процене, те немамо права да интелектуалну критику анализованих отстранимо тако лако као отпор. Јест, господо, али ми нисмо олако дошли до тог мишљења, ми смо имали прилике да посматрамо сваког таквог болесника при појави отпора и после његовог ишчезавања. Наиме, отпор мења непрестано свој интензитет у току једног лечења; он се повећава кад се приближујемо неком новом предмету, најјачи је на врхунцу обраде тога предмета, а опет спадне кад се предмет сврши. Ми и немамо, ако нисмо починили нарочите техничке неспретности, никад посла са отпором у пуној мери коју болесник може дати. Могли смо се, дакле, уверити да исти човек небројено пута у току анализе свој критички став одбацује и поново узима. Ако нам претстоји да један нов и њему нарочито мучан комад несвесног материјала доведемо до свести, болесник је крајње критичан; ако је пре тога много разумео и прихватио, сад су те тековине као збрисане; у својој тежњи за опозицијом по сваку цену, он може потпуно дати слику једног афективно слабоумног човека. Ако му се с успехом помогло да савлада тај нови отпор, он ће повратити своје сазнање и своје разумевање. Његова критика није дакле нека самостална функција, као таква за поштовање, већ је помоћник

његових афективних држања којима управља његов отпор. Ако му нешто није право, он се може врло оштроумно бранити од тога и показати се врло критичан; али, ако је нешто згодно за његову ствар, онда се он према томе може показати врло лаковеран. Можда сви ми нисмо много друкчији; анализовани показује тако јасно ту зависност интелекта од афективног живота само зато што га у анализи доводимо у тако велику притешњеност.

На који начин пак водимо рачуна о томе што се болесник тако енергично брани против отклањања својих симптома и успостављања нормалног тока у његовим душевним процесима? Ми велимо себи да смо ту могли осетити јаке силе које се противе промени стања; то морају бити исте силе које су у своје време изазвале то стање. Приликом стварања симптома морало се нешто збити што сад можемо реконструисати из наших сазнања стечених при решењу симптома. Знамо већ из Breuer-овог посматрања да је претпоставка егзистенције симптома то да неки душевни процес није на нормалан начин приведен крају, тако да је могао постати свесним. Симптом је накнада за нешто што је изостало. Сад знамо на које место треба да ставимо дејство претпостављене силе. Морало се јавити силно опирање против тога да дотични душевни појав допре до свести; зато је он остао несвестан. Као несвесно, он је имао моћи да створи симптом. Исто опирање јавља се за време аналитичког лечења поново насупрот напору да се несвесно преведе у свесно. То осећамо као отпор. Патогени процес који нам се показује у отпору треба назвати *потискивањем*.

О том процесу потискивања треба да створимо одређеније претставе. То је предуслов стварања симптома, али то је и нешто чему не знамо ништа слично. Узмимо један импулс, један душевни процес који има тежњу да пређе у радњу; ми знамо да он може подлећи одбијању, које називамо одбацивањем или осуђивањем. Њему се при том одузима енергија којом располаже, он постаје немоћан, али може и даље постојати као сећање. Цео процес одлучивања о њему протиче се знањем (свеснога) *ја*. Сасвим је друкчије ако замислимо да исти процес буде потчињен потискивању. Онда би он задржао своју енер-

*

гију, али не би остало никакво сећање на њ; а и процес потискивања извршио би се непримећен од (свесног) *ја*. Тим поређењем се дакле не приближујемо суштини потискивања. Изложићу вам које су се теориске претставе једине показале употребљивим да би се појам потискивања везао за један одређенији облик. Зато је потребно, пре свега, да од чисто дескриптивног смисла речи »несвесно« идемо даље до систематског смисла исте речи, то значи, хоћемо да кажемо да је свесност или несвесност једног психичког догађаја само једна од његових особина, која чак може бити двосмислена. Ако је један такав догађај остао несвестан, онда је то одвраћање од свести можда само један знак судбине коју је он искусио, али не сама та судбина. Да бисмо ту судбину претставили *очигледно, замислимо* да сваки душевни процес — ту се мора *допустити* један изузетак који ћемо доцније поменути — постоји прво у једном несвесном стадиуму или несвесној фази, и да тек одатле прелази у свесну фазу, отприлике као што је фотографска слика прво негатив, па тек преко позитива постаје сликом. Међутим, не мора из сваког негатива постати позитив, па исто тако није нужно да се сваки несвестан душевни процес претвори у свестан. Целисходно ћемо се изразити овако: поједини догађај припада прво психичком систему несвеснога, а после, према приликама, може прећи у систем свеснога.

Најгрубља претстава о тим системима за нас је најзгоднија; то је просторна претстава. Упоредићемо дакле систем несвеснога са једним великим претсобљем по коме се јуре душевни процеси као посебна бића. До тог претсобља налазио се, рецимо, један други, ужи простор, нека врста салона, у коме борави и свест. А на прагу између оба простора врши своју дужност један стражар који поједине душевне покрете прегледа, цензурише и не пушта у салон ако изазову његово недопадање. Увидећете одмах да није велика разлика да ли стражар већ с прага одбија поједини нагон или га опет избацује преко прага пошто је већ ушао у салон. Ту је у питању само ступањ стражареве опрезности и његово благовремено сазнање. Држећи се те слике, ми можемо даље развијати нашу номенклатуру. Процеси у прет-

собљу несвеснога скривени су погледу свести, која се и налази у другом простору; они у прво време морају остати несвесни. Ако су се већ пробили до прага свести, па су од стражара сузбијени, онда су они неспособни да буду свесни; ми их називамо *потиснутим*. Али, и нагони које је стражар пустио преко прага нису зато нужно постали свесни; они то могу постати само кад им пође за руком да на се привуку погледе свести. Зато ми с добрим правом називамо тај други простор системом *предсвеснога*. Онда прелажење у свесно стање задржава свој чисто дескриптивни смисао. А судбина потискивања за поједини нагон састоји се у томе што га стражар не пушта из система несвеснога у систем предсвеснога. То је исти стражар кога упознајемо као отпор кад аналитичним лечењем покушавамо отклонити потискивање.

Но ви ћете рећи, знам, да су те претставе исто тако грубе као што су фантастичне и да у једном научном излагању нису ни допуштене. Ја знам да су грубе; штавише, још ми знамо и да су нетачне, а ако се много не варамо, онда за њих имамо већ спремну једну бољу замену. Да ли ће вам се и онда чинити још тако фантастичне, не знам. Засада су то помоћне претставе, као што је претстава о Амперовом човечуљку који плива у електричној струји, и нису за презирање уколико су употребљиве за разумевање посматрања. Желео бих вас уверити да ове грубе замисли о двема просторијама, о чувару на прагу између њих две, и о свести као гледаоцу на крају друге сале, ипак морају значити врло велика приближавања ка самом стању ствари. А хтео бих и да од вас чујем признање да наши називи: *несвесно, предсвесно, свесно* далеко мање прејудицирају и лакше се могу правдати него други називи, који се предлажу или се већ употребљавају као: *под*свестан, *поред*свестан, *међу*свестан и слични.

Зато ће за мене бити важније ако ме опоменете на то да би једно такво уређење душевног апарата, као што сам га ја овде претпоставио за љубав објашњења неуротичких симптома, морало имати опште важење и према томе дати рачуна и о нормалној функцији. У томе, наравно, имате право. Сад не можемо поћи за тим захтевом, али се наш интерес за психологију ства-

рања симптома мора изванредно појачати, ако има изгледа да ће проучавањем патолошких односа да се добије разјашњење тако добро скривеног нормалног душевног збивања.

Уосталом, зар не увиђате на чему се заснивају наше поставке о двама системима, о њиховом међусобном односу и односу према свести? Стражар између несвеснога и предсвеснога и није ништа друго до *цензура* којој смо нашли да је подвргнуто стварање очигледног сна. Остаци дана у којима смо открили потстрекаче сна били су предсвесни материјал, који је за време ноћи, у стању спавања, претрпео утицај несвесних и потиснутих жеља, те је заједно с њима, захваљујући њиховој енергији, могао створити скривени сан. *Под владом несвесног система* тај материјал *је изложен преради — сажимању и померању — каква у нормалном душевном животу, то јест у предсвесном систему, није позната или је само изузетно допуштена.* Та разлика у начину рада постала нам је карактеристиком тих двају система; однос према свести, која је прикључена предсвесноме, важио нам је само као знак припадности једноме од двају система. Сан управо и није више патолошки појав; он се може јавити код свих здравих људи под условима стања спавања. Ова претпоставка о структури душевног апарата, која нам у исто време расветљава стварање сна и стварање неуротичких симптома, има једно непобитно право да буде узета у обзир и за нормални душевни живот.

Толико ћемо засад рећи о потискивању. А оно је само предуслов за стварање симптома. Ми знамо да је симптом замена нечега што је потискивањем спречено. Али, од потискивања до разумевања тог стварања замене још је далек пут. На другој страни тог проблема јављају се, у вези с констатовањем потискивања, питања: која врста душевних покрета подлежи потискивању, којим се силама спроводи, из којих мотива? За то нам је досад дато само једно. Видели смо, при истраживању отпора, да он потиче из сила самог *ја,* из познатих и скривених особина карактера. То су, дакле, те силе које су се постарале и за потискивање или су бар имале удела у њему. Све друго нам је још непознато.

Но ту нам даље помаже оно друго искуство, које сам већ био наговестио. Из анализе можемо сасвим уопште навести шта је сврха неуротичких симптома. Ни то вам неће бити ништа ново.То сам вам већ показао на двама случајевима неурозе. Али, заиста, шта значе два случаја? Имате права захтевати да вам се то покаже двеста пута, небројено пута. Само недостаје једно: што ја то не могу. Ту опет мора доћи сопствено искуство или веровање које се у тој тачци може позвати на сагласне податке свих психоаналитичара.

Ви се сећате да нас је анализа у двама случајевима, чије смо симптоме подвргли подробном истраживању, посветила у најинтимније ствари сексуалног живота тих болесника. У првом случају смо, осим тога, особито јасно увидели сврху или тежњу испитиваног симптома; у другом случају, она је била можда нешто мало прикривена једним моментом који ћемо доцније поменути. То исто, дакле, што смо видели на тим двама примерима, показали би нам сви други случајеви које подвргнемо анализи. Сваки пут бисмо анализом били уведени у сексуалне доживљаје и жеље болесникове, и сваки пут бисмо морали утврдити да њихови симптоми служе истој сврси. Као та сврха показује нам се задовољење сексуалних жеља; симптоми служе сексуалном задовољењу болесника, они су накнада за то задовољење кога су болесници у животу лишени.

Сетите се присилне радње наше прве болеснице. Жена је лишена свог јако љубљеног мужа, с којим не може да дели живот због његових недостатака и слабости. Она мора да му остане верна, не може да га замени никојим другим. Њен присилни симптом даје јој оно за чим чезне, уздиже јој мужа, спори, исправља његове слабости, пре свега његову импотенцију. Тај симптом у основи је испуњење жеље, сасвим као сан, и то — што сан није увек — једно задовољење еротичке жеље. Код наше друге болеснице могли сте увидети бар то да њен церемонијал жели спречити или отклонити сношај родитеља, да из њега не би произишло неко ново дете. Такође сте погодили свакако да тај церемонијал у основи тежи за тим да саму њу стави на место мајке. Дакле, опет отклоњење поремећаја у

сексуалном задовољавању и испуњење сопствених жеља. О наговештеној компликацији биће ускоро говора.

Господо! Хтео бих избећи да накнадно чиним отступања у погледу општости ових тврђења, па вам зато скрећем пажњу на то да је све што вам овде велим о потискивању, стварању симптома и значењу симптома, добијено на трима облицима неуроза: на хистерији страха, хистерији конверзије и присилној неурози, те засад и важи само за те облике. Те три болести, које смо ми навикли да удружујемо у једну групу као *»неурозе преноса«*, омеђавају и област у којој се психоаналитична терапија може вршити. Друге неурозе психоанализа је далеко слабије проучила; код једне њихове групе била је свакако немогућност терапеутичног утицања један разлог за запостављање. А немојте заборавити ни да је психоанализа једна још врло млада наука, да она захтева много труда и времена за припрему и да је до пре кратког времена још била ограничена на два ока. Ипак смо ми на свима местима спремни да уђемо у разумевање и тих других болести које нису неурозе преноса. Ја се надам да ћу још моћи да вам изнесем каква проширења добијају наше претпоставке и резултати прилагођивањем на тај нови материјал, и да вам покажем да та даља проучавања нису одвела противречностима већ успостављању виших целина. Ако сад, дакле, све што је овде речено важи за три неурозе преноса, онда ми допустите да пре свега повећам вредност симптома једним новим саопштењем. Једно упоредно истраживање повода оболења даје наиме један резултат који се може ставити у формулу: да та лица оболевају на ма који начин од *оскудевања,* кад им стварност ускрати задовољење њихових сексуалних жеља. Ви увиђате како се та два резултата одлично слажу. Онда се управо симптоми и могу разумети као задовољење у замену за оно које се не налази у животу.

Зацело су могућни још свакојаки приговори против тврђења да су неуротички симптоми замена сексуалног задовољења. Два приговора изложићу вам још данас. Ви ћете ми можда, ако сами будете аналитички испитивали већи број неуротичних болесника, машући главом доставити: да у једном низу случајева то никако није тачно, да ту симптоми имају, изгледа, пре су-

протну сврху, наиме, да искључе или отклоне сексуално задовољење. Нећу спорити тачност вашег тумачења. Психоаналитички ток ствари обично је нешто компликованији него што бисмо ми желели. Кад би био тако једноставан, не би му можда ни била потребна психоанализа да га изнесе на видело. Заиста, већ неке црте церемонијала код наше друге болеснице показују тај аскетски, за сексуално задовољење непријатељски карактер, на пример кад она отклања сатове, чему је магички смисао избегавање ноћних ерекција; или она хоће да спречи падање и разбијање судова, што има смисао заштићавања њеног девичанства. У другим случајевима креветског церемонијала које сам могао анализирати био је тај негативни карактер далеко више изражен; церемонијал се састојао, углавном, у одбранбеним мерама против сексуалних успомена и искушења. Међутим, ми смо већ тако често у психоанализи видели да супротности не значе противречност. Могли бисмо своје тврђење проширити па тврдити да је симптомима сврха или сексуално задовољење или одбрана од њега, и то код хистерије претеже углавном позитивни карактер — задовољење жеље — а код присилне неурозе негативни, аскетски карактер. Ако симптоми могу служити и сексуалном задовољењу и његовој супротности, онда та двостраност или поларност има изврсно образложење у једном делу њиховог механизма који још нисмо могли поменути. Они су, наиме, као што ћемо видети, резултати компромиса који су произишли из сукобљавања двеју супротних тежњи и заступају оно што је потиснуто исто тако као и оно што потискује, а што је такође имало удела у њиховом постанку. Замена онда може бити више у корист једне или у корист друге стране; врло ретко отпада један утицај потпуно. Код хистерије се обично постиже састављање обеју сврха у истом симптому. Код присилне неурозе оба дела се често разилазе; симптом онда постаје двовремен, састоји се из две акције, које иду једна за другом и једна другу уништавају.

Нећемо тако лако изићи накрај с једном другом тешкоћом. Ако прегледате један већи низ тумачења симптома, вероватно ћете у први мах судити да је појам замене сексуалног задовољења код њих проширен до својих крајњих граница. Ви нећете

пропустити да нагласите да ти симптоми не дају ништа реално у погледу задовољења, да су доста често ограничени на оживљавање какве сензације или на претстављање какве фантазије из каквог сексуалног комплекса. Даље, да тобожње сексуално задовољавање показује тако често једно детињасто и недостојно обележје, приближује се отприлике једном акту мастурбације или потсећа на прљаве непристојности које се већ деци забрањују и од којих се она одучавају. А сврх тога изразићете и своје чуђење што се за сексуално задовољење хоће да издаје оно што би се можда морало описати као задовољење свирепих или грозних прохтева које чак треба назвати неприродним. У овим последњим тачкама, господо, нећемо постићи сагласност пре него што сексуални живот човеков подвргнемо једном темељном испитивању и при том утврдио шта се с правом може назвати сексуалним.

ДВАДЕСЕТО ПРЕДАВАЊЕ

ЧОВЕЧЈИ СЕКСУАЛНИ ЖИВОТ

Госпође и господо! Могло би се помислити да не може бити сумње о томе шта се има разумети под »сексуалним«. Тā, пре свега, сексуално је оно што је непристојно, о чему се не сме говорити. Причали су ми како су се ђаци једног чувеног психијатра једном потрудили да увере свог учитеља да симптоми хистеричних лица претстављају тако често сексуалне ствари. У тој сврси одвели су га ка постељи једне хистеричне жене, чији су напади очигледно глумили један порођајни процес. Но он рече одбијајући њихово мишљење: Па порођај није ништа сексуално. Заиста, порођај не мора у сваком случају бити нешто непристојно.

Ви ми замерате, видим, што се у тако озбиљним стварима шалим. Али, то није баш само шала. Збиља, није тако лако рећи шта сачињава садржину појма »сексуално«. Све што је у вези с разликом између оба пола, то би можда било једино тачно, али то ће вам се чинити безбојно и сувише широко. Ако у средиште ставите чињеницу сексуалног акта, онда ћете можда рећи да је сексуално све оно што се, у циљу прибављања задовољства, односи на тело, специјално на полне делове другог пола, и што, најзад, тежи сједињавању гениталија и извођењу полног акта. Али, онда заиста нисте далеко од изједначавања сексуалнога са непристојним и онда порођај збиља не спада у сексуално. Ако пак функцију рађања сматрате као суштину сексуалности, онда долазите у опасност да искључите један велики број ствари којима није циљ расплођавање, а ипак су зацело сексуалне, као мастурбација или чак љубљење. Али, ми већ унапред знамо да покушаји дефинисања увек доводе до

тешкоћа; немојмо тражити да баш у овом случају учинимо нешто боље. Можемо слутити да се у развићу појма »сексуално« нешто догодило, што је, према једном згодном изразу H. Silberer-а, имало за последицу једну »погрешку прикривања«. Углавном, нисмо без оријентације у питању шта људи називају сексуалним.

Нешто што је сложено из вођења рачуна о супротности полова, о прибављању задовољства, о функцији расплођавања и о карактеру непристојнога које се има крити: то ће бити довољно за све практичне потребе у животу. Али, то више није довољно у науци. Јер ми смо брижљивим истраживањем, омогућеним свакако једино самосавлађивањем пуним пожртвовања, познали групе људских индивидуа чији »сексуални живот« отступа на најупадљивији начин од уобичајене просечне слике. Једни од тих »перверзних« избрисали су такорећи полну разлику из свог програма. Само исти пол може изазвати њихове сексуалне жеље; други пол, нарочито његови полни органи, за њих уопште није полни објекат, у крајњим случајевима чак је предмет одвратности. Они су се тиме, наравно, одрекли сваког учешћа у расплођавању. Таква лица називамо хомосексуалним или инвертованим. То су људи и жене, иначе често — не увек — беспрекорно образовани, интелектуално као и етички високо развијени, само склони том једном кобном отступању. Они се преко својих научних говорника издају за једну нарочиту врсту људскога рода, за »трећи род«, који је равноправан са друга два. Можда ћемо имати прилике да њихове захтеве критички испитамо. Они наравно нису, ма како радо да би они то тврдили, неки »одбир« човечанства, већ код њих има у најмању руку исто толико индивидуа мање вредности и које нису ни за што, као и код оних који су у сексуалном погледу друкчији.

Та перверзна лица понашају се према свом сексуалном објекту бар отприлике исто онако као и нормална лица према своме. Али, сад следује дуг низ абнормалних људи чије се сексуално делање све више удаљује од онога што се једном разумном човеку чини достојно жеље. У својој разноврсности и особености они се могу упоредити само са чудним наказама које је насликао P. Breughel као искушење светог Антонија,

или са давно ишчезлим боговима и верницима које G. Flaubert проводи у дугој поворци покрај свога побожног покајника. Њихово мноштво захтева неку врсту реда, да нам се не би помутила чула. Ми их делимо на оне код којих се, као код хомосексуалаца, променио сексуални објект, и друге код којих се у првом реду променио сексуални циљ. У прву групу спадају они који су се одрекли спајања обају гениталија и код партнера у сексуалном акту замењују полни орган неким другим делом или другим пределом тела; при том они прелазе преко недостатака органског уређења као и преко препреке од гађења (уста, чмар место вагине). После долазе други, који се додуше још држе гениталија, али не због њихових сексуалних већ због других функција, у којима она суделују из анатомских разлога и услед суседства. На њима видимо како функције избацивања, које су у васпитању детета отстрањене као непристојне, остају способне да приграбе за се сав сексуални интерес. Затим долазе други, који су генитални орган као објекат уопште напустили и место њега чине неки други део тела жељеним објектом: женске груди, ногу, витицу. Даље следују они којима ниједан део тела ништа не значи, али све жеље испуњава један део одела: ципела, део белог рубља (фетишисти). Затим долазе лица која додуше желе цео објекат, али на њ стављају сасвим одређене, чудне или грозне захтеве, чак и тај захтев да он мора постати лешина неспособна за одбрану, па га у злочиначком нагону и начине лешином да би га могли уживати. Доста је ужаса с те стране!

Другу гомилу чине они перверзни који су као циљ својих сексуалних жеља поставили оно што је у нормалним приликама само уводна и припремна радња. Дакле они који теже за гледањем и пипањем друге особе, или за посматрањем њених интимних радњи, или који откривају своје сопствене делове тела које треба крити, у тамној нади да ће бити награђени сличном радњом с друге стране. После долазе загонетни садисти, чија нежна жудња не познаје никакав други циљ него да своме објекту нанесу бола и муке, од наговештаја понижења до тешких телесних повреда; а, као ради изравнања, ту долази и њихов пандан, мазохисти, чије је једино задовољство да од

свог љубљеног објекта претрпе сва понижења и муке у симболичком као и у реалном облику. Има још и других, код којих се више таквих абнормалних услова удружују и укрштају, а најзад још морамо знати да свака од тих група постоји двоструко, да поред једних, који своје сексуално задовољење траже у стварности, има и других који се задовољавају тиме да само замишљају такво задовољавање, којима уопште није потребан никакав стварни објект, већ га могу да надокнаде фантазијом.

При том не може бити ни најмање сумње да се у тим лудостима, особеностима и ужасима, заиста састоји сексуално делање тих људи. Не само да и они сами то тако схватају и осећају однос замене, него морамо рећи да то у њиховом животу игра и исту улогу као нормално сексуално задовољавање у нашем; они за то подносе исте, често веома велике жртве, те се може испитивати, уопште као и у финијим ситницама, где се те ненормалности наслањају на нормално, а где отступају од њега. Да и овде наилазите на обележје непристојнога, које је скопчано са сексуалним радњама, не може вам измаћи; само је оно овде обично појачано до бестиднога.

Па, госпође и господо, какав став да заузмемо према овим необичним врстама сексуалног задовољавања? Са огорчењем, са изјавом свог личног негодовања и уверавањем да ми немамо те пожуде, нећемо очевидно ништа учинити. То нас нико и не пита. Најзад, то је једна врста појава као и друге. Одбацивање тих појава, под изговором да су то само реткости и чудноватости, могло би се и само лако одбацити. Напротив, у питању су врло честе, веома распрострањене појаве. Но ако би нам се хтело рећи да се због њих не треба да пометемо у својим погледима о сексуалном животу, зато што су то све без изузетка заблуде и исклизнућа сексуалног нагона, онда би један озбиљан одговор био на свом месту. Ако те болесне облике сексуалности не можемо разумети и довести у везу с нормалним душевним животом, онда не разумемо управо ни нормалну сексуалност. Кратко речено, остаје неизбежан задатак да се даде пуног теориског рачуна о могућности поменутих перверзија и о њиховој вези са такозваном нормалном сексуалношћу.

За то ће нам помоћи једно сазнање и два нова искуства. То сазнање дугујемо Ивану Блоху; оно исправља схватање свих тих перверзија као »знакова дегенерације«, доказујући да су се таква отступања од сексуалног циља, таква разлабљивања односа према сексуалном објекту, јављала одвајкада, у свима познатим нам добима, код свих народа, код најпримитивнијих као и код најцивилизованијих, и да су каткад извојевала трпељивост и општу важност. Она два искуства стечена су при психоаналитичком испитивању неуротичних болесника; она морају на одлучан начин утицати на наше схватање сексуалних перверзија.

Казали смо да су неуротички симптоми замена за сексуално задовољење, а ја сам вам наговестио да ће потврђивање те поставке анализом симптома наићи на многе тешкоће. То тврђење, наиме, оправдано је тек онда ако под »сексуалним задовољењем« обухватимо и задовољење такозваних перверзних сексуалних потреба, јер такво тумачење симптома намеће нам се тако често да то изненађује. Захтев хомосексуалних или инвертованих да буду сматрани као изузеци пада кад сазнамо да нема ни једног јединог неуротичног лица код кога се не би успешно могле утврдити хомосексуалне тежње, и да добар број симптома даје изражаја тој латентној инверзији. Они који се и сами називају хомосексуалцима управо су само свесно и очигледно инвертовани људи, чији број ишчезава према броју латентно хомосексуалних. А ми смо принуђени да избор објекта у сопственом полу сматрамо управо као редован огранак љубавног живота, па се све више навикавамо да му придајемо особито велику важност. Тиме зацело нису уништене разлике између очигледне хомосексуалности и нормалног понашања; њихов практични значај остаје и даље, али је њихова теориска вредност необично умањена. За једну извесну болест, коју више не можемо рачунати у неурозе преноса, за параноју, ми чак претпостављамо да она законски произлази из покушаја одбране против сувише јаких хомосексуалних нагона. Можда се још сећате да је једна од наших болесница у својој присилној радњи играла човека, свога сопственог напуштеног супруга; такво произвођење симптома у особи човека код неуротичних

жена је врло обично. Иако се то не може и само рачунати у хомосексуалност, ипак има много везе са њеним претпоставкама.

Као што вероватно знате, хистерична неуроза може правити своје симптоме на свима органским системима и тиме може све функције пореметити. Анализа показује да при том долазе до изражаја сви нагони који се зову перверзним, који полни орган хоће да замене другим органима. Ти органи се при том понашају као замена полних органа; ми смо баш преко симптоматике хистерије дошли до схватања да телесним органима треба осим њихове функционалне улоге приписати једно сексуално — ерогено — значење, и да се они поремете у вршењу тог првог задатка кад их други и сувише веже. Небројене сензације и инервације, које нам се показују као симптоми хистерије на органима који привидно немају никаква посла са сексуалношћу, откривају нам тако своју природу као испуњења перверзних сексуалних нагона, код којих су други органи приграбили за се значење сексуалних органа. Онда увиђамо како обилно баш органи примања хране и избацивања могу постати и носиоци сексуалног узбуђења. То је дакле исто што су нам показале перверзије, само се то код њих могло видети без муке и јасно, док код хистерије морамо да идемо заобилазним путем преко тумачења симптома, и да онда дотичне перверзне сексуалне склоности не приписујемо свести индивидуа, него да их сместимо у њихово несвесно.

Од многих симптоматичних слика под којима се јавља присилна неуроза најважније се показују као изазване силом веома јаких садистичких, дакле у свом циљу перверзних сексуалних склоности, и ти симптоми служе, као што то одговара структури једне присилне неурозе, поглавито одбрани од тих жеља, или изражавају борбу између задовољења и одбране. Али, ни само задовољење ту не губи; оно уме да се протури заобилазним путевима у понашању болесника и окреће се најрадије њиховој сопственој особи, чини их самомучитељима. Други облици неуроза, истраживачки, одговарају једном претераном сексуализовању аката који иначе као припреме чине пут за нормално сексуално задовољавање: хтети видети, хтети додирнути

и испитивати. Велика важност страха од додира и присилног умивања налази овде своје објашњење. Један неслућено велики део присилних радњи своди се као завијено понављање модификација на мастурбацију, која, као што је познато, као једина једнообразна радња прати најразличније облике сексуалног фантазирања.

Не би ме стало много труда да вам прикажем још далеко присније односе између перверзије и неурозе, али држим да ће за нашу сврху бити довољно ово досад. Али се после ових разјашњења о значењу симптома морамо чувати да не прецењујемо број и јачину перверзних склоности човекових. Чули сте да се неуротички може оболети услед оскудевања нормалног сексуалног задовољења. А при том реалном оскудевању потреба се баца на абнормалне путеве сексуалног надражења. Доцније ћете моћи видети како то бива. У сваком случају, ви разумете да се услед једног таквог »колатералног« сузбијања перверзне склоности морају показати јаче него што би испале да се нормалном сексуалном задовољењу није на пут ставила никаква реална препрека. Уосталом, сличан утицај мора се признати и код очигледних перверзија. У понеким случајевима оне су изазване или потстакнуте тиме што се нормалном задовољавању сексуалног нагона чине и сувише велике тешкоће услед привремених околности или трајних социјалних уређења. У другим случајевима перверзне склоности су зацело сасвим независне од таквих повољних околности; оне су такорећи нормални начин сексуалног живота за дотичну индивидуу.

Можда у овом тренутку имате утисак да смо пре помутили него разјаснили однос између нормалне и перверзне сексуалности. Али, задржите се на следећем размишљању: Ако је истина да реално отежавање или немање једног нормалног сексуалног задовољења износи на видело перверзне склоности код особа које иначе нису показивале такве склоности, онда се код тих особа мора претпоставити нешто што перверзијама излази на сусрет; или, ако хоћете, оне код њих морају постојати у латентном облику. А тим путем долазимо на другу новину коју сам вам навестио. Психоаналитично истраживање, наиме, било је принуђено да поведе рачуна и о детињем сексуалном животу,

и то услед тога што су сећања и помисли при анализи симптома редовно водили назад у ране године детињства. Оно што смо ми при том закључили потврђено је после тачку по тачку непосредним посматрањима на деци. И ту се онда показало да све перверзне склоности имају корен у детињству, и да деца имају све склоности за њих, и да их и чине у мери која одговара њиховој незрелости, кратко речено, да перверзна сексуалност није ништа друго до увећана, у своје поједине склоности растављена инфантилна сексуалност.

Сад ћете видети перверзије свакако у другој светлости и нећете више погрешно ценити њихову везу са човековим сексуалним животом — али на рачун каквих изненађења и за ваше осећање мучних несагласности! Ви ћете свакако бити склони да прво спорите све: чињеницу да деца имају нешто што се сме означавати као сексуални живот, тачност наших посматрања и оправданост да се у дечјем понашању нађе сродност с оним што се доцније осуђује као перверзија. Допустите, дакле, да вам најпре разјасним мотиве вашег опирања, па да после изнесем сва наша посматрања укупно. Да деца немају сексуалног живота — сексуалне нагоне, потребе и неку врсту задовољења — него да би га добијала наједном између 12 и 14 године, било би — и без обзира на сва посматрања — биолошки исто тако невероватно, чак бесмислено, као и да не доносе собом на свет полне органе већ да им они израстају тек у доба пубертета. Што се у то доба код њих пробуди, то је функција расплођавања, која се за своје сврхе служи једним телесним и душевним материјалом који већ постоји. Ви чините погрешку што сексуалност и расплођавање мешате једно с другим и тиме себи затварате пут ка разумевању сексуалности, перверзија и неуроза. А та погрешка је тенденциозна. Извор јој је, за чудо, у томе што сте и ви сами били деца и као деца подлегли утицају васпитања. Друштво, наиме, мора уврстити у своје најважније васпитне задатке то да сексуални нагон, кад се он јави као нагон за расплођавањем, савлађује, ограничава и подвргава једној индивидуалној вољи која је идентична са социјалном заповешћу. Оно има интереса и да одгоди његово пуно развиће, док дете не достигне известан ступањ интелектуалне зрелости, јер

кад сексуални нагон потпуно избије, онда је то у практичном погледу и крај васпитања. Нагон би иначе срушио све препреке и збрисао мучно подигнуто дело културе. Задатак да се он обузда и није никад лак; час полази за руком сувише мало, час и сувише добро. Мотив људског друштва у крајњој линији је економски; пошто оно нема довољно животних намирница да одржава своје чланове без њиховог рада, оно мора да ограничава број својих чланова и да њихове енергије са сексуалне делатности скрене на рад. Дакле, вечна животна невоља која од искона траје до данашњице.

Искуство је свакако морало показати васпитачима како се задатак да се сексуална воља нове генерације учини послушном може решити само онда ако се са упливисањем почне врло рано, да се прво не сачека бура пубертета, већ да се почне утицати већ на дечији сексуални живот, који је припрема. У том циљу скоро све инфантилне сексуалне радње детету се забрањују и хоће да огаде; човек себи поставља идеални циљ да дечији живот начини асексуалним, и у току времена дошло се дотле да се оно збиља сматра асексуалним, што после наука објављује као своје учење. Да се не би дошло у противречност са својим веровањем и својим намерама, дечије сексуалне радње се превиђају, што није мали посао, или се, у науци, задовољава тиме да се оне схвате друкчије. Дете се сматра као чисто, као безазлено, а ко га друкчије описује, сме бити отпужен као безбожан злочинац према нежним и светим осећањима човечанства.

Једина су деца ти који не учествују у тим конвенцијама; у својој наивности она показују своја анимална права и стално доказују да тек имају да превале пут ка чистоти. А доста је чудно што они који споре дечју сексуалност ипак зато не попуштају у васпитању, већ баш испољавања онога што споре гоне најстрожије под именом »дечјих непристојности«. Од високог теориског интереса је и то што је оно доба живота које се најоштрије противи предрасуди једног асексуалног детињства, до 5 или 6 године детиње, код већине људи скривено велом амнезије, који тек аналитично испитивање темељно раскида, али који је већ пре тога био пробојан за поједине творевине сна.

Сад ћу вам изнети оно што се код детињег сексуалног живота може најјасније познати. Допустите ми да из целисходности уведем и појам *либида*. Сасвим слично *глади*, либидом треба назвати силу којом се испољава нагон, овде сексуални нагон, као код глади нагон за храном. Други појмови, као сексуално надражење и задовољење, не потребују објашњења. Да тумачење има највише посла код сексуалних манифестација одојчета, то ћете и сами лако увидети или вероватно употребити као приговор. Та тумачења се јављају на основу аналитичких истраживања идући од симптома назад. Прве појаве сексуалности показују се код одојчета у вези с другим важним животним функцијама. Његов главни интерес, као што знате, управљен је на примање хране; кад засићено на сиси заспи, оно показује израз блаженог задовољења, који ће се поновити доцније са доживљавањем сексуалног оргазма. То би било сувише мало да би се засновао неки закључак. Али, ми опажамо да одојче хоће да понови акцију примања хране, не тражећи нову храну; ту оно дакле није више под утицајем глади. Ми кажемо да оно сиса или сиска, а што оно, радећи то, заспи с блаженим изразом, показује нам да му је акција *сисања* сама по себи донела задовољење. Као што је познато, оно убрзо удеси ствар тако да неће да заспи док не би сисало. Сексуалну природу те радње тврдио је прво један стари дечји лекар у Будимпешти, Lindner. Особе које негују дете, а којима није циљ заузимање неког теориског става, изгледа да о сисању слично мисле. Оне не сумњају да то служи само добијању једног задовољства, увршћују то у детиње непристојности, и помоћу непријатних утисака приморавају дете да одустане од тога, ако оно само неће да напусти те непристојности. Ми сазнајемо дакле да одојче врши радње које немају друге сврхе него прибављање задовољства. Ми верујемо да оно доживљује задовољство прво при узимању хране, али брзо научи да га одвоји од тог услова. То прибављање задовољства можемо довести у везу само са надражењем зоне око уста и усана, називамо те делове тела *ерогеним зонама*, а задовољство постигнуто сисањем означавамо као *сексуално*. О оправданости тога назива мораћемо зацело још дискутовати.

Кад би се одојче умело изражавати, оно би зацело признало да је акт сисања на мајчиним грудима оно што је у животу далеко најважније. Оно за се и није тако у неправу, јер тим актом истовремено задовољава две велике животне потребе. После из психоанализе сазнајемо, не без чуђења, колико од психичке важности тог акта остаје сачувано за цео живот. Сисање на мајчиним грудима постаје полазна тачка целог сексуалног живота, недостигнут узор сваког доцнијег сексуалног задовољавања, коме се фантазија доста често враћа у временима невоље. Као први објект сексуалног нагона ту су мајчине груди; ја вам не могу никаквом претставом показати како је тај први објект значајан за свако доцније налажење објекта, како дубока дејства испољава у својим променама и заменама и на најудаљеније области душевног живота. Али, упочетку он буде напуштен у акцији сисања и замењен неким делом сопственог тела. Дете сиса свој палац и свој језик. Тиме оно у прибављању задовољства постаје независно од одобравања спољашњег света, а осим тога употреби, ради појачања, и надражење једне друге телесне зоне. Ерогене зоне нису подједнако издашне; зато је то важан доживљај кад одојче, како казује Lindner, истражујући по своме телу, открије нарочито надражљива места својих полних органа и тако нађе пут од сисања ка онанији.

Оценивши важност сисања ми смо се већ упознали са два пресудна карактера инфантилне сексуалности. Она се јавља у вези са задовољавањем великих органских потреба и понаша се *аутеротично,* то јест тражи и налази своје објекте на сопственом телу. Што се најјасније показало при узимању хране, понавља се делимично и при избацивањима. Ми закључујемо да одојче има осећања пријатности при избацивању мокраће и садржине црева и да се убрзо потруди да те радње тако удеси да му оне, одговарајућим надражајима ерогених зона слузокоже, донесу што је могућно веће задовољство. На тој тачци, као што је показала оштроумна Lou Andreas, испречава му се први пут спољни свет као сила која смета, сила непријатељска по његову тежњу за задовољством, дајући му да наслути доцније спољашње и унутрашње борбе. Оно не сме да избацује

свој измет у моменту кад му је воља, већ кад друге особе то одреде. Да би га навели да се остави тих извора задовољства, изјављују му да је све што се односи на те функције непристојно, и одређено за скривање. Овде најпре има оно да замени задовољство социјалним задовољством. Његов однос према самом измету од почетка је сасвим друкчији. Оно не осећа гађење од свог измета, сматра га као један део свог тела од кога се не раставља лако, и употребљава га као први »поклон« да њиме одликује особе које нарочито цени. Па и кад је васпитање постигло сврху да га одврати од тих склоности, оно преноси цењење измета на »поклон« и »новац«. Међутим, своје подвиге у мокрењу изгледа да посматра с нарочитим поносом.

Знам да сте већ одавно хтели да ме прекинете, да ми довикнете: доста тих ужаса! Зар избацивање измета да буде извор сексуалног задовољавања, које чак одојче искоришћује! Зар измет драгоцена супстанца, чмар нека врста полног органа! То не верујемо, али разумемо зашто су дечји лекари и педагози одбацили далеко од себе психоанализу и њене резултате. Не, господо! Ви сте само заборавили да сам ја хтео да вам изнесем чињенице инфантилног сексуалног живота у вези са чињеницама сексуалних перверзија. Зашто не треба да знате да чмар заиста код једног великог броја одраслих, хомосексуалних као и хетеросексуалних, узима на се улогу вагине у сексуалном сношају? И да има пуно индивидуа које кроз цео свој живот задрже осећање милине при испражњавању црева, осећање које, како га они описују, није баш тако незнатно? Што се тиче интереса за акт избацивања измета и задовољства у гледању избацивања измета код неког другог, потврду тога можете чути од саме деце, кад она буду неколико година старија и то могну саопштити. Наравно, не смете ту децу прво систематски застрашивати, иначе ће она свакако разумети да о томе треба да ћуте. А за друге ствари које ви нећете да верујете ја вас упућујем на резултате анализе и директног посматрања деце, па вам велим да је управо вештина не видети све то или видети друкчије. Ја немам ништа против ни ако вам буде врло упадљиво сродство дечје сексуалне активности са сексуалним перверзијама. То се управо разуме само по себи; ако дете уопште има неког сексу-

алног живота, онда он мора бити перверзне природе, јер, изузев неколико тамних наговештаја, детету недостаје оно што сексуалност чини функцијом расплођавања. С друге стране, заједничко је обележје свих перверзија да су оне напустиле циљ расплођавања. Ми управо и називамо једну радњу перверзном у случају кад се она одрекла циља расплођавања и тежи за прибављањем задовољства као за циљем независним од тога. Ви дакле разумете да прелом и обрт у развоју сексуалног живота лежи у његовом потчињавању циљевима расплођавања. Све што се збило пре тог обрта, као и све што му се отело, што служи само прибављању задовољства, назива се — неславним — именом »перверзно«, и као такво се жигоше.

Пустите ме зато да наставим своје кратко излагање инфантилне сексуалности. Оно што сам рекао о двама органским системима могао бих допунити узимајући у обзир и друге. Дечји сексуални живот исцрпљује се управо у активности једног низа делимичних нагона, који независно један од другог траже да прибаве задовољство или на сопственом телу или већ на спољашњем објекту. Међу тим органима истичу се врло брзо сексуални органи; има људи код којих се прибављање задовољства на сопственом полном органу, без учешћа неког другог полног органа или објекта, продужује без прекида од онаније одојчета до онаније по невољи у годинама пубертета, а потраје неодређено време и после тога. С питањем онаније, уосталом, не бисмо били тако брзо готови; то је предмет за многострано посматрање.

Упркос мојој жељи да ту тему још више скратим, морам вам ипак још понешто рећи о дечјем *сексуалном испитивању*. Оно је веома карактеристично за детињску сексуалност и веома значајно за симптоматику неуроза. Дечје сексуално истраживање почиње врло рано, каткад пре треће године живота. Оно не надовезује на разлику пола, која за дете не значи ништа, пошто дете — бар дечаци — приписује и једном и другом полу исти, мушки, полни орган. Ако дечко после открије вагину код своје мале сестре или другарице у игри, онда он најпре покушава да оспори сведочанство својих чула, јер не може да замисли једно људско биће, њему слично, без тог дела њему тако драгоценог.

Доцније се он уплаши од могућности која му се открила, а накнадно почну дејствовати какве раније претње због сувише интензивног забављања његовим малим удом. Он доспе под власт комплекса кастрације, чији облик има великог удела у стварању његовог карактера ако остане здрав, у његовој неурози, ако оболи, и у његовим отпорима ако дође на аналитичко лечење. За малу девојчицу знамо да се сматра тешко оштећеном због немања једног великог видљивог пениса, завиди дечаку што га има, и поглавито из тог разлога добија жељу да постане мушкарцем; та жеља се прихвата опет доцније, у неурози, која се јавља услед каквог злог удеса у њеној женској улози. Уосталом, клиторис код девојчице игра у добу детињства сасвим улогу пениса, он је носилац једне нарочите надражљивости, место на коме се постиже аутоеротичко задовољење. Да од мале девојчице постане жена, зависи много од тога да клиторис ту осетљивост благовремено и потпуно преда улазу у вагину. У случајевима такозване сексуалне анестезије код жена, клиторис је упорно задржао ту осетљивост.

Сексуални интерес детињи обраћа се, штавише, најпре проблему откуда долазе деца, оном истом на коме је засновано и питање тебанског сфинкса, а изазван је најчешће егоистичним страхом од доласка једног новог детета. Одговор који је у дечјој соби увек у приправности, да рода доноси децу, наилази много чешће него што ми знамо већ код мале деце на неверовање. Осећање да је од одраслих у питању истине преварено доприноси много детињем усамљивању и развићу његове самосталности. Али, дете није у стању да тај проблем реши својом главом. Његовој способности сазнања стављене су извесне границе услед његове неразвијене сексуалне конституције. Оно прво замишља да деца долазе отуда што се узима нешто нарочито уз храну, а и не зна ништа о томе да само жене могу имати децу. Доцније се сазна за то ограничење и напусти се извођење деце из јела; то остаје сачувано за бајке. Кад порасте веће, дете убрзо примећује да отац мора играти неку улогу у добијању деце, али не може да погоди какву. Ако случајно буде сведок једног сексуалног акта, оно у њему види покушај подјармљивања, тучу, што је погрешно разумевање коитуса у

садистичком смислу. Али, тај акт оно у први мах не доводи у везу с постајањем деце, и ако открије трагове крви у постељи и рубљу мајчином, оно их сматра као доказ неке повреде коју јој је отац задао. У још доцнијим годинама оно свакако наслућује да полни уд човеков има битног удела у постанку деце, али том делу тела не уме да припише никакву другу функцију осим излучивања мокраће.

Деца су отпочетка сложна у томе да се рођење детета мора вршити кроз црева, дакле да дете долази на свет као груда измета. Та теорија се напушта тек кад сви анални интереси изгубе вредност и замене се претпоставком да се пупак отвара или да је место рођења предео груди између обе дојке. На тај начин се дете, истражујући, приближује сазнању сексуалних чињеница или, у заблуди, због свог незнања, пролази мимо њих, док најчешће у годинама пред пубертетом не добије неко разјашњење, обично унижавајуће и непотпуно, које често испољава трауматична дејства.

Ви сте свакако слушали, господо, да појам сексуалног добија у психоанализи једно неумесно проширење у том циљу да би се одржала тврђења о сексуалној проузрокованости неуроза и о сексуалном значају симптома. Сад можете сами судити да ли је то проширење неоправдано. Ми смо проширили појам сексуалности само толико да он може да обухвати и сексуални живот перверзних људи и деце. То значи, вратили смо му његов прави обим. Што се изван психоанализе назива сексуалношћу, то се односи само на један ограничен сексуални живот, који је у служби расплођавања, а назива се нормалним.

ДВАДЕСЕТПРВО ПРЕДАВАЊЕ

РАЗВИЋЕ ЛИБИДА И СЕКСУАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Господо! Имам утисак да ми није пошло за руком да вам баш тако убедљиво изложим значај перверзија за наше схватање сексуалности. Зато бих желео да поправим и допуним колико само могу.

Ствар не стоји тако као да су нас саме перверзије нагнале на ону измену појма сексуалности која је изазвала тако оштро противљење. Проучавање инфантилне сексуалности још је више томе допринело, а слагање једног и другог било је за нас пресудно. Али, испољавања инфантилне сексуалности, ма колико била очигледна у доцнијим детињим годинама, изгледа да се у својим почецима неопредељиво губе. Ко неће да се обазире на историју развића и аналитичке везе, оспориће им сексуални карактер, а зато ће им признати ма какав недиференциран карактер. Немојте заборавити да ми засад немамо неко опште признато обележје за сексуалну природу једног догађаја, осим опет припадност ка функцији расплођавања, коју морамо одбацити као сувише уско обележје. Биолошки критерији, као периодичности од 23 и 28 дана, које је поставио W. Fließ, још су сасвим спорни; хемиске особености сексуалних процеса које смемо претпоставити чекају још своје откриће. Међутим, сексуалне перверзије одраслих су нешто опипљиво и недвосмислено. Оне несумњиво спадају у сексуалност, као што већ њихов опште признати назив показује. Било да се називају знацима дегенерације или друкчије, још нико није имао смелости да их стави на другу страну, а не у феномене сексуалног живота. Већ ради самих њих имамо права тврдити да се сексуалност и расплођа-

вање не подударају, јер је опште познато да се све перверзије одричу циља расплођавања.

Ја ту видим једну паралелност, која није без интереса. Док је за већину »свесно« и »психичко« исто, ми смо били приморани да учинимо једно проширење појма »психичко« и да признамо и психичко које није свесно. А сасвим је слично кад неки сматрају идентичним »сексуално« и »оно што спада у расплођавање« или, ако хоћете да кажете краће: »генитално« — док ми не можемо да не признамо и »сексуално« које није »генитално«, које нема никаква посла са расплођавањем. То је само једна формална сличност, али није без дубљег основа.

Али, ако је егзистенција сексуалних перверзија тако снажан аргуменат у овоме питању, зашто он није већ одавно имао свог дејства и решио то питање? То заиста не умем рећи. Чини ми се да то долази отуда што су те сексуалне перверзије жигосане сасвим нарочитим прогоном који прелази и на теорију, те стаје на пут и њеној достојној научној оцени. Као да нико не може да заборави да оне нису само нешто гнусно, већ и нешто страшно, опасно, као да их сматрамо заводљивим и као да у основи имамо да савлађујемо једну потајну завист према онима који их уживају, као што отприлике признаје ландграф, кажњавајући у чувеној пародији *Tannhäuser*-а:

На Венерином брегу он заборави част и дужност!
Чудновато, једноме од нас тако нешто неће да се деси.

Уистини, перверзни су пре јадници који изванредно тешко испаштају за своје задовољење које с муком стичу.

Оно што перверзне радње чини тако очигледно сексуалним, упркос свој чудноватости објекта и циљева, јесте та околност што се акт перверзног задовољавања ипак најчешће свршава у пуном оргазму и са избацивањем гениталних продуката. То је наравно само последица одраслости тих особа; код детета оргазам и генитална излучивања нису лако могућна, него се замењују наговештајима, који се опет не могу поуздано признати као сексуални.

Морам додати још нешто да допуним оцену сексуалних перверзија. Ма колико да су извикане, ма како се оштро стављале насупрот нормалној сексуалној активности, ипак погодно по-

сматрање показује да сексуалном животу нормалних људи тек ретко недостаје једна или друга перверзна црта. Већ пољубац полаже право на име једног перверзног акта, јер се састоји у сједињавању двеју ерогених зона око уста, место обају гениталија. Али, нико га не одбацује као перверзно, напротив, он се у претстављању на позорници допушта као ублажен наговештај сексуалног акта. А баш љубљење може постати пуном перверзијом, наиме, кад испадне тако интензивно да се генитално излучивање и оргазам везују директно за њ, што не бива баш тако ретко. Уосталом, можемо увидети да су пипање и разгледање објекта за једнога неопходни услови сексуалног уживања, да други на врхунцу сексуалног надражења штипа или уједа, да највећа надраженост код љубавника није увек изазвана полним органом већ неким другим делом тела; а сличнога има још на избор. Нема баш никаквога смисла искључити из реда нормалних и уврстити у перверзне особе са појединим таквим цртама, штавише све се јасније види да се оно што је битно код перверзија не састоји у прекорачењу сексуалног циља, ни у замени гениталија другим деловима тела, па чак не увек ни у променама објекта, него једино у искључивости којом се врше та отступања и којом се отстрањује сексуални акт који служи расплођавању. Чим се перверзне радње, као додаци, припремајући или појачавајући, прилагоде остварењу нормалног сексуалног акта, оне уствари нису више перверзије. Провалија између нормалне и перверзне сексуалности веома се умањује, наравно, чињеницама ове врсте. Отуда сасвим природно следује да нормална сексуалност произлази из нечега што је постојало пре ње, излучујући поједине црте тог материјала као неупотребљиве, а друге скупљајући да би их потчинила једном новом циљу, циљу расплођавања.

Пре него што наше добро познавање перверзија употребимо на то да се са пречишћеним претпоставкама поново удубимо у проучавање инфантилне сексуалности, морам вас упозорити на једну важну разлику између тога двога. Перверзна сексуалност по правилу је изврсно централизована, све делање гони ка једном — најчешће ка једном јединим — циљу; један парцијалан нагон има код ње превласт, он је или једини који

се може утврдити, или је друге потчинио својим циљевима. У том погледу између перверзне и нормалне сексуалности нема друге разлике него што су различни главни парцијални нагони, а према томе и сексуални циљеви. И тамо као и овде постоји такорећи једна добро организована тиранија, само што је овде једна а тамо друга породица приграбила власт. Међутим, инфантилна сексуалност је уопште без такве централизације и организације, поједини парцијални нагони њени имају једнака права, сваки иде на своју руку за прибављањем задовољства. Недостатак као и присутност централизације слажу се, наравно, добро са чињеницом да су обоје, перверзна као и нормална сексуалност, произишли из инфантилне. Има, уосталом, и случајева перверзне сексуалности који имају далеко више сличности са инфантилном сексуалношћу, пошто су се многи парцијални нагони, независно један од другог, са својим циљевима протурили, или боље: продужили. У тим случајевима тачније је говорити о инфантилизму сексуалног живота него о перверзији.

Тако припремљени можемо прићи претресању једног предлога који нам свакако неће бити уштеђен. Рећи ће нам се: зашто тако упорно остајете при томе да називате сексуалношћу већ и она испољавања у детињству која су према вашем сопственом сведочанству неопредељива, а из којих доцније постаје сексуално? Зашто нећете радије да се задовољите физиолошким описивањем и да просто кажете да се већ код одојчета примећују радње као што је сисање или задржавање измета, које нам показују да оно тежи за *органским задовољством?* Тиме бисте избегли поставку сексуалног живота код најмањег детета, што вређа свако осећање. Јест, господо, немам шта да приговорим поводом тога органског задовољства; ја знам да је и најјаче задовољство сексуалног сједињавања такође само органско задовољство, везано за делатност гениталија. Али, можете ли ми рећи кад то, првобитно индиферентно, органско задовољство добија сексуални карактер који несумњиво има у доцнијим фазама развића? Знамо ли о »органском задовољству« више него о сексуалности? Одговорићете да сексуални карактер придолази управо кад генитални органи почну играти своју улогу; сексуално се поклапа са гениталним. Одбацићете чак и приговор

односно перверзија, излажући ми да се и код већине перверзија иде на то да се постигне генитални оргазам, иако не путем сједињавања гениталија већ другим путем. Заузећете далеко бољу позицију ако из карактеристике сексуалнога избаците везу са расплођавањем, која се услед перверзија не може одржати, и ако у први ред ставите делатност гениталних органа. А онда се ми више не разилазимо много; насупрот другим органима стоје просто генитални органи. Али, шта да радите са многим искуствима која вам показују да генитални органи могу, у прибављању задовољства, бити замењени другим органима, као код нормалног пољупца, као у перверзним поступцима људи похлепних на уживање, као у симптоматици хистерије? Код ове неурозе сасвим је обична ствар да се појаве надражења, сензације и инервације, чак и процеси ерекције којима је место код гениталија, пренесу на друге удаљене пределе тела (на пример на главу и лице, кад је у питању пренос на горње делове тела). На тај начин уверени да немате ништа што можете задржати за карактеристику сексуалног у вашем смислу, мораћете се свакако одлучити да следујете мом примеру и да назив »сексуално« проширите и на оне радње у раном детињству које теже за органским задовољством.

Ради мога оправдања треба да узмете у обзир још и ова два разматрања. Као што знате, ми називамо сексуалним сумњиве и неопредељиве радње најранијег детињства које изазивају задовољства, зато што до њих долазимо путем анализе, преко неоспорно сексуалног материјала, полазећи од симптома. Оно зато не би морало и само бити сексуално, признајемо. Али, узмите један сличан случај. Замислите да немамо пута и начина да посматрамо развиће двеју дикотиледоних биљака, јабуке и граха, али да нам је у оба случаја могућно да њихово развиће пратимо идући уназад од потпуно развијене биљне индивидуе до првог заметка са два котиледона. Оба котиледона изгледају индиферентни, у оба случаја су сасвим једнаки. Хоћу ли ја зато претпоставити да су они стварно једнаки и да специфична разлика између јабуке и граха улази у биљно развиће тек доцније? Или је биолошки тачније мислити да та разлика постоји већ у клици, иако ја на листићима заметка не могу да видим

разлику. А то исто ми чинимо кад називамо сексуалним задовољство изазвано радњама одојчета. Да ли се свако органско задовољство сме назвати сексуалним, или поред сексуалног има и неко друго задовољство које то име не заслужује, о томе не могу овде дискутовати. Ја знам и сувише мало о органском задовољству и о његовим условима, и с обзиром на регресивни карактер анализе не смем се чудити ако, на крају крајева, дођем до елемената засад неодредљивих.

И још једно! Ви сте добили углавном врло мало за оно што хоћете да тврдите — за сексуалну чистоћу детета — иако можете да ме уверите како је боље сматрати да радње одојчета нису сексуалне. Јер већ од треће године живота детињи сексуални живот је изван сваке сумње; у то време почињу већ надражаји полних органа, редовно можда наилази један период инфантилне мастурбације, дакле гениталног задовољавања. Душевно и социјално испољавање није више потребно очекивати; избор објекта, нежно претпостављање појединих особа, чак одлучивање за један од оба пола, љубомора, утврђени су непристрасним посматрањима независно од психоанализе и пре појаве психоанализе, и могу бити потврђени од сваког посматрача који то хоће да види. Приговорићете ми да ви нисте сумњали у рано буђење нежности, него само у то да та нежност има »сексуални« карактер. Деца већ свакако између 3 и 8 год. науче да га скривају, али ако обратите пажњу, моћи ћете наћи ипак доста доказа за »чулне« сврхе те нежности, а што вам после још буде недостојало, изнеће вам лако у обилној мери аналитичка испитивања. Сексуални циљеви овог животног доба у најприснијој су вези са истовременим сексуалним истраживањем, за које сам вам већ дао неколико примера. Перверзни карактер неких од ових циљева зависи наравно од конституционалне незрелости детета, које још није открило циљ акта парења.

Отприлике од 6 до 8 године живота примећује се један застој и назадак у сексуалном развоју, који у културно најповољнијим случајевима заслужује име једног доба латенце. Доба латенце може и отпасти, а и не мора изазвати прекид сексуалне активности и сексуалних интереса на целој линији. Већина до-

живљаја и сексуалних тежњи пре почетка тог доба латентности предаје се инфантилној амнезији, то јест већ поменутом забораву који скрива нашу прву младост отуђујући нам је. У свакој психоанализи поставља се задатак да се тај заборављени период живота поврати у сећање; ми не можемо а да не претпоставимо да су почеци сексуалног живота, које тај период садржи, и били разлог за тај заборав, дакле да је тај заборав последица потискивања.

Сексуални живот детињи показује од 3 године живота много сличности са сексуалним животом одраслог човека; он се, као што већ знамо, разликује од овог другог недостатком једне чврсте организације под приматом гениталија, неизбежним знацима перверзије, а наравно и далеко слабијим интензитетом целог нагона. Али, за теорију најинтересантније фазе развића сексуалности, или, како ми кажемо, либида — налазе се иза тог доба. То развиће пређе се тако брзо да директном посматрању вероватно никад не би пошло за руком да његове пролазне слике задржи. Тек помоћу свестраног психоаналитичког испитивања неуроза било је могућно открити и оне фазе у развоју либида које су још даље у назад. То су зацело само конструкције, ништа друго, али ако се практично бавите психоанализом, видећете да су то нужне и корисне конструкције. Како то бива да нам патологија може одати односе које на нормалном објекту морамо превидети, разумећете ускоро.

Сад дакле можемо рећи како се развија сексуални живот детињи пре него што настане примат гениталија, који се припрема у првој инфантилној епохи пре доба латентности, а трајно организује почев од доба пубертета. У том првом времену постоји нека врста лабаве организације, коју ћемо назвати *прегениталном,* али у прочељу те фазе нису генитални парцијални нагони већ *садистички* и *анални* нагони. Супротност *мушког* и *женског* овде још не игра никакву улогу; наместо ње долази супротност између *активног* и *пасивног,* која се може назвати претечом сексуалне поларности с којом се и доцније спаја. Оно што нам се у радњама те фазе јавља као мушко, кад их посматрамо са гледишта гениталне фазе, показује се као израђај једног нагона освајања који лако прелази у свирепо-

сти. Тежње са пасивним циљем везују се у то доба за врло значајну ерогену зону око излаза црева. Нагон за гледањем и знањем почиње се снажно испољавати; генитални орган учествује уствари само у својој улози као орган излучивања мокраће. Не постоји недостатак објеката за парцијалне нагоне ове фазе, али ти објекти се не удружују нужно у један објекат. Садистичко-анална организација је најближи претходни ступањ за фазу првенства гениталних органа. Подробније проучавање показује колико од тог ступња остаје сачувано за доцнији коначни облик и којим се путевима његови парцијални нагони нагнају да се уврсте у нову гениталну организацију. Иза садистичко-аналне фазе у развоју либида добијамо још један поглед на један ранији, још примитивнији ступањ организације, на коме ерогена зона уста игра главну улогу. Можете мислити да сисање као сексуална радња припада том ступњу, и можете се дивити разумевању старих Египћана, чија уметност претставља дете, чак и божанскога Хоруса, са прстом у устима. Abraham је поводом тога недавно показао какве трагове оставља та првобитна усна фаза за сексуални живот доцнијих година.

Господо! Могу мислити да су вам последња саопштења о сексуалним организацијама дала више терета него поуке. Можда сам опет и сувише улазио у појединости. Али, имајте стрпљења; то што сте чули биће вам од веће вредности у доцнијој примени. Засад задржите утисак да се сексуални живот — како ми кажемо: функција либида — не појављује као нешто готово нити у даљем развоју остаје сам себи сличан, него пролази кроз читав низ сукцесивних фаза које нису сличне једна другој, да је то дакле једно развиће више пута понављано, као што је развиће од гусенице до лептира. Обрт у развићу претставља потчињавање свих парцијалних сексуалних нагона под примат гениталија, а с тиме и потчињавање сексуалности под функцију расплођавања. Пре тога један такорећи расејан сексуални живот, самостално делање појединих парцијалних нагона који теже за органским задовољствима. Та анархија ублажена је зачецима »прегениталне« организације, прво садистичко-аналне фазе, а иза ње оралне, која је можда најпримитивнија. Усто долазе различни процеси који још нису тачно познати, а који један

ступањ организације преводе у доцнији, најближи виши ступањ. Какав значај за познавање неуроза има то што либидо преваљује тако дуг пут развића пун прекида, видећемо идући пут.

Данас ћемо проучити још једну другу страну тога развића, наиме, однос парцијалних сексуалних нагона према објекту. Или боље, бацићемо један летимичан поглед на то развиће, да бисмо се дуже задржали на једном прилично позном резултату његовом. Неке компоненте сексуалнога нагона имају дакле отпочетка један објекат и задржавају га; тако нагон за освајањем (садизам), нагон за гледањем и нагон за знањем. Други, који су јасније везани за одређене ерогене зоне тела, имају га само упочетку, док се још наслањају на несексуалне функције, а напуштају га кад се од њих одвоје. Тако су мајчине груди, које задовољавају одојчетову потребу за храном, први објекат оралне компоненте сексуалног нагона. У акту сисања постаје самосталном еротичка компонента, која је такође задовољена при сисању, напуштајући страни објект и замењујући га неким местом на сопственом телу. Орални нагон постаје *аутоеротичан,* као што су то отпочетка и анални и други ерогени нагони. Даљи развој има, да то најкраће изразим, два циља: прво, да напусти аутоеротизам, да објекат на свом телу опет замени једним страним објектом, и друго: да уједини различне објекте појединих нагона, да их замени једним јединим објектом. То, наравно, може поћи за руком само ако је тај један објекат опет једно цело тело, слично сопственом телу. То се такође не може извршити а да се известан број аутоеротичних нагона не напусте као неупотребљиви.

Процеси налажења објекта прилично су сложени, па досад још и нису прегледно изложени. Истаћи ћемо, ради своје сврхе, да, кад је процес у детињим годинама пре доба латентности достигао известан завршетак, нађени објекат показује се скоро као идентичан са првим објектом добијеним у вези са оралним задовољством. То је свакако мајка, иако не мајчине груди. Мајку називамо првим *љубавним* објектом, наиме, ми говоримо о љубави кад у први ред хоћемо да ставимо душевну страну сексуалних тежњи, а да потиснемо или за један моменат забо-

равимо телесне или »чулне« прохтеве, који чине темељ. У време кад мајка постаје љубавни објекат и код детета је већ почео психички рад потискивања, које његовом знању скрива један део његових сексуалних циљева. А на тај избор мајке као љубавног објекта надовезује све што је под именом »*Едип*-комплекса« дошло до тако великог значаја у психоаналитичном разјашњењу неуроза и што је имало можда исто тако великог удела у отпору против психоанализе.

Саслушајте један мали догађај који се десио у току овог рата: један од ваљаних следбеника психоанализе налази се као лекар на немачком фронту негде у Пољској и изазива пажњу колега тиме што покаткад има неочекиваног утицаја на неког болесника. На питање о томе, он је признао да ради средствима психоанализе и изјавио је своју готовост да колегама изложи своје знање. Свако вече би се скупили лекари тог корпуса, колеге и претпостављени, да слушају тајанствено учење психоанализе. То је неко време ишло добро, али кад је слушаоцима говорио о Едип-комплексу, устане један претпостављени и изјави да он то не верује, да је то нискост од стране предавачеве да њима, честитим људима који се боре за своју отаџбину и оцевима породица, прича такве ствари и да он забрањује да се та предавања наставе. Тиме је било свршено. Аналитичар је морао тражити премештај на један други део фронта. Ја пак држим да би било зло кад би за немачку победу била потребна једна таква »организација« науке и држим да немачка наука не би лако поднела ту организацију.

Ви ћете сад с напрегнутом пажњом очекивати да дознате шта садржи тај страшни Едип-комплекс. Име вам то каже. Ви сви знате грчку бајку о краљу Едипу, коме је судба доделила да убије свог оца и своју мајку узме за жену, и који је учинио све да би избегао претсказање пророчанства, па се после сам казнио ослепивши се кад је дознао да је у незнању ипак учинио обадва злочина. Држим да су многи од вас већ на самим себи осетили потресно дејство трагедије у којој Софокле обрађује тај предмет. Дело атичког песника приказује како се Едипово дело одавно прошло, постепено открива једним истраживањем које је вештачки одлагано а новим знацима непрестано распи-

ривано; оно има извесне сличности са током једне психоанализе. У току дијалога дешава се да се заљубљена мати-супруга Јокаста противи даљем истраживању. Она се позива на то да је у сну многим људима пало у део да живе с мајком, али да снове треба презирати; ми не презиремо снове, а најмање типичне снове, оне који се јављају код многих људи, и не сумњамо у то да је сан, поменут од Јокасте, у присној вези са чудном и страшном садржином бајке.

За чудо је да Софоклова трагедија не изазива код слушаоца љутито одбијање, неку сличну и далеко оправданију реакцију него што је реакција нашег простог војног лекара, јер она је у основи један неморалан комад, она уништава моралну одговорност човекову, показује божанске силе као редитеље злочина и немоћ моралних тежњи човекових које се опиру злочину. Могло би се лако веровати да предмет те бајке хоће да буде оптужба богова и судбине, а у рукама критичког, с боговима завађеног Еурипида, то би вероватно и постало једном таквом оптужбом. Али, код религиозног Софокла нема говора о таквој употреби бајке; да пређе преко те тешкоће помаже му побожан софизам: да је највиша моралност покорити се вољи богова и кад она наређује нешто злочиначко. Ја не налазим да тај морал спада у јаке стране тог комада, али за његово дејство то је равнодушно. Слушалац не реагује на тај морал већ на потајни смисао и садржину бајке. Он реагује тако као да је самоанализом познао у себи Едип-комплекс и да је вољу богова и пророчанство обелоданио као узвишујућа прерушавања свога властитог несвесног. Реагује као кад би се сећао својих жеља да уклони оца и да место њега узме мајку за жену и због њих се ужасавао. Он разуме и глас песников, као да хоће да му каже: Ти се залуд опиреш својој одговорности и увераваш шта си учинио против тих злочиначких намера. Ти си ипак крив, јер их ниси могао уништити; оне ипак постоје у теби несвесно. И у томе има психолошке истине. Иако је човек своје зле нагоне потиснуо у несвесно и после жели себи рећи да за њих није одговоран, ипак мора да осети ту одговорност као једно осећање кривице које не уме да образложи.

Сасвим је несумњиво да у Едип-комплексу треба видети један од најважнијих извора свести о кривици која тако често мучи неуротичне болеснике. Али, још више: у једној студији о почецима људске религије и моралности, коју сам објавио 1913 под насловом *Тотем и табу,* мени је пала на ум претпоставка да је можда човечанство, као целина, у почетку своје историје стекло преко Едип-комплекса своју свест о греху, која је последњи извор религије и морала. Желео бих вам више о томе рећи, али је боље да то не чиним. Тешко је прекинути ову тему кад се с њом почело, а ми морамо да се вратимо индивидуалној психологији.

Шта нам дакле од Едип-комплекса показује директно посматрање детета у време избора објекта пре доба латентности? Па, лако је увидети да мали човек жели да има мајку сам за се, да очево присуство осећа као реметилачко, негодује кад отац допусти себи какве нежности према мајци, а показује своје задовољство кад отац отпутује или је отсутан. Често он својим осећањима даје директног изражаја у речима, обећавајући мајци да ће је узети за жену. Помислиће се да је то ситница према делима Едиповим, али стварно то је довољно, то је у клици исто. То посматрање замрачује често та околност што исто дете показује истовремено у другим приликама велику нежност за оца; али, такви супротни — боље рећи *амбивалентни* — осећајни ставови, који би код одраслога довели до сукоба, код детета се дуго времена сасвим добро слажу једно с другим, као што доцније у несвесноме остају трајно једно покрај другог. Можда бисте још хтели приговорити да понашање малог дечка потиче из егоистичних мотива и не даје права да се претпоставља неки еротички комплекс. Мајка се стара о свима потребама детињим и зато дете има интереса да она не води бригу ни о којем другом лицу. И то је тачно, али се убрзо увиди да у тој, као и у другим сличним ситуацијама, егоистични интерес даје само ослонац на који се надовезује еротичка тежња. Ако дете показује најотворенију сексуалну радозналост за своју мајку, захтева да ноћу спава код ње, наваљује да присуствује њеном облачењу или чак предузима покушаје завођења, као што то мајка тако често констатује и у смеху казује,

онда је еротичка природа везивања за мајку утврђена против сваке сумње. А не сме се заборавити ни да мајка показује исто старање за своју ћерчицу, не постижући исто дејство, и да се отац доста често с њом такмичи у старању око дечка, па му ипак не полази за руком да себи прибави исту важност као мајка. Кратко речено, моменат сексуалног претпостављања не може се из те ситуације елиминисати никаквом критиком. Са становишта егоистичног интереса било би непаметно од малог човека кад у својој служби не би радије трпео две особе него само једну од њих.

Ја сам, као што примећујете, описао само однос дечка према оцу и мајци. Сасвим слично се тај однос, с нужним изменама, ствара и код мале девојчице. Нежна привржeност оцу, потреба да се мајка као излишна уклони и да се заузме њено место, једна кокетерија која већ ради средствима доцније женскости, дају баш код мале девојчице једну дражесну слику, која чини да заборавимо збиљу и могућне тешке последице иза те инфантилне ситуације. Не заборавимо додати да често сами родитељи врше један пресудан утицај на буђење Едиповског става детињег, следујући и сами сексуалној привлачности, те где има више деце, отац у својој нежности на најјаснији начин претпоставља ћерчицу, а мати сина. Али, спонтана природа детињег Едип-комплекса не може ни тим моментом бити озбиљно уздрмана. Едип-комплекс проширује се у породични комплекс кад придођу друга деца: тај комплекс, с новим наслоном на егоистично оштећење, јесте мотив да се нова браћа и сестре дочекују с ненаклоношћу и жељом без оклевања отстрањују. Тим осећањима мржње дају чак деца, по правилу, далеко пре изражаја у речима него онима која потичу из родитељског комплекса. Ако се једна таква жеља испуни и смрт убрзо однесе нежељени прираштај, онда се из позније анализе може сазнати како је важан доживљај био за дете тај смртни случај, иако се није морао задржати у његовом памћењу. Рођењем једног брата или сестре гурнуто у други ред, и у прво време од мајке скоро одвојено, дете тешко заборавља то запостављање; код њега се јаве осећања која би се код одраслога назвала тешким огорчењем и често постану основом трајне отуђености. Већ смо по-

менули да се обично на то животно искуство детиње надовезује сексуално испитивање са свима својим последицама. Став према тој браћи и сестрама, кад порасту, претрпи најзначајније промене. Дечак може, у замену за неверну мајку, узети сестру за љубавни објекат; између више браће која се такмиче око једне млађе сестрице настају већ у дечјем добу ситуације непријатељског супарништва, значајне за доцнији живот. Мало девојче налази у старијем брату замену за оца који се више не стара око ње нежно као у првим годинама, или јој је једна млађа сестра замена за дете које је залуд желела да од оца добије.

То и још далеко више томе сличних ствари показује вам директно посматрање деце и достојна оцена њихових јасно одржаних успомена из година детињства, успомена на које анализа није имала утицаја. Ви ћете између осталога из тога извући закључак да је положај који једно дете има међу децом један моменат веома важан за стварање његовог познијег живота, моменат који би у сваком опису живота требало узети у обзир. Али, што је најважније, пред тим разјашњењима која је лако добити ви се нећете моћи без смешкања сетити научних изјава којима је циљ објашњење забране инцеста. Шта ту све није измишљано! Полна наклоност, веле, одвраћена је од чланова исте породице другог пола услед заједничког живота од детињства, или се вели да извесна биолошка тежња за избегавањем плођења међу домаћима има своју психичку подлогу у урођеном страху од инцеста. При том се још сасвим заборавља да не би била потребна тако неумољива забрана преко закона и обичаја, кад би било иоле поузданих природних брана против родоскврних искушења. Истина је супротна, први избор објекта човековог редовно је родоскврнилачки, код човека управљен на мајку и сестру, те су потребне најоштрије забране да се та инфантилна наклоност, која наставља своје дејство, одврати од стварности. Код примитивних народа који још и данас живе, код дивљих народа, забране инцеста су још много оштрије него код нас, а недавно је Th. Reik у једном сјајном раду показао да код дивљака обреди пубертета, који претстављају поновно рођење, имају тај смисао да отклоне инцестуозну привезаност дечака за мајку и да успоставе њихово измирење са оцем.

Митологија нас учи да се инцест, од кога се тобож људи грозе, без устезања одобрава боговима, а из историје можете сазнати да је инцестуозни брак са сестром за особу владареву био освећено правило (код старих фараона, код перуанских Инка). Ту је дакле у питању једна привилегија која се не допушта маси обичних људи.

Матерински инцест је један злочин Едипов, а оцеубиство други. Узгред нека је споменуто да су то у исто време она два велика злочина које строго забрањује прва социјално-религиозна институција човекова, тотемизам. Пређимо сад са директног посматрања детета на аналитично испитивање одраслога који је оболео од неурозе. Шта даје анализа за даље познање Едип-комплекса? Па то се може рећи кратко. Она нам га показује таквог каквог нам бајка прича; показује да је сваки од тих неуротичних болесника и сам био неки Едип или је, што на исто излази, у реакцији на комплекс постао Хамлет. Аналитично приказивање Едип-комплекса наравно је увеличавање и огрубљавање инфантилне скице. Мржња према оцу, жељење његове смрти, нису више бојажљиво наговештени, нежност према мајци признаје као свој циљ да је има за жену. Смемо ли заиста претпоставити та оштра и екстремна осећања оним чежним детињим годинама, или нас анализа вара уплитањем једног новог момента? Није тешко наћи један такав моменат. Сваки пут кад човек извештава о прошлости, нека је и историчар, треба да имамо у виду оно што он ненамерно преноси назад у прошлост из садашњости или из времена које лежи између једне и друге, тако да изопачава слику прошлости. У случају неуротичног лица чак је у питању да ли је то преношење назад баш сасвим ненамерно; мотиве за њ познаћемо доцније, а мораћемо уопште водити рачуна о тој чињеници »преношења фантазијом« назад у рану прошлост. Такође откривамо лако да је мржња према оцу појачана многим мотивима који потичу из познијих времена и односа, да су сексуалне жеље према мајци изливене у облике који су детету још морали бити страни. Али, то би био залудан труд ако бисмо целину Едип-комплекса хтели да објаснимо преношењем назад у фантазији и да доведемо у везу с познијим временима. Инфантилно језгро, а и више или мање

узгредности, остају и даље, као што директно посматрање детета то потврђује.

Клиничка чињеница која нам се показује иза аналитички утврђеног облика Едип-комплекса од највећег је практичног значаја. Ми сазнајемо да се у доба пубертета, кад сексуални нагон у пуној снази тражи своја права, стари породични и инцестуозни објекти опет прихватају и поново либидинозно поседају. Инфантилни избор објекта био је само једна слабачка предигра, али предигра која даје правац избору објекта у пубертету. Овде се сад одигравају врло интензивни процеси осећања у правцу Едип-комплекса, или у реакцији на њ, али процеси који, зато што су њихове претпоставке постале неподношљиве, морају великим делом остати далеко од свести. Почев од тог доба, људска индивидуа мора се посветити великом задатку одвајања од родитеља, после чијег решења тек може престати да буде дете, да би постала члан социјалне заједнице. Задатак се за сина састоји у томе да своје либидинозне жеље одвоји од мајке, да би их употребио за избор једног реалног страног љубавног објекта и да би се измирио са оцем ако је с њим остао у супарништву, или да би се ослободио од његовог притиска ако је, у реакцији на инфантилни отпор, дошао у потчињеност према њему. Ти задаци постоје за свакога; чудновато је како ретко њихово извршење успева на идеалан начин, то јест исправно психолошки као и социјално. Али, неуротичним болесницима то решење уопште не полази за руком, син остаје целог свог живота покоран ауторитету очевом и није у стању да свој либидо пренесе на један стран сексуалан објекат. То исто може, с променом односа, бити судбина кћери. У том смислу важи Едип-комплекс с правом као језгро неуроза.

Ви слутите, господо, како летимично ја прелазим преко великог броја односа који стоје у вези са Едип-комплексом, а значајни су практично као и теориски. Нећу улазити ни у његове варијације ни у његово могућно извртање. Од даљих његових односа наговестићу вам још само да се он показао као веома значајан за песничко стварање. Otto Rank је у једној заслужној књизи показао да су драматичари свих времена узимали своје предмете поглавито из Едип-комплекса и комплекса

инцеста, из њихових варијација и прикривања. Не треба да остане непоменуто ни да се, одавно пре времена психоанализе, увидело да су обе злочиначке жеље Едипове прави претставници необузданог нагонскст живота. Међу списима енциклопедисте Diderot-а наћи ћете један чувен диалог: *Le neveu de Rameau*, који је на немачки прерадио нико мање него Гете. Тамо можете прочитати ову чудновату реченицу: *Si le petit sauvage était abandonné à lui-même, qu'il conserva toute son imbécilité et qu'il réunit au peu de raison de l'enfant au berceau la violence des passions de l'homme de trente ans, il tordrait le cou à son père et coucherait avec sa mère.*[1]

Али, не могу нешто друго пропустити. Мајка-супруга Едипова није нас бадава опоменула на сан. Сећате ли се још резултата наших анализа снова: да су жеље које стварају снове тако често перверзне, инцестуозне природе или одају неслућену мржњу према најближим и љубљеним сродницима? Ми смо онда оставили неразјашњено одакле потичу та опака осећања. Сад то можете себи рећи. То је смештање либида и прихватање објекта из раног детињства, које је за свесни живот одавно напуштено, а ноћу се показује да још постоји и да је у извесноме смислу још способно да дејствује. А пошто сви људи имају такве перверзне, инцестуозне и бесомучне снове, а не само неуротични, ту смемо извести закључак да су и људи, данас нормални, превалили тај пут развића преко перверзија и прихватања објекта из Едип-комплекса, да је то пут нормалног развића, да нам неуротични само показују увеличано и грубље оно што нам анализа снова одаје и код здравих. И то је један од разлога због којих смо проучавање снова ставили испред проучавања неуротичних симптома.

[1] Кад би мали дивљак био остављен самом себи, а да задржи сву своју глупавост и да са мало разума детета у колевци удружи силину страсти човека од тридесет година, он би заврнуо шију своме оцу и спавао би са својом мајком.

ДВАДЕСЕТДРУГО ПРЕДАВАЊЕ

ГЛЕДИШТА РАЗВИЋА И РЕГРЕСИЈЕ ЕТИОЛОГИЈА

Госпође и господо! Видели смо да функција либида пролази кроз једно обилно развиће док се не узмогне на такозвани нормалан начин ставити у службу расплођавања. Сад бих хтео да вам изложим значај који та чињеница има у изазивању неуроза.

Држим да смо у сагласности с учењем опште патологије ако претпоставимо да једно такво развиће доноси собом двојаке опасности: прво, опасност *спречавања,* а друго *регресије.* То значи: при општој склоности биолошких процеса за варијацијом, мораће се догодити да се све припремне фазе не прођу подједнако добро и не савладају потпуно; делови функције задржавају се трајно на тим разним ступњевима, и у укупној слици развића показаће се, у извесној мери, спречавање развића.

Потражимо аналогије за ове процесе на другим пољима. Ако цео један народ напусти своје место становања, да би потражио ново, као што се често дешавало у ранијим периодима људске историје, онда он зацело не дође у свом пуном броју на ново место. Без обзира на друге губитке, морало се редовно дешавати да су се мале гомиле или дружине тих путника успут заустављале и на тим постајама настањивале, док је главна маса отишла даље. Али, да потражимо ближа поређења, ви знате да се код највиших сисара мушке полне жлезде, које првобитно леже дубоко у унутрашњости трбушне дупље, у извесно доба живота у материци почну селити, услед чега допру скоро непосредно под кожу самог карличног краја. Код извесног броја мушких индивидуа налази се, као последица те сеобе, да је један од

та два органа заостао у карличној шупљини, или да се трајно сместио у такозваном каналу препона, кроз који оба на свом путу морају проћи, или бар да је остао отворен тај канал, који у нормалним приликама мора срасти, чим је завршено премештање полних жлезда. Кад сам ја, као млад студент, под вођством von Brücke-a, вршио свој први научни рад, испитивао сам порекло задњих корена нерава у кичменој мождини једне мале рибе, која је имала још врло архајски састав. Нашао сам да нервна влакна тих корена произлазе из великих ћелица у задњем рогу сиве супстанце, што више није случај код других животиња са кичменом мождином. Али, ускоро затим, открио сам и то да се такве нервне ћелице налазе изван сиве супстанце на целој линији до такозваног спиналног ганглиона задњег корена, из чега сам извео закључак да су се ћелице тих ганглиских гомила преместиле из кичмене мождине на линију нервних корена. То показује и историја развића; а код те мале рибе распознавао се цео пређени пут по ћелицама које су заостале. Кад дубље уђете у ствар, неће вам бити тешко да откријете слабе тачке тих поређења. Зато ћемо директно рећи да сматрамо као могућно, код сваке поједине сексуалне тежње, да су поједини њени делови заостали на ранијим ступњевима развића, иако су други делови можда достигли крајњи циљ. Ви видите при том да ми сваку такву тежњу замишљамо као једну струју од почетка живота непрекидну, коју ми у неку руку вештачки растављамо на неколико замаха који иду одвојено један за другим. Ваш утисак да је те претставе потребно још разјашњавати оправдан је, али тај покушај одвео би нас сувише далеко. Допустите да још једном утврдимо да се такво заостајање једне делимичне тежње на једном ранијем ступњу има звати *фиксирањем* (то јест нагона).

Друга опасност таквог постепеног развића лежи у томе што се и делови који су отишли даље могу лако, крећући се уназад, вратити на један од тих ранијих ступњева, што ми називамо *регресијом*. На такву регресију биће тежња принуђена кад вршење њене функције, дакле постигнуће циља у њеном задовољавању, наиђе на јаке спољашње препреке у познијем или развијенијем облику. Може се мислити да фиксирање и регре-

сија нису независни једно од другог. Што су јача фиксирања на путу развића, утолико ће пре функција избећи спољашње тешкоће регресијом до оних фиксација, утолико ће се дакле развијена функција показати неотпорнијом према спољним препрекама у свом току. Имајте на уму и то да, кад је један народ у покрету оставио у постајама на своме путу јака одељења, онда ће онима који су измакли даље бити јасно да треба да се повуку до тих постаја ако буду бијени или се сукобе са неким сувише јаким непријатељем. А они ће и доћи у опасност да претрпе пораз, утолико лакше уколико су више од свога броја оставили успут.

За ваше разумевање неуроза важно је да не изгубите из вида тај однос између фиксирања и регресије. Онда ћете имати један сигуран ослонац у питању проузроковања неуроза, у питању етиологије неуроза, коме ћемо убрзо приступити.

Засад ћемо се још задржати на регресији. Према ономе што сте сазнали о развићу функције либида, можете очекивати две врсте регресија: повратак ка првим објектима, који су од либида поседнути, а који су, као што је познато, инцестуозне природе, и повратак целокупне сексуалне организације на раније ступњеве. Код неуроза преноса јављају се обе и играју велику улогу у њиховом механизму. Нарочито повратак првим инцестуозним објектима либида је једна црта која се код неуротичних болесника налази управо са заморном правилношћу. Далеко се више може рећи о регресијама либида, ако се узме у обзир још једна група неуроза, такозване нарцистичке неурозе, што ми сад немамо намеру чинити. Те болести дају нам обавештења о још неким другим, досад непоменутим процесима у развићу функције либида, и показују нам према томе и нове врсте регресије. Али, ја мислим да вас сад пре свега морам опоменути да не мешате *регресију* и *потискивање,* и морам вам помоћи да расветлите односе између та два процеса. Потискивање је, као што се сећате, онај процес којим се један акт који је способан да буде свестан, дакле који припада систему предсвеснога, чини несвесним, дакле потискује у систем несвеснога. А исто тако називамо потискивањем кад се несвесни душевни акт уопште не пушта у најближи предсвесни систем, већ на прагу

буде од цензуре одбијен. С појмом потискивања није, дакле, скопчан никакав однос према сексуалности; молим вас да то добро запамтите. Оно означава један чисто психолошки процес који можемо још боље окарактерисати ако га назовемо *топичким*. Тиме хоћемо да кажемо да он има везе с претпостављеним психичким просторијама, или, ако ову грубу помоћну претставу опет оставимо, са изграђивањем душевног апарата из одвојених психичких система.

Тек учињено поређење скреће нам пажњу на то да реч »регресија« досад нисмо употребљавали у њеном општем већ у једном сасвим специјалном значењу. Ако јој дате њен општи смисао, смисао враћања са вишег на нижи ступањ развића, онда се и потискивање подређује регресији, јер се и оно може описати као враћање једном ранијем и дубљем ступњу у развићу једног психичког акта. Само што нама код потискивања није стало до тог правца уназад, јер ми називамо потискивањем у динамичком смислу и то кад се један психички акт задржи на нижем ступњу несвеснога. Потискивање је управо један топичко-динамички појам, а регресија један појам чисто дескриптиван. А под оним што смо досад називали регресијом и доводили у везу са фиксацијом ми смо мислили искључиво повратак либида у раније станице његовог развоја, дакле нешто што је у суштини сасвим различно од потискивања и од њега потпуно независно. Регресију либида не можемо назвати ни чисто психичким процесом и не знамо какву локализацију треба да јој одредимо у душевном апарату. Иако она врши најјачи утицај на душевни живот, ипак је код ње најважнији органски фактор.

Разлагања као ова, господо, морају испасти мало мршава. Обратимо се клиници да би њихове примене биле мало изразитије. Ви знате да су хистерија и присилна неуроза два главна претставника групе неуроза преноса. Код хистерије, додуше, постоји једна регресија либида ка првобитним инцестуозним сексуалним објектима, и то баш редовно, али нема скоро никакве регресије на неки ранији ступањ сексуалне организације. Међутим, потискивање има у механизму хистерије главну улогу. Ако смем бити слободан да једном конструкцијом допуним наше досадашње утврђено знање о тој неурози, онда бих то стање

ствари могао описати на следећи начин: уједињење парцијалних нагона под приматом гениталија је извршено, али његови резултати наилазе на отпор предсвесног, за свест везаног система. Генитална организација важи, дакле, за несвесно, али не исто тако и за предсвесно, а то одбијање од стране предсвеснога ствара једну слику која има извесне сличности са стањем пре примата гениталија. Али, то је ипак нешто сасвим друго. Између обе регресије либида далеко је чуднија регресија у једну ранију фазу сексуалне организације. Пошто ње нема код хистерије и пошто је цело наше схватање неуроза још и сувише под утицајем проучавања хистерије које је у времену претходило, то нам је и значај регресије либида био јасан много доцније него значај потискивања. Будимо спремни на то да се у нашим гледиштима изврше и друга проширења и промене вредности кад, осим хистерије и присилне неурозе, могнемо у своја разматрања унети и друге, нарцистичке неурозе.

Код присилне неурозе, напротив, регресија либида на претходни ступањ садистичко-аналне организације најупадљивија је чињеница која је меродавна и за испољавање у симптомима. Љубавни импулс мора се онда маскирати као садистички импулс. Присилна претстава: »Убио бих те« не значи у основи, кад се ослободи извесних примеса, не случајних већ неизбежних, ништа друго него: хтео бих да те у љубави уживам. Додајте томе да се у исто време збила регресија објекта тако да се ти импулси односе само на најближа и највољенија лица. Онда можете замислити ужас који те присилне претставе изазивају код болесника, као и карактер нечег страног који оне показују пред његовим свесним опажањем. Али, и потискивање има у механизму ових неуроза свог великог удела, који се не може лако изложити у једном летимичном уводу као што је наш увод. Регресија либида без потискивања не би никад дала неурозу, већ би прешла у перверзију. Из тога видите да је потискивање онај процес који је најпре својствен неурози и њу најбоље карактерише. А можда ћу једном имати прилике и да вам изнесем и оно што знамо о механизму перверзија, па ћете онда видети да ни овде ништа не бива тако просто како бисмо ми радо конструисали.

Господо! Држим да ћете се са излагањима која сте сад чули о фиксацији и регресији либида помирити најпре ако их будете сматрали као припрему за испитивање етиологије неуроза. Ја сам вам о томе рекао само једну једину ствар, наиме, да људи оболевају од неурозе кад им је одузета могућност да задовоље свој либидо, дакле оболевају услед »оскудевања«, како сам се ја изразио, и рекао сам да су његови симптоми управо замена за промашено задовољење. То наравно не би имало значити да ће свако оскудевање либидинозног задовољавања начинити неуротичним свакога кога погоди, већ само да се у свима испитиваним случајевима неуроза могао утврдити моменат оскудевања. То тврђење, дакле, не може се обрнути. А ви сте свакако разумели да се оним тврђењем и није могла открити сва тајна етиологије неуроза, већ је управо само истакнут један важан и неопходан услов.

Сад не знамо да ли да у даљој дискусији тог тврђења имамо у виду природу оскудевања или особеност онога кога је она снашла. А оскудевање је веома ретко свестрано и апсолутно; да би могло дејствовати патогено, оно се свакако мора односити на ону врсту задовољења за којим то лице једино и тежи, за које је једино способно. Има, углавном, врло много путева да се оскудица либидинозног задовољења поднесе а да се услед ње не оболи. Пре свега, ми познајемо људе који су у стању да без штете поднесу такву оскудицу; они тад нису срећни, пате од чежње, али се не разболе. Затим морамо узети у обзир да су баш сексуалне тежње, ако смем тако рећи, изванредно *пластичне*. Оне могу једна другу замењивати, једна може преузети интензитет друге; ако стварност ускраћује задовољење једној тежњи, може задовољење неке друге тежње дати пуну накнаду. Оне се међу собом понашају као један сплет комуникационих цеви, напуњених течношћу, и то упркос својој потчињености примату гениталија, што није баш тако лако ујединити у једној претстави. Затим, парцијални нагони сексуалности показују, као и сексуална тежња, из њих сложена, велику способност да мењају свој објекат, да га замењују неким другим објектом, дакле и неким који се лакше достиже; та покретљивост и готовост да се прихвате сурогати морају моћно делати у правцу патогеног

дејства оскудевања. Један међу тим процесима, који штите од оболења услед оскудице, стекао је особит културан значај. Он се састоји у томе што сексуална тежња напушта свој циљ управљен на парцијално задовољство или на задовољство расплођавања и прихвата неки други циљ, који је генетички у вези с напуштеним циљем, али сам се више не може назвати сексуалним већ социјалним. Тај процес називамо »сублимирањем«, при чему се поводимо за општим схватањем које социјалне циљеве ставља изнад сексуалних, у основи егоистичних. Сублимирање, уосталом, је само један специјалан случај наслона сексуалних тежњи на друге, несексуалне. О њему ћемо морати говорити још једном у вези с другим питањима.

Сад ћете имати утисак да сва та средства да се оскудица поднесе чине да она постане безначајном. Али не, она задржава своју патогену моћ. Сва противсредства углавном су недовољна. Мера незадовољеног либида коју људи просечно могу поднети ограничена је. Пластичност или слободна покретљивост либида никако није код свих потпуно очувана, а сублимирање може учинити крај само једном извесном делу либида и без обзира на то што је способност сублимирања многим људима дата само у незнатној мери. Најважније међу тим ограничењима очигледно је ограничење у покретљивости либида, пошто оно чини да је задовољење индивидуе зависно од постигнућа једног врло малог броја циљева и објеката. Сетите се само тога да једно непотпуно развиће либида оставља у ранијим фазама организације и налажења објекта врло обилне, евентуално и вишеструке фиксације либида, које најчешће нису способне за реално задовољавање, па ћете у фиксацији либида видети други моћан фактор, који заједно с оскудевањем проузрокује болест. У схематичном скраћењу можете рећи да фиксација либида претставља припремни, унутрашњи, а оскудевање случајни, спољашњи фактор у етиологији неуроза.

Овде користим прилику да вас опоменем да се не опредељујете у једној сасвим излишној распри. У научном раду је врло омиљена ствар да се издвоји један део истине, да се стави на место целине, и да се после у његову корист спори остало што

је исто тако истинито. На тај начин се већ и од психоаналитичког покрета одвојило више праваца, од којих један признаје само егоистичне нагоне, а спори сексуалне, други узима у обзир само утицаје реалних животних задатака, а превиђа утицај индивидуалне прошлости и сл. Овде нам се сад пружа прилика за једно слично поређење и спорно питање: јесу ли неурозе *ексогене* или *ендогене* болести, неизбежна последица извесне конституције или производ извесних штетних (трауматичних) животних утисака, а нарочито: да ли су изазване фиксацијом либида (и сексуалном конституцијом уопште) или притиском оскудевања? Та дилема, углавном, не чини ми се мудријом него једна друга коју бих вам могао изнети: да ли дете постаје стварањем од стране оца или зачећем од стране мајке? Оба услова су подједнако неопходна, одговорићете с правом. Ако не сасвим исти, оно врло сличан је однос у питању узрока неуроза. С обзиром на узроке, случајеви неуротичних оболења могу се уврстити у један низ у коме су оба момента — сексуална конституција и доживљај, или ако хоћете: фиксација либида и оскудевање — тако заступљени да један расте кад други опада. На једном крају низа стоје екстремни случајеви за које с уверењем можете рећи: ти људи би, услед чудног развића свог либида, оболели у сваком случају, ма шта да су доживели, ма како брижљиво да их је живот поштедео. На другом крају су случајеви о којима морате мислити обратно: они би зацело избегли болест да их живот није одвео у овај или онај положај. Код случајева у самом низу стичу се оба момента — сексуална конституција као склоност за болест и штетни животни захтеви — тако да једноме »више« односно мање првога одговара једно »мање« односно више другога. Њихова сексуална конституција не би им донела неурозу да нису имали те и те доживљаје, а ти доживљаји не би на њих дејствовали трауматично да су односи либида били друкчији. Можда у том низу могу признати извесну надмоћност значају момената склоности, а и то признање зависи од питања докле ћете рачунати границе нервозности.

Господо! Учинићу вам предлог да такве низове назовемо *допунским низовима*, припремајући вас на то да ћемо имати прилике да поставимо и друге такве низове.

Упорност којом се либидо држи извесних праваца и објеката, такорећи *прилепљивост* либида, чини нам се као самосталан, индивидуално променљив фактор, чији су нам услови потпуно непознати, чији значај за етиологију неуроза зацело више нећемо потцењивати. Али, не треба ни да прецењујемо присност тог односа. Иста таква »прилепљивост« либида — из непознатих разлога — јавља се наиме под многобројним условима код нормалног човека и налази се као пресудни моменат код лица која су у извесном смислу супротна нервознима, код перверзних. Било је познато још пре времена психоанализе (Binet) да се у анамнези перверзних може врло често открити један веома давнашњи утисак од абнормалног правца нагона или абнормалног избора објекта, то је утисак за који је после либидо дотичног лица остао везан целог живота. Често се не може рећи шта је тај утисак оспособило за то да на либидо дејствује с тако интензивном привлачном силом. Испричаћу вам један случај те врсте који сам сâм посматрао. Један човек, коме данас не значе ништа генитални органи као ни све остале дражи жене, кога само нога у ципели извесног облика може довести у неодољиво сексуално узбуђење, могао се сетити једног доживљаја из своје шесте године, који је био од пресудног значаја за фиксацију његовог либида. Он је седео на једној клупици поред гувернанте код које је имао час из енглеског језика. Гувернанту, једну стару, суву, нелепу девојку, са водњикаво плавим очима и прћавим носом, болела је тога дана нога, и она је зато држала ту ногу обучену у једну сомотску папучу, испружену на једном јастуку; сама њена нога била је при томе најпристојније покривена. Једна нога тако мршава, пуна жила, какву је тада видео у гувернанте, постала је, после једнога бојажљивог покушаја нормалног сексуалног задовољења, његов једини сексуални објекат, и тај човек био је неодољиво привучен ако би се уз ту ногу придружиле и друге црте које су потсећале на тип енглеске гувернанте. Али, услед те фиксације свог либида, тај човек није постао неуротичан, већ перверзан, постао је, како ми кажемо, фетишист ноге. Дакле, видите, иако је прекомерна, усто још прерана фиксација либида неопходна за проузроковање неуроза, ипак њен круг делања далеко превазилази област

неуроза. Сам за се, ни тај услов није од пресудног значаја, као ни раније поменути услов оскудевања.

Проблем проузроковања неуроза изгледа дакле да се компликује. Заиста, психоаналитичко испитивање показује нам још један моменат који у нашем етиолошком низу није узет у обзир, а који се најбоље види у случајевима где се дотадашње здравље наједном наруши неуротичним оболењем. Код тих особа налазе се редовно знаци једног антагонизма жеља или, како смо ми навикли рећи, једног психичког *конфликта*. Један део личности заступа извесне жеље, а други им се опире и одбија их. Без једног таквог конфликта нема неурозе. То не би изгледало ништа нарочито. Ви знате да наш душевни живот непрестано крећу конфликти чије решење ми имамо да нађемо. Свакако дакле морају бити испуњене нарочите погодбе да би један такав конфликт био патоген. Ми смемо питати: које су то погодбе, између којих се душевних сила одигравају ти патогени конфликти, какав је однос конфликта према другим проузроковачким моментима?

Надам се да ћу вам на ова питања моћи дати одговоре, који ће, иако можда схематички скраћени, бити довољни. Конфликт се изазива оскудевањем, пошто је либидо, лишен свога задовољења, упућен на то да потражи друге објекте и друге путеве. Услов је конфликта да ти други путеви и објекти изазову негодовање код једног дела личности, тако да се јави једно *veto*, које у први мах онемогућава нови начин задовољавања. Одатле води даље пут за стварање симптома, који ћемо доцније пратити. Одбијене либидинозне тежње успевају да се околишним путевима ипак пробију, али наравно водећи рачуна о противљењу помоћу извесних изопачавања и ублажавања. Ти околишни путеви су путеви стварања симптома. Симптоми су ново задовољавање или замена задовољавања коју је чињеница оскудевања учинила нужном.

Значај психичког конфликта може се изразити како ваља и другим начином кад се каже: *спољашњем* оскудевању, да би оно имало патогено дејство, мора придоћи *унутрашње* оскудевање. Спољашње и унутрашње оскудевање односе се тад наравно на различне путеве и објекте. Спољашње оскудевање

одузима једну могућност задовољења, унутрашње оскудевање хтело би да искључи једну другу могућност, око које онда и избије конфликт. Ја претпостављам ту врсту приказивања, јер оно има једну тајну садржину. Наиме, оно указује на вероватноћу да су унутрашња уздржавања произишла у давним временима људскога развића из реалних спољашњих препрека.

Које су то пак силе од којих потиче протест против либидинозне тежње — друга страна у патогеном конфликту? То су, сасвим опште речено, несексуалне нагонске силе. Ми их све обухватамо именом »*ја*-нагона«; психоанализа неуроза преноса не даје нам лако приступа у њихово даље разлагање, ми их донекле упознајемо највише преко отпора који се стављају насупрот анализи. Патогени конфликт је дакле конфликт између *ја*-нагона и сексуалних нагона. У читавом низу случајева чини се као да би то могао бити и конфликт између различних, чисто сексуалних нагона; али, то је у основи исто, јер од обе сексуалне тежње које су у сукобу увек једна такорећи одговара самом *ја*, док друга изазива његово одбијање. Дакле, опет остаје конфликт између *ја* и сексуалности.

Господо! Често и често, кад је психоанализа неко душевно збивање схватила као дејство сексуалних нагона, у срдитом одбијању њој је предочено да се човек не састоји само из сексуалности, да у душевном животу има и других нагона и интереса осим сексуалних, да се не сме »све« изводити из сексуалности, и сл. Па, нас веома радује да једном будемо и истога мишљења са својим противницима. Психоанализа није никад заборављала да постоје и несексуалне нагонске силе. Она је и подигнута на јасном одвајању сексуалних нагона од *ја*-нагона, и тврдила је пре сваког приговора, не да неурозе произлазе из сексуалности, него да за своје порекло дугују конфликту између *ја* и сексуалности. Она и нема никаквог појмљивог разлога да спори егзистенцију или значај *ја*-нагона док истражује улогу сексуалних нагона у болести и у животу. Само што је њеном судбином постало да се у првом реду бави сексуалним нагонима, зато што су они преко неуроза преноса били најпре приступачни сазнању и што јој је била дужност да проучава оно што су други пропустили учинити.

Такође није тачно да психоанализа није никако водила рачуна о несексуалном делу личности. Баш одвајање самог *ја* и сексуалности показало нам је, с особитом јасноћом, да и *ја*-нагони пролазе кроз једно значајно развиће, развиће које није ни сасвим независно од либида нити је без против-дејства на њ. Свакако, ми познајемо далеко мање развиће човековог *ја* него развиће либида, зато наиме што нам тек проучавање нарцистичких неуроза обећава сазнање структуре нашег *ја*. Ипак већ постоји један интересантан покушај *Ференцијев* да се ступњи развића нашег *ја* теориски конструишу, и бар на два места ми смо стекли две чврсте тачке ослонца за просуђивање тог развића. Ми не мислимо да су либидинозни интереси једног лица од почетка у супротности с његовим интересима самоодржања; напротив, *ја* ће на сваком ступњу тежити да остане у складу са својом тадашњом сексуалном организацијом и да је себи потчини. Смењивање појединих фаза у развићу либида следује вероватно једном прописаном програму; али се не да спорити да на тај развој *ја* може имати утицаја, а могао би бити предвиђен и известан паралелизам, извесно слагање фаза развића либида с једне и *ја* с друге стране; штавише, из поремећаја тог слагања могао би настати један патогени моменат. Но за наше гледиште је важно како се *ја* понаша кад његов либидо остави за собом на неком месту свога развића једну јаку фиксацију. *Ја* је може усвојити, и онда ће у одговарајућој мери бити перверзно, или, што је исто, инфантилно. Али се може понашати и тако да не прихвати ту фиксацију либида, и онда за *ја* постоји *потискивање* онде где је либидо претрпео фиксацију.

Тим путем долазимо до сазнања да трећи фактор у етиологији неуроза, *склоност ка конфликту,* зависи исто толико од развића самог *ја* као и од развића либида. Наше сазнање узрока неуроза се дакле употпунило. На првом је месту, као најопштији услов, оскудевање, затим фиксација либида која га натерује у извесне правце, и треће, склоност ка конфликту услед развића самог *ја,* које је одбацило такве нагоне либида. Стање ствари није дакле толико замршено и тешко да се проникне како се вероватно вама учинило док су моја излагања напредовала.

Али, наћи ћемо, наравно, да још нисмо готови. Морамо додати још нешто ново и даље разлагати нешто већ познато.

Да бих вам показао утицај самог *ја* на стварање конфликта и према томе на изазивање неуроза, хоћу да вам изнесем један пример, који је додуше сасвим измишљен, али није ни у једној тачци далеко од вероватноће. Ја ћу то, ослањајући се на наслов једне шале од Nestroy-a, обележити именом »У приземљу и у првом спрату«. У приземљу станује настојник куће, у првом спрату газда, један богат и отмен човек. Оба имају деце, и ми ћемо претпоставити да је газдиној ћерчици допуштено да се без надзора игра са пролетерским дететом. Онда се може врло лако десити да игре те деце добију један непристојан, то јест сексуалан карактер. Да се они играју »оца и мајке«, да загледају једно друго при интимним радњама и једно другом draже полне органе. Настојникова ћерчица, која је упркос својој петој или шестој години могла запазити понешто од сексуалности одраслих, нека при том узме улогу заводнице. Ти доживљаји биће довољни, и ако се не наставе дуго времена, да код детета потстакну извесне сексуалне нагоне који ће се по престанку заједничких игара испољавати више година у мастурбацији. Дотле иде оно што је заједничко међу њима; крајњи резултат биће код оба детета врло различан. Настојникова кћер наставиће мастурбације отприлике до појаве периоде, па ће је се онда без тешкоће оканути, коју годину доцније наћи ће љубавника, можда ће добити и дете, поћи ће овим или оним путем у животу, који ће је можда учинити популарном уметницом, која ће завршити као аристократкиња. Вероватно ће јој судбина бити мање сјајна, али у сваком случају прерано делање њене сексуалности њој неће шкодити да, поштеђена од неурозе, испуни свој живот. Друкчије је код газдине ћерчице. Она ће врло рано, и још као дете, стећи мишљење да је учинила нешто ружно, оставиће се после краћег времена, али можда после тешке борбе, мастурбаторног задовољавања, па ипак ће у целом свом бићу задржати неку утученост. Ако, док је још млада девојка, дође у положај да нешто сазна о сексуалном сношају људском, она ће се с необјашњеним гнушањем клонити тога и желеће остати у незнању. Вероватно ће сад подлећи једном неодољивом на-

гону за мастурбацијом који се поново јави, а на који се она не усуђује пожалити. У годинама кад као жена треба да се допадне једном човеку, код ње ће избити неуроза, због које ће се разочарати у браку и у животним надама. Ако се успе да се та неуроза анализом позна, онда се види да је та лепо васпитана и интелигентна девојка, с високим тежњама, потпуно потиснула своје сексуалне нагоне, али да су они несвесно везани за бедне доживљаје с њеном пријатељицом из детињства.

Разлика њихових судбина, упркос истом доживљају, долази отуда што је *ја* једне имало развој какав код друге није наступио. Настојниковој кћери сексуална делатност чини се доцније исто тако природна и безопасна као и у детињству. Газдина кћи искусила је утицај васпитања и прихватила је његове захтеве. Њено *ја* је из датих му потстицаја створило идеале женске чистоте и непотребитости с којима се сексуална делатност не слаже; њено интелектуално образовање умањило је њен интерес за женску улогу која јој је намењена. Услед тог вишег моралног и интелектуалног развића свога *ја* она је дошла у сукоб са захтевима своје сексуалности.

Данас ћу се задржати још на једној другој тачци у развоју човековог *ја*, и због извесних изгледа с далеким видицима, и због тога што је баш ово што следује погодно да оправда наше омиљено, оштро, а не по себи разумљиво одвајање *ја*-нагона од сексуалних нагона. У просуђивању и једног и другог развића, и *ја* и либида, морамо на чело ставити једно гледиште које досад није често узимано у обзир онако како треба. Оба су у основи наслеђе, скраћена понављања развића кроз које је цело човечанство пролазило у врло дугим периодима од својих најранијих времена. На развићу либида, мислим, види се без тешкоћа то *филогенетско* порекло. Сетите се како је генитални апарат код једне врсте животиња доведен у најтешњи однос с устима, како се код друге врсте не може одвојити од апарата за излучивање, а опет код других врста је везан за органе за кретање — ствари које ћете наћи занимљиво описане у драгоценој књизи од W. Bölsche-a. Код животиња се виде такорећи све перверзије стврднуте у сексуалну организацију. Само се филогенетско гледиште код човека прикрива делимично том

околношћу што се оно што је у основи наслеђено у индивидуалном развитку ипак поново стиче, вероватно зато што и даље постоје и на сваког појединца дејствују још они исти односи који су у своје време нагнали људе да га стекну. Они су, рекао бих, дејствовали у своје време стварајући, сад дејствују изазивајући. Осим тога је несумњиво да ток прописаног развоја може код сваког појединца скорашњим утицајима споља бити поремећен и промењен. Силу пак која је човечанству наметнула једно такво развиће и која исто тако одржава и данас свој притисак у истом правцу ми познајемо; то је опет оскудевање стварности, или, ако му дамо његово право велико име, *нужда* живота: αναγκη. Она је била строга васпитачица и много је од нас начинила. Неуротична лица спадају у децу код које је та строгост донела штетне резултате, али то се у сваком васпитању има ризиковати. — То уважавање животне нужности као мотора развића не треба уосталом да нас предубеди против значаја »унутрашњих развојних тежњи«, ако се такве тежње даду доказати.

Међутим, врло је значајно да се сексуални нагони и нагони самоодржања не понашају на исти начин према реалној нужди. Нагони самоодржања и све што је с њима у вези даду се лакше васпитати. Они се израна навикну да се повињују нужди и да своја развића удесе према упутима стварности. То је појмљиво, јер они не могу ни на који други начин да прибаве објекте који су им потребни. А без тих објеката индивидуа мора пропасти. Сексуални нагони се теже васпитају, јер они упочетку не знају за нужду објекта. Пошто се они у неку руку паразитски наслањају на друге телесне функције и задовољавају аутоеротички на сопственом телу, они у први мах избегавају васпитни утицај реалне нужде и задржавају тај карактер ћудљивости, невапитљивости, оно што називамо »неразумношћу«, код већине људи у ма ком погледу кроз цео живот. А и васпитљивост једног младог лица по правилу је на измаку кад су његове сексуалне потребе у коначној јачини. То васпитачи знају и према томе делају; а можда ће их још психоанализа потстаћи да главно дејство васпитања пренесу у прве године детињства почев од доба сисања. Мали човек често је већ од четврте или пете године

готов, и доцније постепено само износи на видело што се већ налази у њему.

Да бисмо оценили пуну важност назначене разлике између обе групе нагона, морамо почети издалека и унети једно од оних посматрања која заслужују да буду названа *економским*. Тиме улазимо у једну од најважнијих, али нажалост и од најмрачнијих области психоанализе. Ми постављамо себи питање: да ли се у раду нашег душевног апарата може открити нека главна сврха, и одговарамо, по првом приближном просуђивању, да је та сврха управљена на прибављање задовољства. Изгледа да је сва наша душевна делатност управљена на то да прибави задовољство и избегне незадовољство, да се аутоматски регулише *принципом задовољства*. А ми бисмо радо дали све у свету да бисмо сазнали услове под којима постају задовољство и незадовољство, али то нам управо недостаје. Слободно смемо тврдити само толико да је задовољство *ма на који начин* везано за смањивање, опадање или гашење оне количине надражаја која дела у душевном апарату, а незадовољство за њено повећање. Испитивање најинтензивнијег задовољства које је човеку приступачно, задовољства при обављању сексуалног акта, слабо допушта сумњу у тој једној тачци. Пошто су код тих процеса задовољства у питању удеси количина душевног узбуђења или енергије, то ми посматрања те врсте називамо економским. Ми опажамо да задатак и делање душевног апарата можемо описати и друкчије и општије него наглашавањем прибављања задовољства. Можемо рећи да душевни апарат служи том циљу да савлада и оконча оне количине надражаја, оне количине узбуђења које на њ наилазе споља и изнутра. Код сексуалних нагона одмах се јасно види да они у почетку, као и на крају, свога развића раде у циљу прибављања задовољства; они задржавају ту првобитну функцију без промена. За тим истим теже у почетку и други нагони, *ја*-нагони. Али, под утицајем учитељице нужде они се брзо навикну да принцип задовољства замене једном модификацијом. Поред задатка прибављања задовољства, за њих се поставља као задатак скоро исте вредности да отклоне незадовољство; *ја* увиди да је неизбежно да се одрекне непосредног задовољења, да одложи прибављање

задовољства, да поднесе извесно незадовољство и да уопште напусти извесне изворе задовољства. Тако васпитано *ја* постало је »разумно«, оно не да више да њим влада принцип задовољства, већ следује *принципу реалности,* који такође у основи хоће да постигне задовољство, али с обзиром на реалност осигурано, иако одложено и умањено задовољство.

Прелаз од принципа задовољства ка принципу реалности један је од најважнијих напредака у развоју нашег *ја.* Ми већ знамо да сексуални нагони пролазе кроз тај део *ја*-развоја позно и тек против воље, а доцније ћемо видети какве последице за човека има то што се његова сексуалност задовољава једном тако лабавом везом са спољашњом стварношћу. А најзад учинићу још једну примедбу којој је овде место. Ако човеково *ја* има своју историју развића као и либидо, онда се нећете изненадити ако чујете да постоје и »*ја*-регресије«, и желећете сазнати улогу коју код неуротичних оболења може играти то враћање човековог *ја* у раније фазе развића.

ДВАДЕСЕТТРЕЋЕ ПРЕДАВАЊЕ

ПУТЕВИ СТВАРАЊА СИМПТОМА

Госпође и господо! За лаика су симптоми оно што чини суштину болести, а лечење му је отклањање симптома. Лекару је стало до тога да симптоме разликује од болести, и он вели да отклањање симптома још не значи излечење болести. Али, оно што од болести остаје видљиво после отклањања симптома, то је само способност да се створе нови симптоми. Зато ћемо ми засад стати на становиште лаика, па ћемо сматрати да темељно проучавање симптома значи исто што и разумевање болести.

Симптоми — наравно, ми говоримо овде о психичким (или психогеним) симптомима и о психичкој болести — за укупан живот штетни су или бар некорисни акти, на које се дотично лице често жали као на акте против његове воље, који код њега изазивају незадовољство или бол. Главна штета од њих лежи у душевном издатку који они сами захтевају, а затим у оном који је потребан за њихово савлађивање. Та два издатка могу, ако је стварање симптома обилно, изазвати код тог лица изванредно осиромашење у расположивој душевној енергији и према томе његову немоћ за све важније животне задатке. Пошто је за тај резултат у питању поглавито количина на тај начин везане енергије, то вам је лако увидети да је »боловање« један у суштини практичан појам. Али, ако се ставите на једно теориско становиште и занемарите те количине, онда можете лако рећи да смо ми сви болесни, то јест неуротични, јер се услови за стварање симптома могу утврдити и код нормалних људи.

За неуротичне симптоме знамо већ да су они резултат једног конфликта који се јавља поводом једног новог начина задовољења либида. Обе силе које су се сукобиле у симптому се са-

стају поново, у неку руку измире се компромисом стварања симптома. Зато је симптом и тако отпоран; њега држе обе стране. Ми знамо такође да је једна од обе сукобљене стране незадовољени, од реалности одбијени либидо, који сад мора тражити друге путеве за своје задовољење. Ако реалност остане неумољива и ако је либидо готов да место ускраћеног објекта прихвати неки други, онда ће либидо најзад бити принуђен да удари путем регресије и да тежи за задовољењем у једној од већ превазиђених организација или помоћу неког од раније напуштених објеката. На пут регресије либидо је намамљен фиксацијом коју је за собом оставио на тим местима свог развића.

Међутим, пут за перверзију одваја се јасно од пута неурозе. Ако те регресије не изазову противљење од стране *ја,* онда и не дође до неурозе, а либидо доспе до ма каквог реалног, иако не више нормалног задовољења. Али, ако *ја,* које располаже не само свешћу већ и прилазима ка моторној инервацији, и према томе ка реализовању душевних тежњи, није сагласно с тим регресијама, онда је конфликт готов. Либидо је као отсечен и мора покушати да се склони ма где, где ће по захтеву принципа задовољства наћи одлива за своју задржану енергију. Он се мора склонити од свесног *ја.* А такво склањање допуштају му фиксације на његовом путу развоја, сад почетом регресивно, против којих се *ја* у своје време бранило потискивањима. Заузевши те потиснуте положаје идући уназад, либидо се отргао од *ја* и његових закона, али се при том одрекао и свега васпитања стеченог под утицајем тога *ја.* Он је био послушан док му је задовољење намигивало; под двоструким притиском спољашњег и унутрашњег оскудевања, он је постао непокоран и сетио се ранијих бољих времена. Такав је његов у основи непроменљив карактер. Претставе које сад либидо заузима, преносећи на њих своју енергију, спадају у систем несвеснога и подвргавају се процесима који су ту могућни, нарочито сажимању и померању. А тиме су успостављени односи који су потпуно слични процесима при стварању снова. Као што правом сну који је био готов у несвесноме, а који је испуњење једне несвесне жеље у фантазији, излази у сусрет један део (пред-)свесне ак-

тивности, која врши цензуру, и, намиривши њу, допушта као компромис стварање једног очигледног сна, тако још и заступање либида у несвесноме има да рачуна са силом предсвеснога *ја*. Приговор који се против њега јавио у самоме *ја* иде за њим као »противно заузеће« и нагони га да изабере онај израз који у исто време може бити његов сопствени израз. И тако постаје симптом, као многоструко изопачен изданак несвесног либидинозног испуњења жеља, једна вешто изабрана двосмисленост са два значења која потпуно противрече једно другом. Али, у овој последњој тачци може се увидети разлика између стварања снова и стварања симптома, јер претсвесна намера код стварања снова иде само за тим да одржи спавање, да ништа што би га могло нарушити не пропусти у свест; али, она не остаје упорно у томе да несвесној жељи довикује једно оштро: не, напротив! Она може бити толерантнија, јер је ситуација онога који спава мање угрожена. Излаз у стварност запречен је једино стањем спавања.

Ви видите да је склањање либида под условима конфликта омогућено постојањем фиксација. Регресивно поседање тих фиксација доводи до избегавања потискивања и до пражњења или задовољења либида, при коме морају бити задржани услови компромиса. Заобилазним путем преко несвеснога и старих фиксација либиду је најзад пошло за руком да дође до једног, свакако изванредно ограниченог реалног задовољења, које се једва још може познати. Допустите ми да поводом овог крајњег резултата додам две примедбе. Имајте у виду, прво, како се овде показују тесно везани либидо и несвесно с једне стране, *ја*, свест и реалност с друге стране, иако они отпочетка никако не спадају уједно, а затим чујте моје саопштење да се све што је овде речено и што даље долази односи само на стварање симптома код хистеричне неурозе.

Где пак налази либидо фиксације које су му потребне за пробој потискивања? У радњама и доживљајима инфантилне сексуалности, у остављеним парцијалним тежњама и напуштеним објектима из доба детињства. Дакле, либидо се опет враћа к њима. Значај тог доба детињства је двојак: с једне стране у њему су се најпре показали правци нагона које је дете донело собом

на свет у својим урођеним склоностима, а друго, ту су спољашњим утицајима, случајним доживљајима, најпре пробуђени, потстакнути и други његови нагони. Држим да не може бити сумње у то да ми имамо права да поставимо ту поделу. Испољавање урођених склоности не подлежи никаквој критичкој сумњи, али аналитичко искуство нагони нас управо да претпоставимо да су сасвим случајни доживљаји у детињству у стању да изазову фиксације либида. А ја у томе не видим никакву теориску тешкоћу. И конституционалне склоности свакако су последице доживљаја ранијих предака, и оне су некада биле стечене; без такве тековине не би било наслеђа. А може ли се мислити да се таква тековина која води наслеђу свршава баш код генерације коју ми посматрамо? Али, значај инфантилних доживљаја не би требало, као што се радо чини, потпуно запоставити према значају доживљаја предака и доживљаја из сопственог доба зрелости, већ би их напротив требало нарочито проучавати. Они су утолико богатији последицама што падају у доба недовршеног развића, и баш та околност чини их способним да дејствују трауматично. Радови о механици развића од Roux-а и других показали су нам да један убод игле у заметак код кога је почело делење ћелица изазива тежак поремећај у развићу. Та иста повреда, нанета ларви или готовој животињи, поднела би се без штете. Фиксација либида код одраслих, коју смо као претставника конституционалног фактора унели у етиолошку једначину неуроза, сад се дакле за нас раставља у два даља момента: у наслеђену склоност и у диспозицију стечену у раном детињству. Ми знамо да једна схема може поуздано рачунати на симпатију онога који учи. Скупимо дакле те односе у једну схему:

Узроци неурозе = диспозиција услед фиксације либида + случајни доживљаји (трауматични)

сексуална конституција (преисториски доживљаји) — доживљаји инфантилни

Наследна сексуална конституција пружа нам велику разноврсност склоности, према томе да ли је овај или онај парцијални нагон заснован у нарочитој јачини, сâм за се или удружен с другима. Са фактором инфантилног доживљавања чини

сексуална конституција опет један »допунски низ«, сасвим сличан оном низу који смо најпре познали између диспозиције и случајних доживљаја код одраслих. Овде као и тамо налазе се исти екстремни случајеви и исти односи заступања. Овде смо склони да поставимо питање: да ли најупадљивија регресија либида, регресија на раније ступњеве сексуалне организације, није условљена претежно наследним конституционалним моментом? Али, одговор на то питање најбоље је одложити док се не могне узети у обзир већи низ облика неуротичних оболења.

А сад се задржимо на чињеници да психоаналитичко испитивање показује да је либидо неуротичних лица везан за њихове инфантилне сексуалне доживљаје. Оно им тако даје сведочанство о огромној важности за живот и оболење човеково. Тај значај остаје им неумањен уколико је у питању терапеутички рад. Али, ако немамо у виду тај задатак, онда опет лако увиђамо да овде постоји опасност једнога неспоразума, који би нас могао завести да живот оријентишемо и сувише једнострано према неуротичној ситуацији. Од важности инфантилних доживљаја треба одбити то што се либидо к њима вратио регресивно, пошто је отеран из својих познијих позиција. Али, онда је врло близак закључак у супротном правцу, то јест да сексуални доживљаји у своје време нису имали никаквога значаја, већ да су га стекли тек регресивно. Ви се сећате да смо већ при претресању Едип-комплекса дошли у положај једне такве алтернативе.

Одлука нам ни овог пута неће бити тешка. Примедба да је либидинозно поседање — дакле и патогени значај — инфантилних доживљаја у великој мери појачано регресијом либида, несумњиво је оправдано, али би одвело у заблуду кад би се једино она сматрала меродавном. Морају се имати у виду и друга разматрања. На првом месту, посматрање показује, на један начин који искључује сваку сумњу, да инфантилни доживљаји имају свој сопствени значај који доказују већ у детињским годинама. Има и дечјих неуроза код којих је моменат враћања назад у времену нужним начином врло ослабљен или сасвим отпада, пошто се оболење надовезује као непосредна последица на трауматичне доживљаје. Проучавање тих инфан-

*

тилних неуроза чува нас од гдекоје опасне заблуде у разумевању неуроза одраслих, као што су нам на сличан начин дечји снови дали кључ за разумевање снова одраслих. А неурозе код деце врло су честе, много чешће него што се мисли. Оне се често превиђају, сматрају као знаци неваљалства или непристојности, често су и сузбијане од стране ауторитета у дечјој соби, али се могу увек лако познати доцније кад се погледа уназад. Оне се јављају најчешће у облику *хистерије страха*. Шта то значи, видећемо још у једној другој прилици. Ако у познијем добу живота избије нека неуроза, она се анализи редовно открива као директно продужење оног инфантилног оболења које је било изражено можда само у завијеном облику, само наговештено. Али, има случајева, као што смо казали, у којима се та детињска нервозност продужује без икаквог прекида у доживотно боловање. Неколико примера дечје неурозе могли смо анализирати још на самом детету, у стању актуелности; далеко чешће морали смо се задовољити тиме што нам је онај који је оболео у зрелим годинама дао могућности да накнадно увидимо његову детињску неурозу, при чему онда нисмо смели пропустити извесне исправке и мере предострожности.

На другом месту пак морамо рећи да би било непојмљиво да се либидо тако редовно враћа у доба детињства кад тамо не би било ништа што би на њ могло дејствовати привлачно. Фиксирање које претпостављамо на појединим местима на путу развића има само онда неку садржину ако сматрамо да се оно састоји у фиксирању извесне количине либидинозне енергије. Најзад, могу вас опоменути на то да овде између интензитета и патогеног значаја инфантилних и познијих доживљаја постоји један сличан однос допуњавања као у оним низовима које смо раније проучавали. Има случајева у којима цело тежиште проузроковања пада на сексуалне доживљаје у детињству, у којима ти утисци испољавају зацело неко трауматично дејство, немајући при том потребе ни за каквом другом потпором него што им може дати просечна сексуална конституција и њена незрелост. Поред тих случајева има других код којих тежиште лежи у познијим конфликтима, те се аналитично наглашавање утисака из детињства чини сасвим као дело регресије; то су дакле

екстреми »застоја у развићу« и »регресије«, а између њих постоји у свакој могућној мери суделовање оба момента.

Ови односи имају извеснога интереса за педагогику, која себи ставља у задатак спречавање неуроза врло раним утицањем на сексуално развиће детиње. Док нам је пажња управљена поглавито на инфантилне сексуалне доживљаје, морамо мислити да смо учинили све за профилаксу нервних оболења ако се постарамо за то да се то развиће задржава и да дете остане поштеђено од таквих доживљаја. Али, ми већ знамо да су услови проузроковања неуроза компликовани и да се, ако се води рачуна о једном једином фактору, на њих не може имати општег утицаја. Строго чување детињства губи у вредности зато што је немоћно према конституционалном фактору; оно се, осим тога, не може спровести тако лако као што замишљају васпитачи, а собом доноси две опасности које не треба потцењивати: што постиже сувише много, наиме, што потпомаже једно претерано сексуално потискивање, које је штетно за доцније развиће, и што дете пушта у живот без отпорности против навале сексуалних захтева која се може очекивати у доба пубертета. И тако остаје сасвим неизвесно докле профилакса детињства може корисно ићи и да ли можда једно промењено држање према актуелности не ставља у изглед бољу тачку ослонца за спречавање неуроза.

А сад се вратимо симптомима. Дакле, они стварају замену за ускраћено задовољење регресијом либида у ранија времена, а с тиме је нераздвојно везано враћање на раније ступње развића у избору објекта или у организацији. Ми смо раније видели да је неуротични болесник чврсто везан негде за своју прошлост. Сад знамо да је то један период његове прошлости у коме његовом либиду није недостајало задовољење, у коме је био срећан. Он тражи по историји свога живота дотле док не нађе једно такво доба, па ма се морао вратити до у оно доба кад је био на сиси, како се он тога доба сећа или га замишља према доцнијим потстицајима. На ма који начин симптом понавља ону врсту раног инфантилног задовољавања, изопаченог цензуром (која произлази из конфликта), по правилу наклоњеног осећању бола и помешаног с елементима који су по-

вод оболења. Задовољење оне врсте коју прибавља симптом веома је чудно. Нећемо се обзирати на то што га не може познати ни дотично лице, које осећа тобожње задовољење пре као бол и жали се на њ. Та промена долази од конфликта под чијим се притиском морао створити симптом. Што је тој индивидуи некад било задовољење, данас мора изазвати управо њен отпор или њено гнушање. За такву промену склоности имамо један незнатан али врло поучан пример. Исто дете које је жудно сисало млеко на мајчиним грудима испољава обично после неколико година према млеку јаку одвратност, чије савлађивање задаје пуно тешкоћа васпитању. Та одвратност појачава се до гнушања ако је млеко или с њим помешано пиће превучено танком павлаком. Можда не треба одбацити мисао да та павлака изазива успомену на мајчине груди, некад тако жарко жељене. У међувремену, свакако, лежи доживљај одбијања од сисе који дејствује трауматично.

Има још друго нешто због чега нам се симптоми чине чудни и неразумљиви, као средство либидинозног задовољења. Они нас никако не потсећају на све оно од чега у нормалним приликама обично очекујемо задовољење. Најчешће они занемарују објекат, па тако напуштају и везу са спољашњом стварношћу. Ми то схватамо као последицу одвраћања од принципа реалности и враћања принципу задовољства. Али, то је и враћање некој врсти проширеног аутоеротизма, као што је онај који је сексуалном нагону пружио прва задовољења. Место неке промене спољашњег света они стављају неку телесну промену, дакле једну унутрашњу акцију место спољашње акције, прилагођавање место радње, што опет одговара једној регресији, веома значајној у филогенетском погледу. То ћемо разумети тек у вези с једном новином коју ћемо још сазнати из психоаналитичких испитивања о стварању симптома. Затим, сетимо се да су у стварању симптома суделовали исти процеси несвеснога као и у стварању снова: сажимање и померање. Као и сан, симптом претставља нешто као испуњено, неко задовољење слично инфантилном задовољењу, али то задовољење може крајњим сажимањем бити збијено у једну једину сензацију или инервацију, а крајњим померањем може бити ограничено на

једну незнатну ситницу од целог либидинозног комплекса. Није чудо ако и ми често имамо тешкоћа да у симптому познамо претпостављено и увек потврђено либидинозно задовољење.

Објавио сам вам да имамо да сазнамо још нешто ново; то је заиста нешто што изненађује и збуњује. Ви знате да, полазећи од анализе симптома, ми долазимо до сазнања инфантилних доживљаја за које је либидо фиксиран, и из којих се стварају симптоми. Дакле, изненађење лежи у томе што те инфантилне сцене нису увек истините. Штавише, у већини случајева оне нису истините, а у понеким случајевима су у директној супротности са историском истином. Ви увиђате да је тај налаз више него иједан други у стању да дискредитује или анализу која је довела до таквог резултата, или болесника на чијим је исказима заснована анализа као и цело схватање неуроза. Осим тога има ту још нешто што необично збуњује. Кад би инфантилни доживљаји које је анализа изнела на видело били увек реални, ми бисмо имали осећање да се крећемо по сигурном тлу; ако би они били редовно фалсификовани и показали се као измишљотине, као фантазије болесника, ми бисмо морали напустити то несигурно тле и побећи на друго. Али, није ни онако ни овако, већ је стање ствари које се може утврдити то да су детињски доживљаји, конструисани у анализи или изазвани у сећању, једном неоспорно лажни, али други пут исто тако поуздано тачни, а у већини случајева помешани из истинитога и лажнога. Дакле, симптоми су онда час претстављање доживљаја који су се стварно збили, и којима се може приписати утицај на фиксацију либида, а час претстављање болесникових фантазија, којима наравно никако не приличи нека етиолошка улога. Ту је тешко снаћи се. Први ослонац наћи ћемо можда у једном сличном открићу: наиме, да појединачне детињске успомене, које су људи одвајкада и пре сваке анализе свесно у себи носили, могу такође бити фалсификоване или бар могу обилно мешати истинито с лажним. Доказивање нетачности овде ретко наилази на тешкоће, и тако имамо бар ту једну утеху да за то неочекивано разочарање није крива анализа већ на ма који начин болесници.

После мало размишљања разумемо лако шта нас у тим стварима тако збуњује. То је потцењивање реалности, занемари-

вање разлике између ње и фантазије. Ми смо у искушењу да се сматрамо увређени што нас је болесник забављао измишљеним причама. Стварност нам се чини као нешто веома различно од измишљотина, и она ужива код нас сасвим друго уважење. Исто становиште заузима уосталом и болесник у свом нормалном мишљењу. Ако он износи онај материјал који иза симптома води ка ситуацијама које жеља изазива, а које су начињене према детињским доживљајима, онда смо упочетку свакако у недоумици да ли је у питању стварност или фантазије. Доцније нам извесни знаци омогућавају одлуку у том питању и ми стојимо пред задатком да је и болеснику откријемо. Али, то ни у ком случају не иде без тешкоћа. Ако му одмах упочетку изјавимо да ће он сад да изнесе оне фантазије којима је завио историју свога детињства, као што сваки народ чини са својом заборављеном прошлошћу стварањем бајки, онда ћемо приметити да се његов интерес за даље развијање те теме наједном на нежељен начин губи. И он хоће да искуси стварности и презире сва уображења. Ако га пак до окончања тог дела рада оставимо у уверењу да се бавимо испитивањем реалних догађаја из његових детињских година, онда ризикујемо да нам он доцније пребаци заблуду и да нас исмеје због наше привидне лаковерности. Дуго времена он не може да разуме предлог да се фантазија и стварност изједначе и да се упочетку не бринемо за то да ли су детињски доживљаји које треба разјаснити једно или друго. Међутим, то је очевидно једини исправан став према тим душевним производима. И они имају неку врсту реалности; чињеница је да је болесник себи створио такве фантазије, а та чињеница има скоро исто толико значаја за његову неурозу као да је он стварно доживео садржину тих фантазија. Те фантазије имају *психичку* реалност насупрот *материјалној* реалности, и ми полако успевамо разумети да је у *свету неуроза меродавна психичка реалност*.

Међу догађајима на које увек наилазимо у историји детињства неуротичних лица, а који изгледа никада не изостају, има неких који су нарочито важни и које ја зато сматрам достојним да буду истакнути пре других. Као пример те врсте навешћу вам: посматрање родитељског сношаја, завођење од стране

неке одрасле особе и претња кастрацијом. Било би веома погрешно мислити да њима никад не припада материјална реалност; она се, напротив, може често неоспорно утврдити испитивањем код старијих сродника. Тако, на пример, није никаква реткост да малом дечку који почиње да се непристојно игра својим удом, а још не зна да се таква радња мора сакрити, прете родитељи или лица која га негују да ће му отсећи уд или грешну руку. На питање о томе, родитељи то често признају, јер мисле да су таквим застрашивањем учинили нешто корисно; многи људи имају тачно, свесно сећање на ту претњу, нарочито ако се она десила у њиховим мало познијим годинама. Ако ту претњу изјави мати или каква друга женска особа, онда она обично потура њено извршење оцу или — лекару. У чувеном *Struwelpeter*-у франкфуртског дечјег лекара Hoffmann-a, који за своју омиљеност има да захвали управо своме разумевању сексуалних и других комплекса детињства, наилазите на ублажену кастрацију замењену отсецањем палца као казном за упорно сисање. Али, у великом степену је невероватно да се претња кастрацијом према деци чини тако често колико се она јавља у анализама неуротичних. Ми се задовољавамо тиме што разумемо да дете ствара у фантазији такву претњу на основу наговештавања, на основу знања да је аутоеротичко задовољавање забрањено, и под утиском свог открића женских полних органа. Исто тако није никако искључено да мало дете, док му се још не приписује разумевање и памћење, не само у пролетерским већ и у другим породицама, буде сведок једног полног акта између родитеља или других одраслих лица, и не може се спорити да дете може *накнадно* разумети тај утисак и реаговати на њ. Али, ако се тај сношај описује с најопширнијим детаљима, чије посматрање није лако, или ако се, као што најчешће бива, показује као сношај одостраг, *more ferarum,* онда свакако нема места сумњи да се та фантазија наслања на посматрање сношаја код животиња (паса) и да је мотивисана незадовољеном жељом за гледањем детета у годинама пубертета. Најпретераније дело те врсте је детиња фантазија о посматрању родитељског коитуса док је било још нерођено у материци. Нарочитог интереса има фантазија завођења зато што она

и сувише често и није фантазија већ реална успомена. Али, срећом, она ипак није тако често реална као што се најпре чинило према резултатима анализе. Завођење од стране старије деце или деце истих година још увек је чешће него завођење од стране одраслих, а ако се код девојака које износе тај догађај у историји свог детињства прилично редовно јавља отац као завођач, онда не може бити сумње ни у фантастичну природу тог набеђивања оца ни у мотив који на то наводи. С фантазијом завођења где стварно није било завођења скрива дете по правилу аутоеротични период своје сексуалне делатности. Оно уштеди себи срамоту због мастурбације враћајући у фантазији један жељени објекат назад у то најраније доба. Уосталом, немојте мислити да сексуално злоупотребљавање детета од стране најближих мушких сродника спада потпуно у царство фантазије. Већина аналитичара свакако су имали посла са случајевима у којима су такви односи били реални, те су могли бити неоспорно утврђени; само су они и онда спадали у позније године детињства, па су унети у раније.

Човек добија утисак као да неурозе некако нужно захтевају такве догађаје у детињству, као да ти догађаји чине најсталније саставне делове неуроза. Ако постоје у стварности, онда је добро; ако их је реалност ускратила, онда се састављају из наговештења и допуњују фантазијом. Резултат је исти, и до данас нам није пошло за руком да покажемо неку разлику у последицама ако било фантазија или реалност има више удела у тим догађајима детињства. Овде опет постоји управо само један од оних, често помињаних, односа допуњавања; он је свакако најчуднији од свих које смо познали. Одакле потиче потреба за те фантазије и материјал за њих? О њиховим нагонским изворима не може бити сумње, али ваља објаснити и то што се стварају увек исте фантазије са истом садржином. Ја за то имам спреман један одговор за који знам да ће вам се учинити сувише смео. Ја држим да су те *прафантазије* — тако бих желео назвати те а свакако још и неке друге фантазије — филогенетски посед. У њима индивидуа превазилази своје сопствене доживљаје, залазећи у доживљаје давне прошлости, где је њено сопствено доживљавање постало и сувише рудиментарно.

Мени се чини врло лако могућно да је све што нам се данас у анализи казује као фантазија — завођење деце, распаљивање сексуалног надражења посматрањем родитељског сношаја, претња кастрацијом (или управо кастрација) — било једном стварност у првим временима људске породице, и да је дете, фантазирајући, просто испунило преисториском истином празнине индивидуалне истине. Ми смо више пута долазили на мисао да нам је психологија неуроза сачувала више података о давнашњем људском развићу него сви други извори.

Господо! Питања која смо сада претресали нагоне нас да подробније проучимо постанак и значај оне духовне активности која се назива »фантазијом«. Као што вам је познато, она ужива једно опште високо уважење, ако се и нема јасно свест о њеном положају у душевном животу. Ја вам о томе могу рећи следеће. Као што знате, човеково *ја* васпитава се полако утицајем спољашње нужности да цени реалност и да се руководи принципом реалности, те при том мора, привремено или трајно, да се одрекне различних објеката и циљева своје тежње за задовољством (не само сексуалним). Али, човеку је увек тешко падало да се одрекне задовољства; он га не извршује без неке врсте накнаде. Зато је он задржао за се једну духовну делатност у којој је свима тим напуштеним изворима задовољства и остављеним путевима прибављања задовољства допуштена даља егзистенција. Један облик егзистенције у којој су они ослобођени захтева стварности и онога што зовемо испитом стварности. Свака тежња постиже брзо облик једне претставе испуњења; нема сумње да замишљање испуњења жеља у фантазији изазива задовољство, иако при том није помућено знање да се не ради о стварности. У раду фантазије ужива, дакле, човек и даље ону слободу од спољашње стеге које се у стварности одавно одрекао. Он је успео да наизменично још буде животиња задовољства, а после опет разумно биће. Оскудним задовољењем које може да отме од стварности он управо не може да подмири своје потребе. »Уопште не иде без помоћних конструкција«, рекао је једном Th. Fontane. Стварање душевног царства фантазије налази своју слику и прилику у установи »забрана«, »природних склоништа као паркова«, тамо где за-

хтеви земљорадње, промета, индустрије прете да првобитно лице земље брзо измене толико да се не може познати. Парк природног забрана одржава то старо стање, које је иначе свугде са жаљењем жртвовано нужности. Ту има све да буја и да расте како хоће, и оно што је некорисно, чак и штетно. Један такав забран који се ослободио принципа реалности јесте и душевно царство фантазије.

Најпознатији производи фантазије јесу такозвани »снови дана«, које већ познајемо, замишљена задовољења частољубивих, мегаломанских, еротичких жеља, које успевају утолико бујније уколико више стварност опомиње на умереност или на стрпљење. У њима се очигледно показује суштина среће у фантазији, повраћање независности (од одобравања стварности) прибављању задовољства. Ми знамо да су такви дневни снови језгро и узори ноћних снова. Ноћни сан није у основи ништа друго него дневни сан, који је постао употребљив услед ноћне слободе нагонских тежњи, и који је изопачен ноћним обликом душевне активности. Ми смо се већ спријатељили с идејом да ни дневни сан не мора бити свестан, да има и несвесних дневних снова. Такви несвесни дневни снови јесу, дакле, извор ноћних снова као и — неуротичких симптома.

Следеће саопштење разјасниће вам значај фантазије за стварање симптома. Казали смо да у случају оскудевања либидо регресивно заузима позиције које је напустио, а за које је ипак остао везан у извесној мери. То нећемо опорећи или исправљати, али ћемо уметнути један међучлан. Како либидо налази пут до тих места фиксације? Дакле, сви напуштени објекти и правци либида нису још напуштени у сваком смислу. Они или њихови изданци задржавају се још са извесном интензивношћу у претставама фантазије. Либидо треба дакле само да се повуче у фантазије да би одатле нашао отворен пут за све потиснуте фиксације. Те фантазије уживале су извесну попустљивост, није долазило до конфликта између њих и *ја*, ма колике да су биле супротности док је испуњаван известан услов. То је услов *квантитативне* природе, који се сад ремети враћањем либида у фантазије. Тим приливом повећава се енергија везана за фантазије толико да оне постану претенциозне, показујући известан

нагон у правцу реализације. А то чини неизбежним конфликт између њих и *ја*. Било да су раније биле предсвесне или свесне, оне сад подлежу потискивању од стране *ја* и изложене су привлачењу од стране несвеснога. Од фантазија, сад несвесних, либидо се враћа до њихових извора у несвесноме, до места своје сопствене фиксације.

Враћање либида на фантазије је један међуступањ на путу ка стварању симптома, који свакако заслужује нарочито име. C. G. Jung сковао је за њ врло подесно име интроверзије, али му је на незгодан начин дао и друга значења. Ми ћемо остати на томе да интроверзија означава одвраћање либида од могућности реалнога задовољавања и поновно заузеће фантазија које су дотле примане као безазлене. Интровертиран човек није још неуротичан, али се налази у једној лабилној ситуацији; при првом померању снага он мора створити симптоме, ако не нађе и друге путеве за свој заустављени либидо. Међутим, ирелни карактер неуротичког задовољења и занемаривање разлике између фантазије и стварности одређени су већ задржавањем на ступњу интроверзије.

Зацело сте приметили да сам ја у последњим излагањима унео у спој етиолошких веза један нов фактор, наиме, квантитет, величину енергија које су у питању; тај фактор морамо свуда још унети у рачун. Са чисто квалитативном анализом не можемо постићи циљ. Или, да се друкчије изразимо, само *динамичко* схватање тих душевних процеса је недовољно, потребна је још и *економска* тачка гледишта. Морамо себи рећи да конфликт између две тежње не избија док се не достигну извесни интензитети енергије, ма одавно постојали садржајни услови. Исто тако се патогени значај конституционалних фактора управља према томе колико у урођеним склоностима има *више од* једног парцијалног нагона него од неког другог; може се чак замислити да су склоности свих људи квалитативно једнаке и да се разликују само тим квантитативним односима. Квантитативни моменат није мање пресудан за отпорност према неуротичном оболењу. Све зависи од тога *колику количину* неупотребљеног либида може једна особа држати нерешеном и *колики* део свог либида може скренути са сексуалног на циљеве

сублимирања. Крајњи циљ душевне делатности, који се квалитативно може описати као тежња за прибављањем задовољства и избегавањем незадовољства, приказује се на економском становишту као задатак да се савладају оне величине потстицаја (количине надражаја) које дејствују у душевном апарату, и да се отклони њихово заустављање које изазива непријатност.

Толико сам вам, дакле, хтео рећи о стварању симптома код неуроза. Јест, али да не заборавим да још једном изрично нагласим: све што је овде речено односи се само на стварање симптома код хистерије. Већ код присилне неурозе показује се много штошта друкчије, док оно што је битно остаје исто. Отпори према нагонским захтевима, о којима смо говорили и код хистерије, код присилне неурозе истичу се напред и господаре клиничком сликом преко такозваних »творевина реакције«. Иста таква и још опсежнија отступања откривамо код других неуроза, где истраживања механизама у стварању симптома још ни у једној тачци нису окончана.

Пре него што вас данас пустим кући, желим да вам скренем мало пажњу још на једну другу страну процеса фантазије, која је достојна најопштијег интересовања. Има наиме један пут од фантазије натраг ка реалности, а то је — уметност. Уметник је такође склон интроверзији, и није далеко од неурозе. Њега муче веома силне нагонске потребе, он би хтео стећи част, моћ, богатство, славу и љубав жена; али му недостају средства да постигне та задовољења. Зато он, као и сваки други незадовољни, бежи од стварности и преноси сав свој интерес, па и свој либидо, на творевине својих жеља у фантазији, од којих би пут могао лако довести до неурозе. Свакако је потребан стицај многих прилика па да то не буде резултат његовог развића. А познато је како често баш уметници пате од делимичне спречености у својој активности услед неуроза. Њихова конституција садржи вероватно једну јаку способност сублимирања и извесну лабавост у потискивањима која одлучују о конфликту. Али, уметник налази пут натраг ка реалности на следећи начин. А он није једини који живи једним животом фантазије. Међуцарство фантазије прихватају сви, по општој људској сагласности, и сваки онај који оскудева очекује отуда олакшање и

утеху. Али, код неуметника прибављање задовољства из тих извора фантазије врло је ограничено. Неумитност њихових потискивања нагони их да се задовоље оскудним дневним сновима који још смеју постати свесни. Ако је неко прави уметник, онда он има на расположењу више могућности. Прво, он уме да обради своје дневне снове тако да они изгубе оно што је у њима сувише лично и што одбија стране људе, те да тако и други могу у њима уживати. Он уме и да их толико ублажи да они не одају лако своје порекло из забрањених извора. Затим, он има загонетну моћ да известан материјал обрађује док он не постане верна слика његове фантазије, а после за то претстављање своје несвесне фантазије он уме да веже толико прибављања задовољства да се потискивања тиме бар привремено надвладају и отклоне. Ако све то може учинити, он онда омогућава другима да из сопствених извора задовољства у несвесноме — који су им постали неприступачни — опет црпу утеху и олакшање, задобија њихову захвалност и дивљење, те је тако помоћу своје фантазије остварио оно што је пре тога био постигао само у својој фантазији: част, моћ и љубав жена.

ДВАДЕСЕТЧЕТВРТО ПРЕДАВАЊЕ

ОБИЧНА НЕРВОЗНОСТ

Госпође и господо! Пошто смо у последњим излагањима савладали један тако тежак део посла, оставићу за часак предмет, па ћу се обратити вама.

Ја знам, наиме, да сте ви незадовољни. Ви сте друкчије замишљали »један увод у психоанализу«. Ви сте очекивали да чујете примере пуне живота а не теорију. Велите ми да сте једном, кад сам вам изнео поређење »У приземљу и првом спрату«, схватили нешто о узроцима неуроза, само да је требало да то буду стварна посматрања а не сачињене приче. Или кад сам вам упочетку изнео два — ваљда не опет измишљена — симптома и показао њихов исход и везу са животом болесника, онда вам је »смисао« симптома био јасан; надали сте се да ћу продужити на тај начин. Место тога ја сам вам дао опширне, тешко прегледне теорије, које никад нису биле потпуне, којима се увек додавало још понешто ново; радио сам с појмовима које вам још нисам био приказао, из дескриптивног приказивања упадао сам у динамичко схватање, из овога у такозвано »економско« схватање; отежавао сам вам да разумете колико речи међу употребљеним техничким изразима имају исто значење, а смењују се само услед благогласности; показао сам вам тако далекосежна гледишта, као принцип задовољства и принцип реалности и оно што је филогенетски наслеђено, па место да вам дам увод у нешто, ја сам вам износио пред очи нешто што се све више удаљавало од вас.

Зашто увод у науку о неурозама нисам почео оним што ви о нервозности и сами знате и што је одавно пробудило ваш интерес? Зашто нисам почео излагањем о особеној природи

нервозних лица, о њиховим неразумљивим реакцијама на односе с људима и на спољашње утицаје, о њиховој надражљивости, неурачунљивости и некорисности? Зашто вас нисам водио корак по корак од разумевања простијих свакидашњих облика до проблема загонетних екстремних појава нервозности?

Јест, господо, ја чак не могу рећи ни да немате права. Ја нисам тако залуђен својом вештином излагања да би сваки њен недостатак лепоте издавао за неку нарочиту драж. Ја држим и сам да се то, с више користи за вас, могло извести и друкчије; то је била и моја намера. Али, човек не може увек да спроведе своје смишљене намере. У самом предмету има често нешто што човеку командује и одвраћа га од првих његових намера. Чак и тако незнатан рад као што је уређивање једног добро познатог материјала не покорава се сасвим вољи ауторовој; оно испада како хоће, и човек се само накнадно може питати зашто је испало тако а не друкчије.

Један од разлога вероватно је то што наслов »увод у психоанализу« није више подесан за овај одељак који треба да расправља о неурозама. Увод у психоанализу даје проучавање омашки и снова; учење о неурозама је сама психоанализа. Ја не верујем да бих вас за то кратко време могао упознати са садржином неуроза друкчије него у тако сконцентрисаном облику. Радило се о томе да вам изнесем, као једну целину, смисао и значај симптома, спољашње и унутрашње услове и механизам стварања симптома. То сам покушао учинити; то је отприлике језгро онога чему нас психоанализа данас има научити. Ту се имало много рећи о либиду и његовом развићу, а понешто и о развићу самог *ја*. На претпоставке наше технике, на велика гледишта несвеснога и потискивања (отпора) били сте већ припремљени уводом. У једном од идућих предавања сазнаћете на којим местима психоаналитички рад наставља своје органско напредовање. Претходно вам нисам затајио да сва наша сазнања потичу само из проучавања једне једине групе нервних обољења, такозваних неуроза преноса. Ја сам чак механизам стварања симптома проучио само код хистеричне неурозе. Ако можда и нисте стекли никакво солидно знање и запамтили сваку ситницу, ја се ипак надам да сте добили неку слику о томе ка-

квим средствима ради психоанализа, којих се питања дотиче и које је резултате дала.

Подметнуо сам вам као вашу жељу: да је требало да сам у излагању неуроза почео са понашањем нервозних лица, са описивањем начина на који они пате услед своје неурозе, како се од ње бране и како с њом излазе накрај. То је зацело један интересантан предмет, који вреди знати, а који и није тежак за проучавање, али није без тешкоћа њиме почети. Човек долази у опасност да не открије несвесно, да при том превиди велики значај либида и да све односе просуђује онако како се они чине свесном *ја* нервознога. Очевидно је да то *ја* није нека поуздана и непристрасна инстанција. *Ја* је моћ која је порекла несвесно и потиснула га потценивши га; како би му се могло веровати да ће бити правично према томе несвесноме? У ономе што је потиснуто одбијени захтеви сексуалности заузимају прво место; само по себи је сасвим јасно да њихов обим и значај не можемо никад погодити из схватања самог *ја*. Од оног момента кад нам се укаже гледиште потискивања ми смо опоменути да за судију сукоба не постављамо једну од обе сукобљене стране, усто још победилачку. Ми смо припремљени на то да ће нас искази самог *ја* завести. Ако хоћемо да верујемо самом *ја*, онда је оно у свему било активно, оно је своје симптоме само хтело и начинило. Ми знамо да је оно претрпело један добар део пасивности, коју после хоће да прикрије и улепша. Свакако, оно се не одважава увек на тај покушај; код симптома присилне неурозе оно мора себи признати да му се насупрот ставља нешто страно, од чега се само с муком може бранити.

Ономе који се тим опоменама не да задржати да фалсификате свесног *ја* узима за готов новац биће лако, и он ће избећи све отпоре који се стављају насупрот психоаналитичком истицању несвеснога, сексуалности и пасивности нашег *ја*. Тај може тврдити као Alfred Adler да је »нервозни карактер« узрок неурозе место њена последица, али он неће бити у стању да објасни ни један једини детаљ у стварању симптома нити један једини сан.

Упитаћете: зар не би било могућно да се удео свесног *ја* у нервозности и стварању симптома има у виду а да се при томе

на груб начин не занемарују моменти које је психоанализа открила? Ја одговарам: свакако мора бити могућно, и то ће се ма кад догодити; али, није у правцу рада психоанализе да баш тиме почне. Свакако се може претсказати кад ће психоанализи допасти тај задатак. Има неуроза у којима *ја* узима далеко јачег удела него у неурозама које смо досада проучавали; ми их називамо »нарцистичким неурозама«. Аналитичко обрађивање тих оболења оспособиће нас да на непристрасан и поуздан начин просудимо о уделу самог *ја* у неуротичким оболењима.

Међу односима свесног *ја* према његовој неурози један је тако очигледан да се отпочетка могао узети у обзир. Чини се да он не изостаје ни у једном случају; али се најјасније сазнаје код једне болести која је данас још далеко од нашег разумевања, код *трауматичне неурозе.* Морате, наиме, знати да у проузроковању и у механизму свих могућих облика неуроза ступају у дејство увек исти моменти, само час један, час други од тих момената има главни значај за стварање симптома. То је као код особља једне глумачке трупе у коме сваки има своју сталну струку улога: јунак, повереник, интригант, итд.; али, за своју претставу-корисницу сваки ће изабрати неки други комад. Тако фантазије које се претварају у симптоме нису нигде видљивије него у хистерији; отпори или творевине реакције самог *ја* владају у клиничкој слици код присилне неурозе; оно што смо код сна назвали *секундарном обрадом* стоји у паранојн на првом месту као уображење, итд.

Тако нам се код трауматичних неуроза, нарочито таквих какве настају под утицајем ратних ужаса, очигледно намеће један себичан *ја*-мотив, који тежи за заштитом и коришћу, који не може, рецимо, сам створити болест, али јој даје свој пристанак и одржава је ако је она већ наступила. Тај мотив хоће да се *ја* сачува од опасности чија је претња била поред оболења, и он неће допустити оздрављење пре него што се понављање тих опасности не буде чинило искључено, или тек пошто је добијена извесна накнада за претрпљену опасност.

Али, сличан интерес за постанак и трајање неурозе има *ја* у свима другим случајевима. Ми смо већ казали да се симптом одржава и од стране самог *ја* зато што он има једну страну ко-

јом пружа задовољење тежњи свесног *ја* за потискивањем. Осим тога, окончање конфликта стварањем симптома најзгоднији је и за принцип задовољства најповољнији пут; оно несумњиво уштеди самом *ја* један велики и мучан унутрашњи рад. Чак има случајева у којима и сам лекар мора признати да завршетак једног конфликта неурозом претставља најбезазленије и социјално најсношљивије решење. Немојте се, дакле, чудити ако чујете да и сам лекар стаје каткад на страну болести против које се бори. Њему и не доликује да се према свима ситуацијама у животу ограничи на улогу здравственог фанатика; он зна да у свету не постоје само неуротички јади, већ и реална, неизбежна патња, да нужност може од једног човека захтевати да и своје здравље принесе на жртву, и он сазнаје да се таквом жртвом једног појединца често спречава недогледна несрећа за многе друге. Ако се, дакле, могло рећи да се неуротично лице сваки пут спасава од конфликта *бегством у болест*, онда се мора признати да је то бегство у неким случајевима потпуно оправдано, а лекар који је то стање ствари увидео повући ће се ћутећи с пуно обзира.

Али, у даљем излагању немојмо водити рачуна о тим изузетним случајевима. У обичним приликама видимо да тиме што бежи у неурозу *ја* има извесну унутрашњу *добит од болести*. Томе се у извесним ситуацијама у животу придружује и једна видљива спољашња корист, која се у стварности може више или мање ценити. Посматрајте најчешћи случај ове врсте. Једна жена с којом муж сурово поступа, искоришћујући је безобзирно, налази прилично редовно спас у неурози, ако јој то омогућавају њене склоности, ако је сувише плашљива или сувише морална да би се кришом утешила код неког другог човека, ако није довољно јака да се поред свих спољашњих препрека растави од мужа, ако нема изгледа да ће се сама моћи издржавати или добити бољег мужа, и ако је усто још својим сексуалним осећајима везана за тог бруталног човека. Њена болест биће јој сад оружје у борби против много јачег мужа, оружје које она може употребити у своју одбрану и злоупотребити ради своје освете. Она се сме жалити на своју болест, док се на свој брак вероватно не би смела жалити. Она налази помоћника у

лекару, приморава иначе безобзирног мужа да је штеди, да за њу сноси трошкове, да јој допусти да с времена на време отсуствује од куће и тако се ослободи брачног насиља. Где је таква спољашња или случајна добит од болести врло замашна, и не може наћи никакве реалне замене, ту нећете смети много рачунати с могућношћу да својом терапијом утичете на неурозу.

Приговорићете ми да то што сам вам казивао о добити од болести говори баш сасвим у корист схватања — које сам ја одбацио — да само *ја* хоће болест и ствара је. Полако, господо, то не значи можда ништа друго него да *ја* прихвата неурозу коју иначе не може да спречи, учинивши од ње оно што је најбоље, ако се од ње уопште може нешто учинити. То је само једна страна те ствари, свакако пријатна. Уколико неуроза даје користи, *ја* је свакако с њом сагласно, али она не даје само користи. По правилу се брзо покаже да је *ја* начинило рђав посао кад се упустило у неурозу. Оно је и сувише скупо платило једно олакшање конфликта, а осећаји патње који су везани за симптоме можда су еквивалентна замена за муке од конфликта, али вероватно са вишком непријатности. *Ја* би желело да се ослободи те непријатности од симптома, не враћајући добит од болести, а то управо не може остварити. Усто се после покаже да оно и није било тако потпуно активно као што је само мислило, а то треба добро да запамтимо.

Господо! Ако као лекар имате посла са неуротичним болесницима, убрзо ћете напустити наду да ће они који највише кукају и жале се на своју болест најрадије прихватити помоћ и дати јој најмање отпора. Пре ће бити обратно. Али, свакако ћете лако разумети да ће све што доприноси добити од болести појачати отпор потискивања и повећати терапеутичку тешкоћу. Међутим, оном делу добити од болести који се рађа такорећи са симптомом имамо да додамо још један други део, који се јавља доцније. Ако је једна таква психичка организација као што је болест постојала дуже време, онда се она понаша најзад као самостално биће; она испољава нешто као нагон за самоодржањем, ствара се *modus vivendi* неке врсте између ње и других делова душевног живота, чак и оних који су према њој у основи непријатељски расположени, и једва је вероватно да се неће ја-

вити прилике у којима ће се она опет показати корисном и употребљивом, стекавши, такорећи, једну *секундарну функцију*, која ће наново учврстити њено постојање. Узмите место једног примера из патологије једно оштро расветљење из свакидашњег живота. Један ваљан радник, који се издржава својом зарадом, постане богаљем услед једног несрећног случаја у своме раду; са радом је сад свршено, али страдалник добије доцније због те несреће једну малу ренту и научи се да искоришћује своје осакаћење као просјак. Његова нова, иако погоршана, егзистенција заснива се сад управо на ономе што га је лишило његове прве егзистенције. Ако можете да отклоните његово унакажење, учинићете пре свега да се више не може издржавати; поставља се питање да ли је он још способан да настави свој ранији посао. Оно што код неурозе одговара једном таквом секундарном искоришћавању болести можемо као *секундарну* добит од болести додати првобитној добити од болести.

Али, углавном, хоћу да вам кажем, немојте потцењивати практични значај добити од болести и не дајте да вам се намеће у теориском погледу. И без обзира на оне изузетке које смо раније познали, та добит опомиње стално на примере »о разумности животиња« које је Oberländer илустровао у *Fliegende Blätter*. Један Арабљанин иде јашући на својој камили једном узаном стазом која је усечена у стрмој страни једног брега. На једном завијутку пута он наједном види како према њему стоји један лав, који се спремао да скочи. Он не види излаза; с једне стране усправна стена, а с друге провалија. Враћање назад и бегство су немогућни; он се осећа изгубљен. Друкчије ради животиња. Са својим јахачем на себи камила учини један скок у провалију — а лаву остаје да гледа за њом. Бољи резултат не даје болеснику по правилу ни помоћ од неурозе. Зато би могло бити да је решење једног конфликта стварањем симптома ипак један аутоматски процес, који се не може показати дорастао за захтеве живота и у коме се човек одрекао својих најбољих и највиших сила. Кад би било избора, ваљало би претпоставити да се пропадне у поштеној борби са судбином.

Господо! Дужан сам вам још образложења због чега у једном излагању учења о неурозама нисам пошао од обичне

нервозности. Можда ћете мислити да сам ја то учинио зато што би ми после стварало веће тешкоће да докажем сексуално проузроковање неуроза. Али, ту бисте погрешили. Код неуроза преноса мора се прво скроз проучити тумачење симптома, да би се дошло до тог сазнања. Код обичних облика такозваних *актуалних неуроза* етиолошки значај сексуалног живота је једна груба чињеница, која посматрању излази у сусрет. Ја сам наишао на њу пре више од двадесет година, кад сам једног дана поставио себи питање: па зашто се при испитивању нервозних лица тако редовно занемарује да се узму у обзир и њихове сексуалне радње? Тада сам ја ради тих испитивања жртвовао своју омиљеност код болесника, али сам већ после кратког напора могао изрећи суд да при нормалном сексуалном животу *(vita sexualis)* нема неурозе — мислио сам: актуалне неурозе. Свакако, то тврђење прелази и сувише олако преко индивидуалних разлика људских, а пати и од неодређености, која се не може одвојити од суда о »нормалноме«, али је и данас још задржало своју вредност за општу оријентацију. Ја сам тада дошао дотле да поставим специфичне односе између одређених облика нервозности и нарочитих штетних сексуалних појава, па не сумњам у то да бих данас могао поновити иста опажања кад би ми још стајао на расположењу сличан болеснички материјал. Често сам могао видети да је човек који се задовољавао неком врстом непотпуног сексуалног задовољења, на пример мануелном онанијом, оболео од актуалне неурозе извесног облика, и да је та неуроза брзо уступила место другој кад је онај први начин сексуалног живота заменио неким другим, исто толико прекорним. Онда сам био способан да из промене у стању болесниковом погодим промену у његовом начину сексуалног живота. Тада сам научио и да упорно останем при својим претпоставкама док не савладам неискреност болесника и натерам их на признање. Истина, они су онда претпостављали да иду другим лекарима који се нису тако ревносно распитивали о њиховом сексуалном животу.

Ни тада ми није могло измаћи да узроци оболења нису увек указивали на сексуални живот. Један је додуше био оболео директно услед неке штетне сексуалне појаве, други, међутим,

зато што је изгубио своје имање или прележао неку органску болест која изнурава. Објашњење за ту разноврсност указало се доцније, кад смо дошли до сазнања о претпостављеним узајамним односима између *ја* и либида, и објашњење је задовољавало утолико више уколико је дубље ишло то сазнање. Једна особа оболева неуротички само онда кад је њено *ја* изгубило способност да ма како смести свој либидо. Што је јаче *ја,* утолико ће му лакше бити свршавање тог задатка. Свако слабљење човековог *ја,* из ма којих узрока, мора имати исто дејство као и превелико увећање прохтева либида, дакле омогућити неуротичка оболења. Има још и других и приснијих односа између *ја* и либида, који међутим још нису наишли у наш видокруг, и које ја зато овде нећу да узимам у обзир ради објашњења. За нас остаје битно и даје нам разјашњења то што у сваком случају, свеједно којим је путем оболење настало, либидо подмирује симптоме неурозе, који тако сведоче о његовој ненормалној употреби.

А сад вас морам упозорити на пресудну разлику између симптома актуалних неуроза и симптома психонеуроза, међу којима нас је прва група, група неуроза преноса, досад толико занимала. У оба случаја, симптоми произлазе из либида, јесу дакле његове ненормалне употребе, замена задовољења. Али, симптоми актуалних неуроза, притисак у глави, осећај бола, стање надражења у неком органу, слабљење или спречавање неке функције, немају никаквог »смисла«, никакав психички значај. Они се не само испољавају поглавито на телу, као на пример и хистерични симптоми, него су они и сами потпуно телесни процеси, при чијем постанку отпадају сви они компликовани душевни механизми које смо познали. Они су, дакле, збиља оно за што су психонеуротички симптоми тако дуго држани. Али, како они онда могу одговарати употребама либида који нам је познат као једна сила која делује у психичкоме? Па, господо, то је врло просто. Допустите ми да оживим један од првих приговора који су изнети против психоанализе. Онда се рекло да она ради на једној чисто психолошкој теорији неуротичких појава, а да је то сасвим безнадежно, јер никад једну болест не могу објаснити психолошке теорије. Изволели су за-

боравити да сексуална функција није нешто чисто душевно, као што није ни нешто само телесно. Она утиче на телесни као и на душевни живот. Ако смо у симптомима неуроза познали израз поремећаја у њеним психичким дејствима, онда се нећемо чудити што у актуалним неурозама налазимо директне соматичне последице сексуалних поремећаја.

За схватање тих других неуроза медицинска клиника даје нам један драгоцен упут, који је узет у обзир од разних истраживача. Актуалне неурозе показују у појединостима своје симптоматике, али и у особености да утичу на све органске системе и све функције, једну очигледну сличност са стањима болести која настаје услед хроничног утицања страних отровних материја и услед акутног одузимања тих материја, са тровањима и стањима апстиненције. Те две групе болести приближују се још више једна другој посредством оних стања која смо као и Базедовљеву болест такође научили доводити у везу са дејством отровних материја, али отрова који нису унети у тело као стране материје, већ постају у његовој сопственој размени материја. Држим да према тим аналогијама не можемо а да неурозе не сматрамо као последице поремећаја у некој размени сексуалних материја, било да се од тих сексуалних токсина произведе више него што дотична особа може савладати, или да унутрашњи и чак психички односи ометају правилну употребу тих материја. Народна душа је одвајкада пристајала уз такве претпоставке о природи сексуалних прохтева, она назива љубав »пијанством« и верује да се заљубљеност ствара љубавним напитцима, при чему силу која дела премешта у неку руку напоље. За нас би овде била прилика да се сетимо ерогених зона и тврђења да се сексуално надражење може појавити у врло различним органима. А, уосталом, реч »сексуална размена материја« или »хемизам сексуалности« данас је једна фиока без садржине; ми не знамо о томе ништа, и чак се не можемо одлучити ни да претпоставимо две сексуалне материје које би се онда звале »мушком« и »женском«, или се можемо задовољити с *једним* сексуалним токсином у коме бисмо гледали носиоца свих дејстава надражења либида. Научна зграда психоанализе коју смо ми створили уствари је горњи део зграде која ма кад

треба да буде постављена на свој органски темељ, али тај темељ ми још не познајемо.

Психоанализа је као наука окарактерисана не материјом о којој расправља већ техником са којом ради. Она се може применити на културну историју, на науку о религији и митологију исто тако као и на науку о неурозама а да јој се, у суштини, не чини насиље. Она не намерава и не чини ништа друго него да открива несвесно у душевном животу. Проблеми актуалних неуроза, чији симптоми постају вероватно директним токсичким повредама, не пружају психоанализи никакве тачке ослонца. Она може само мало учинити за њихово разјашњење, те тај посао мора препустити биолошко-медицинском истраживању. Сад можда боље разумете зашто ја нисам изабрао други распоред свога градива. Да сам вам обећао један »увод у науку о неурозама«, онда би пут од простих облика актуалних неуроза ка компликованијим психичким оболењима услед поремећаја либида био несумњиво исправан. Ја бих код првих морао прикупити све што смо са различних страна сазнали или мислимо да знамо, а код психонеуроза онда би дошла до речи психоанализа као најважније техничко помоћно средство за расветљавање тих стања. Али, ја сам имао на уму и објавио сам један »увод у психоанализу«; било ми је важније да добијете једну претставу о психоанализи него извесна знања о неурозама, и тако више нисам смео ставити у први ред актуалне, за психоанализу неплодне неурозе. А држим да сам учинио за вас повољнији избор, јер психоанализа заслужује да буде предмет интереса сваког образованог човека због својих веома дубоких претпоставки и врло обилних односа; а наука о неурозама је једна глава медицине као и друге.

Међутим, ви ћете с правом очекивати да ми морамо имати неког интереса и за актуалне неурозе. На то нас нагони већ њихова присна клиничка веза са психонеурозама. Ја ћу вам, дакле, рећи да ми разликујемо три чиста облика актуалних неуроза: *неурастенију, неурозу страха, и хипохондрију*. Ни овај распоред није остао без приговора. Имена су, додуше, сва у употреби, али је њихова садржина неодређена и колебљива. Има и лекара који се противе сваком издвајању у замршеном

свету неуротичких појава, сваком истицању клиничких јединица, индивидуа болести, па чак не признају ни одвајање актуалних неуроза и психонеуроза. Држим да они иду сувише далеко и нису ударили путем који води напретку. Поменути облици неуроза јављају се каткад чисти; чешће свакако мешају се једна с другом, као и са психонеуротичким оболењем. Те појаве не треба да нам буду повод да напустимо њихово одвајање. Сетите се само разлике између учења о минералима и о стенама у минералогији. Минерали се описују као индивидуе, наравно у вези са том околношћу што се често јављају као кристали одељени јасним границама од своје околине. Стене се састоје из мешавине минерала, који се сигурно нису удружили случајно већ услед услова свог постања. У науци о неурозама ми још и сувише мало знамо о току развоја да бисмо створили нешто слично науци о стенама. Али ћемо свакако учинити добро ако најпре из масе изолујемо оне клиничке индивидуе које распознајемо и које се могу упоредити с минералима.

Један значајан однос између симптома актуалних неуроза и психонеуроза даје нам још један важан прилог за сазнање стварања симптома код психонеуроза; симптом актуалне неурозе, наиме, често је језгро и први ступањ психонеуротичког симптома. Један такав однос опажа се најјасније између неурастеније и оне неурозе преноса која је названа хистеријом конверзије, између неурозе страха и хистерије страха, али и између хипохондрије и оних облика које ћемо доцније поменути под именом парафреније (*dementia praecox* и параноја). Узмимо као пример случај једнога хистеричног бола у глави или у крстима. Анализа нам показује да је сажимањем и померањем тај бол постао замена задовољења за читав низ либидинозних фантазија или успомена. Али, и тај бол је једном био реалан, и онда је директно био један сексуално-токсички симптом, телесни израз једног либидинозног узбуђења. Нећемо никако да тврдимо да сви хистерички симптоми садрже једну такву језгру, али остаје истина да је то веома често случај и да сви — нормални или патолошки — утицаји либидинозног узбуђења на тело имају управо првенство за стварање симптома хистерије. Они тада играју улогу оног зрна песка које је шкољка обавила слојевима

седефасте супстанце. На исти начин употребљава психонеуроза пролазне знаке сексуалног узбуђења, који прате полни акт, као најзгоднији и најподеснији материјал за стварање симптома.

Једна слична појава пружа један нарочит дијагностички и терапеутички интерес. Код особа које су наклоњене неурози, а да не пате баш од флоридне неурозе, не дешава се баш тако ретко да нека болесна телесна промена — рецимо, услед запаљења или повреде — изазове рад стварања симптома, тако да тај рад веома брзо учини онај симптом (који му је дала стварност) претставником свих несвесних фантазија које су само вребале прилику да се пограбе неког средства изражавања. Лекар ће у таквом случају ударити час једним час другим терапеутичким путем; или ће хтети да отклони органски темељ не водећи бриге о његовој бурној неуротичкој преради, или ће савлађивати неурозу која је у даној прилици постала, а потцењивати њен органски повод. Успех ће бити час на страни једне час друге врсте напора; општи прописи за такве мешовите случајеве не могу се постављати.

ДВАДЕСЕТПЕТО ПРЕДАВАЊЕ

СТРАХ

Госпође и господо! Оно што сам вам у последњем предавању рекао о општој нервозности сматраћете сигурно као најнепотпуније и најнедовољније међу мојим излагањима. Ја то знам и држим да вас ништа није више зачудило него што ту није било говора о страху, на који се, међутим, жали већина нервозних, означавајући га чак као своју најстрашнију патњу, а који код њих заиста може достићи највећи интензитет и изазвати најлуђе поступке. Али, ту вам бар нисам ништа хтео скраћивати; решио сам, напротив, да проблем страха код нервозних поставим нарочито јасно и да га пред вама опширно претресем.

Сам страх вам не морам приказивати; сваки од нас познао је једном, ма кад, на самом себи тај осећај или, тачније речено, то стање афекта. Али, држим да се никад није довољно озбиљно питало зашто баш нервозни имају толико више и толико јачег страха него други. Можда се то сматрало као разумљиво само по себи, речи »нервозан« и »плашљив« употребљују се обично једна место друге тако као да значе једно исто. А за то немамо право. Има плашљивих људи који иначе нису никако нервозни, а осим тога и нервозних који пате од многих симптома, међу којима се пак не налази склоност ка страху.

Било како било, утврђено је да је проблем страха једна тачка укрштања у којој се стичу најразличнија и најважнија питања, једна загонетка, чије би решење морало излити обиље светлости на цео наш душевни живот. Ја нећу тврдити да ћу вам моћи дати то потпуно решење, али ви ћете свакако очекивати да психоанализа и том предмету приступи сасвим друкчије него школска медицина. Тамо се, изгледа, интересују пре свега којим ана-

томским путевима постаје стање страха. Каже се да је *medulla oblongata* надражена, а болесник дознаје да болује од неурозе нерва луталице. *Medulla oblongata* је један врло озбиљан и леп објект. Сећам се сасвим тачно колико сам времена и труда пре много година посветио њеном проучавању. Али, данас морам рећи да не знам ништа што би ми за психолошко разумевање страха могло бити равнодушније него познавање нервног пута којим њена надражења протичу.

О страху се упочетку може дуже расправљати а да се на нервозност уопште не помисли. Разумећете ме без тешкоћа ако тај страх назовем *реалним страхом* насупрот *неуротичном* страху. А реални страх нам се чини као нешто врло рационално и појмљиво. За њ ћемо рећи да је реакција на опажај једне спољашње опасности, то јест једне очекиване, предвиђене повреде, да је везан са рефлексом бежања и да се може сматрати као испољавање нагона за самоодржањем. У којим приликама, то јест пред којим објектима и у којим ситуацијама се страх јавља, зависиће, наравно, великим делом од стања нашег знања и нашег осећања моћи према спољашњем свету. Нама се чини сасвим појмљиво што се дивљак боји топа и плаши помрачења сунца, док белац који уме да рукује тим оружјем, и уме да претскаже тај догађај, под тим условима остаје без страха. Други пут се страх потпомаже баш тиме што се има више знања, јер оно пре времена открива опасност. Тако ће се дивљак уплашити од неког трага у шуми, који за неупућеног ништа не значи, а њему одаје близину неке крволочне животиње; тако ће искусан лађар са ужасом посматрати неки облачак на небу, који се путнику чини безначајан, док њему објављује приближавање оркана.

Ако даље размишљамо, морамо себи рећи да је потребна једна темељна ревизија оног суда о реалном страху по коме је страх рационалан и целисходан. Једино целисходно понашање, наиме, кад прети опасност било би хладно одмеравање сопствених сила у поређењу са величином претње, а затим одлучивање да ли бегство или одбрана, могуће чак и напад, не даје више изгледа на добар свршетак. Али, у тој вези мисли нема уопште места страху; све што се догађа извршило би се исто тако, а вероватно и боље, кад не би дошло до појаве страха.

А ви такође видите да се страх, кад постане прекомерно јак, показује као веома нецелисходан, он онда кочи сваку акцију, па и бегство. У обичним приликама реакција на опасност састоји се из једне мешавине афекта страха и реакције одбране. Уплашена животиња плаши се и бежи, али оно што је ту целисходно јесте »бегство« а не »плашити се«.

Човек се, дакле, осећа у искушењу да тврди да појава страха није никад нешто целисходно. Можда ће бити од помоћи за боље разумевање ако се ситуација страха брижљивије рашчлани. На првом месту је у страху приправност за опасност која се испољава у појачаној сензорној пажњи и моторној напрегнутости. Ту приправност очекивања треба без оклевања признати као корисну, чак се њен изостанак може чинити одговорним за озбиљне последице. А из ње произлази, с једне стране, моторна акција, пре свега бегство, на једном вишем ступњу активна одбрана, с друге стране оно што осећамо као стање страха. Што се више развој страха ограничава само на један почетак, на један сигнал, утолико се лакше врши претварање приправности страха у акцију, утолико се целисходније развија читав ток. Приправност страха, дакле, мени се чини као целисходно, а развој страха као нецелисходно у ономе што називамо страхом.

Избегавам да ближе улазим у питање да ли наш обични говор »страхом«, »плашњом«, »ужасом« хоће да означи исте или јасно различне ствари. Ја држим само да се *страх* односи на стање без обзира на објект, док *плашња* управља пажњу баш на објект. *Ужас,* међутим, чини ми се да има неки нарочити смисао, наиме, да истакне дејство опасности коју није дочекала приправност страха. Тако да би се могло рећи да се човек страхом брани од ужаса.

Није вам ваљда измакла извесна вишесмисленост и неодређеност у употреби речи »страх«. Најчешће се под *страхом* разуме субјективно стање у које се долази опажањем »развоја страха«, а које се зове афектом. Шта је пак у динамичком смислу афект? Свакако нешто врло сложено. Афект обухвата, прво, извесне моторне инервације или пражњења, друго, извесне осећаје, и то од две врсте: опажаје обављених моторних акција и директне осећаје задовољства и незадовољства, који афекту,

како се каже, дају основни тон. Али, ја не верујем да је тим набрајањем нађена суштина афекта. Код неких афеката мислимо да смо дубље загледали и увидели да је језгра која држи поменуту целину понављање извесног значајног доживљаја. Само би тај доживљај могао бити неки давнашњи утисак врло опште природе, који ваља ставити у праисторију не индивидуе већ целог рода. Да будем разумљивији, стање афекта је саграђено исто онако као неки хистеричан напад, као и он је талог неке успомене. Хистерични напад може се, дакле, упоредити с једним новоствореним индивидуалним афектом, а нормални афекат са изражајем једне опште хистерије која је постала наследном.

Немојте мислити да је оно што сам вам овде рекао о афектима признато добро нормалне психологије. То су, напротив, схватања која су израсла на тлу психоанализе и само су тамо одомаћена. Оно што у психологији можете сазнати о афектима, на пример Џемс-Лангеова теорија, за нас, психоаналитичаре, управо је неразумљиво и ван дискусије. Али, ми не сматрамо ни своје знање о афектима као врло обезбеђено; то је први покушај оријентисања у овој мрачној области. А сад настављамо: у питању афекта страха чини нам се да знамо који се давнашњи утисак враћа у њему као понављање. Ми себи велимо да је то *акт рођења,* при коме се остварује оно груписање осећаја непријатности, нагона за пражњењем и телесних сензација, које је постало образац за дејство неке животне опасности, и отада се код нас понавља као стање страха. Огромно повећање надражаја услед прекида обнављања крви (унутрашњег дисања) било је онда узрок доживљаја страха; дакле, први страх токсичан. Име страх — *angustiae,* теснац — наглашава тај карактер скучавања у дисању, које је онда постојало као последица реалне ситуације и данас се у афекту скоро редовно успоставља. Ми ћемо видети пуно значаја и у томе што је оно прво стање страха произишло као последица одвајања од мајке. Наравно, ми смо уверени да је склоност за понављањем тог првог стања страха услед читавог низа небројених генерација тако темељно спојена с организмом да поједина индивидуа не може избећи афект страха, чак и кад би као баснословни Магбет била »исечена из тела своје мајке«, кад

дакле не би и сама искусила акт рођења. Шта је код других животиња, сем сисара, постало обрасцем стања страха, не умемо рећи. Зато не знамо ни који је комплекс осећаја код тих створења еквивалентан нашем страху.

Можда ће вас интересовати да чујете како се може доћи на једну такву идеју као да је акт рођења извор и узор афекта страха. Најмањег удела ту има спекулација; напротив, ја сам искористио наивно народно мишљење. Кад смо ми млади болнички лекари пре много година седели за столом у гостионици о ручку, испричао је један асистент на клиници за порођаје какав се шаљив случај десио на последњем бабичком испиту. Једна кандидаткиња била је питана шта значи кад се при порођају покаже у води која одилази меконијум (детињи »катран«, измет), а она је брзо одговорила да дете има страх. Била је исмејана и пала на испиту. Али, ја сам у себи био на њеној страни и почео сам наслућивати да је та сирота жена из народа без збуњивања открила једну важну везу.

Пређимо сад на неуротички страх. У каквим облицима се јавља и какве нам односе показује страх код нервозних? Ту има много да се описује. Налазимо, прво, једну општу плашљивост, такорећи један страх који лебди слободан и готов да се привеже за сваку иоле подесну садржину претстава, који има утицаја на расуђивање, бира очекивања, вреба сваку прилику, да би се могао оправдати. То стање називамо »страхом очекивања« или »плашљивим очекивањем«. Особе које мучи та врста страха предвиђају увек најстрашнију од свих могућности, тумаче сваку случајност као знак неке несреће, искоришћавају сваку неизвесност у рђавом смислу. Наклоност ка таквом очекивању зла налази се као особина карактера код многих људи које иначе не можемо сматрати болесним; њима се пребацује да су и сувише плашљиви или песимисти; али, једна необично велика количина страха очекивања иде редовно уз једну нервну болест коју сам ја назвао *»неурозом страха«*, уврштујући је у актуалне неурозе.

Један други облик страха, насупрот сад описаним облицима, психички је напротив везан, а везује се за извесне објекте или ситуације. То је страх необично разноврсних и често врло

чудних »фобија«. Stanley Hall, угледни амерички психолог, баш недавно се потрудио да нам изнесе читав низ тих фобија, давши им сјајне грчке називе. То звучи као набрајање оних десет египатских зала, само што њихов број далеко превазилази десет. Чујте шта све може бити предмет или садржај фобије: мрак, слободан зрак, отворени тргови, мачке, пауци, гусенице, змије, мишеви, олуја, оштри шиљци, крв, затворене просторије, људске гомиле, усамљеност, прелажење преко мостова, вожња по мору или вожња железницом, итд. При првом покушају оријентисања у тој гомили, намеће нам се помисао да разликујемо три групе. Понеки од тих предмета и ситуација који изазивају страх имају нечег страшног и за нас нормалне, имају неке везе с опасношћу, па нам се те фобије зато и не чине непојмљиве, иако су врло претеране у својој јачини. Тако већина од нас има једно осећање одвратности кад сретне змију. Фобија од змија је, може се рећи, опште-људска фобија и чак Ch. Darwin је врло изразито описао како се није могао ослободити страха од једне змије која се устремила на њ, иако је знао да је од ње заштићен једном дебелом стакленом плочом. У другу групу стављамо оне случајеве у којима још постоји нека веза с опасношћу, али при том смо навикли да ту опасност потцењујемо и не истичемо на прво место. Ту долази већина ситуационих фобија. Ми знамо да има једна вероватноћа више за неки несрећан случај кад се возимо железницом него кад останемо код куће, наиме, вероватноћа железничког судара; знамо такође да лађа може пропасти, при чему се човек обично удави, али ми не мислимо на те опасности и путујемо без страха железницом и лађом. А исто тако се не може спорити да би човек пао у реку кад би се мост срушио у оном моменту кад он преко њега прелази, али то се дешава толико ретко да као опасност и не долази у обзир. И самоћа има својих опасности, и ми је такође избегавамо под извесним околностима; али, не може бити говора о томе да је ми не подносимо ни под каквим условом ни једног момента. То важи и за људске гомиле, за затворен простор, олују и слично. Што нас у тим фобијама неуротичних болесника зачуђава није толико садржина колико њихов интензитет. На страх фобија управо се не дâ апеловати. А каткад имамо утисак као да се неуротични и

не боје оних истих ствари и ситуација које под извесним условима могу и код нас изазвати страх и које они називају истим именом.

Остаје нам једна трећа група фобија, до којих наше разумевање уопште више не допире. Кад снажан одрастао човек не може од страха да прође улицом или да пређе преко неког трга свог добро познатог родног града, кад је здрава, добро развијена жена ван себе од страха зато што се мачка очешала о ивицу њене хаљине или неки мишић промакао кроз собу, како да ту нађемо везу с опасношћу, која, међутим, за те фобичне особе очевидно постоји? Код фобија од животиња, које овде спадају, не ради се о појачању опште-људских антипатија, јер, као за доказ супротности, има много људи који не могу да прођу ни поред једне мачке а да је не домаме и не помилују. Миш кога се жене тако плаше у исто време је назив за нежност првог реда; понека девојка која са задовољством слуша драгана кад је тако назива врисне престрављено кад угледа дивну животињицу тог имена. За човека са страхом од улица или тргова намеће нам се једино објашњење: да се он понаша као мало дете. Дете се васпитањем директно потстиче да избегава такве ситуације као опасне, и наш агорафобични човек заиста је заштићен од свог страха кад га преко трга прате.

Оба овде описана облика страха, страх очекивања, лебдећи слободан, и страх везан за фобије, независни су један од другог. Један није, рецимо, неки виши ступањ другога, они се заједно и јављају само изузетно, а и онда као случајно. Најјача општа плашљивост не мора се испољавати у фобијама; лица чији је цео живот ограничен каквом агорафобијом могу бити потпуно слободна од песимистичког страха очекивања. Понеке фобије, на пример страх од трга, страх од железнице, добијају се, као што се може доказати, тек у зрелијим годинама; друге, као страх од мрака, олује, животиња, изгледа да су постојале од почетка. Фобије прве врсте имају значај тешких болести; а последице се пре чине као особености, ћудљивости. Код онога који показује једну од тих последњих фобија смемо, по правилу, претпоставити и друге, сличне фобије. Морам додати да ми те фобије скупа уврштујемо у *хистерију страха,* то јест

сматрамо их као једно оболење врло сродно познатој хистерији конверзије.

Трећи облик неуротичког страха ставља нас пред загонетку зато што потпуно губимо из вида везу између страха и опасности која прети. Тај страх се јавља, на пример, код хистерије у пратњи хистеричких симптома, или под ма којим условима узбуђења, где бисмо додуше очекивали неко испољавање афекта, али баш најмање афекта страха, или се јавља, одрешен од свих услова, као слободан напад страха, за нас и за болесника подједнако неразумљив. О некој опасности, или неком поводу који би се претеривањем могао уздићи до опасности, не може онда ни издалека бити говора. Код тих спонтаних напада ми тад сазнајемо да је комплекс који називамо стањем страха способан да се цепа. Напад у целини може бити заступљен једним јединим интензивно развијеним симптомом: дрхтањем, несвестицом, лупањем срца, тешким дисањем, а опште осећање по коме познајемо страх може при том изостати или постати нејасно. А ипак се сва та стања, која ми описујемо као »еквиваленте страха«, могу у сваком погледу, клиничком и етиолошком, изједначити са страхом.

Сад се постављају два питања. Може ли се неуротички страх, код кога опасност не игра никакву, или тако незнатну улогу, довести у везу с реалним страхом који је углавном реакција на опасност? И како се неуротички страх може разумети? Пре свега, међутим, остаћемо чврсти у очекивању да ће, где је страх, морати постојати и нешто од чега се човек страши.

За разумевање неуротичког страха произлази пак из клиничког посматрања више упута чији ћу значај пред вама претрести.

А) Није тешко утврдити да је страх очекивања или општа плашљивост у тесној зависности од извесних процеса у сексуалном животу, кажимо: од извесних употреба либида. Најпростији и најпоучнији случај те врсте јавља се код особа које се излажу такозваном јаловом узбуђењу, то јест код којих јака сексуална надражења не налазе довољног олакшања, не приводе се крају који задовољава. Дакле, на пример, код људи за време вереништва и код жена чији мужеви нису довољно потентни

или сексуални акт из опрезности врше прекраћујући га или заустављајући. Под тим условима ишчезава либидинозно узбуђење, а место њега наилази страх, и у облику страха од очекивања као и у нападима и еквивалентима напада. Прекидање сексуалног акта из опрезности, кад се врши као начин сексуалног живота, постаје тако редовно узроком неурозе страха код људи, а нарочито код жена, да се у лекарској пракси препоручује да се у таквим случајевима истражује у првом реду та етиологија. Онда се може небројено пута искусити да се и неуроза страха гаси кад се сексуална злоупотреба отклони.

Чињеница да постоји нека веза између сексуалног задржавања и стања страха не спори се више, колико знам, ни од лекара који су далеко од психоанализе. Али, ја могу мислити свакако да се неће пропустити покушај да се тај однос обрне тако да се заступа схватање да се ту ради о особама које су од почетка наклоњене плашљивости, па се зато и у сексуалним стварима уздржавају. Али, против тога говори са одлучношћу понашање жена чија је сексуална делатност у основи пасивне природе, то јест одређена да буде предмет поступања од стране човека. Што је једна жена више темпераментна, дакле више склона сексуалном сношају и више способна за задовољавање, утолико ће она поузданије на импотенцију човекову или на *coitus interruptus* реаговати појавама страха, док такво зло поступање игра далеко мању улогу код жена анестезичних или мало либидинозних.

Исти значај за постанак стања страха има сексуална уздржљивост, сад од лекара тако топло препоручивана, наравно само онда кад је либидо коме је ускраћено задовољавајуће пражњење сразмерно јак, а није највећим делом окончан сублимирањем. Одлучивање о исходу болести остаје увек квантитативним факторима. И где није у питању болест већ образовање карактера, увиђа се лако да сексуално ограничавање иде руку под руку са извесном плашљивошћу и неодлучношћу, док неустрашивост и срчана одважност доносе собом слободно попуштање сексуалним потребама. Ма колико да се ти односи могу мењати и компликовати разноврсним културним утицајима, за

просечне људе ипак остаје у важности да страх иде заједно са сексуалним ограничавањем.

Нисам вам ни близу још саопштио сва посматрања која говоре у прилог генетичке везе између либида и страха за коју ми тврдимо да постоји. Ту, на пример, долази још у утицај извесних животних фаза на оболења од страха, фаза као пубертет и време менопаузе, којима се може приписати једно знатно појачање у продукцији либида. У понеким стањима узбуђености може се директно посматрати и мешање либида и страха и коначно замењивање либида страхом. Утисак који се добија из свих тих чињеница је двојак: прво, да се ради о извесном нагомилавању либида који је задржан од своје нормалне употребе, друго, да се ту налазимо потпуно у области соматичких процеса. Како из либида настаје страх, у први мах се не може увидети; само се утврђује да нема либида и да се место њега примећује страх.

Б) Један други миг добијамо из анализе психонеуроза, специјално хистерије. Видели смо да се код те болести често јавља страх у пратњи симптома, али и невезан страх, који се испољава као напад или као трајно стање. Болесници не умеју рећи чега се плаше, те једном очигледном секундарном обрадом доводе страх у везу с најобичнијим фобијама као: умирањем, лудилом, капљом. Ако подвргнемо анализи ситуације из којих је произишао страх или симптоми праћени страхом, онда по правилу можемо показати који је нормални психички исход изостао заменивши се појавом страха. Изразимо се друкчије: ми конструишемо несвесни процес тако као да он није претрпео никакво потискивање и да се несметано продужио до свести. И тај процес био би праћен извесним афектом, те ми сад, на своје изненађење, сазнајемо да се тај афекат, који прати нормални исход, после потискивања у сваком случају замењује страхом, ма какав био његов сопствени квалитет. Кад дакле имамо пред собом једно хистерично стање страха, онда његов несвесни корелат може бити неко осећање сличног карактера као страха, стида, збуњености, а исто тако и неко позитивно узбуђење или пак неко непријатељско агресивно осећање, као бес и гнев. Страх је, дакле, новац у општем оптицају с којим се

размењују или се могу разменити сви афективни покрети ако је претставна садржина која им припада подлегла потискивању.

В) Једно треће искуство стичемо код болесника с присилним радњама који се на чудан начин чине поштеђени од страха. Ако их покушамо спречити у извођењу њихове присилне радње, њиховог прања, њиховог церемонијала, или ако се они сами одваже на покушај да напусте коју од својих присилних радњи, онда их један ужасан страх нагна да се покоре присилности. Ми разумемо да је страх био прикривен присилном радњом и да је та радња извршена само зато да би се уштедео страх. Код присилне неурозе, дакле, страх који би се иначе морао јавити замењује се стварањем симптома, а ако се окренемо хистерији, ми ћемо код те неурозе наћи један сличан однос: као резултат процеса потискивања или развијање чистог страха, или страх са стварањем симптома, или потпуније стварање симптома без страха. У извесном апстрактном смислу, дакле, не би изгледало погрешно рећи да се симптоми уопште стварају само зато да би се избегло иначе неизбежно развијање страха. Тим схватањем страх се ставља у неку руку у средиште нашег интереса за проблеме неуроза.

Из посматрања на неурози страха били смо закључили да се одвраћање либида од његове нормалне употребе које изазива страх збива на темељу соматичких процеса. Из анализа хистерије и неурозе страха произлази додатак: да исто одвраћање с истим резултатом може бити и последица ускраћивања психичких инстанција. Толико, дакле, знамо о постанку неуротичког страха; то звучи још прилично неодређено. Али, засад не видим пута који би водио даље. Други задатак који смо себи поставили, успостављање везе између неуротичког страха, који је ненормално употребљен либидо, и реалног страха, који одговара реакцији на опасност, чини се још тежи за решење. Човек би помислио да су ту у питању сасвим диспаратне ствари, а ипак ми немамо начина да у осећају разликујемо један од другог реални страх и неуротички страх.

Тражена веза успоставља се најзад ако узмемо као претпоставку супротност коју смо тако често тврдили између *ја* и либида. Као што знамо, развијање страха је реакција нашег *ја*

на опасност и сигнал за приступање бегству; тако нам се намеће схватање да и код неуротичког страха *ја* предузима исти такав покушај бегства од захтева свога либида, да се према тој унутрашњој опасности понаша тако као да је то нека спољашња опасност. Тако би се испунило очекивање да тамо где се показује страх има и нешто од чега се човек страши. А аналогија би се дала продужити. Као што се покушај бегства од спољашње опасности замењује одупирањем и поступцима корисним за одбрану, тако и развијање неуротичког страха узмиче испред стварања симптома, које доводи до везивања страха.

Тешкоћа разумевања сад је на другом месту. Страх, који значи бегство самог *ја* испред његовог либида, постао је ипак зар из самог тог либида? То је нејасно и опомиње нас да не заборавимо да либидо једног лица ипак у основи њему припада, па му се не може ставити насупрот као нешто спољашње. То је топичка динамика развоја страха која нам је још нејасна: које се психичке енергије при том троше и из којих психичких система. Не могу вам обећати да ћу и на то питање одговорити, али нећемо пропустити да пођемо за двама другим траговима и да се при том опет послужимо директним посматрањем и аналитичким истраживањем, да бисмо потпомогли своју спекулацију. Прећи ћемо на питање постанка страха код детета и на питање порекла неуротичког страха који је везан за фобије.

Дечја плашљивост је нешто врло обично, и разликовање да ли је то неуротички или реални страх чини се врло тешко. Дечјим понашањем чак се доводи у питање вредност тог разликовања. Јер с једне стране ми се не чудимо ако се дете плаши од свих страних лица, од нових ситуација и предмета, и објашњујемо ту реакцију врло лако његовом слабошћу и незнањем. Дакле, ми приписујемо детету једну јаку склоност ка реалном страху и сматрали бисмо као сасвим целисходно ако је оно ту склоност донело собом на свет као наслеђе. Дете би у томе само понављало понашање прачовека и данашњег примитивног човека, који услед свог незнања и своје беспомоћности осећа страх од свега новога, и од тако много ствари добро познатих које данас нама више не уливају страх. А и сасвим би одговарало нашем очекивању кад би детиње фобије бар делимично

биле још оне исте које смемо претпоставити у оним најстаријим временима људског развића.

С друге стране, не можемо превидети да нису сва деца у истој мери плашљива, и да се баш она деца која испољавају нарочиту бојазан од свих могућих објеката и ситуација доцније покажу као нервозни људи. Неуротичка диспозиција одаје се, дакле, јасно израженом склоношћу ка реалном страху, плашљивост се јавља као прво, те долазимо до закључка да се дете, и доцније одрасли човек, плаше од висине свог либида зато што се управо плаше од свачега. Постанак страха из либида био би тиме одбачен, а ако би се испитивали услови реалног страха, консеквентно би се дошло до схватања да је свест о сопственој слабости и беспомоћности — о мањој вредности по терминологији A. Adlera — последњи разлог и неурозе, ако се из доба детињства може продужити и у зрелији живот.

То звучи тако просто и заводљиво да има права на нашу пажњу. То би свакако собом донело извесно померање загонетке нервозности. Постојање осећања о мањој вредности — а тиме и услова страха и стварања симптома — чини се тако добро осигурано да је објашњење пре потребно ако би се изузетно остварило оно што ми познајемо као здравље. Али, шта показује брижљиво посматрање дечје плашљивости? Мало дете плаши се пре свега страних лица; ситуације добијају значај тек тиме што садрже лица, а ствари долазе у обзир уопште тек доцније. А тих страних лица дете се ваљда не плаши зато што им приписује зле намере и упоређује своју слабост с њиховом јачином, дакле утврђује да су они опасност за његову егзистенцију, безбедност и безболност. Такво неповерљиво дете, застрашено агресивним нагоном који влада светом, сасвим је промашена теориска конструкција. Него дете се плаши страног лица зато што је приправљено да види добро познато и мило лице, у основи мајку. То његово разочарање и чежња претварају се у страх, дакле либидо који је постао неупотребљив и тада не може остати у колебљивом стању, већ се празни у облику страха. А једва може бити случајно што се у тој ситуацији, која је пример дечјег страха, понавља услов првог стања страха за време акта рађања, наиме, одвајање од мајке.

Прве ситуационе фобије код деце су страх од мрака и од самоће; прва фобија остаје често кроз цео живот, а обема је заједничко то што ту нема љубљене особе која га негује, дакле мајке. Чуо сам једно дете, које се плашило у мраку, кад је викнуло у суседну собу: »Тетко, говори ми, плашим се«. »А шта имаш од тога? Ти ме и не видиш«; на то дете: »Кад неко говори, светлије је«. Дакле, чежња у мраку преображава се у страх од мрака. Неуротички страх није само секундаран и један специјалан случај реалног страха; далеко од тога; ми видимо, напротив, код малог детета да се као реални страх понаша нешто што са неуротичким страхом има заједничку битну црту, то јест постанак из неупотребљеног либида. Чини се да дете доноси собом на свет мало правог реалног страха. У свима ситуацијама које доцније могу постати условима фобија: на висинама, на уским брвнима над водом, у железници и у лађи, дете не показује страх, и то утолико мање што мање зна. Било би врло пожељно да је у наслеђе добило више таквих инстинката који чувају живот. Задатак надзора, који мора да га спречава да се не излаже опасностима, једној за другом, био би тиме веома олакшан. Али, уствари, дете упочетку прецењује своје силе и понаша се не осећајући страх зато што не познаје опасности. Оно ће појурити на ивицу воде, попеће се на наслон од прозора, играће се оштрим предметима и ватром, кратко речено, чиниће све што му мора донети штете и задати бриге његовим чуварима. Сасвим је дело васпитања кад се код њега најзад пробуди реални страх, јер му се не може допустити да поучно искуство само стиче.

Но ако има деце која донекле излазе у сусрет том васпитању ка страху и која после и сама изналазе опасности због којих нису опомињана, онда је за њих довољно објашњење да су она собом на свет донела у својој конституцији већу меру либидинозне потребе, или су пре времена кварена либидинозним задовољавањем. Није чудо ако се међу том децом нађу и познији нервозни људи; ми знамо да највећа олакшица за постанак једне неурозе лежи у неспособности да се дуже време поднесе једно знатније нагомилање либида. Ви видите да овде долази до свог права и конституционални моменат, коме никад

нећемо ни спорити његова права. Ми се само ограђујемо кад неко због тога права занемарује сва друга, па уноси конституционални моменат и тамо где њему — према удруженим резултатима посматрања и анализе — није место или долази на последње место.

Допустите ми да саберемо посматрања о дечјој плашљивости: инфантилни страх нема скоро никакве везе с реалним страхом, међутим, врло је сродан с неуротичким страхом одраслих. Као и тај страх, и он постаје из неупотребљеног либида и замењује љубавни објекат, кога нема, неким спољашњим предметом или неком ситуацијом.

Но радо ћете чути да нам анализа *фобија* нема више много новога да открије. Код њих се, наиме, збива исто што и код дечјег страха; непрестано се неупотребљив либидо претвара у привидан реални страх, и тако се нека врло незнатна спољашња опасност ставља у замену за захтеве либида. У том слагању нема ничег чудноватог, јер инфантилне фобије нису само узор за позније које рачунамо у »хистерију страха«, него су директан предуслов њихов и њихова предигра. Свака хистерична фобија своди се на неки детињски страх (који она наставља), иако има другу садржину и према томе мора бити друкчије названа. Разлика између обе болести лежи у механизму. Код одраслога за претварање либида у страх није више довољно да је либидо као чежња остао моментано неупотребљив. Он је одавно научио да такав либидо одржи колебљивим или да га друкчије употреби. Али, кад либидо припада неком психичком покрету који је претрпео потискивање, онда су успостављени слични односи као код детета код кога још нема одвајања између свеснога и несвеснога, а регресијом на инфантилну фобију отворен је у неку руку пролаз преко кога се згодно може обавити претварање либида у страх. Ми смо, као што се сећате, много расправљали о потискивању, али смо при том испитивали увек само судбину претставе која се имала потиснути, наравно зато што је то било лакше сазнати и приказати. Шта се збива с афектом који је био везан за потиснуту претставу — то смо увек остављали пострани, и тек сад сазнајемо да је први удес тога афекта да буде претворен у страх, ма

у ком квалитету се он иначе показао при нормалном исходу. А то претварање афекта далеко је важнији део процеса потискивања. О томе није тако лако говорити зато што постојање несвесних афеката не можемо тврдити у истом смислу као постојање несвесних претстава. Једна претстава остаје исто, било да је свесна или несвесна, изузев једну разлику; ми можемо навести шта одговара једној несвесној претстави. Али, афекат је један процес пражњења, који треба сасвим друкчије оцењивати него претставу; шта њему одговара у несвесноме не може се рећи без дубљих размишљања и пречишћавања наших претпоставки о психичким процесима. То ми не можемо овде чинити. Али ћемо високо ценити утисак који смо сад добили: да је развиће страха присно везано за систем несвеснога.

Рекох да је претварање у страх — боље: пражњење у облику страха — први удес либида погођеног потискивањем. Морам додати: не једини или коначни удес. Код неуроза се јављају процеси који се труде да то развијање страха вежу, и којима то разним начинима и полази за руком. Код фобија, на пример, могу се јасно разликовати две фазе неуротичког процеса. Прва врши потискивање и превођење либида у страх који је везан за неку спољашњу опасност. Друга се састоји у изграђивању свих оних опрезности и осигурања помоћу којих треба да се избегне додир с том опасношћу која се сматра као нешто спољашње. Потискивање одговара једном покушају бегства свесног *ја* од либида који се осећа као опасност. Фобија се може упоредити са ушанчавањем према спољашњој опасности, која сад замењује либидо као узрок страха. Слабост одбранбеног система код фобија лежи, наравно, у томе што се утврђење које је са спољне стране тако појачано може и даље нападати с унутрашње стране. Пројекција опасности либида у спољашњи свет не може никад добро испасти за руком. Зато су код других неуроза у употреби други системи одбране против могућности развијања страха. То је један врло интересантан део психологије неуроза; нажалост, одводи нас сувише далеко, а претпоставља темељнија специјална знања. Додаћу само још једно. Ја сам вам већ говорио о »противзаузећима« која *ја* при потискивању употребљава и која трајно мора одржавати да би потискивање

било трајно. Том противзаузећу задатак је да после потискивања проведе разне облике одбране против развијања страха.

Вратимо се фобијама. Сад смем рећи да ви увиђате колико је недовољно ако код њих хоћемо да објаснимо само садржину, ако се не интересујемо ни за шта друго него само за питање: откуда долази да се овај или онај објект или ма каква ситуација учини предметом фобије? Садржина једне фобије има за њу отприлике исто значење као за сан очигледна фасада сна. С потребним ограничењима може се признати да се међу тим садржајима фобија налазе неки који су, како Stanley Hall наглашава, филогенетским наслеђем оспособљени за објекте страха. А с тим се слаже што многи од тих предмета страха могу успоставити своју везу с опасношћу тек преко неког симболичког односа.

Тако смо се уверили какво, управо централно место, можемо рећи, заузима у питањима психологије неуроза проблем страха. Добили смо јак утисак о томе како је развиће страха везано с удесима либида и са системом несвеснога. Само смо једну тачку осетили као невезану, као празнину у нашем схватању, једну чињеницу која се тешко може спорити: да се реални страх мора сматрати као једно испољавање нагона за самоодржањем нашег *ја*.

ДВАДЕСЕТШЕСТО ПРЕДАВАЊЕ

ТЕОРИЈА ЛИБИДА И НАРЦИЗАМ

Госпође и господо! Ми смо више пута, па и ту скоро, имали посла с одвајањем *ја*-нагона и сексуалних нагона. Најпре нам је потискивање показало да они могу доћи у супротност једни према другима, да онда сексуални нагони формално подлегну, те су приморани да заобилазним, регресивним путевима прибаве задовољење, налазећи при том у својој несавладљивости накнаду за свој пораз. После смо сазнали да обе врсте нагона од почетка имају различан однос према васпитачици нужди, тако да не пролазе кроз исто развиће и не долазе у исти однос према принципу реалности. Најзад, верујемо да смо увидели да су сексуални нагони везани с афектом страха далеко тешњим везама него *ја*-нагони: резултат који се чини непотпун само још у једној важној тачци. За појачање тог резултата узећемо у обзир још и значајну чињеницу да незадовољавање глади и жеђи — два најелементарнија нагона самоодржања — не изазива никад њихову промену у страх, док претварање незадовољеног либида у страх, као што смо видели, спада у најбоље познате и најчешће посматране појаве.

Наше добро право, да одвајамо *ја*-нагоне и сексуалне нагоне, не може се свакако доводити у питање. То право је дато услед постојања сексуалног живота као једне нарочите делатности индивидуе. Само се може питати какав ћемо значај придавати том одвајању и колико ћемо дубоким сматрати његов утицај. А одговор на то питање управљаће се према резултату истраживања: уколико се сексуални нагони у својим соматичким и душевним изражајима понашају друкчије него други нагони које им стављамо насупрот, и од коликог су значаја последице

које произлазе из тих разлика. Немамо, наравно, никаквог разлога да тврдимо неку битну разлику између обеју група нагона, разлику која уосталом не би била лако схватљива. Обе нам се показују само као називи за изворе енергије индивидуе, а да ли су у основи једно или су битно различне, и ако су једно, кад су се одвојиле једне од других, то се не може расправљати појмовима, већ се треба држати биолошких чињеница иза појмова. О томе засад знамо веома мало, а чак и да знамо више, то не би долазило у обзир за наш аналитички задатак.

Очевидно се врло мало користимо и ако по примеру Jung-овом нагласимо првобитно јединство свих нагона и назовемо «либидом« енергију која се у свему испољава. Пошто се сексуална функција не може никаквом вештином уклонити из душевног живота, то видимо да бисмо онда били приморани говорити о сексуалном и асексуалном либиду. Међутим, име либидо остаје с правом резервисано за нагонске силе сексуалног живота, као што смо ми то досад чинили.

Ја држим, дакле, да питање, докле треба продужити несумњиво оправдано одвајање сексуалних нагона и нагона самоодржања, за психоанализу нема много важности; она за то и није надлежна. Са стране биологије показују се свакако различне тачке ослонца по којима то питање значи нешто важно. Сексуалност је једина функција живог организма која превазилази индивидуу и брине се за њену везу с родом. Очигледно је да њено вршење не доноси јединки увек корист као друге њене радње, него је, по цену једног необично високог задовољства, доводи у опасности које јој угрожавају живот, а доста често је и упропасте. А вероватно ће бити потребни и сасвим нарочити, од свих других различни процеси у размени материја да један део индивидуалног живота сачувају као диспозицију за потомство. И најзад, јединка, која сама себе сматра као оно што је главно, а своју сексуалност као средство за своје задовољавање као што су и друга средства, у биолошком погледу је само једна епизода у низу генерација, један краткотрајан додатак уз протоплазму обдарену виртуалном бесмртношћу, у неку руку привремени власник једног фидеикомиса који га наџивљује.

Међутим, за психоаналитичко расветљавање неуроза нису потребна тако далекосежна гледишта. Помоћу одвојеног испитивања сексуалних нагона и *ја*-нагона добили смо кључ за разумевање групе неуроза преноса. Могли смо их свести на ситуацију која је темељ: да сексуални нагони долазе у сукоб са нагонима одржања, или биолошки — иако нетачније изражено — да једно стање — *ја* као самостална јединка — долази у сукоб с другим стањем, а то је *ја* као члан једног низа генерација. Можда само код човека долази до таквог раздвајања, и зато је можда неуроза углавном његово преимућство над животињама. И сувише јако развиће његовог либида и можда баш тиме омогућено стварање једног богатог организованог душевног живота изгледа да су створили услове за постанак једног таквог конфликта. Лако је увидети да су то и услови великих напредака које је човек учинио изнад онога што му је заједничко са животињама, тако да би његова способност за неурозу била само наличје других његових способности. Али, и то су само спекулације које нас одвраћају од нашег следећег задатка.

Претпоставка нашег рада досад било је то да *ја*-нагоне и сексуалне нагоне можемо разликовати једне од других према њиховим испољавањима. Код неуроза преноса то је без тешкоће полазило за руком. Ми смо назвали »*либидом*« оне количине енергије које *ја* упућује објектима својих сексуалних тежњи, а »*интересом*« све друге тежње које произлазе из нагона самоодржања, па смо испитујући заузећа либида, њихова претварања и њихове коначне удесе, могли стећи прва сазнања о механизму душевних сила. Неурозе преноса дале су нам најпогоднији материјал за то. Али *ја*, његов састав из различних организација, склоп и начин функционисања тих организација, остали су нам скривени, те смо смели помишљати да би нам тек анализа других неуротичких поремећаја могла дати то сазнање.

Ми смо благовремено почели с тим да психоаналитичке погледе проширимо и на те друге болести. Још 1908 је K. Abraham, после једне размене мисли са мном, изрекао суд да је главна ознака раног лудила (dementia praecox која се рачуна у психозе) *то што њој недостаје везивање либида за објекте* (»Психосексуалне разлике, хистерије и рано лудило«). Али, онда се поста-

вило питање: шта бива с либидом, одврађеним од објекта, код дементних? Abraham није оклевао да дâ овај одговор: враћа се натраг на *ја*, и то *рефлексивно враћање је извор лудила величине* код раног лудила. Лудило величине може се потпуно упоредити са познатим сексуалним прецењивањем објекта у љубавном животу. Тако смо први пут успели разумети једну црту једног психотичког оболења с погледом на нормални љубавни живот.

Одмах ћу вам рећи да су се та прва схватања Abraham-ова у психоанализи одржала и постала темељ за наш став према психозама. Полако, дакле, спријатељили смо се с претставом да либидо, који налазимо везан за објекте, који је израз тежње да се на тим објектима прибави задовољство, може одустати и од тих објеката и на њихово место ставити сопствено *ја* — па се та претстава изграђивала постепено све консеквентније. Име за тај смештај либида — *нарцизам* — позајмили смо од једне перверзије коју је описао P. Näcke, а у којој одрасла индивидуа упућује сопственом телу све оне нежности које се иначе употребљују према неком страном сексуалном објекту.

Онда одмах кажемо себи: кад постоји таква фиксација либида за сопствено тело и сопствену особу место за неки објект, онда то не може бити неки изузетак и безначајан случај. Вероватно је, напротив, да је тај нарцизам опште и првобитно стање из кога се тек доцније развила љубав према објектима, а да ипак зато нарцизам није морао ишчезнути. Из историје развића либида везаног за објекте морали смо се сетити да се многи сексуални нагони упочетку задовољавају на сопственом телу, како ми кажемо: *аутоеротички*, и да је та способност за аутоеротизам узрок заостајања сексуалности у васпитању за принцип реалности. Тако је, дакле, аутоеротизам сексуална делатност нарцистичког стадијума у смештају либида.

Да укратко изразимо: ми смо о односу *ја*-либида према објект-либиду створили себи једну претставу коју вам могу очигледно претставити једним поређењем из зоологије. Помислите на она најпростија жива бића која се састоје из једне мало диференциране грудице протоплазматичне супстанције. Она испружају продужетке, зване псеудоподије, у које изливају своју телесну супстанцију. Али, она могу опет и да увуку те проду-

жетке и да се скупе у грудву. А испуштање продужетака ми упоређујемо са изашиљањем либида на објекте, док главна количина либида може остати у самом *ја*, и ми претпостављамо да у нормалним приликама *ја*-либидо може несметано бити претворен у објект-либидо, а овај опет бити узет у *ја*.

Помоћу тих претстава сад можемо објаснити велики број душевних стања или, скромније изражено, описати на језику теорије либида стања која морамо рачунати у нормалан живот као психичко понашање заљубљености, у органским болестима, у спавању. За стање спавања претпоставили смо да оно почива на одвраћању од спољашњег света и на приправности у смислу жеље за спавањем. Оно што се сну испољило као ноћна душевна активност нашли смо да је у служби жеље за спавањем и да осим тога ту господаре скроз егоистични мотиви. У смислу теорије либида ми сад изводимо да је спавање једно стање у коме су сва заузећа објекта, либидинозна као и егоистична, напуштена и повучена у *ја*. Да ли тиме није бачена нова светлост на одмор спавањем и на природу умора уопште? Тако се и са психичке стране употпуњује слика блажене изолованости живота у материци, слика коју нам сваке ноћи дочарава човек спавајући. Код човека који спава успостављено је првобитно стање расподеле либида, пуни нарцизам, код кога се либидо и *ја*-интереси налазе здружени и нераздвојни у самом себи довољноме *ја*.

Овде је место двема примедбама. Прво, како се појмовно разликују нарцизам и егоизам? Па нарцизам је, држим, либидинозна допуна егоизма. Кад се говори о егоизму, има се у виду само корист за индивидуу; ако се каже нарцизам, онда се узима у обзир и њено либидинозно задовољавање. То двоје могу се као практични мотиви подалеко испитивати засебно. Може човек бити апсолутно егоистичан, па ипак одржавати јака либидинозна заузећа објекта, уколико либидинозно задовољавање на објекту спада у потребе самог *ја*. Егоизам ће тада пазити да тежња за објектом не нанесе штете самом *ја*. Може човек бити егоистичан а при том и веома јако нарцистичан, то јест имати врло малу потребу за објектом, и то опет или у директном сексуалном задовољавању или у оним вишим тежњама,

изведеним из сексуалне потребе, које ми имамо обичај каткад да као »љубав« ставимо насупрот »чулности«. Егоизам је у свима тим односима оно што је само по себи разумљиво константно, а нарцизам је променљиви елеменат. Супротност егоизма, *алтруизам,* појмовно се не поклапа с либидинозним заузећем објекта, већ се од њега разликује отпадањем тежњи за сексуалним задовољавањем. А у пуној заљубљености састају се алтруизам и либидинозно заузеће објекта. Сексуални објект привлачи по правилу један део нарцизма дотичног *ја* на себе, што се може приметити као такозвано »сексуално прецењивање« објекта. Дође ли усто још алтруистичко преношење егоизма на сексуални објект, онда сексуалан објект постаје надмоћан: он је у неку руку упио *ја.*

Држим да ћете осетити као окрепљење ако вам после — у основи суве — научне фантастике изнесем један поетски приказ економске супротности нарцизма и заљубљености. Узимам га из Гете-овог *Westöstlicher Divan.*

Suleika: Volk und Knecht und Überwinder
Sie gestehn zu jeder Zeit:
Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.
Jedes Leben sei zu führen,
Wenn man sich nicht selbst vermißt;
Alles könne man verlieren,
Wenn man bliebe, was man ist.
Hatem: Kann wohl sein! So wird gemeinet;
Doch ich bin auf andrer Spur:
Alles Erdenglück vereinet[1]

---

[1] Сулејка: Народ и роб и победилац
Они признају у свако доба:
Највећа срећа земаљске деце
Јесте само личност.
Сваки живот се даде водити
Ако човек самог себе не изгуби;
Све човек може изгубити,
Ако остане оно што је.
Хатем: Може бити заиста! Тако се мисли;
Али, ја сам на другом трагу:
Сву земаљску срећу здружену

Find' ich in Suleika nur.
Wie sie sich an mich verschwendet,
Bin ich mir ein wertes Ich;
Hätte sie sich weggewendet,
Augenblicks verlör' ich mich.
Nun mit Hatem wär's zu Ende;
Doch schon hab' ich umgelost;
Ich verkörpere mich behende
In den Holden, den sie kost.

Друга примедба је допуна теорији снова. Постанак снова не можемо објаснити ако не унесемо претпоставку да је потиснуто несвесно стекло извесну независност од *ја,* тако да се оно не покорава жељи за спавањем и задржава своја заузећа, и ако се сва заузећа објеката, зависна од *ја,* повуку у корист спавања. Тек онда се може разумети да то несвесно може за се искористити ноћно обустављање или смањивање цензуре и да уме да се дочепа остатака дана, да с њиховим материјалом створи неку забрањену жељу сна. С друге стране, можда већ остаци дана дугују један део свог отпора према повлачењу либида (удешеном од жеље за спавањем) некој већ постојећој вези са тим потиснутим несвесним. Ту динамички важну црту унећемо, дакле, накнадно у наше схватање о стварању снова.

Органско оболење, болно надражење, запаљење органа, ствара једно стање које за собом јасно повлачи одвајање либида од његових објеката. Повучени либидо налази се опет у *ја* као појачано поседање оболелог дела тела. Можемо се чак одважити на тврђење да је под тим условима уклањање либида са његових објеката упадљивије него одвраћање егоистичног интереса од спољашњег света. Одатле се, изгледа, отвара један пут за разумевање хипохондрије, код које је *ја* на сличан начин

Налазим само у Сулејки.
Како ми се она, не штедећи се, предаје,
Ја сам себи драго *ја;*
Да је од мене отишла,
Тог тренутка бих изгубио себе,
То би, дакле, био крај Хатему;
Ал' већ сам другу коцку вукао;
Хитро се претварам
У убавога кога она милује.

забављено једним органом који за наше опажање није болестан. Али, одолећу искушењу да овде идем даље или да претресам друге ситуације које нам постају разумљиве или претстављиве под претпоставком премештања објект-либида у *ја*, зато што ми се жури да расправим два приговора које ћете, знам, сад пажљиво саслушати. Тражићете ми рачуна, прво, зашто код спавања у болести и у сличним ситуацијама хоћу на сваки начин да разликујем либидо и интерес, сексуалне нагоне и *ја*-нагоне, кад се посматрања могу углавном објаснити и под претпоставком једне једине и јединствене енергије која, слободно покретљива, поседа час објекат, час *ја* ступа у службу једног и другог нагона. А друго: како се смем усудити да одвајање либида од објекта претстављам као извор једног патолошког стања, кад такво претварање објект-либида у *ја*-либидо (или, општије, у *ја*-енергију) спада у нормалне процесе у душевној динамици који се понављају сваки дан и сваку ноћ.

На то се има одговорити: ваш први приговор звучи добро. Испитивање стања спавања, боловања, заљубљености, само по себи нас не би вероватно одвело разликовању једног *ја*-либида од објект-либида или либида од интереса. Али, ви ту занемарујете испитивања од којих смо пошли, и у чијој светлости сад посматрамо душевне ситуације које су у питању. Разликовање либида и интереса, дакле сексуалних нагона и нагона за самоодржањем, наметнуто нам је сазнањем конфликта из кога произлазе неурозе преноса. Отада га више не можемо да напустимо. Претпоставка да се објект-либидо може претворити у *ја*-либидо, да се дакле има рачунати с једним *ја*-либидом, учинила нам се као једина претпоставка која може решити загонетку такозваних нарцистичких неуроза (на пример *dementia praecox*), дати рачуна о њиховим сличностима и различностима у поређењу с хистеријом и присилношћу. Ми сад примењујемо на болест, спавање и заљубљеност оно што смо нашли непобитно потврђено на другој страни. С таквим применама смемо наставити и видети докле ћемо с тиме доспети. Једино тврђење које није директан талог нашег аналитичког искуства јесте у томе да либидо остаје либидо, било да се обрати на објекте или на сопствено *ја*, и да се никад не претвара у егоистични интерес, а

исто тако и обратно. А то је тврђење исте вредности са критички већ испитаним одвајањем сексуалних нагона и *ја*-нагона, кога ћемо се из хеуристичких мотива чврсто држати до могућног неуспеха.

И ваше друго питање износи једно оправдано питање, али циља погрешним правцем. Повлачење објект-либида у *ја* зацело није директно патогено; ми видимо да се оно предузима сваки пут пред спавање, да би се обуставило после буђења. Протоплазматична животињица увлачи своје продужетке да би их на први повод опет испустила. Али је нешто сасвим друго кад известан, врло енергичан процес насилно изазове одвајање либида од објеката. Либидо, који је постао нарцистички, не може после да нађе пут за повратак објектима, и то спречавање покретљивости либида постаје наравно патогено. Изгледа да се нагомилавање либида преко извесне мере не подноси. Можемо замислити да је баш зато и дошло до поседања објеката, да је *ја* морало одаслати свој либидо, да не би оболело услед његовог нагомилавања. Кад бисмо имали намеру да се подробније позабавимо са *dementia praecox,* ја бих вам показао да је онај процес који одваја либидо од објеката, затварајући му пут за повратак к њима, близак процесу потискивања, може се схватити као његов пандан. А пре свега осетили бисте под ногама познато тле, сазнавши да су услови тог процеса скоро идентични — колико досад знамо — са условима потискивања. Конфликт изгледа да је исти и да се одиграва између истих сила. Кад је исход друкчији него, на пример, код хистерије, онда разлог томе може бити само у некој разлици диспозиције. Болесно место у развићу либида код тих болесника налази се у једној другој фази; пресудно фиксирање, које, као што се сећате, допушта да дође до стварања симптома, налази се на другом месту вероватно у стадијуму примитивног нарцизма, коме се dementia praecox враћа у свом крајњем резултату. Веома је значајно што код свих нарцистичких неуроза морамо претпоставити места фиксирања либида, која залазе у далеко раније фазе развића него код хистерије или присилне неурозе. Али, видели сте да су појмови које смо стекли проучавањем неуроза преноса довољни и за оријентисање у практично толико тежим нарцистичким неуро-

зама. Сличност иде врло далеко; то је у основи исто поље појава. Али, можете такође замислити како безнадежно изгледа расветљавање тих болести, које већ припадају психијатрији, за онога који за тај задатак не доноси собом аналитичко познавање неуроза преноса.

Слика симптома у *dementia praecox,* која је, уосталом, врло променљива, није одређена искључиво симптомима који су последица одбијања либида од објекта и његовог нагомилавања као нарцистичког либида у *ја.* Велики простор заузимају, напротив, друге појаве које се своде на тежњу либида да опет доспе до објеката, које дакле одговарају једном покушају реституције или лечења. Ти симптоми су чак упадљивији, бурни; они показују несумњиву сличност са симптомима хистерије или, ређе, са симптомима присилне неурозе, али су ипак у свакој тачци друкчији. Чини се да либидо у *dementia praecox,* у свом настојању да опет дође до објеката, то јест до претставе објеката, заиста уграби нешто од њих, али у неку руку само њихове сенке, мислим претставе речи које им одговарају. Овде не могу више о томе рећи, али држим да нам је то понашање либида, који тежи враћању, допустило да стечемо извесно сазнање о ономе што заиста чини разлику између једне свесне и једне несвесне претставе.

Сад сам вас увео у област у којој се могу очекивати следећи напреци аналитичког рада. Откад се усуђујемо да рукујемо појмом *ја*-либида, нарцистичке неурозе постале су приступачне; поставио се задатак да се добије једно динамичко објашњење тих болести, и истовремено да се наше знање о душевном животу употпуни разумевањем самог *ја. Ја*-психологија, којој ми тежимо, не треба да буде заснована на подацима наших самоопажања већ, као и код либида, на анализи поремећаја и распадања нашег *ја.* Вероватно ћемо потцењивати своје досадашње знање о удесима либида које смо црпели из проучавања неуроза преноса, кад онај већи рад буде учињен. Али, у томе ми још нисмо отишли далеко. Нарцистичке неурозе су једва приступачне техници која нас је послужила код неуроза преноса. Одмах ћете видети зашто. Са њима нам се увек тако дешава да после кратког напредовања дођемо пред један зид

који нам наређује да се зауставимо. Ви знате да смо и код неуроза преноса наишли на такве преграде отпора, али смо их комад по комад могли срушити. Код нарцистичких неуроза отпор је несавладљив; ми смемо, највише, бацити један радознао поглед изнад висине зида, да бисмо видели шта се иза њега збива. Наше техничке методе морају се, дакле, заменити другима; још не знамо да ли ће нам таква замена поћи за руком. Свакако, ни код тих болесника материјал нам не изостаје. И код њих постоје разноврсна испољавања, иако не као одговори на наша питања, и ми смо претходно упућени на то да та испољавања тумачимо помоћу сазнања које смо стекли на симптомима неуроза преноса. Слагање је доста велико да би нам обезбедило извесну почетну добит. Докле ће та техника доспети, то питање остаје пострани.

Усто долазе друге тешкоће да задрже наше напредовање. Нарцистичка обољења и психозе које се на њих надовезују могу бити протумачене само од посматрача који су се изучили на аналитичком проучавању неуроза преноса. Али, наши психијатри не проучавају психоанализу, а ми психоаналитичари видимо и сувише мало психијатриских случајева. Мора прво дорасти једно поколење психијатера које је прошло кроз школу психоанализе као припремне науке. Почетак за то чини се сад у Америци, где врло многи водећи психијатри предају студентима психоаналитичка учења и где се власници завода и директори лудница труде да своје болеснике посматрају у смислу тих учења. Ипак је и нама овде неколико пута пошло за руком да бацимо један поглед преко нарцистичког зида, и ја ћу вам у следећем изнети понешто што мислимо да смо стекли.

Облик болести параноје, хроничног систематског лудила, заузима у покушајима класификације данашње психијатрије једно нестално место. Међутим, не може бити сумње у њену блиску сродност са *dementia praecox*. Ја сам једном био слободан предложити да се параноја и *dementia praecox* удруже под заједничким називом *парафреније*. Облици параноје описују се, према својој садржини, као: лудило величине, лудило гоњења, љубавно лудило (еротоманија), лудило љубоморе, итд. Покушаје објашњења нећемо очекивати од психијатрије. Као

пример једног таквог покушаја, свакако један застарео и не сасвим пуноважан пример, помињем вам покушај да се један симптом изведе из другог помоћу једног интелектуалног рационализовања: болесник који, по једној првобитној склоности, верује да је гоњен, извлачи, веле, из тог гоњења закључак да он мора бити нека особито важна личност, и да се зато развија лудило величине. По нашем аналитичком схватању лудило величине је непосредна последица увеличавања самог *ја*, услед повлачења либидинозних заузећа објекта, један секундарни нарцизам као повраћај првобитног нарцизма, из раног детињства. Али, на случајевима лудила гоњења ми смо понешто запазили што нам је дало повода да пођемо за извесним трагом. Прво нам је пало у очи да је у претежној већини случајева гонитељ био истог рода као и гоњени. То је још увек било способно за једно безазлено објашњење, али у неколиким добро проученим случајевима јасно се показало да се у нормалним временима највише љубљена особа истог рода после оболења претворила у гонитеља. Даље развиће омогућава се тиме што се према познатим афинитетима једна особа замењује неком другом, на пример отац учитељем, претпостављеним. Из таквих искустава, која су се све више умножавала, извукли смо закључак да је *paranoia persecutoria* облик у коме се индивидуа ставља у одбрану против једне хомосексуалне тежње која је постала и сувише јаком. Преображај нежности у мржњу, који, као што је познато, за љубљени и мржени објект може постати озбиљним угрожавањем живота, одговара онда претварању либидинозних нагона у страх, што је редован резултат процеса потискивања. Чујте, на пример, опет последњи случај мојих дотичних посматрања. Један млад лекар морао је бити прогнан из свог завичајног места зато што је сину једног тамошњег универзитетског професора, који му је дотле био најбољи пријатељ, претио смрћу. Он је том негдашњем пријатељу приписивао уистину ђаволске намере и неку демонску моћ. Он је био крив за сву несрећу која је последњих година снашла болесникову породицу, крив за сваки зао удес породични и социјални. Али, то није било доста, опаки пријатељ и његов отац, професор, изазвали су и рат, дозвали су Русе у земљу. Хиљаду пута је

његов живот био у опасности, те је наш болесник био уверен да би се смрћу тог злочинца учинио крај свима недаћама. Па, ипак је његова стара нежност за њ била још тако јака да му је парализовала руку кад му се једном дала прилика да непријатеља убије из најближе близине. У кратким разговорима које сам имао с болесником изишло је на видело да је пријатељски однос између њих два залазио далеко у гимназиске године. Бар једном тај однос је прешао границе пријатељства; једна ноћ проведена заједно била им је повод за потпун сексуални сношај. Наш болесник није никад стекао онај осећајни однос према женама који би одговарао његовом добу старости и његовој привлачној личности. Он је једном био верен с једном лепом и отменом девојком, али је она раскинула веридбу зато што код свог вереника није налазила нежности. Годинама доцније избила је његова болест баш у моменту кад му је први пут било пошло за руком да једну жену потпуно задовољи. Кад га је та жена загрлила захвално и с пуно предaности, он је наједном добио неки загонетан бол који му је као оштар зарез ишао око лубање. Он је тај осећај себи доцније тумачио тако као да је на њему извршен пресек којим се, приликом секције, открива мозак, и пошто је његов пријатељ био постао патолошки анатом, он је полако пронашао да му је само он могао послати ту жену ради искушења. Отада су му се отвориле очи и за друга гоњења којима је он имао бити жртва услед рада негдашњег пријатеља.

Како пак стоји са случајевима код којих гонитељ није истог рода као и гоњени, који се дакле привидно противе нашем објашњењу одбране од хомосексуалног либида? Ја сам пре кратког времена имао прилике да испитам један такав случај, па сам из привидне противности могао извући потврду. Млада девојка, која је мислила да је гоњена човеком коме је била дозволила два нежна састанка, уствари је своју луду идеју била управила прво на једну жену, која се може схватити као замена мајке. Тек после другог састанка она је учинила напредак, одвојивши ту луду идеју од жене, да би је пренела на човека. Првобитно је, дакле, и у овом случају био одржан услов да гонитељ буде истог рода. У својој жалби пред правозаступником

и лекаром болесница није помишљала на тај први стадијум своје лудости, и тако је привидно изазвала опреку према нашем схватању паранoје.

Хомосексуални избор објекта нарцизму је првобитно ближи него хетеросексуални. Ако после треба да се одбије нека нежељено јака хетеросексуална тежња, онда је повратак ка нарцизму нарочито олакшан. Ја сам досад имао врло мало прилике да вам говорим о темељима љубавног живота уколико смо их познали, а не могу то ни сад надокнадити. Само ћу вам толико истаћи да избор објекта, напредак у развоју либида, који се учини после нарцистичког стадијума, може бити у два различна типа. Или према *нарцистичком типу*, кад на место сопственог *ја* ступи једно *ја* њему што је могућно сличније, или према *типу наслањања*, кад се особе које су постале драге услед задовољавања других животних потреба изаберу и од либида за објекте. Јако фиксирање либида за нарцистички тип избора објекта рачунамо такође у диспозицију за очигледну хомосексуалност.

Ви се сећате да сам вам на првом састанку овог семестра говорио о једном случају љубоморног лудила код једне жене. Пошто смо сад тако близу краја, ви бисте зацело волели да чујете како ми психоаналитички објашњавамо једну луду идеју. Но ја на то имам да вам кажем мање него што ви очекујете. Необоривост луде идеје логичким аргументима и реалним искуствима објашњава се исто онако као и необоривост присилности, везом са несвесним, које је репрезентовано и сузбијено лудом идејом или присилном идејом. Разлици између њих двоје основ је различна топика и динамика тих двеју болести.

Као код паранoје, тако и код меланхолије, о којој су, уосталом, описани врло различни клинички облици, нашли смо једно место на коме је могућно загледати у унутрашњу структуру болести. Ми смо увидели да су самопрекоревања, којима се ти меланхолични болесници на најнемилосрднији начин муче, уствари намењена неком другом лицу, сексуалном објекту, који су они изгубили или који је својом кривицом за њих изгубио вредност. Из тога смо могли закључити да је меланхоличар додуше повукао свој либидо од објекта, али да је једним процесом, који се мора назвати »нарцистичким идентификовањем«,

објект заснован у самом *ја*, у неку руку пројектован на *ја*. Овде вам могу дати само један сликовит приказ, а не топичко-динамички уређено описивање. Но са сопственим *ја* се поступа као са напуштеним објектом, те оно сноси све нападе и изражаје жеље за осветом који су били намењени објекту. И склоност ка самоубиству меланхоличких лица разумљивија је кад се узме у обзир да огорчење болесниково погађа истим ударцем сопствено *ја* као и љубљено-омрзнути објект. Код меланхолије као и код других нарцистичких оболења излази на видело, на врло изразит начин, једна црта осећајног живота коју смо још од Bleuler-a навикли називати *амбиваленцом*. Под тим разумемо супротна, нежна и непријатељска осећања управљена на исту особу. Нажалост, у току ових разговора нисам био у стању да вам кажем више о тој амбиваленци осећања.

Осим нарцистичког идентификовања постоји и хистеричко идентификовање, које нам је познато од пре далеко дужег времена. Желео бих да је већ могућно да вам објасним разлике између њих неколиким јасним одредбама. О периодичким и цикличким облицима меланхолије могу вам саопштити нешто што ћете зацело радо чути. Наиме, под повољним околностима могућно је — ја сам двапут стекао то искуство — аналитичким лечењем у слободним међувременима спречити повраћај болесног стања, у истом или у супротном расположењу. При том се сазнаје да се и код меланхолије и маније ради о нарочитој врсти решења једног конфликта, чије се претпоставке сасвим слажу с претпоставкама других неуроза. Можете мислити колико психоанализа има још да сазна на том пољу.

Рекох вам такође да се надамо анализом нарцистичких оболења стећи сазнање о склопу нашег *ја* и о његовом саставу из различних инстанција. На једном месту учинили смо почетак за то. Из анализе лудила посматрања извели смо закључак да у *ја* заиста има једна инстанција која непрестано посматра, критикује и упоређује, те се на тај начин ставља насупрот другом делу *ја*. Ми мислимо, дакле, да нам болесник одаје једну истину која још није довољно уважена, кад се жали да се сваки његов корак уходи и посматра, свака његова мисао објављује и критикује. Он се вара само у томе што ту незгодну силу пре-

мешта напоље као нешто њему страно. Он осећа у своме *ја* господарење једне инстанције која његово актуално *ја* и сваку његову радњу мери једним *идеалним ја* које је он себи створио у току свог развића. Ми мислимо такође да је до тог стварања дошло у том циљу да се успостави оно самозадовољство које је било скопчано с првобитним инфантилним нарцизмом, а које је отада претрпело толико поремећаја и повреда. Инстанцију самопосматрања познајемо као *ја*-цензора, савест; то је она иста инстанција која ноћу врши цензуру снова, од којих потичу потискивања недопуштених жеља. Ако се у лудилу посматрања распадне, она нам онда открива своје порекло из утицаја родитеља, васпитача и социјалне околине, из идентификовања с појединим од тих особа које служе као углед.

То би били некоји резултати које нам је досад дала примена психоанализе на нарцистичка оболења. Још их је заиста и сувише мало, и често немају оне оштрине која се може постићи тек поузданим познавањем на једном новом пољу. Ми их све дугујемо искоришћавању појма *ја*-либида или нарцистичког либида, чијом помоћу проширујемо на нарцистичке неурозе схватања која су се обистинила код неуроза преноса. Но сад ћете поставити питање: је ли могућно да нам пође за руком да теорији либида подвргнемо све поремећаје нарцистичких оболења и психоза, да увидимо да је за оболење свугде крив либидинозни фактор душевног живота, а никад да не окривљујемо неку промену у функцији нагона самоодржања? Па, госпође и господо, мени се одлука о томе не чини хитна, и пре свега је још незрела да се донесе. Можемо је мирно препустити напретку научног рада. Ја се не бих чудио кад би се способност патогеног дејства показала заиста као преимућство либидинозних нагона, тако да би теорија либида могла славити своју победу на целој линији од најпростијих актуалних неуроза до најтежег психотичког отуђења индивидуе. Као карактеристичну црту либида већ познајемо то што се опире потчињавању под реалност света, ананке. Али, сматрам као веома вероватно да се секундарно и *ја*-нагони поведу за патогеним потстицајима либида и приморају на поремећаје функције. А ја не могу у томе видети неуспех нашег правца истраживања ако нам

претстоји сазнање да се код тешких психоза и сами *ја*-нагони помету на примаран начин; будућност ће, бар вама, то показати. Али, допустите ми да се за један часак још вратим страху, да осветлим последњу таму коју смо тамо оставили. Казали смо да нам се не слаже са односом, иначе тако добро познатим, између страха и либида, да је реални страх на очиглед опасности испољавање нагона за самоодржањем, што се, међутим, једва може спорити. Али, како би било кад би се афект страха подмиривао не од егоистичних *ја*-нагона већ од *ја*-либида? Стање страха је у сваком случају нецелисходно и његова нецелисходност је очигледна кад оно достигне известан виши ступањ. Оно онда ремети акцију, било бегства или одбране, која је једина целисходна и служи самоодржању. Ако дакле афективни удео реалног страха припишемо *ја*-либиду, а акцију нагону одржања самог *ја*, онда смо отклонили сваку теориску тешкоћу. Уосталом, ни ви ваљда нећете озбиљно веровати да човек бежи *зато што* осећа страх? Не, човек осећа страх *и* бежи из заједничког мотива, који је изазван опажајем опасности. Људи који су прошли кроз велике животне опасности причају да се никако нису плашили већ само делали, на пример уперили пушку на звер, а то је зацело било најцелисходније.

ДВАДЕСЕТСЕДМО ПРЕДАВАЊЕ

ПРЕНОС

Госпође и господо! Пошто се сад приближујемо завршетку наших разговора, код вас ће се јавити извесна нада која не треба да вас заведе. Можете мислити да вас нисам провео кроз све тешкоће психоаналитичног предмета да бих вас на крају отпустио не рекавши вам ни речи о терапији, на којој пак почива могућност да се уопште врши психоанализа. Ја вам ту тему никако и не могу ускратити, јер ћете при том из посматрања познати једну нову чињеницу без које би разумевање оболења која смо ми испитали на најосетнији начин остало непотпуно.

Знам да не очекујете никакво упутство у техници како треба вршити психоанализу у терапеутичке сврхе. Само хоћете углавном да знате којим путем дејствује психоаналитична терапија и шта отприлике даје. А да то дознате имате неоспорно право. Али, ја вам то нећу саопштити, већ остајем при томе да ви то сами погодите.

Размислите! Познали сте све што је битно међу условима оболења, као и све факторе који имају дејства код оболеле особе. Где ту остаје места за терапеутичко дејство? Ту је, најпре, наследна диспозиција; ми о њој не говоримо често, зато што је енергично наглашена с друге стране, те ми ту немамо ништа ново да кажемо. Али, немојте мислити да је ми потцењујемо; баш као лекари ми имамо прилике да доста јасно осетимо њену моћ. У сваком случају на њој не можемо ништа изменити; она остаје и за нас нешто дато што нашим напорима ставља границе. Затим, утицај доживљаја из раног детињства који се у анализи обично стављају на прво место; они припадају прошлости, и ми не можемо учинити да ишчезну као да се нису

догодили. После, све оно што смо скупили под именом »реално оскудевање«: као животну несрећу, из које произлази оскудица у љубави, сиромаштво, породични раздор, невешт избор брачног друга, неповољне социјалне прилике, и строгост моралних захтева под чијим притиском стоји једна особа. Ту би, наравно, било доста упутства за једну врло успешну терапију, али то би морала бити терапија као она какву је према бечкој народној причи вршио цар Јосиф: добротворно посредовање једног моћног човека, пред чијом се вољом људи савијају и тешкоће ишчезавају. Али, ко смо ми да бисмо у своју терапију могли унети као средство такво чињење добра? И сами сиромашни и у друштву немоћни, принуђени да се издржавамо својим лекарским радом, ми чак нисмо у стању да свој труд поклонимо и сиромашнима, као што, међутим, могу чинити други лекари са другим методама лечења. Наша терапија иште за то и сувише много времена, и сувише је дуготрајна. Али, можда ћете се ухватити за који од наведених момената и веровати да сте ту нашли тачку ослонца за наше лечење. Ако морално ограничење које друштво захтева има свог удела у оскудевању болеснику наметнутом, онда му лечење може дати храбрости или директно упутства да пређе преко тих граница, да себи прибави задовољење и оздрављење, одричући се испуњења једног идеала који друштво високо цени, а који се ипак тако често не одржава. Човек, дакле, оздравља на тај начин што се сексуално »изживљује«. При том на аналитичко лечење пада наравно сенка да не служи општој моралности. Оно што даје појединцу одузело је од целине.

Али, госпође и господо, ко вас је тако погрешно обавестио? Нема говора о томе да би савет, да се човек сексуално изживљује, у аналитичној терапији могао играти неку улогу. Већ зато не што смо сами ми објавили да код болесника постоји упоран конфликт између либидинозне тежње и сексуалног потискивања, између чулне и аскетске склоности. Тај конфликт се не отклања тиме што ће се једној склоности помоћи да победи супротну. Ми видимо да је код нервознога надвладала аскеза. Последица је тога да сузбијена сексуална тежња налази одушке у симптомима. Ако бисмо сад напротив прибавили победу чулности, онда

би се сексуално потискивање, одбачено устрану, морало заменити симптомима. Ниједно од оба решења не може привести крају унутрашњи конфликт, увек би један део остао незадовољен. Има само мало случајева у којима је конфликт тако лабилан да један моменат, као лекарево пристајање уз једну страну, може донети решење, а тим случајевима уствари и није потребно аналитичко лечење. Особе код којих лекар може имати таквог утицаја нашле би исти пут и без лекара. А, ви знате, кад се један апстинентан млад човек одлучи на илегитиман сексуални сношај, или нека незадовољена жена потражи накнаду код другог човека, они онда по правилу нису чекали на одобрење лекарево или чак аналитичарево.

У овој ствари превиђа се обично ова једна битна тачка: да патогени конфликт неуротичних не треба мешати с неком нормалном борбом душевних тежњи које стоје на истом психолошком тлу. То је сукоб између сила од којих је једна дошла до ступња предсвеснога и свеснога, а друга задржана на ступњу несвеснога. Зато се конфликт не може привести крају; борци не долазе један до другог као ни поларни медвед и кит у познатом примеру. Стварна одлука може пасти тек кад се оба нађу на истом тлу. Једини је задатак терапије, држим, да то омогући.

А, осим тога, могу вас уверити да сте погрешно обавештени ако мислите да је саветовање и вођство у животним питањима саставни део аналитичког упливисања. Напротив, ми одбијамо, по могућству, такву улогу вођа, не желећи ништа пре постићи него да болесник своје одлуке донесе самостално. У том циљу и тражимо да он све важне животне одлуке: о избору позива, о привредним предузећима, о склапању или растављању брака, одложи за време трајања лечења, и да их остварује тек по завршетку лечења. Признајте сами да је то све друкчије него што сте ви замишљали. Само код извесних, врло младих или сасвим немоћних и несталних особа, не можемо да спроведемо жељено ограничење. Код њих морамо да комбинујемо посао лекара с послом васпитача; тад смо ми потпуно свесни своје одговорности, па се и понашамо с потребном опрезношћу.

Али, из ревности с којом се ја браним од прекора да се нервозни у аналитичком лечењу упућује на изживљавање не смете извући закључак да ми на то дејствујемо у корист друштвеног поштења. То је од нас у најмању руку исто толико далеко. Ми додуше нисмо реформатори већ само посматрачи, али не можемо а да не посматрамо критичким очима, па смо нашли да је немогућно да будемо на страни конвенционалног сексуалног морала и да високо ценимо онај начин на који друштво покушава да практично уреди проблеме сексуалног живота. Ми можемо друштву лепо рачуном показати да оно што оно назива својим моралом стаје више жртава него што само вреди, и да његово поступање нити почива на истинитости нити сведочи о мудрости. Ми не чувамо наше болеснике да и они не чују ту критику, навикавамо их да без предрасуда расуђују о сексуалним питањима као и о свима другим, и кад се они, поставши самостални по завршетку лечења, по сопственом нахођењу одлуче за неки средњи положај између пуног изживљавања и безусловне аскезе, ми не осећамо ниједан од тих исхода као терет на својој савести. Ми себи велимо: ко је с успехом прошао кроз васпитање ка истини према самом себи, тај је трајно заштићен од опасности неморалности, ма његово мерило моралности на неки начин и отступало од онога које је у друштву уобичајено. Чувајмо се, уосталом, да не прецењујемо значај питања апстиненције за лечење неуроза. Само у малом броју може се патогеној ситуацији оскудевања с нагомилавањем либида, које му следује, учинити крај оном врстом сексуалног сношаја која се може с малим трудом постићи.

Допуштањем сексуалног изживљавања не можете, дакле, објаснити терапеутичко дејство психоанализе. Потражите нешто друго. Мислим да вас је једна моја примедба, док сам одбијао ову вашу претпоставку, навела на прави траг. Оно чиме ми користимо мора свакако бити замењивање несвеснога свесним, превођење несвеснога у свесно. Тачно, тако и јесте. Продужујући несвесно до свеснога, ми уништавамо потискивања, отклањамо услове за стварање симптома, претварамо патогени конфликт у нормалан, који на ма какав начин мора наћи решење. Ми не изазивамо код болесника ништа друго него ту једну промену:

докле она допире, дотле користи наше указивање помоћи. Где нема да се отклања никакво потискивање или неки сличан психички процес, ту ни наша терапија нема шта да тражи.

Циљ наших напора можемо изразити различним формулама: учинити свесним несвесно, отклонити потискивања, испунити амнестичке празнине, све то излази на исто. Али, можда тим признањем нећете бити задовољени. Ви сте замишљали нешто друго под оздрављењем једног нервозног болесника: да он постаје други човек, пошто се подвргао мучном раду једне психоанализе, а оно цео резултат треба да буде то што ће он имати у себи мало мање несвеснога а мало више свеснога него пре тога. Међутим, ви вероватно потцењујете значај једне такве унутрашње промене. Излечени нервозни постао је збиља други човек, али у основи је наравно остао исти, то јест постао је онакав какав би могао постати у најбољем случају, под најповољнијим погодбама. А то је врло много. Кад после чујете шта се све мора учинити и какав је напор потребан да се спроведе она привидно незнатна промена у његовом душевном животу, онда ће вам се важност једне такве разлике у психичком нивоу зацело учинити вероватном.

Скренућу с пута за један часак, да питам да ли знате шта се назива каузалном терапијом? Тако се, наиме, зове један поступак који се не обраћа појавама болести него ставља себи у задатак отклањање узрока болести. Да ли је пак наша психоаналитичка терапија каузална или не? Одговор није прост, али нам можда даје прилике да се уверимо о безвредности једног таквог питања. Уколико аналитичка терапија не поставља себи као свој први задатак отклањање симптома, она се понаша као каузална терапија. У другом погледу, можете рећи, она то није. Ми смо, наиме, одавно пратили каузалну повезаност, преко потискивања све до нагонских склоности, до њихових релативних интензитета у конституцији и отступања њиховог тока развоја. Сад претпоставите да нам је могућно, рецимо, да се хемиским путем умешамо у тај механизам и да повисимо или снизимо квантитет у том моменту датог либида или да појачамо један нагон на рачун другога, онда би то била у правом смислу каузална терапија, за коју би наша анализа дала неопходни претходни рад

извијања. О таквом утицању на процесе либида, засад, као што знате, нема говора; својом психичком терапијом ми нападамо на једном другом месту споја, не баш на видљивим коренима појава, али ипак доста далеко од симптома, на једном месту које су нам врло чудне околности учиниле приступачним.

Шта, дакле, морамо чинити да бисмо несвесно код нашег болесника заменили свесним? Некад смо мислили да ће то бити сасвим просто, да треба само да пронађемо то несвесно и да га изнесемо болеснику. Али, знамо већ да је то била једна кратковидна заблуда. Наше знање о несвесноме нема исту вредност као и његово знање; кад му своје знање саопштимо, онда га он нема на *место* свога несвеснога, него *поред* њега, те је оно врло мало промењено. Морамо, напротив, то несвесно замислити *топички,* морамо га у његовом сећању потражити онде где је услед потискивања постало. То потискивање треба отклонити, па се онда замена несвесног свесним може лако извршити. Но како се отклања такво потискивање? Овде наш задатак ступа у другу фазу. Прво долази тражење потискивања, па онда отклањање отпора који то потискивање одржава.

Како се отклања отпор? На исти начин: тако што се пронађе и изложи болеснику. И отпор потиче из потискивања, оног истог које желимо да решимо, или из неког потискивања које се раније десило. Он је произведен противзаузећем које се уздигло до потискивања непристојне тежње. Сад, дакле, чинимо оно што смо хтели чинити већ упочетку: тумачимо, откривамо и саопштавамо; али, сад то чинимо на правом месту. Противзаузеће или отпор не припада несвесноме већ самом *ја* које је наш сарадник, и то чак и ако не би било свесно. Овде се ради, знамо, о двосмислености речи »несвесно«: с једне стране као појаве, с друге стране као система. То изгледа врло незгодно и нејасно; али, то је ипак само понављање, зар не? Ми смо на то одавно припремљени. — Ми очекујемо да ће се тај отпор напустити и противзаузеће повући кад смо својим тумачењем болесниковом *ја* омогућили сазнање отпора. А с каквим нагонским силама радимо у таквом случају? Прво с болесниковом тежњом да оздрави, која га је навела да пристане на заједнички рад с нама, а друго помоћу његове интелигенције, коју потпома-

жемо својим тумачењем. Нема сумње да је болесниковој интелигенцији лакше да увиди отпор и да нађе превод који одговара потиснутоме ако смо јој дали за то подесне припремне претставе. Ако вам кажем: погледајте на небо, ту се може видети једна ваздушна лопта, онда ћете је и наћи много лакше него ако вас позовем да погледате горе не бисте ли штогод открили. И студента који први пут гледа кроз микроскоп учитељ учи шта има да види, иначе он то уопште не види, иако је присутно и видљиво.

А сад долази чињеница. Наша претпоставка показује се тачном код великог броја облика нервног оболења, код хистерија, стања страха, присилних неуроза. Таквим тражењем потискивања, откривањем отпора, указивањем на оно што је потиснуто, успева се збиља да се задатак реши, дакле да се отпори савладају, да се потискивање отстрани и несвесно претвори у свесно. При том добијамо најјаснији утисак о томе како се за савлађивање сваког отпора одиграва жестока борба у души болесниковој, једна нормална душевна борба на истом психолошком тлу између мотива који хоће да одрже противзаузеће и оних који су готови да га напусте. Први су стари мотиви који су у своје време спровели потискивање; међу последњима налазе се они који су придошли као нови и који ће вероватно решити конфликт у нашем смислу. Пошло нам је за руком да освежимо стари конфликт потискивања и да доведемо до ревизије процеса који је онда био свршен. Као нов материјал доносимо, прво, опомену да је раније решење довело до болести и обећање да ће неко друго решење прокрчити пут ка оздрављењу, а друго, огромну промену свих односа од времена оног првог одбијања. Онда је *ја* било слабо, инфантилно, и можда је имало разлога да захтев либида жигоше као опасност. Данас је ојачано и искусно, а осим тога има у лекару помоћника уза се. Тако смемо очекивати да ћемо освежени конфликт упутити бољем исходу него што је потискивање, а, као што је речено, код хистерија, неуроза страха и присилних неуроза успех нам принципијелно даје за право.

Међутим, има и других облика болести код којих, упркос сличности односа, наше терапеутичко поступање не доноси ни-

кад успеха. И код њих је био посреди један првобитни конфликт (између *ја* и либида) који је довео да потискивања — ма се оно имало друкчије топички окарактерисати; и овде је могућно да се пронађу места у животу болесниковом на којима су се збила потискивања, ми примењујемо исти поступак, спремни смо на иста обећања, дајемо исту помоћ саопштавањем припремних претстава, а опет и временска разлика између садашњости и оних потискивања иде у корист друкчијег исхода конфликта. Па, ипак нам не полази за руком да уништимо отпор или отклонимо потискивање. Ти болесници, параноични, меланхолични, они који болују од *dementia praecox,* остају углавном нетакнути и заштићени према психоаналитичкој терапији. Одакле то може долазити? Не од недостатка интелигенције; извесна мера интелектуалне радне способности биће код наших болесника наравно потребна, али у томе зацело нема недостатка, на пример, код параноичних болесника са њиховим тако оштроумним комбиновањем. Не можемо приметити недостатак ни других нагонских сила. Меланхолични, на пример, имају у врло великој мери свест (које нема код параноичних) да су болесни и да зато тешко пате, али они зато нису приступачнији. Овде стојимо пред једном чињеницом коју не разумемо и која нас зато наводи да сумњамо да ли смо могућни успех код других неуроза заиста разумели у свима његовим условима.

Ако се забавимо само нашим болесницима који болују од хистерије и присилне неурозе, онда ће пред нас одмах искрснути једна друга чињеница на коју никако нисмо били припремљени. После кратког времена, наиме, морамо приметити да се ти болесници понашају према нама на сасвим нарочит начин. Ми смо мислили да смо дали себи рачуна о свима нагонским силама које долазе у обзир при лечењу, да смо потпуно рационализовали ситуацију између нас и болесника, тако да се она може прегледати као какав рачунски задатак, а оно изгледа да се ипак увукло нешто што у том рачуну није било урачунато. То неочекивано ново има и само много облика, те ћу вам прво описати чешћи и лакше разумљив облик његових појава.

Примећујемо, дакле, да болесник који нема шта друго да тражи него излаз из својих мучних конфликата показује наро-

чито интересовање за лекареву особу. Све што је у вези с том особом чини се да је њему важније него његове сопствене ствари и да му отклања пажњу са болести. Односи с њим добијају, према томе, за неко време врло пријатне облике; он је особито услужан, гледа, где год може, да се покаже захвалним, одаје финоће и одлике своје природе које код њега можда не бисмо тражили. Тада и лекар стекне једно врло повољно мишљење о болеснику и хвали случај који му је дао могућности да укаже помоћ баш једној нарочито достојној особи. Ако лекар има прилике да разговара с болесниковим сродницима, онда он са задовољством чује да је то допадање узајамно. Болесник је код куће неуморан у томе да хвали лекара, да велича сваки час нове одлике на њему. »Он лудује за вама, поверава вам се слепо, све што ви кажете за њ је као неко откривење«, казују сродници. Овда онда понеки из тог хора види оштрије и изјављује: већ је досадно што он не говори ни о чему другом већ о вама и увек само вас има у устима.

Надаћемо се да је лекар довољно скроман да то уважење своје особе од стране болесника сведе на наде које му је могао дати, и на проширење његовог интелектуалног хоризонта преко оних откривења која изненађују и ослобођавају а која лечење собом доноси. Под тим условима анализа и чини дивне напретке, болесник разуме оно што му се наговештава, удубљује се у задатке који му се лечењем постављају, њему притиче обилан материјал у успоменама и помислима, он изненађује лекара сигурношћу и убедљивошћу својих тумачења, те овај само може са задовољењем утврдити с каквом готовошћу један болесник прихвата све психолошке новине, које обично код здравих људи у свету споља изазивају најогорченије противљење. Добром слагању за време аналитичког рада одговара и једно објективно са свих страна признато побољшање стања болести.

Али, не може увек бити тако лепо време. Једног дана се замрачи. Јаве се тешкоће у лечењу; болесник тврди да му ништа више не пада на ум. Човек има најјаснији утисак да његов интерес није више у том раду и да он лакомислено прелази преко датог му упутства да каже све што му прође кроз главу и да не попушта ни пред каквом критичком сметњом. Он се понаша као

ван лечења, као да с лекаром није закључио онај уговор; он је очигледно обузет нечим што међутим хоће да задржи за себе. То је једна ситуација опасна за лечење. Очевидно стојимо пред једним силним отпором, Али, шта се ту догодило?

Ако смо у стању да опет разбистримо ситуацију, онда ћемо као узрок поремећаја познати то што је болесник пренео на лекара интензивна нежна осећања, на која му није дало права ни понашање лекарево ни однос који је настао за време лечења. У ком облику се испољава та нежност и за којим циљевима тежи, то зависи, наравно, од личних односа обеју страна. Ако је у питању једна млада девојка и један млад човек, онда ћемо добити утисак једне нормалне заљубљености, наћи ћемо да је појмљиво да се једна девојка заљуби у једног човека с којим може бити много насамо и говорити о интимним стварима, а који излази пред њу у повољном положају надмоћног помагача, па ћемо због тога вероватно превидети да би код неуротичне девојке пре требало очекивати поремећај љубавне способности. Што се пак лични односи лекара и болесника више удаљују од тог претпостављеног случаја, утолико ће нас више чудити ако упркос томе непрестано налазимо успостављен исти осећајни однос. То би још и могло бити кад се млада, у браку несрећна жена чини обузета страшћу за свог лекара који је и сам још слободан, кад је готова да тражи развод свог брака да би припала њему, или чак, у случају социјалних препрека, не показује никакво оклевање да с њим ступи у тајни љубавни однос. Тако нешто дешава се иначе и ван психоанализе. А под тим условима чујемо с чуђењем од стране жена и девојака изјаве које обелодањују један сасвим одређен став према терапеутичком проблему: оне су, веле, увек знале да могу оздравити само помоћу љубави, и да су од почетка лечења очекивале да ће им тим односом најзад бити дато оно што им је живот дотле био ускратио. Само због те наде оне су се, веле, толико трудиле за време лечења и савладале све тешкоће саопштавања. Додаћемо за себе: и тако лако разумеле оно у што је иначе тако тешко веровати. Али, такво признање нас изненађује; оно руши све наше прорачуне. Зар би могло бити да смо изоставили најважнију ставку у нашем рачуну?

И заиста, што даље одмакнемо у искуству, утолико мање можемо одолети тој коректури која је срамота за нашу научност. Првих пута могло се мислити, рецимо, да је аналитичко лечење наишло на један поремећај услед неког случајног догађаја, то јест догађаја који није спадао у сврхе лечења и није од њега изазван. Али, кад се такво нежно везивање болесниково за лекара понавља редовно у сваком новом случају, кад се јавља увек, и под најнеповољнијим погодбама, при сасвим чудним несразмерним односима, и код остареле жене, и према човеку с белом брадом, и онде где према нашем суђењу не постоје никаква искушења, онда ипак морамо напустити мисао о некој реметилачкој случајности и увидети да је у питању једна појава која је у најприснијој вези са самом суштином оболења.

Нову чињеницу, коју тако против воље признајемо, називамо *преносом*. Мислимо пренос осећања на лекареву особу, јер не верујемо да ситуација лечења може оправдати постанак таквих осећања. Напротив, ми претпостављамо да сва та осећајна готовост потиче с друге стране, да је припремљена у болесници и да се приликом аналитичког лечења преноси на лекареву особу. Пренос се може јавити као бурни љубавни захтев или у умеренијим облицима; место жеље да буде љубазница, може се код младе девојке у односу према старом човеку јавити жеља да буде примљена као кћер љубимица, либидинозна тежња се може ублажити у понуду једног нераздвојног, али идеалног, нечулног пријатељства. Неке жене умеју да сублимирају пренос и да га дотерују док не добије неку врсту способности егзистенције, друге морају да га испољавају у његовом грубом, првобитном, најчешће немогућном облику. Али, оно је у основи увек исто и јасно показује порекло из истог извора.

Пре него што се запитамо где ћемо да ставимо ту нову чињеницу преноса, хоћемо да допунимо његов опис. Како ли стоји с мушким болесницима? Смело би се, зар, надати да се ту избегава досадно мешање полне разлике и полне привлачности. Међутим, одговор мора гласити: ни ту није много друкчије него код женских. Исто везивање за лекара, исто прецењивање његових способности, исто ишчезавање у његовим интересима, иста љубомора према свима који су му у животу блиски. Субли-

мирани облици преноса између човека и човека чешћи су, а директан сексуални захтев ређи у оној мери у којој се очигледна хомосексуалност повлачи пред другим употребама те нагонске компоненте. Код својих мушких пацијената лекар и запажа чешће него код жена један облик појаве преноса који се на први поглед чини да противречи свему што је досад описано — непријатељски или *негативни* пренос.

Будимо најпре начисто с тим да се код болесника показује пренос од почетка лечења и неко време претставља најјачу побуду рада. Од њега се ништа не осећа и о њему се не мора водити бриге док он дејствује у корист заједнички вршене анализе. Ако се после пренос претвори у отпор, онда се мора обратити пажња на њ и онда се сазнаје да је он свој однос према лечењу променио под двама различним и супротним условима: прво, кад је као нежна наклоност постао тако јак и тако јасно одао знаке свог порекла из сексуалне потребе да мора изазвати једно унутрашње опирање према себи, а друго, кад се састоји из непријатељских уместо из нежних осећања. Непријатељска осећања појављују се по правилу доцније него нежна и иза њих; у њиховом истовременом постојању показује се добар отсјај осећајне амбиваленце која влада у већини наших интимних односа према другим људима. Непријатељска осећања значе тако исто осећајно везивање као и нежна осећања, исто онако као што пркос значи исту зависност као и послушност, иако с промењеним знацима. Да непријатељска осећања према лекару заслужују име »преноса« не може бити сумње; јер за њихов постанак не даје зацело довољног повода ситуација лечења; нужна претпоставка негативног преноса уверава нас тако да нисмо погрешили у схватању позитивног или нежног преноса.

Одакле потиче пренос, какве нам тешкоће ствара, како га савлађујемо и коју корист најзад из њега извлачимо, то треба опширно расправљати у једном техничком упутству за анализу, те ћу се тога данас само дотаћи. Искључено је да попустимо болесниковим захтевима који следују из преноса, а било би бесмислено одбити га нељубазно или чак љутито; пренос савлађујемо доказујући боленсику да његова осећања не потичу из садашње ситуације и не односе се на лекареву особу, већ понав-

љају оно што се код њега већ једном раније десило. На тај начин га нагонимо да своје понављање претвори у сећање. Тада пренос који је, било нежан или непријатељски, значио у сваком случају, чини се, најјаче угрожавање лечења, постаје његовим најбољим оруђем, чијом се помоћу дају отворити најзатворенији одељци душевног живота. Али, хтео бих вам рећи неколико речи да вас ослободим чуђења због појаве тог неочекиваног феномена. Нећемо ипак заборавити да болест пацијента кога узимамо у анализу није нешто завршено, стврднуто, него расте и даље, настављајући своје развиће као неко живо биће. Почетак лечења није крај тога развића, али тек кад је лечење дохватило болесника, онда се показује да се сви нови производи болести бацају на једно једино место, наиме, на однос према лекару. Пренос се тако може упоредити са слојем камбијума између дрвета и коре једног стабла, слојем из кога потиче новостворено ткиво и повећање дебљине стабла. Тек ако се пренос уздигао до тог значења, онда рад на болесниковим успоменама далеко узмиче. Тад није нетачно рећи да се више нема посла с ранијом болешћу болесниковом, већ с једном новоствореном и преиначеном неурозом која замењује ону прву. То ново издање старе болести пратили смо од почетка, видели смо га како постаје и расте, и у њему се веома добро сналазимо зато што сами стојимо у његовом средишту. Сви симптоми болесникови изгубили су своје првобитно значење и прилагодили се једном новом смислу, који се састоји у некој вези с преносом. Или су и даље остали само они симптоми којима је таква прерада могла поћи за руком. Али, савлађивање те нове вештачке неурозе поклапа се са окончањем болести с којом се дошло на лечење, са решењем нашег терапеутичког задатка. Човек који је у односу према лекару постао нормалан и ослобођен дејства потиснутих нагонских осећања остаје такав и у свом обичном животу, кад се лекар опет буде отстранио.

Тај изванредни, за лечење управо централни значај има пренос код хистерија, хистерија страха и присилних неуроза, које се зато с правом удружују под именом »*неуроза преноса*«. Ко је из аналитичког рада добио пун утисак о чињеници преноса, тај више не може бити у недоумици о томе какве су врсте суз-

бијена осећања која налазе изражаја у сиптомима тих неуроза, и не тражи никаквог јачег доказа за њихову либидинозну природу. Смемо рећи да је наше уверење о значају симптома као замена либидинозног задовољавања коначно утврђено тек тиме што смо овде уврстили и пренос.

Сад имамо пуно разлога да исправимо своје раније динамичко схватање процеса лечења и да га доведемо у склад с новим сазнањем. Кад болесник има да војује у нормалној борби с отпорима које смо му анализом открили, онда му је потребан један снажан потстрек који ће утицати на исход у смислу који ми желимо и који води оздрављењу. Иначе би се могло десити да се он одлучи за понављање ранијег исхода и да оно што је подигнуто у свест пусти да опет склизне у потискивање. Пресудни значај има онда у овој борби не његова интелектуална увиђавност — она није ни довољно јака ни довољно слободна за такво дејство — већ једино његов однос према лекару. Уколико његов пренос нема позитиван предзнак, он заодева лекара ауторитетом, претвара се у веру у његова саопштења и схватања. Без таквог преноса или ако је пренос негативан, он не би дао лекару и његовим аргументима ни да се чују. Вера при том понавља историју свог властитог постанка; она је изданак љубави, и испрва није ни имала потребе за аргументима. Тек доцније она им је толико попустила да их узима у испитивачко разматрање, ако их наводи нека њој драга особа. Аргументи без такве потпоре нису имали важности и немају важност код већине људи никад у животу. Човек је, дакле, углавном и с интелектуалне стране само утолико приступачан уколико је способан за либидинозно заузеће објеката, и ми имамо доброг разлога да у степену његовог нарцизма видимо једну препреку за његову приступачност и најбољој аналитичкој техници, и имамо разлога да се плашимо те препреке.

Способност да се либидинозна заузећа објеката управе и на личности мора се приписати свима нормалним људима. Склоност ка преносу код речених неуротичних лица само је изванредно повећање те опште особине. Било би пак врло чудновато да једна људска карактерна црта, тако распрострањена и тако значајна, није никад запажена и никад искоришћена. То се и

стварно догодило. Bernheim је учење о хипнотичким појавама с непомућеним проницавим погледом засновао на тврђењу да су сви људи на неки начин подложни сугестији, »сугестибилни«. Његова сугестибилност није ништа друго до склоност ка преносу, схваћена прилично уско, тако да негативном преносу ту није било места. Али, Bernheim није никад могао рећи шта је уствари сугестија и како постаје. Она је за њ била једна основна чињеница, за чије порекло није умео дати никаква објашњења. Он није увидео зависност сугестибилности *(suggestibilité)* од сексуалности, од делања либида. И ми морамо имати у виду да смо у својој техници напустили хипнозу само зато да бисмо поново открили сугестију у облику преноса.

Али, сад ћу се зауставити и вама дати реч. Примећујем да код вас расте тако силно један приговор да би вам одузео способност да слушате кад му не бисмо дали да дође до речи: »Дакле, признали сте најзад да радите помоћном силом сугестије као и хипнотичари. То смо ми већ одавно и мислили. Али, нашто онда заобилазни пут преко успомена прошлости, откриће несвеснога, тумачење и обратно превођење изопачења, огроман издатак труда, времена и новца, ако је ипак само сугестија оно што једино има дејства? Зашто не сугеришете директно против симптома као што чине други, поштени хипнотичари? А затим, ако хоћете да се извињавате тиме да сте на околишном путу којим идете учинили и многобројне значајне психолошке проналаске који се при директној сугестији скривају: ко ли сад јамчи за сигурност тих проналазака? Зар и они нису један резултат сугестије, наиме ненамерне сугестије; зар не можете и на том пољу наметнути болеснику оно што хоћете и што се вама чини тачно?«

То што ми сад приговарате необично је интересантно и мора добити одговора. Али, данас то више не могу учинити, време нам недостаје. Дакле, идући пут. Видећете да ћу вам дати одговора. За данас још морам довршити оно што сам почео. Обећао сам вам да ћу вам помоћу чињенице преноса објаснити зашто наше терапеутичко настојање нема успеха код нарцистичких неуроза.

Ја то мо̀гу учинити у мало речи, па ћете видети како се просто решава та загонетка, и како се све лепо слаже. Посматрање показује да они који су оболели од нарцистичких неуроза немају способност преноса, или само недовољне остатке. Они одбијају лекара не из непријатељства већ из равнодушности. Зато он на њих и не може да утиче; за оно што он каже они су неосетљиви, то не чини никакав утисак на њих. Зато се код њих не може да успостави механизам лечења који код других спроводимо, то јест обнављање патогеног конфликта и савлађивање отпора потискивања. Они остају онакви какви су. Они су већ често на своју руку чинили покушаје опоравља̀ња, који су довели до патолошких резултата; ми ту не можемо ништа изменити.

На основу својих клиничких утисака о тим болесницима, ми смо тврдили да либидинозно заузеће објеката код њих мора да је напуштено и да је објект-либидо претворен у *ја*-либидо. Тим обележјем одвојили смо их од прве групе неуротичних (хистерије, неурозе страха и присилне неурозе). А њихово понашање приликом терапеутичких покушаја потврђује нам ту претпоставку. Они не показују преношење, те зато су и неприступачни за наше напоре, не могу од нас бити излечени.

ДВАДЕСЕТОСМО ПРЕДАВАЊЕ

АНАЛИТИКА ТЕРАПИЈЕ

Госпође и господо! Ви знате о чему ћемо данас говорити. Питали сте ме зашто се у психоаналитичкој терапији не служимо директном сугестијом, кад признајемо да наш утицај почива поглавито на преносу, то јест на сугестији, па сте усто посумњали да ли ми при таквом преовлађивању сугестије можемо јамчити за објективност својих психолошких налазака. Обећао сам вам дати опширан одговор.

Директна сугестија, то је сугестија управљена против испољавања симптома, борба између вашег ауторитета и мотива оболења. Ви при том не водите бригу о тим мотивима, само захтевате од болесника да спречи њихово испољавање у симптомима. Онда принципијелно нема разлике да ли ћете болесника довести у хипнотичко стање или не. Bernheim је међутим, са оштроумношћу којом се одликовао, тврдио да је сугестија оно што је битно у појавама хипнотизма, а да је већ сама хипноза једно дејство сугестије, једно сугерисано стање, и он је најрадије вршио сугестију у будном стању, која може имати исто дејство као и сугестија у хипнози.

Но шта ви желите најпре чути у овом питању, сведочанство искуства или теориска размишљања?

Почнимо с првим. Ја сам био ђак Bernheim-ов, коме сам 1889 отишао у Нанси и чију сам књигу о сугестији превео на немачки. После сам годинама вршио хипнотичко лечење, комбиновано најпре са сугестијом забране, а доцније с Breuer-овим испитивањем болесника. Дакле, о успесима хипнотичке или сугестивне терапије смем говорити на основу доброг искуства. Ако једна идеална терапија, према једној старој лекарској

речи, треба да буде брза, поуздана и не непријатна за болесника, онда је Bernheim-ова метода заиста испуњавала два од тих захтева Она се могла спровести много брже, то јест неисказано брже него аналитичка метода, а болеснику није давала никаква труда ни неприлике. За лекара је временом постало монотоно да у сваком случају на исти начин с истим церемонијалом спречава најразличније симптоме да се појављују, а да ништа не може да схвати од њиховог смисла и значења. То је био надничарски посао, а не научни рад, и опомињало је на мађије, истеривање ђавола и хокус-покус; али, с погледом на болесников интерес, то није долазило у обзир. Треће је недостајало; поступак није био поуздан ни у једном правцу. Код једнога се могао применити, код другога не; код једнога је успевало много, код другога врло мало, а никад се није знало зашто. Гори од те ћудљивости поступка био је недостатак у трајању успеха. После неког времена, ако се опет нешто дознало о болесницима, стара болест је опет била ту, или је била замењена неком новом болешћу. Могло се изнова хипнотисати. У позадини је стајала опомена, изречена од стране стручњака, да се болеснику честим понављањем хипнозе не одузме његова самосталност и да се он не навикне на ту терапију као на неки наркотикум. Признајмо, каткад је испадало и сасвим по жељи; после малих напора имао се потпун и трајан успех. Али, услови једног таквог повољног исхода остајали су непознати. Једном ми се десило да се једно тешко стање, које сам кратким хипнотичким лечењем био потпуно уклонио, повратило непромењено, пошто се болесница, без повода с моје стране, била наљутила на мене; после измирења поново сам успео, још потпуније, да болесно стање ишчезне, али се оно опет повратило кад се болесница једном другом приликом отуђила од мене. Други пут сам доживео да ми је једна болесница, којој сам више пута хипнозом помогао против нервозних стања, за време лечења једног особито упорног случаја наједном обавила руке око врата. То је, међутим, нагонило човека да се, хтео не хтео, позабави питањем о природи и пореклу свога сугестивног ауторитета.

Дотле искуства. Она нам показују да, одуставши од директне сугестије, нисмо напустили ништа незамењиво. А сад допустите да на то надовежемо неколико размишљања. Вршење хипнотичке терапије налаже болеснику као и лекару само један врло незнатан рад. Та је терапија у најлепшем складу са једним схватањем неуроза које још већина лекара исповеда. Лекар вели нервозноме: вама није ништа; то је само нервно, па зато ја и могу одувати ваше муке са неколико речи за неколико минута. Али, нашем енергетичком схватању противна је помисао да би се једним врло маленим напором снаге могао покренути један велики терет кад се дохвати директно и без помоћи погодних справа. Уколико су околности упоредљиве, и искуство показује да таква вештина не успева код неуроза. Али, ја знам да се тај аргуменат може нападати; има и »ослобађања« (енергије).

У светлости сазнања које смо стекли из психоанализе можемо на следећи начин описати разлику између хипнотичке и психоаналитичке сугестије: хипнотичка терапија тражи да нешто у душевном животу прикрије и завије, а аналитичка да нешто обелодани и отклони. Прва ради као нека козметика, а друга као нека хирургија. Прва употребљава сугестију да спречава симптоме, она појачава потискивања, а иначе оставља непромењеним све процесе који су довели до стварања симптома. Аналитичка терапија напада издаље, од корена, код конфликата из којих су произишли симптоми, и служи се сугестијом да би изменила исход тих конфликата. Хипнотичка терапија оставља болесника неактивним и непромењеним, па зато на исти начин и неотпорним према сваком новом поводу за оболење. Аналитичко лечење задаје лекару као и болеснику тежак посао, који се употребљава за уништавање унутрашњих отпора. Савлађивањем тих отпора душевни живот болесников мења се трајно, подиже се на један виши ступањ развића и остаје заштићен против нових могућности оболења. Тај рад савлађивања битно је дело аналитичког лечења, болесник има да га изврши, а лекар му га омогућава помоћу сугестије која делује у смислу једног *васпитања*. Зато је и речено с правом да је психоаналитичко лечење једна врста накнадног васпитавања.

Надам се да сам вам сад разјаснио у чему се разликује наш начин да сугестију терапеутички употребимо од начина који је код хипнотичке терапије једино могућан. Из свођења сугестије на пренос ви разумете и ћудљивост која нам је у хипнотичкој терапији пала у очи, док аналитичку терапију остаје могућно прорачунавати до њених граница. При примени хипнозе ми смо зависни од стања болесникове способности преноса, а да на саму ту способност не можемо да имамо никаквог утицаја. Пренос онога кога треба хипнотисати може бити негативан или, као што најчешће бива, амбивалентан; он се могао нарочитим приправностима заштитити против свог преноса; о томе ништа не дознајемо. У психоанализи ми радимо на самом преносу, раскидамо оно што му је противно, припремамо оруђе којим ћемо дејствовати. Тако нам постаје могућно да извучемо сасвим другу корист из моћи сугестије; она долази у наше руке; болесник се не сугерише сам како му је по вољи, већ ми руководимо његовом сугестијом уколико је он уопште приступачан њеном утицају.

Рећи ћете сад — свеједно да ли покретачку силу наше анализе називамо преносом или сугестијом — да ипак постоји опасност да утицање на болесника не учини сумњивом објективну поузданост наших налаза. Оно што је од користи терапији од штете је за истраживање. То је приговор који је најчешће упућиван психоанализи, а мора се признати да се, иако није тачан, не може ипак одбацити као неразуман. Али, кад би тај приговор био оправдан, онда психоанализа не би била ништа друго до једна особито добро маскирана и особито успешна врста лечења сугестијом, те бисмо смели узети олако сва њена тврђења о животним утицајима, о психичкој динамици, о несвесноме. Тако и мисле противници; нарочито у све што се односи на значај сексуалних доживљаја, ако не чак и у саме те доживљаје, ми смо, веле, »убедили« болеснике, пошто су такве комбинације постале у нашој поквареној фантазији. Оповргавање тих приговора успева лакше позивањем на искуство него помоћу теорије. Ко је сам вршио психоанализе, могао се небројено пута уверити о томе да је немогућно на тај начин сугерисати болесника. Није наравно никаква тешкоћа да се он учини

присталицом извесне теорије и да тако и он суделује у некој могућној заблуди лекаревој. Он се при том понаша као и други, као ђак, али се тиме и утицало само на његову интелигенцију, а не на његову болест. Међутим, решење његових конфликата и савлађивање његових отпора полази за руком само ако су му дате такве припремне претставе које су у складу са стварношћу у њему. Што је у лекаревим претпоставкама било нетачно, то опет испада у току анализе, мора бити повучено и замењено оним што је тачније. Брижљивом техником тражимо да предупредимо остварење привремених успеха сугестије; али је безопасно ако се и јаве такви успеси, јер се не задовољавамо првим успехом. Не сматрамо да је анализа завршена ако нејасности датог случаја нису разјашњене, празнине сећања испуњене и откривене околности потискивања. У успесима који се јаве и сувише рано видимо пре сметње него помоћи аналитичком раду, те опет уништавамо те успехе раскидајући увек изнова пренос на коме они почивају. Та последња црта у основи је она која одваја аналитичко лечење од чисто сугестивног, и са аналитичких резултата скида сумњу да су сугестивни успеси. У сваком другом сугестивном лечењу пренос се брижљиво чува, оставља нетакнутим; у аналитичком предмет је лечења сам пренос који се раскида у сваком облику у ком се јави. На крају аналитичког лечења мора сам пренос бити отклоњен, па ако се сад успех појави и одржи, онда он више не почива на сугестији већ на успешном савлађивању унутрашњих отпора, извршеном помоћу сугестије, на унутрашњој промени постигнутој у болеснику.

Насупрот постанку појединих сугестија дејствује свакако то што ми за време лечења имамо непрестано да се боримо против отпора који умеју да се претворе у негативне (непријатељске) преносе. А нећемо пропустити ни да се позовемо на то да нам је један велики број појединачних резултата анализе, који би иначе били осумњичени као производи сугестије, потврђен с друге стране којој се не може ништа приговорити. Јемци су нам у овом случају болесници дементни и параноички, који су, наравно, поштеђени сваке сумње у сугестивне утицаје. Што нам ти болесници казују о преводима симптома и фантазијама који су код њих дошли до свести поклапа се верно с резултатима

наших истраживања несвеснога код оних који болују од неурозе преноса, и тако потврђује објективну тачност наших тумачења у која се често посумњало. Држим да нећете погрешити ако у овим тачкама поклоните анализи своје поверење.

Сад ћемо допунити своје излагање о механизму лечења тиме што ћемо га заоденути формулама теорије либида. Неуротични болесник је неспособан за уживање и делање, оно прво зато што његов либидо није управљен ни на какав реални објект, а оно друго зато што мора да утроши врло много од своје остале енергије да би одржао либидо у потискивању и да би се одбранио од његове навале. Он би оздравио кад би конфликт између његовога *ја* и његовог либида био приведен крају и кад би његово *ја* опет могло располагати његовим либидом. Терапеутички задатак састоји се, дакле, у томе да се либидо ослободи у том моменту датих веза које су се отеле од *ја,* и да их опет стави у службу болесниковом *ја.* Где се пак налази либидо неуротичног лица? Лако се може наћи; везан је за симптоме који дају у том моменту једино могућну замену задовољења. Ваља, дакле, загосподарити симптомима, растурити их, управо учинити оно што болесник од нас тражи. За растурање симптома потребно је вратити се њиховом пореклу, обновити конфликт из кога су произишли и упутити га друкчијем исходу помоћу оних нагонских сила које у своје време нису биле на располагању. Та ревизија процеса потискивања може се само делом извршити по траговима у сећању оних појава које су довеле до потискивања. Отсудни део рада изврши се ако се у односу према лекару, у »преносу«, створе нова издања оних старих конфликата у којима би се болесник желео понашати као што се у своје време понашао, док га ми међутим нагонимо да, напрезањем свих душевних сила којима располаже, дође до друкчијег решења. Пренос, дакле, постаје бојиштем на коме треба да се сретну све силе које се узајамно боре.

Сав либидо као и сваки отпор према њему скупља се у тај један однос према лекару; при томе је неизбежно да симптоми буду разголићени либидом. На место сопствене болести пацијентове долази вештачки створена болест, пренос, болест преноса; место различних иреалних објеката либида долази опет

један фантастичан објект, објект лекареве личности. Али, нова борба око тог објекта подиже се помоћу лекареве сугестије на највиши психички ступањ и пролази као нормалан душевни конфликт. Избегавањем поновног потискивања приводи се крају отуђење између *ја* и либида и успоставља душевно јединство личности. Кад се либидо опет одвоји од привременог објекта лекареве личности, он се онда више не може вратити својим ранијим објектима, већ остаје на располагању болесниковом *ја*. Силе које су за време тог терапеутичког рада савлађиване јесу, с једне стране, одвратност болесниковог *ја* према извесним правцима либида, која се испољила као склоност ка потискивању, а с друге стране жилавост или лепљивост либида, који не напушта радо објекте које је једном посео.

Терапеутички рад разлаже се, дакле, у две фазе; у првој се сав либидо са симптома натерује у пренос и ту се сконцентрише, у другој се спроводи борба око тог новог објекта и либидо од њега ослобађа. Пресудна промена за тај добар исход јесте отстрањивање потискивања при том обновљеном конфликту, тако да се либидо не може бегством у несвесно опет отети болесниковом *ја*. То је омогућено променом самог *ја* која се врши под утицајем лекарске сугестије. Радом тумачења, којим се несвесно преобраћа у свесно, *ја* се повећава на рачун тог несвесног и упућивањем чини помирљивим према либиду и склоним да му допусти неко задовољење, а његов страх од захтева либида смањује се могућношћу да се један његов део реши сублимирањем. Што се појаве при лечењу боље поклапају с овим идеалним описом, утолико је већи успех психоаналитичке терапије. Своју границу налази успех у недостатку покретљивости либида, коме може бити тешко да се одрекне својих објеката, и у отпорности нарцизма, који не дâ да пренос објеката пређе извесну границу. Можда ћемо на динамику процеса лечења бацити више светлости примедбом да ми успевамо ухватити сав либидо који се отео власти болесниковог *ја* ако преносом привучемо на се један његов део.

Није неуместан ни наговештај да из расподела либида које се успостављају за време лечења и лечењем не смемо извући никакав директан закључак односно смештаја либида за време

боловања. Претпоставимо да нам је пошло за руком да болесни случај срећно приведемо крају успостављањем и решењем једног јаког очинског преноса на лекара, онда би био погрешан закључак да је болесник раније боловао од једне такве несвесне везаности свог либида за оца. Пренос на оца само је бојиште на коме се ми дочепавамо либида; болесников либидо упућен је тамо с других позиција. То бојиште не мора се нужно поклапати с неким важним утврђењем непријатељевим. Одбрана непријатељске престонице не мора се збити баш пред њеним капијама. Тек пошто је пренос опет раскинут, може се у мислима реконструисати расподела либида која је постојала за време боловања.

Са становишта теорије либида можемо и о сновима рећи још једну, последњу, реч. Снови неуротичних лица служе нам, као и њихове омашке и њихове слободне помисли, на то да дознамо смисао симптома и да откријемо смештај либида. Они нам показују, у облику испуњења жеља, које су жеље потиснуте и за које се објекте привезао либидо отевши се од болесниковог *ја*. Зато тумачење снова игра у психоаналитичком лечењу велику улогу, а у понеким случајевима је дуго времена једино средство рада. Знамо већ да стање спавања само по себи доноси извесно попуштање потискивања. Тим попуштањем притиска који на њој почива омогућава се потиснутој тежњи да у сну дође до много јаснијег изражаја него што га симптом може дати за време дана. Тако је проучавање снова најзгоднији приступ за сазнање потиснутог несвесног у које спада од *ја* отргнути либидо.

Али, снови неуротичних нису ни у једној битној тачци различни од снова нормалних људи; они се чак можда уопште не могу од њих разликовати. Било би бесмислено давати објашњења о сновима нервозних на један начин који не би имао важности и за снове нормалних људи. Морамо, дакле, рећи да разлика између неурозе и здравља важи само за дан, не продужује се у живот снова. Приморани смо да пренесемо и на здравог човека мноштво претпоставки које код неуротичног човека произлазе услед везе између његових снова и његових симптома. Не можемо спорити да и здрав човек има у свом душевном животу оно што једино омогућава стварање снова

као и стварање симптома, те морамо извући закључак да је и он предузимао потискивања и излаже се извесном трошењу да их одржи, да његов систем несвеснога скрива потиснуте тежње, још поседнуте енергијом, и да је *један део његовог либида отргнут располагању његовог ја*. Дакле, и здрав човек је виртуално неуротичан, али сан се чини да је једини симптом који је он способан створити. Ако се његов будни живот подвргне оштријем испитивању, онда се наравно открива — што ту привидност оповргава — да је тај тобоже здрави живот прожет мноштвом незнатних, практично неважних, творевина симптома.

Разлика између нервозног здравља и неурозе ограничава се, дакле, на практичну страну и одређује се према резултату, то јест према томе да ли је оном лицу остало у довољној мери способности за уживањем и за делањем. Она се вероватно своди на релативни однос између количина енергије које су остале слободне и оних које су потискивањем везане, и квантитативне је а не квалитативне врсте. Не треба да вас опомињем на то да се у том сазнању теориски заснива уверење о принципијелној излечивости неуроза, упркос њиховој заснованости у конституционалним склоностима.

Толико за карактеристику здравља смемо закључити из чињенице да су снови код здравих и код неуротичних идентични. А за сам сан произлази из тога даља последица да га не смемо издвојити из његових односа према неуротичким симптомима, да не треба да мислимо да је његова суштина исцрпљена формулом извесног превођења мисли у један архајски облик изражавања, да морамо претпоставити да нам он заиста показује стварне смештаје либида и заузеће објеката.

Сад смо већ скоро на крају. Можда сте разочарани што сам вам у поглављу о психоаналитичкој терапији казивао само теориске ствари, а ништа о условима под којима се приступа лечењу, ни о успесима које оно постиже. Али, ја изостављам обоје. Оно прво зато што и не мислим да вам дам практично упуство за вршење психоанализе, а оно друго зато што ме вишеструки разлози од тога задржавају. Нагласио сам у почетку наших разговора да ми под повољним условима постижемо успехе у лечењу који не заостају за најлепшим успесима на

пољу интерне терапије, а можда још могу додати да ти успеси не би били постигнути никаквим другим поступком. Кад бих рекао више, био бих сумњив као да бих хтео рекламом да надвичем објављене гласове омаловажавања. Против психоанализе је више пута, и на јавним конгресима, од лекарских »колега« изјављена претња да ће се једном збирком аналитичких неуспеха и штетних страна болесничкој публици отворити очи на безвредност те методе лечења. Али, једна таква збирка, без обзира на непријатељски и денунцијаторски карактер тог средства, не би ни била подесна да омогући правилан суд о терапеутичком дејству анализе. Аналитичка терапија је, као што знате, млада; требало је дуго времена док се могла утврдити њена техника, а то се и могло десити само за време рада и под утицајем све већег искуства. Услед тешкоћа обучавања, лекарски почетник у психоанализи упућен је, у већој мери него неки други специјалист, на своју сопствену способност да се усавршава, те никако успеси првих његових година неће дати да се процени дејство аналитичке терапије.

Многи покушаји лечења нису успевали у прво време анализе зато што су предузимани на случајевима који уопште нису били погодни за тај поступак и које ми данас искључујемо својим стављањем индикација. А те индикације могле су се добити само опитом. У своје време није се унапред знало да су параноја и *dementia praecox* у изразитим облицима неприступачне аналитичкој методи, те смо још имали права да ту методу пробамо на свакојаким болестима. Али, већина неуспеха оних првих година није дошла кривицом лекаревом или због непогодног избора објекта, већ услед неповољних спољашњих услова. Ми смо расправљали само о унутрашњим отпорима, отпорима болесниковим, који су нужни а савладљиви. Спољашњи отпори, које анализи стављају околности болесникове, његова околина, имају незнатан теориски интерес, али највећу практичну важност. Психоаналитичко лечење може се упоредити с каквим хируршким потхватом, и захтева, као и он, да се предузме под условима најповољнијим за успевање. Ви знате какве припреме хирург обично тражи за то: подесан простор, добру светлост, асистенте, искључење сродника, итд. Питајте се сад сами: ко-

лико би тих операција испало добро, кад би се морале вршити у присуству свих чланова породице, који би своје носове завлачили у операционо поље и гласно вриснули при сваком потезу ножа. При психоаналитичком лечењу мешање сродника је управо једна опасност, и то таква опасност у којој не умемо да се снађемо. Ми смо наоружани против унутрашњих отпора болесникових, за које знамо да су неизбежни, али како да се бранимо од оних спољашњих отпора? Болесниковим сродницима не може се прићи никаквим објашњењем, они се не могу навести на то да у целој ствари остану пострани, а с њима се у тој ствари не сме имати ништа заједничко зато што се онда долази у опасност да се изгуби поверење болесника који — уосталом с правом — захтева да његова поверљива личност такође буде на његовој страни. Ко уопште зна каквим је неслогама често разривена једна породица, неће ни као аналитичар бити изненађен ако опази да каткада они који су болеснику најближи показују мање интереса за то да он оздрави него да остане онако како је. Где је неуроза, као што бива тако често, у вези с конфликтима између чланова породице, ту се здрави не мисли дуго при избору између свог интереса и болесниковог излечења. Није се чудити ако супруг не гледа радо једно лечење у коме ће се, како се он с правом сме прибојавати, одмотати списак његових грехова; ми се и не чудимо томе, али онда не можемо ни пребацивати себи ако наш труд остане безуспешан и прекинут пре времена зато што се отпору болесне жене додао отпор човеков. Били смо, значи, предузели нешто што је под датим околностима било неизводљиво.

Место многих случајева испричаћу вам само један једини, у коме сам из лекарских обзира био осуђен на пасивну улогу. Примио сам — пре много година — на аналитичко лечење једну младу девојку која већ дуже времена од страха није могла изићи на улицу нити сама остати код куће. Болесница је полако изишла с отвореним признањем да је њена фантазија била узбуђена случајним опажајима нежних односа између њене мајке и једног имућног домаћег пријатеља. Али, она је била тако невешта — или тако препредена — да мајци дâ један миг о ономе о чему је говорено у часовима анализе, тиме што је променила

своје понашање према мајци, што је упорно захтевала да против свог страха од самоће не буде штићена ни од ког другог него од мајке, па јој је са страхом запречавала врата кад је она хтела поћи од куће. Мајка је раније и сама била врло нервозна, али је пре више година нашла спаса у једном заводу за лечење водом. Ставимо место тога да је она у оном заводу начинила познанство с човеком с којим је могла ступити у однос који је у сваком правцу задовољава. Зачуђена жустрим захтевима девојчиним, мајка је *наједном* разумела шта значи страх њене кћери. Она се пустила да оболи, да би мајку држала заробљеном и да би јој одузела слободу кретања потребну за општење с драганом. Брзо решена, мати је прекинула то штетно лечење. Девојка је одведена у један завод за лечење нерава и дуго година показивана као »јадна жртва психоанализе«. За све то време мене је пратило ружно оговарање због рђавог исхода тог лечења. Ја сам ћутао зато што сам мислио да сам везан дужношћу лекарске дискреције. После дуго времена дознао сам од једног колеге, који беше посетио онај завод и тамо видео ту агорафобичну девојку, да је однос између њене мајке и имућног пријатеља познат целој вароши, имајући вероватно одобрење супруга и оца. Тој »тајни« жртвовано је лечење.

У годинама пре рата, кад ме је навала из многих земаља чинила независним од милости или немилости родног града, ја сам се држао правила да не примим на лечење ниједног болесника који не би *sui iuris,* у својим битним животним односима, био независан од других. А то не може себи дозволити сваки психоаналитичар. Из моје опомене, да се чувате сродника, ви ћете можда извући закључак да болеснике, у сврху психоанализе, треба одвојити од њихових породица, дакле ту терапију ограничити на оне који су у заводима за нервне болести. Али, ја се у томе не бих могао сложити с вама; далеко је корисније ако болесници — уколико нису у некој фази тешке изнурености — за време лечења остану у оним околностима у којима имају да се боре са постављеним им задацима. Само не би требало да сродници својим понашањем осујете ту корист и уопште да се стављају непријатељски насупрот лекарском напору. Али, како да те чиниоце, који су за нас неприступачни, склоните на то!

Погодићете такође, наравно, колико су изгледи лечења одређени социјалном средином и културним стањем једне породице.

То даје — зар не? — за дејство психоанализе као терапије мрачне изгледе, чак и ако претежну већину својих неуспеха можемо објаснити тим разлогом, реметилачким спољашњим моментима! Пријатељи анализе су нам стога саветовали да насупрот збирци неуспеха изнесемо једну од нас састављену статистику успеха. Ја нисам ни на то пристао. Доказивао сам да статистика нема вредности ако су у њој поређане јединице и сувише мало сродне, а случајеви неуротичког оболења, чије смо лечење били предузели, били су заиста у сваком погледу различни. Осим тога је период времена који се могао прегледати био и сувише кратак да би се судило о трајности излечења, а многи случајеви уопште се нису могли саопштавати. Они су се тицали особа које су скривале своју болест као и своје лечење, па је њихово излечење такође морало остати у тајности. Али, најјаче задржавање било је у сазнању да се људи у питањима терапије понашају веома нерационално, тако да нема изгледа да се код њих нешто постигне разумним средствима. Једна терапеутичка новина прима се или са заносним одушевљењем, као на пример онда кад је Koch предао јавности свој први туберкулин против туберкулозе, или се дочекује са веома дубоким неповерењем, као заиста благотворно калемљење Jenner-ово, које још и данас има своје непомирљиве противнике. Против психоанализе постојала је очевидно једна предрасуда. Ако смо излечили неки тежак случај, могло се чути: то није никакав доказ, тај би болесник за ово време и сам од себе оздравио. А кад је једна болесница, која је већ била издржала четири циклуса нерасположења и маније, у једној паузи после меланхолије дошла к мени на лечење, па се три недеље доцније опет нашла на почетку једне маније, онда су сви чланови породице, а и лекарски ауторитет, позван на саветовање, били уверени да нови напад само може бити последица на њој покушане анализе. Против предрасуда не може се ништа учинити; а то видите сад опет и на предрасудама које је развила једна група зараћених народа против друге. Најпаметније је да се причека и остави времену да их оно истроши. Исти људи мисле једног дана о истим стварима

сасвим друкчије него дотле; зашто већ раније нису тако мислили, остаје мрачна тајна.

Можда је предрасуда против аналитичке терапије већ сад у опадању. За то јемчи, изгледа, стално ширење аналитичког учења и повећање у понеким земљама броја лекара који лече психоаналитички. Кад сам био млад лекар, ја сам се нашао у истој таквој бури огорчења лекара против лечења хипнотичком сугестијом, које се данас од »трезвених« истављa насупрот психоанализи. Али, хипнотизам као терапеутички агенс није одржао оно што је упочетку обећавао; ми психоаналитичари смемо се издавати за његове законите наследнике, и ми не заборављамо колико му дугујемо за потстицање и теориско расветљавање. Штетне стране које се пребацују психоанализи ограничавају се углавном на пролазне појаве појачања конфликта, кад се анализа врши невешто или кад се прекине усред среде. Ви сте добили објашњење о томе шта ми чинимо с болесницима, па можете створити сопствен суд о томе да ли су наши напори подобни да доведу до трајног оштећења. Злоупотреба психоанализе могућна је у разним правцима; нарочито је пренос једно опасно средство у рукама једног несавесног лекара. Али од злоупотребе није заштићено ниједно лекарско средство или поступак; ако један нож не сече, не може послужити ни за лечење.

Сад сам на крају, госпође и господо. Није само уобичајени начин говора кад вам признајем да многи недостаци предавања, која сам вам одржао, и мене самог осетно тиште. Пре свега, жао ми је што сам тако често обећавао да ћу се на једну укратко додирнуту тему поново вратити на другом месту, па јединство целине после није дало да могнем одржати своје обећање. Ја сам се латио тога да вам дам обавештења о једној ствари која је још недовршена, још у развоју, па је онда моје укупно излагање, скраћујући, и само постало непотпуним. На многим местима сам спремио материјал за извођење неког закључка, па га после нисам сам извео. Али, ја нисам могао имати захтев да вас начиним стручњацима; хтео сам вам само донети разјашњења и потстицаја.

КРАЈ

С А Д Р Ж А Ј

Предговор, написао д-р Борислав Лоренц 5
Предговор, написао Сигмунд Фројд 25

ДЕО ПРВИ
О М А Ш К Е

Прво предавање УВОД 29
Друго предавање ОМАШКЕ 39
Треће предавање ОМАШКЕ (Наставак) 53
Четврто предавање ОМАШКЕ (Наставак) 71

ДЕО ДРУГИ
С А Н

Пето предавање ТЕШКОЋЕ И ПРВА ПРИСТУПАЊА 93
Шесто предавање ПРЕТПОСТАВКЕ И ТЕХНИКА ТУМАЧЕЊА . 109
Седмо предавање ОЧИГЛЕДНА САДРЖИНА И ЛАТЕНТНЕ МИСЛИ СНА 121
Осмо предавање ДЕЧЈИ СНОВИ 133
Девето предавање ЦЕНЗУРА СНА 143
Десето предавање СИМБОЛИКА У СНУ 155
Једанаесто предавање РАД СНА 175
Дванаесто предавање АНАЛИЗЕ ПРИМЕРА СНОВА 187
Тринаесто предавање АРХАЈСКЕ ЦРТЕ И ИНФАНТИЛИЗАМ СНА 201
Четрнаесто предавање ИСПУЊЕЊЕ ЖЕЉА 215
Петнаесто предавање НЕИЗВЕСНОСТИ И КРИТИКЕ 229

ДЕО ТРЕЋИ

ОПШТА НАУКА О НЕУРОЗАМА

Шеснаесто предавање ПСИХОАНАЛИЗА И ПСИХИЈАТРИЈА . . 243

Седамнаесто предавање СМИСАО СИМПТОМА 257

Осамнаесто предавање ФИКСИРАЊЕ ЗА ТРАУМУ — НЕСВЕСНО . 273

Деветнаесто предавање ОТПОР И ПОТИСКИВАЊЕ 285

Двадесето предавање ЧОВЕЧЈИ СЕКСУАЛНИ ЖИВОТ . . . 299

Двадесетпрво предавање РАЗВИЋЕ ЛИБИДА И СЕКСУАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ 315

Двадесетдруго предавање ГЛЕДИШТА РАЗВИЋА И РЕГРЕСИЈЕ — ЕТИОЛОГИЈА 333

Двадесеттреће предавање ПУТЕВИ СТВАРАЊА СИМПТОМА . . 351

Двадесетчетврто предавање ОБИЧНА НЕРВОЗНОСТ 369

Двадесетпето предавање СТРАХ 383

Двадесетшесто предавање ТЕОРИЈА ЛИБИДА И НАРЦИЗАМ . . 401

Двадесетседмо предавање ПРЕНОС 419

Двадесетосмо предавање АНАЛИТИКА ТЕРАПИЈЕ 435

СВЕДОЧАНСТВА

КАРИЈАТИДЕ

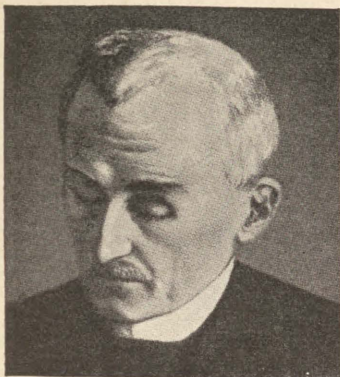

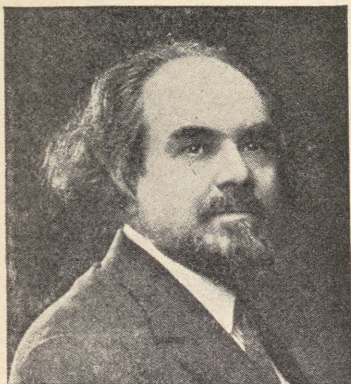

НИКОЛА БЕРЂАЈЕВ

ФИЛОЗОФИЈА СТВАРАЛАШТВА

Филозофија као стваралачки акт. Човек, микрокозам и макрокозам. Стваралаштво и биће. Стваралаштво и слобода. Стваралаштво и аскеза. Генијалност и светлост. Стваралаштво и пол. Мушко и женско. Врста и личност. Стваралаштво и љубав. Брак и породица. Стваралаштво и уметност. Уметност и теургија. Стваралаштво и морал. Нова етика стварања. Стваралаштво и образовање друштва. Стваралаштво и мистика. Окултизам и магија.

Поред Арсењева, Лоског, Булгакова, Шестова, Трубецког, Берђајев је један од највећих претставника савремене руске мисли, филозоф чија су врло интересантна дела »Нова средњовековност«, »Смисао историје« и »Филозофија стваралаштва« преведена на многе европске језике и нашла моћног одјека. Оно чиме се савремена руска филозофска мисао, а нарочито стваралаштво Николе Берђајева, одликује, то је полажење не од мисли издвојене из органског склопа живота, него од бића схваћеног у свој његовој целокупности.

У Европи је Берђајев примљен као једна од највећих сензација духа.

Преко 400 страна.

У претплати 150·— дин.

Изван претплате стаје 180·-- дин.

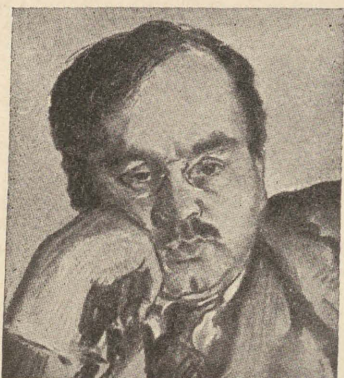

АЛФРЕД АДЛЕР

ИНДИВИДУАЛНА ПСИХОЛОГИЈА

Превео

Д-р ВЛАД. ДВОРНИКОВИЋ

Човекова душа: њен појам и функција. Друштвене особине душевног живота: тежња за заједницом и прилагођавање. Дете и друштво: положај детета; утицај тешкоћа; човек као друштвено биће. Утисци спољног света: опажање, сећање, претставе; фантазија, снови, утицај човека на човека: хипноза и сугестија. Осећање своје мале вредности и тежња за премоћи. Припреме за живот. Однос полова: привилегисаност човека у данашњој култури; предрасуде о мањој вредности жене.

ВИЉЕМ ЏЕМС

ПРАГМАТИЗАМ

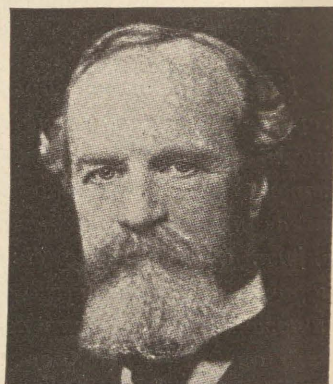

Савремена дилема у филозофији. Шта хоће прагматизам? Неколико метафизичких проблема у прагматичном осветљењу. Јединство и мноштво? Прагматизам и здрави људски разум. Појам истине у прагматизму. Прагматизам и хуманизам. Прагматизам и религија.

Џемс је најрепрезентативнији филозоф америчког света, познат не само као један од првих психолога него и као формулатор прагматизма, оне методе филозофског мишљења која одбацује интелектуализам, јер је стран животу и обраћа се последњим стварима, плодовима, чињеницама. Посматрајући сазнање само у вези са целином живота, прагматизам је филозофија стваралачког рада и будућности и један од најмоћнијих чинилаца америчке активности.

МИШЉЕЊЕ НАШЕ ШТАМПЕ
О ИЗДАЊИМА И ЗНАЧАЈУ „КОСМОСА“

Филозофска библиотека »Каријатиде«, у којој је Бергсонова *Стваралачка еволуција* почетна књига, заслужује пуну и озбиљну пажњу. Према избору најављених дела и избору преводилаца узетих у обзир, с правом се може рећи да ће та библиотека, ако у потпуности оствари своју замисао, претстављати *збирку капиталних дела и дејствовати без сумње ефикасније од универзитетских катедри,* чиме ће се нашим *интелигентним слојевима омогућити не само нова размишљања,* већ и нове оријентације и нова стварања. Јер, неоспорна је чињеница да ће *Бергсон, Фројд, Кроче, Шпенглер и Маркс, ти учитељи данашњице,* дејствовати на целисходнија сналажења у животу културних појединаца, који неће равнодушно проћи мимо њихових сугестија, било у погледу личних било у погледу социјалних недоумица. Издања »Космоса«, у приказивању низа разноврсних »велтаншаунга«, могу имати све услове да буду мисионерска; *њихова спољна опрема, беспрекорна и импозантна, налик оним царским лаврама са царским душама, спадају у наше најлепше издавачке творевине.*

»*Политика*«, 1 јан. 1933.

Најзад, хтели бисмо да учинимо једну похвалу библиотеци »Космос«. Добро је што је библиотека одмах по појави прве књиге изишла са списком књига које намерава да изда. То зато јер се код нас појављивало доста библиотека које су, пошто би прикупиле претплатнике, гледале само на комерцијалну страну свога посла. Због тога смо сматрали за нужно да ово нарочито истакнемо. Библиотека нам уистини обећава дела светскога значаја која ће знатно проширити и употпунити нашу преводну научну литературу.

»*Трговински гласник*«.

Velika filozofska biblioteka »Karijatide« donosi svaka tri mjeseca po jedno najkrupnije i najznačajnije djelo savremenih mislilaca svijeta, onih čija misao i danas živi i prožima cjelokupnu svjetsku aktivnost i koji kao neki divovi na svojim plećima nose ogromne tekovine ljudskoga saznanja; onih, najzad, koji su slava i čast cijeloga čovječanstva«.

Tako velik i lijep program znači veliku obavezu. Program pojedinih izdanja, koliko ga je »Kosmos« do sada objavio, pokazuje da ga redakcija biblioteke kani izvršiti. Prvo djelo, koje su izdali, »Stvaralačka evolucija« Henrya Bergsona, dokaz je da je »Kosmos« kadar tim djelima i tima prevodiocima da to i učini.

I bezuslovno je zasluga »Kosmosa«, da izdaje ta djela; zasluga je jednaka da je baš počeo s onim francuskim filosofom, s Bergsonom.

»Novosti«, 13 januara 1933.

Ovih dana je izdalo beogradsko nakladno poduzeće »Kosmos« u prevodu g. prof. I. Kecmanovića jedno od najboljih djela grofa Karla Sforze »Neimari savremene Evrope«. Već je sama oprema knjige ugodno iznenađenje i za nju se s pravom može reći da je jedna od najukusnije i najsolidnije opremljenih knjiga što smo ih imali prilike u novije vreme videti na našem knjižarskom tržištu. Što se tiče spoljašnje opreme ova bi se knjiga mogla slobodno natecati s opremama knjiga koje nalazimo na stranim tržištima. I ovo je jedan veliki plus ovog prvog »Kosmosovog« izdanja, koji ne samo da ima velike kulturne pretenzije, jer mu je cilj da obogati našu prevodnu literaturu svetskim delima političkog i filozofskog karaktera, nego pazi da i s estetskog gledišta oprema knjige zadovolji modernog čitatelja.

»Jugoslovenska Reč«

КАРИЈАТИДЕ

СИГМУНД ФРОЈД
УВОД У ПСИХО АНАЛИЗУ

КОСМОС

К А Р И Ј А Т И Д Е

С. ФРОЈД

УВОД У ПСИХО АНАЛИЗУ

К О С М О С